

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ ТА
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

**ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА:
СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА МОЖЛИВОСТІ
АГРОПРОДОВОЛЬЧОГО КОМПЛЕКСУ
УКРАЇНИ**

За редакцією
член-кореспондента НАН України
Л.В.Шинкарук

Монографія

Київ - 2022

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Національного університету біоресурсів і природокористування України МОН України
(протокол № 12 від 23 червня 2021р.)*

Автори:

Шинкарук Л.В. (передмова, п.п. 1.1, 1.4) – доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач кафедри виробничого та інвестиційного менеджменту; **Алексєєва К.А.** (п.п. 4.3, 4.4) – кандидат наук з державного управління, доцент кафедри виробничого та інвестиційного менеджменту; **Биховченко В.П.** (п.п. 2.2, 2.3 та 2.4) – кандидат економічних наук, доцент кафедри виробничого та інвестиційного менеджменту; **Власенко Т.О.** (п.п. 2.1) – кандидат економічних наук, доцент кафедри виробничого та інвестиційного менеджменту; **Герашенко М.В.** (п.п. 6.1) – кандидат економічних наук; **Дергач А.В.** (п.п. 5.3, 5.4 та 5.5) – кандидат наук з державного управління, старший викладач кафедри виробничого та інвестиційного менеджменту; **Деліні М.М.** (п.п. 5.1, 5.2) – доктор економічних наук, професор кафедри виробничого та інвестиційного менеджменту; **Кендус Д.І.** (п.п. 1.1, 1.3) – асистент кафедри виробничого та інвестиційного менеджменту; **Попова О.Л.** (п.п. 1.2, 1.3 та 1.4) – доктор економічних наук, ДУ"Інститут економіки та прогнозування НАН України" Відділ форм і методів господарювання в агропродовольчому комплексі; **Свердан М.М.** (п.п. 6.1., 6.2 та 6.3) – кандидат економічних наук, доцент кафедри виробничого та інвестиційного менеджменту; **Сова О.Ю.** (п.п. 6.4) – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів; **Суханова А.В.** (розділ 3) – кандидат економічних наук, доцент кафедри виробничого та інвестиційного менеджменту; **Сагайдак І.С.** (п.п. 2.2., 2.3 та 2.4.) – кандидат технічних наук, доцент кафедри товарознавства та техногенно-екологічної безпеки Університету державної фіскальної служби України; **Цоколь О.П.** (п.п. 4.1, 4.2) – аспірант кафедри виробничого та інвестиційного менеджменту.

Рецензенти:

Буряк Р.І. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри маркетингу та міжнародної торгівлі;
Шубравська О.В. – доктор економічних наук, завідувач відділу форм і методів господарювання в агропродовольчому комплексі ДУ «Інститут економіки НАН України»;
Желібо Є.П. – доктор хімічних наук, професор кафедри товарознавства та техногенно-екологічної безпеки.

У монографії досліджено сутність продовольчої безпеки, основні засади її формування в Україні, розглянуто проблему продовольчого суверенітету як основного підходу до продовольчої безпеки. Проаналізовано продовольчу безпеку в контексті асоціації з ЄС, питання регулювання безпечності харчових продуктів, впровадження європейської моделі контролю безпечності продуктів. Особливу увагу приділено розвитку фермерства як основного фактору забезпечення продовольчої безпеки в Україні, а також іншим питанням регулювання, організації та соціальної відповідальності продовольчої безпеки.

Монографія може бути рекомендована науковцям, які досліджують питання продовольчої безпеки, аспірантам, студентам, а також практикам в цій сфері.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. АГРОЕКОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЗМІЦНЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО КУРСУ	9
1.1. Основні засади формування продовольчої безпеки України	9
1.2. Продовольчий суверенітет – новий підхід до продовольчої безпеки	25
1.3. Екологічні проблеми у вітчизняному сільському господарстві	44
1.4. Агроекологічні заходи для зміцнення продовольчої безпеки в Україні у контексті Європейського зеленого курсу	52
РОЗДІЛ 2. БЕЗПЕЧНІСТЬ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ ПРОДУКЦІЇ В КОНТЕКСТІ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ З ЄС ТА ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА	61
2.1. Поняття і зміст економічної безпеки країн світу	61
2.2. Регулювання безпечності харчових продуктів в Україні	82
2.3. Впровадження європейської моделі контролю безпечності продуктів, побудована за принципом «від лану до столу»	86
2.4. Контроль за безпечністю агропромислової продукції	94
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ	100
3.1. Вплив економічної ситуації на продовольчу безпеку України	100
3.2. Проблема забезпечення продовольчої безпеки України в сучасних умовах	126
РОЗДІЛ 4. РОЗВИТОК ФЕРМЕРСТВА ЯК ОСНОВНИЙ ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ	143
4.1. Управлінські підходи до розробки політики щодо розвитку фермерства	143
4.2. Контрактне фермерство: сутність, генезис, моделі	153
4.3. Переваги та недоліки для фермерів та закупівельних компаній по використанню контрактного фермерства	162
4.4. Доцільність застосування проектів з контрактного фермерства у сільському господарстві	170
РОЗДІЛ 5. СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ТА МІГРАЦІЙНИЙ КАПІТАЛ	174
5.1. Основні засади соціальної відповідальності і продовольча безпека	174
5.2. Питання бідності і продовольча безпека	196
5.3. Взаємозв'язок міграції населення та продовольчої безпеки	209
5.4. Міжнародне співробітництво України з питань ефективного використання потенціалу міграції для поліпшення стану продовольчої безпеки	212
5.5. Міграційний капітал: економічний ефект для сталого розвитку АПК	217

РОЗДІЛ 6. ФІНАНСОВІ ВАЖЕЛІ ДЕРЖАВИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ	223
6.1. Економічна роль держави в регулюванні аграрного сектора.....	223
6.2. Фінансова підтримка держави аграрного сектора.....	239
6.3. Фіскальні важелі регулювання аграрного сектора.....	248
6.4. Страхування як інструмент економічної безпеки аграрних підприємств	259
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	291

ПЕРЕДМОВА

Вплив глобальної кризи та істотна залежність більшої частини людства від імпорту продовольства викликає занепокоєння, що новий виток глобальної кризи, спричиненої поширенням COVID-19, спровокує продовольчу коли різке зростання цін та неузгоджені дії урядів призведуть до зростання кількості людей, які опиняться за межею голоду, що зумовить серйозні порушення усієї агропродовольчої системи та зниження продовольчої безпеки, спровокує соціальну напруженість та політичні заворушення. Саме тому питання продовольчої безпеки є важливими в сучасному світі через низку проблем, які вона вирішує та свою значущість для всієї світової спільноти. Проблема голоду досі залишається вагомою, не дивлячись на розвиток технологій, зростання рівня розвитку індустріальних країн та зростання запасів продовольчих товарів. Однак у міру розвитку нової кризи, збої в ланцюжках постачання продовольства та інші порушення, що впливають на виробництво продуктів харчування, а також падіння доходів населення створили серйозну напруженість та нові ризики для забезпечення продовольчої безпеки у багатьох державах.

Україна відіграє важливу роль у забезпеченні продовольчої безпеки у світі, але на даний момент, стикнувшись із проблемою забезпечення себе необхідним мінімумом продовольства за окремими групами продуктів харчування та логістичними проблемами може експортувати значно менші обсяги сільськогосподарської продукції. Поряд із загальною глобалізацією світових ринків продовольства, національні продовольчі системи стають все більш інтегрованими, взаємопов'язаними та взаємозалежними, на сьогодні $\frac{4}{5}$ населення Землі (6,4 млрд осіб) щодня повністю або частково харчуються за рахунок імпорту продовольства.

Країни, низького рівня забезпечені земельними ресурсами для сільськогосподарського виробництва, максимально залежні від імпорту поставок продовольства. Як приклад, імпортна залежність Сінгапуру щодо продовольчих товарів перевищує 95%. Зростаюча роль імпорту у розвинутих

країнах підтверджується збільшенням його обсягів. Зокрема, за період з 1990-2019 роки, частка імпорту у ВВП Німеччини – у 2 рази, у країнах ЄС – більше ніж у 1,5 рази, країнах ОЕСР зросла з 19,0% до 28,0% (у 1,5 рази). Німеччина, яка достатньою мірою забезпечена земельними ресурсами і є одним з найбільших виробників продуктів харчування в ЄС, має продовольчу імпортозалежність на рівні 19,0% супроти 29,0% Японії, країни з найбільш обмеженими земельними ресурсами. У США більше 50% свіжих фруктів і близько 70% свіжих овочів надходять з інших країн, зокрема з країн Латинської Америки, Великобританія імпортує продовольство зі 160 країн світу. Такі тенденції свідчать про те, що розвинуті країни переносять вирощування сільськогосподарських культур у країни з нижчим рівнем розвитку для зниження вартості продовольства.

Загалом, темп зростання імпорту продовольства хоча дещо і сповільнився, все ж за останнє десятиліття, порівняно з попереднім, значно перевищує темп зростання виробництва продуктів харчування, а також темп зростання населення Землі. Глобальна пов'язаність національних агропродовольчих систем одна із характерних рис сучасного світового агропродовольчого сектора а іншими важливими його характеристиками є складність та зростання концентрації. Процеси концентрації на світовому агропродовольчому ринку мають як позитивні, так і негативні наслідки для продовольчої безпеки в умовах розповсюдження COVID-19

Більше половини глобальних виробничих ланцюгів у світі зазнають негативного впливу COVID-19, що призводить до перегляду міжнародними корпораціями ланцюгів створення вартості з погляду надійності поставок, враховуючи зміну стратегії «скорочення витрат» на стратегію «забезпечення стабільності поставок» та можливості перенесення їх виробничої діяльності до ринків збуту.

Хоча глобальні ланцюжки створення вартості в агропродовольчому секторі ускладнюються, міжнародний поділ праці в цій галузі застосовується значно меншою мірою, аніж у промисловості. Тому прогнозується, що, у

перспективі, скорочення світової торгівлі харчовими продуктами та сільськогосподарською сировиною виявиться нижчим, аніж світова торгівля в цілому в силу того, що продукти харчування є життєво необхідними товарами і попит на них менш еластичний за доходом, ніж попит на інші товари та послуги. Особливе занепокоєння викликають бідність та нерівність доходів населення, зростання безробіття, які обмежують доступ до продовольства та перешкоджають досягненню цілей продовольчої безпеки, але, разом з тим, сільськогосподарське виробництво обмежене зростаючою нестачею та зниженням якості землі та водних ресурсів та недостатнім обсягом інвестицій у розвиток сталого сільського господарства.

Отже, продовольча безпека є актуальним питанням сучасного світу і з одного боку, це нестача необхідного харчування в певних регіонах, а, з іншого, надлишкове виробництво в окремих країнах, що потребує розвиненої системи логістики і моніторингу стану забезпечення продовольством у багатьох країнах світу.

Метою даної монографії стало дослідження теоретико-методологічних питань продовольчої безпеки, світових тенденцій на агропродовольчих ринках та можливості агропродовольчого сектору України.

Перший розділ монографії аналізує агроекологічні засади зміцнення продовольчої безпеки в Україні в умовах зеленого курсу, продовольчий суверенітет як новий підхід до продовольчої безпеки, досліджує екологічні проблеми у вітчизняному сільському господарстві та агроекологічні заходи для зміцнення продовольчої безпеки України в умовах Європейського зеленого курсу.

В другому розділі висвітлено вплив Угоди про асоціацію між Україною, та Європейським Союзом на безпечність вітчизняної агропродовольчої продукції, досліджуються окремі підходи щодо економічної безпеки країн світу, регулювання безпечності харчових продуктів в Україні, контролю за безпечністю агропромислової продукції та ін.

У розвиток теми дослідження в третьому розділі поглиблено аналізується вплив економічної ситуації на продовольчу безпеку в Україні та проблема забезпечення продуктами харчування в допандемічний період.

Четвертий розділ висвітлює значення та роль контрактного фермерства як одного з факторів забезпечення продовольчої безпеки, їхні переваги та недоліки, доцільність застосування подібного роду фермерства у сільському господарстві.

У п'ятому розділі на досліджено основні засади соціальної відповідальності бізнесу та її зв'язок із продовольчою безпекою, так само як взаємозв'язок міграції населення та окреслено економічні ефекти для сталого розвитку АПК від міграційного капіталу.

Шостий розділ розкриває фінансові важелі держави у забезпеченні функціонування та розвитку агропромислового комплексу, що поглиблює вивчення теоретичних засад, практичних аспектів та регулятивних механізмів продовольчої безпеки в умовах інтеграції до ЄС.

Таким чином, узагальнення глобальних та вітчизняних тенденцій і закономірностей продовольчої безпеки та протистояння пандемії дають можливість сформулювати низку пропозицій для економічної політики.

На сьогодні необхідно вжити заходів, які передбачають захист засобів існування найбільш вразливих верств населення та пов'язаних з ними агропродовольчих систем для захисту найважливішого ланцюжка постачання продовольства і вони повинні відповідати урядовим заходам та керівним принципам охорони здоров'я та розроблятися і реалізовуватися у партнерстві та тісній координації між міжнародними інституціями, урядами та суб'єктами гуманітарної діяльності та розвитку.

РОЗДІЛ 1. АГРОЕКОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЗМІЦНЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО КУРСУ

- 1.1. Основні засади формування продовольчої безпеки України**
- 1.2. Продовольчий суверенітет – новий підхід до продовольчої безпеки**
- 1.3. Екологічні проблеми у вітчизняному сільському господарстві**
- 1.4. Агроекологічні заходи для зміцнення продовольчої безпеки в Україні у контексті Європейського зеленого курсу**

1.1. Основні засади формування продовольчої безпеки України

В умовах поширення пандемії COVID-19, незважаючи на наявний потужний агропродовольчий потенціал та здатність повністю забезпечити себе харчовими продуктами, Україна поступово опиняється перед потужними викликами національній продовольчій безпеці.

У 2019 році майже 135 мільйонів людей у 55 країнах або територіях, або 16 відсотків від загальної кількості проаналізованого населення, були класифіковані в кризових умовах або гірше (МПК / СН фаза 3 або вище). Це найвищий показник за останні чотири роки з моменту запуску GRFC. – *Global Report on Food Crises – Це Глобальний звіт по Продовольчій кризі*, зокрема:

2019 р. – 135 млн. осіб в 55 країнах

2018 р. – 113 млн. осіб в 53 країнах

2017 р. – 124 млн. осіб в 51 країні

2016 р. – 108 млн. осіб в 48 країнах

При порівнянні 50 країн, які були в обох країнах у звітах за 2019 та 2020 роки (*Global Report on Food Crises*) чисельність населення в умовах кризи або гірше (фаза 3 МПК / СН або вище) зросла і при порівнянні тих самих 40 країн, які були представлені у кожному виданні GRFC, загальна кількість також була найвищою у 2019 році – 116 млн.

Кількість людей з гострою небезпекою продовольства в умовах кризи або гірше (фаза 3 МПК / СН або вище) за регіонами наступна:

Європа – 0,5 млн. – 1 країна

Середній Схід та Азія – 43 млн. – 10 країн

Африка – 73 млн. – 36 країн

Латинська Америка – 18,5 млн. – 8 країн

Натомість кількість людей, що перебувають у кризовій ситуації або гірше (фаза 3 МПК / СН або вище) у 40 порівняних країнах 2016–2019 рр.

2016 р. – 95 млн.

2017 р. – 111 млн.

2018 р. – 106 млн.

2019 р. – 116 млн.

Таким чином, Глобальний звіт по Продовольчій кризі, дає підстави стверджувати, що питання забезпечення продовольством має тенденцію до загострення в силу дії непередбачуваних чинників як економічного, так і природного та соціального характеру, які носять як регіональний, так і глобальний характер. Не можна також оминати увагою вплив на продовольчу безпеку військових дій на окремих територіях та певних країнах, що посилює фактори непрогнозованості у моделюванні ситуацій подолання продовольчих криз.

Особливу увагу GRFC звертає на конфлікти / незахищеність, які все ще були основним рушієм продовольчих криз у 2019 році і також є на сьогодні. Загальна кількість людей у кризі або гірше, які живуть в умовах продовольчих криз, зумовлених конфліктами, зростає з 74 мільйонів у 21 країні в 2018 році до більше 77 мільйонів людей у 22 країнах, у 2019 році. Більшість із цих людей (40 мільйонів) проживали в дев'яти країнах Азії / Близького Сходу, де тривалі збройні конфлікти та насильство продовжували підживлюватися політичними, соціальними та економічними невдоволеннями або геополітичною напруженістю.

У Східній Африці збройні конфлікти, насильницький екстремізм, насильство та інша локальна напруженість продовжували впливати на мир і безпеку, особливо в Південному Судані, і провокувало значну частину біженців у сусідніх країнах, таких як Уганда.

Незважаючи на те, що в усьому світі несприятливі погодні умови все ще вважаються найвищим фактором гострої продовольчої безпеки, економічні потрясіння, за даними GRFC, вважалися головним фактором для 24 мільйонів людей у восьми країнах – у порівнянні з 10 мільйонами у шести країнах у 2018 році.

Факти, наведені *Global Report on Food Crises*:

13 мільйонів додатково людей у країнах, де економічні потрясіння стали головним фактором в основному через включення Венесуели та погіршення ситуації в Гаїті та Зімбабве;

5 мільйонів додатково людей ввійшли у кризу з 2018 року через несприятливі екстремальні погодні умови через погіршення ситуації в Центральній Америці, частині Африки та Пакистані;

3 мільйони додатково людей перебували в країнах, що постраждали від конфлікту, з посиленням насильства в Буркіна-Фасо, Камеруні та Нігері, а також у багатьох інших країнах, включаючи Афганістан, Південний Судан та Ємен;

84500 осіб в Південному Судані та Ємені були в катастрофічному стані.

Конфлікти, переслідування, загальне насильство та порушення прав людини призвели до незмінного високого рівня вимушеного переміщення в першій половині 2019 року. 30 червня 2019 року УВКБ ООН повідомило, що загальне населення, що викликає занепокоєння, становить 79,4 млн. чоловік. Це включало 20,2 мільйона біженців, які перебувають під мандатом УВКБ ООН, 3,7 мільйона шукачів притулку, 531 000 повернутих біженців, 44,9 мільйона ВПО, 2,3 мільйона ВПО та 3,9 мільйона осіб без громадянства (УВКБ ООН, лютий 2020).

За висновками, викладеними у *Global Report on Food Crises* біженці поселяються в країнах перебування з обмежувальними правовими рамками, що перешкоджають їх доступу до землі, працевлаштування, свободи пересування та інших основних прав людини та, як правило, стикаються з посиленою залежністю від гуманітарної підтримки для задоволення їхніх продовольчих та

інших основних потреб, також вони часто стикаються з жорстоким поведінням на неформальному ринку праці.

Формування збалансованої системи продовольчої безпеки вимагає прийняття обґрунтованих критеріїв та показників її оцінки. Сьогодні визнання на глобальному рівні проблеми продовольчої безпеки закріплено в міжнародних угодах щодо регулювання важливих складових людської діяльності, а боротьба з хронічним голодом населення входить в усі стратегічні Цілі сталого розвитку, прийняті Генеральною Асамблеєю ООН, які адаптовані на національному рівні в багатьох країнах, зокрема і в Україні у 2016 році.

У 2019 р. Державною службою статистики України розроблено Методологічні положення щодо формування балансів основних продуктів рослинництва та тваринництва, які відображають рух продукції від моменту виробництва до моменту її кінцевого використання, дозволяють представити загальну картину продовольчої і сільськогосподарської ситуації в країні та міститимуть розрахунки споживання населенням основних продуктів харчування, середньодобового споживання однією особою основних мікро- та макроелементів у складі продуктів харчування. Методологічні положення насамперед ураховують вимоги та рекомендації Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО) щодо формування продовольчих балансів. ***Саме дані продовольчих балансів повинні стати основою економічних розрахунків формування сучасної та повноцінної системи продовольчої безпеки України.***

В Україні ще повністю не сформована правова та інституційна база для формування стійкого балансу виробництва і розподілу продовольства, що суттєво обмежує можливості державних інститутів у сфері регулювання ринків. Можливо, вказана проблема в Україні буде вирішена з прийняттям Закону «Про продовольчу безпеку», де будуть чітко окреслені повноваження органів державного управління у сфері продовольчої безпеки, заходи зі створення та зберігання стратегічних запасів продовольства тощо.

Згідно методики, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання продовольчої безпеки» від 05.12.2007 р. № 1379, визначено всього сім індикаторів продовольчої безпеки (*добова цінність раціону людини; забезпечення раціону людини основними видами продуктів; достатністю запасів зерна у державних ресурсах; економічною доступністю продуктів; диференціацією вартості харчування за соціальними групами; ємністю внутрішнього ринку окремих продуктів; продовольча незалежність за окремим продуктом*), що потребує негайного оновлення, оскільки пандемія COVID-19 несе Україні як загрози, так і неочікувані можливості. Україна може стати гарантом світової продовольчої безпеки, тому особливої актуальності набуває розробка та прийняття Стратегії продовольчої безпеки України, з метою формування стійкої системи продовольчої безпеки держави з урахуванням загроз та наслідків створених пандемією COVID-19.

ЗАГАЛЬНІ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ПІДХОДИ

Продовольча безпека – стан економіки держави, за якого, незалежно від кон'юнктури світових ринків, забезпечується продовольча незалежність держави, населенню країни гарантується фізична, економічна та соціальна доступність, якість і безпечність основних видів харчових продуктів та чистої питної води, в обсягах не менше раціональних норм споживання харчової продукції, необхідної для активного і здорового способу життя.

Продовольча незалежність – розраховуватися як відношення обсягу продукції вітчизняного виробництва до обсягу внутрішнього споживання.

Продовольчий суверенітет – право народів на здорову і притаманну їхнім культурним особливостям їжу, вироблену екологічно нешкідливими і сталими методами, а також право обирати власні продовольчі і сільськогосподарські системи.

Економічна доступність продовольства – можливість придбання харчових продуктів в обсязі, асортименті та відповідної якості, необхідних для

забезпечення раціонального харчування, забезпечена відповідним рівнем доходів населення.

Фізична доступність продовольства – рівень розвитку інфраструктури, при якому у всіх населених пунктах країни забезпечується можливість придбання жителями харчової продукції або організації харчування в обсягах і асортименті та відповідної якості, які відповідають рекомендованим раціональним нормам споживання.

Раціональні норми споживання – раціон, представлений у вигляді набору продуктів, що включає харчові продукти в обсягах і співвідношеннях, що відповідають сучасним науковим принципам раціонального харчування, та є необхідними для забезпечення повноцінного активного і здорового життя

Показник продовольчої безпеки – кількісна та якісна характеристика стану продовольчої безпеки, що дозволяє оцінити ступінь її досягнення на основі прийнятих критеріїв.

Індикатор продовольчої безпеки – кількісне або якісне порогове значення показника, за яким оцінюється ступінь забезпечення продовольчої безпеки

В рамках Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (FAO) визначено чотири виміри, які повинні відображати очікувані результати стратегії продовольчої безпеки України:

забезпеченість продовольством, як «кількість їжі, яка присутня в країні або області через всі форми внутрішнього виробництва, імпорту, запасів продовольства та продовольчої допомоги»

доступність – «можливість домогосподарств регулярно отримувати достатню кількість їжі через комбінацію закупівель, бартеру, запозичень, продовольчої допомоги або подарунків»

стабільність – що повинна бути забезпечена «завжди», з точки зору наявності, доступу та використання продуктів харчування для продовольчої безпеки

використання – «безпечно ї та поживно їжі, яка відповідає дієтичним потребам». Ця категорія також включає наявність безпечної питної води та належних санітарно-гігієнічних умов;

СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ І ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ

Стратегічна ціль продовольчої безпеки – забезпечення населення країни безпечною, якісною і доступною сільськогосподарською продукцією, сировиною і продовольством в обсягах, що забезпечують раціональні норми споживання харчової продукції.

Визначальну роль в забезпеченні продовольчої безпеки відіграють сільське і рибне господарство та харчова промисловість.

Основні завдання:

- своєчасне прогнозування, виявлення та запобігання внутрішніх і зовнішніх загроз продовольчій безпеці, мінімізація їх негативних наслідків за рахунок постійної готовності системи забезпечення громадян харчовою продукцією, формування стратегічних запасів харчової продукції;

- забезпечення фізичної та економічної доступності якісної і безпечної харчової продукції, необхідної для формування раціону здорового харчування кожного громадянина країни;

- забезпечення безпеки харчової продукції;

- сталий розвиток виробництва сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства;

- виробництво сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства, які відповідають встановленим екологічним, санітарно-епідеміологічним, ветеринарним та іншим вимогам, з урахуванням необхідності використання при їх виробництві безпечних для здоров'я людини технологій;

- реалізація експортного потенціалу з урахуванням пріоритету самозабезпечення країни вітчизняної сільськогосподарської продукцією, сировиною і продовольством, враховуючи необхідність забезпечення глобальної продовольчої безпеки;

- вдосконалення інфраструктури в сільській місцевості для розвитку виробництва і підвищення якості життя населення;

- формування принципів здорового способу життя, що включають формування раціону здорового харчування для всіх груп населення;

– розвиток фундаментальних і прикладних наукових досліджень в галузі сільського господарства для розробки нових видів, сортів і гібридів сільськогосподарських культур, порід, типів і кросів тварин та птахів;

– вдосконалення системи підготовки фахівців за освітніми програмами середньої професійної освіти, вищої освіти і додатковими професійними програмами для сільського та рибного господарства, харчової та переробної промисловості

ПОКАЗНИКИ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

Продовольча незалежність визначається як рівень самозабезпечення у відсотках, що розраховується як відношення обсягу вітчизняного виробництва сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства до обсягу їх внутрішнього споживання через встановлення порогових значень щодо: зерна, цукру, рослинного масла, м'яса і м'ясопродуктів (у перерахунку на м'ясо), молока і молокопродуктів (у перерахунку на молоко), риби та рибопродуктів, картоплі, овочів, фруктів і ягід, солі харчової, насіння основних сільськогосподарських культур вітчизняної селекції

Також для оцінки забезпечення продовольчої безпеки використовуються показники економічної і фізичної доступності продовольства та оцінка якості і безпеки.

1. Оцінка економічної доступності продовольства є функцією доходів населення і рівномірності розподілу цих доходів задля задоволення потреби в споживанні продовольства і формується за рахунок таких його складових як:

- частка витрат домогосподарств на харчові продукти;
- частка населення за глобальною межею бідності;
- показник ВВП на душу населення;
- продовольча незалежність за окремим продуктом (індикатор імпортозалежності)
- мито на імпорт сільськогосподарської продукції;
- наявність програм безпеки харчових продуктів;

– доступ до фінансування для фермерів.

2. Оцінка фізичної доступності продовольства визначається за наступними індикаторами:

- достатність споживання продовольства (раціональна норма /фактичного споживання);
- залежність від постійної продовольчої допомоги GFSI;
- добова енергетична цінність раціону (калорійність харчування);
- обсяг державних витрат на наукові дослідження;
- інфраструктурне забезпечення (сільськогосподарської, дорожньої та портової інфраструктури);
- волатильність сільськогосподарського виробництва;
- географічне розташування;
- рівень корупції;
- ризики пов'язані з політичною стабільністю;
- втрата продуктів після збору врожаю (співвідношення до загальної внутрішньої пропозиції рослинницької та тваринницької продукції);
- оцінка впливу урбанізації ((темпи приросту ВВП мінус зростання темпів розвитку міст)

3. Оцінка якості і безпеки продовольства визначається за наступними параметрами:

- продовольча незалежність за окремим продуктом (індикатор імпортозалежності)
- диверсифікація дієти (частка продуктів, які містять крохмаль (крім зернових, коренеплодів та картоплі);
- корисний склад продовольства (спожиті мікро- та макроелементи і вітаміни)
- індикатор вимірювання ваги спожитого якісного білка;
- доступ до питної води;
- наявність антимікробної резистенції;

4. Оцінка впливу природніх факторів: наявність посух, повеней, підвищення рівня моря тощо.

Проаналізувавши вітчизняні та міжнародні методики оцінювання продовольчої безпеки, можна зробити висновок, що набір індикаторів залежить від того, на якому рівні оцінюється продовольча безпека. Продовольчу безпеку розглядають на індивідуальному, державному та глобальному рівнях.

Окрім того, необхідно розширити дистанційні системи моніторингу продовольчої безпеки в режимі реального часу, щоб забезпечити актуальну інформацію про вплив спалаху COVID-19 на продовольчу безпеку та можливість формувати населенням необхідні обсяги коштів до існування, забезпечення здоров'я та доступу до послуг, забезпечувати безперервність ринків та ланцюгів постачання для швидких дій та пом'якшення наслідків кризи.

Важливим є також забезпечити надання критично важливої гуманітарної допомоги у продуктах харчування та гарантія можливостей для життя і харчування для вразливих груп.

Віднайти можливості розміщення продовольства в країнах, що страждають від продовольчої кризи, для посилення та розширення систем соціального захисту, забезпечуючи його найбільш вразливим, котрі постраждали або мають високий ризик зараження COVID-19 і які мають мати безперешкодний доступ до продуктів харчування.

Безумовним є розширення підтримки харчової промисловості, транспорту та місцевих продовольчих ринків та необхідність виступати за те, щоб торгові коридори залишались відкритими для забезпечення безперервного функціонування найважливішого ланцюга постачання продовольства та агропродовольчих систем у країнах, що переживають кризу продовольства.

Загрози в умовах пандемії COVID-19:

- країни-імпортери продовольства у зоні вищого ризику аніж країни-експортери

- причини імпорту розвинутих країн – стратегія перенесення високозатратних і екологонебезпечних виробництв для зниження витрат може змінитися на стратегію «забезпечення стабільних поставок»
- причини імпорту інших країн – кліматичні умови, забезпеченість природними ресурсами, конфлікти та ін.
- імпорт малих острівних держав у залежності від доходів туристичного сектора, який має найбільші темпи падіння (70%)
- країни експортери продовольства з низьким рівнем розвитку в зоні ризику через виснаження земель та інші екологічні проблеми, зумовлені агресивним веденням виробництва у агропродовольчому секторі, низьку культуру ведення бізнесу і корупцію (зокрема Україна)
- в умовах пандемії COVID-19 розміщення всього ланцюжка створення вартості на території країни не гарантує стабільності поставок і безперебійної роботи

Пандемія COVID-19 безпосередньо впливає на продовольчі системи через фактор попиту і пропозиції, а побічно, за рахунок зниження купівельної спроможності, на можливість виробляти і розподіляти продукти харчування.

Це вимагає адаптації бізнес-моделей агропідприємств, зміни підходів до планування бізнес-сценаріїв, соціальної відповідальності, впровадження підходу грінінг («greening»), альтернативних каналів залучення ресурсів, ефективного управління запасами, планування поетапного інвестування, перегляд практики охорони праці та техніки безпеки персоналу, кадрового планування в умовах зростаючого попиту або невиходу співробітників на роботу.

Адаптація бізнес-моделей для підтримки агропродовольчих підприємств має передбачати:

Стратегічне управління і партнерські зв'язки з конкурентами:

- Проведення аналізу з побудовою різних сценаріїв на основі епідеміологічних і макроекономічних прогнозів;

- Використання кризи як стимулу для зміцнення інституційного потенціалу асоціацій, що представляють інтереси малих агропідприємств тощо.

Пропаганду важливої соціальної ролі агропродовольчих підприємств у співтовариствах:

- Доведення до продовольчих підприємств інформації про важливість недопущення надмірного зростання цін;

- Зобов'язання підприємствам роздрібної торгівлі здійснення контролю за дотриманням покупцями належної практики гігієни тощо.

Пріоритети підтримки з боку держави:

- фінансова підтримка заходів в АПК (кредити, страхування);

- підтримка виробництва нішевих культур (продовольча безпека);

- підтримка фермерства;

- підтримка садівництва, виноградарства, хмелярства, картоплярство,;

- часткова компенсація вартості сільгосптехніки

- підтримка тваринництва

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

Організаційно-економічні механізми регулювання забезпечення системи продовольчої безпеки визначаються у відповідних нормативно-правових актах враховуючи умови та стан функціонування національної економіки та забезпечення фінансовими ресурсами державного та місцевих бюджетів.

Для організації і управління забезпеченням продовольчої безпеки необхідно:

– удосконалити нормативно-правове регулювання у сфері продовольчої безпеки (Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України від 29.10.2013 № 1277, Методику визначення основних індикаторів продовольчої безпеки від 05.12.2007 № 1379 «Деякі питання продовольчої

безпеки», проект закону України «Про продовольчу безпеку України» № 8370-1) та нормативно-правову базу у сфері безпеки харчової продукції для захисту життя і здоров'я споживачів, сільського господарства та сталого розвитку сільських територій;

– розробити ефективну систему забезпечення належного державного контролю за безпечністю харчових продуктів в системі оптової торгівлі та роздрібній торгівельній мережі згідно вимог до безпечності харчових продуктів (Накази МОЗ № 696, № 368 та № 548, основні положення яких гармонізовані з вимогами ЄС (Регламенти ЄС № 609, № 1881, № 2073).

– забезпечити щорічну розробку прогнозних балансів попиту і пропозиції сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства;

– забезпечити ведення моніторингу стану продовольчої безпеки;

– забезпечити моніторинг, прогнозування і контроль та запобігання внутрішніх і зовнішніх загроз продовольчій безпеці та мінімізації їх негативних наслідків;

– реалізувати заходи щодо досягнення та підтримання порогових значень показників продовольчої незалежності, економічної та фізичної доступності по основних видах сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства;

Для підвищення економічної доступності продовольства необхідно:

– здійснення комплексу заходів спрямованих на зниження рівня бідності та безробіття в країні;

– розробити адресну програму підтримки окремих малозабезпечених категорій населення включаючи вагітних жінок і тих, хто вигодує немовлят, дітей всіх вікових груп, а також осіб, які перебувають в установах соціальної сфери продуктами здорового харчування, зокрема через запровадження Програми продовольчих талонів, яка успішно реалізується у США з 1961 року;

Для забезпечення фізичної доступності продовольства :

– активізувати розвиток транспортної та логістичної інфраструктури для гарантованого і рівномірного за часом продовольчого постачання населення;

– формувати стратегічні запаси продовольства в обсягах, достатніх для стабільного забезпечення населення продуктами харчування не менше як на 90 днів;

– удосконалити підходи до формування державного резерву сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства, які повинно і визначатися номенклатурою відповідних матеріальних цінностей і норм їх нагромадження;

– активізувати розвиток інфраструктури гуртової та роздрібної торгівлі;

– посилити роль вітчизняних біржових інститутів в інфраструктурі продовольчих ринків та забезпечити формування прозорих і конкурентних цін на національному рівні;

– вивести біржовий механізм на якісно новий рівень розвитку і сприяти створенню необхідної регулятивної бази щодо функціонування ринку спотових та форвардних угод, а також створити необхідні умови для залучення інвестиційного капіталу у розвиток вітчизняного біржового товарного ринку деривативних контрактів.

– встановити вимоги та ліцензійні умови для ведення біржової торгівлі продовольчими товарами, які б сприяли відслідковуванню якості та діючих стандартів;

Для розвитку сільських територій необхідно:

– створення умов для розширення сфери зайнятості на селі на основі ефективного використання природоресурсного потенціалу сільських територій, стимулювання розвитку підприємництва як у сільському господарстві, так і в несільськогосподарських видах діяльності;

– забезпечення істотного підвищення рівня доходів та поліпшення соціального захисту сільського населення;

– наближення та вирівнювання умов життєдіяльності міського та сільського населення, формування мережі підприємств, установ та організацій, які надаватимуть необхідні послуги сільському населенню;

– запобігання занепаду депресивних сільських територій, розширення можливостей сільських громад розв'язувати проблеми життєдіяльності населення;

– забезпечення покриття територій сільських населених пунктів рухомим (мобільним) зв'язком;

Для виробництва сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства необхідно:

– ефективного використання землі в якості виробничого ресурсу і активу шляхом створення сприятливих умов для відкритої і прозорої оренди державних і комунальних земель та запровадження повноцінного ринку земель сільськогосподарського призначення. Для досягнення цієї мети необхідно послабити регулювання обігу прав на землю та консолідувати право власності та право користування землею, удосконалити систему кадастру і реєстрації прав на нерухоме майно, забезпечити захист прав на земельні ділянки.

– створення нових технологій виробництва, переробки та зберігання сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства, які відповідають встановленим екологічним, санітарно-епідеміологічним, ветеринарним і іншим вимогам, з метою забезпечення населення якісною та безпечною харчовою продукцією, їх впровадження і використання;

– підвищення врожайності сільськогосподарських культур, збереження, відновлення і підвищення родючості земель сільськогосподарського призначення, раціональне використання земель сільськогосподарського призначення, дотримання технологій виробництва сільськогосподарських культур;

– сталий розвиток тваринництва;

– розвиток племінної справи, селекції і насінництва;

– розширення і більш інтенсивне використання потенціалу об'єктів товарної аквакультури і нових технологій їх вирощування;

– вдосконалення механізмів регулювання ринку сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства, рибної продукції в частині підвищення оперативності та усунення цінових диспропорцій на ринку

– створення механізму підтримки сільськогосподарських товаровиробників щодо закупівлі машин і обладнання, добрив, засобів захисту рослин і тварин;

У сфері розвитку освіти і науки, підвищення інноваційного та інформаційного забезпечення:

– стимулювання інтеграції та кооперації науки, виробництва, переробки та реалізації харчової продукції та сировини для її виробництва;

– розвиток системи підготовки, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів, здатних реалізувати інноваційну модель розвитку сільського та рибного господарства з урахуванням вимог продовольчої безпеки, в тому числі системи вищої і середньої професійної освіти;

– підготовка фахівців за освітніми програмами вищої освіти для сільського господарства, харчової та переробної промисловості;

– проведення оцінки стану і перспектив розвитку фундаментальних і прикладних досліджень з питань продовольчої безпеки Україні та світі;

– розвиток матеріально-технічної бази наукових установ та соціального забезпечення науковців, підвищення престижу науки, виявлення та підтримки талановитих молодих вчених;

– забезпечити формування і поширення знань, а також повноцінної і зрозумілої інформації щодо якості і безпеки продуктів харчування для населення;

– залучити науково-дослідні інститути та вищі навчальні заклади до дослідження та формування інформаційного простору, а також розробки нового програмного забезпечення (зокрема, мобільних додатків) з якості та споживчих властивостей товарів, які реалізуються через торговельні мережі в Україні.

Для підвищення якості та безпечності харчової продукції:

– продовжити гармонізацію міжнародних вимог, характеристик і параметрів якості та безпеки харчової продукції на основі фундаментальних досліджень в області гігієни і науки про харчування;

– удосконалювати організацію контролю якості та безпеки харчової продукції, включаючи створення сучасної технічної та методичної бази;

– удосконалювати механізми стимулювання виробників до випуску харчової продукції, що відповідає принципам здорового харчування, в тому числі сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства, які відповідають встановленим екологічним, санітарно-епідеміологічним, ветеринарним і іншим вимогам;

– забезпечити контроль за харчовою продукцією, отриманою з генно-інженерно-модифікованих рослин і з використанням генно-інженерно-модифікованих мікроорганізмів;

– посилити адміністративну відповідальність виробників харчової продукції та посадових осіб за порушення обов'язкових вимог до харчової продукції,

Формування сучасної та повноцінної системи продовольчої безпеки України дозволить забезпечити продовольчу безпеку як найважливішу складову національної безпеки, прогнозувати і запобігати ризики соціально-економічного розвитку та загрози національній безпеці, підвищувати її стійкість, створювати умови для динамічного і збалансованого розвитку агропродовольчого сектора, сільських територій, поліпшення якості харчування і добробуту населення.

1.2. Продовольчий суверенітет – новий підхід до продовольчої безпеки

Сільське господарство світу стикається з взаємопов'язаними викликами – гарантування продовольчої безпеки на сталій основі та зміни клімату, останні впливають на світове сільськогосподарське виробництво загалом негативно. Все проблематичнішим стає гарантування продовольчої безпеки з одночасним захистом клімату та навколишнього середовища. До того ж після тривалого падіння цін на сільськогосподарську продукцію, з 2000 р. сформувалась тенденція їх зростання. Очевидно, що час надлишків на аграрних ринках закінчився і почалася ера дефіциту, це стосується як продуктів харчування, так і агроресурсів та всього природного капіталу.

Епідемія COVID-19 викрила ряд істотних недоліків функціонування світової (сягає майже 10% світового ВВП) і національних продовольчих систем у нинішніх їх моделях, піддала ризику продовольчу безпеку (хоча загалом було достатньо продовольства). Виклики проявилися щодо логістичних перебоїв у ланцюгах поставок продовольства, дефіциту робочої сили, втрати певних ринків.

Значною мірою глобалізована продовольча система щодо експорту–імпорту як продовольства, так і необхідних для його виробництва засобів, виявилася надто вразливою. Стало ще очевидніше, що виробники і споживачі розділені довгими і складними ланцюгами поставок, що призводить до втрати продовольства і зростання його вартості та до екологічної деструкції (через перевезення на далекі відстані, що призводить до забруднення, тощо).

За неочікуваного стрімкого зростання попиту на продовольство у період пандемії швидко вичерпувалися його запаси у деяких країнах, вимагаючи шукати можливості для заповнення дефіциту. У цей час уряди ряду країн (двадцяти дев'яти¹) у рамках першочергових заходів реагування на пандемію ввели обмеження на постачання продовольства (зокрема, квоти на експорт соціально значимих видів) з метою підтримки внутрішніх постачальників і забезпечення продовольством місцевого населення. За таких обставин продовольчі системи стикнулися з викликами, виявили свої вразливості та нестійкість.

Експерти Deloitte серед чотирьох глобальних сценаріїв розвитку продовольчих систем після COVID-19 (триваючої комерціалізації; регульованого балансу; переважання корпорацій) виділили як окремий сценарій – зародження *політики ізоляціонізму* [1]. Ознаками її є те, що епідемія, триваючи довгий час, підштовхує країни до самодостатності; в умовах відсутності продовольчої безпеки поступово здійснюється перехід до місцевого виробництва і більш коротких ланцюгів поставок продовольства.

Одним із результатів цієї кризи, на думку експертів, може стати збільшення поставок продуктів харчування на регіональному рівні. Про-

¹ За кризи 2007–2008 рр. майже третина країн світу ввела торгові обмеження, внаслідок чого зросли ціни на продукти харчування.

вольча безпека все більше залежить від колективної організації і реагування на нестабільність, підвищення гнучкості і диверсифікації виробництва, розширення різноманіття форм розподілу продовольства і розвитку мереж його доставки.

Отже, через порушення крихкого балансу між пропозицією та попитом на агропродовольство у країнах за пандемії COVID-19 і вплив останньої на усі сфери життєдіяльності, у тому числі мобільність, вчергове посилилося завдання нарощувати національні виробничі потужності, формувати сталі продовольчі системи та актуалізувалася необхідність продовольчої безпеки і більше того – продовольчого суверенітету. І нинішня пандемія лише вкотре зацентрувала важливість цих завдань, тоді як все очевидніше нарастають випадки посухи, лісових пожеж, повеней, поширюються нові шкідники тощо.

Зміцнення сталості продовольчої системи ЄС, зменшення екологічного та кліматичного її «сліду», забезпечення продовольчої безпеки в умовах зміни клімату та втрати біорізноманіття – пріоритетна ціль ЄС, яка декларується Європейським зеленим курсом від 2019 р. (The European Green Deal) [65].

У Стратегії «Від ферми до виделки», яка є складовою зеленого курсу, передбачено фундаментальні зрушення у сільськогосподарській політиці, що матимуть відповідні наслідки для функціонування цієї системи. Зокрема, Європейська Комісія сформує (до кінця 2023 р.) законодавчу пропозицію щодо сталої продовольчої системи для координації спільної європейської відповіді на кризи з метою забезпечення продовольчої безпеки. Продовольча безпека у стратегії визначена як забезпечення для кожної людини доступу до достатньої кількості поживної і сталої їжі з високими стандартами безпеки і якості, при виробництві якої підтримується здоров'я рослин і благополуччя сільськогосподарських тварин.

У визначенні у «Римській Декларації щодо світової продовольчої безпеки» від 1996 р. продовольча безпека (Food security) представлена як ціль, досягнення якої здійснюється через доступ до продуктів харчування. При цьому не йдеться про те, звідки ці продукти харчування походять і як вони вироблені, хоча це важливо з точки зору соціальних і екологічних аспектів.

Тобто, у контексті продовольчої безпеки важливо забезпечити людям в будь-який час фізичний і економічний доступ до достатньої, нешкідливої і поживної їжі, при цьому не враховується те, чи ця їжа місцевого виробництва, чи імпортована; вироблена за традиційними технологіями чи інноваційними; чи при її виробництві дотримані засади сталості (соціально-економічно-екологічні) тощо.

Продовольчий суверенітет (Food sovereignty) передбачає покладатися на місцеве виробництво продовольства з урахуванням культурних традицій місцевого населення, а також на ідеї гуманітарної справедливості, мультикультуралізму, гендерної рівності. Відмінності у сутності цих двох понять полягають у тому, що продовольча безпека залишає особам, які приймають рішення простір для маневру (чи самозабезпечення, чи експорт продовольства і його імпорт), тоді як продовольчий суверенітет декларує досягнення цілі забезпечення населення продовольством місцевого виробництва, використовуючи при цьому певні методи, перш за все – агроекологічні (рис. 1.1.).

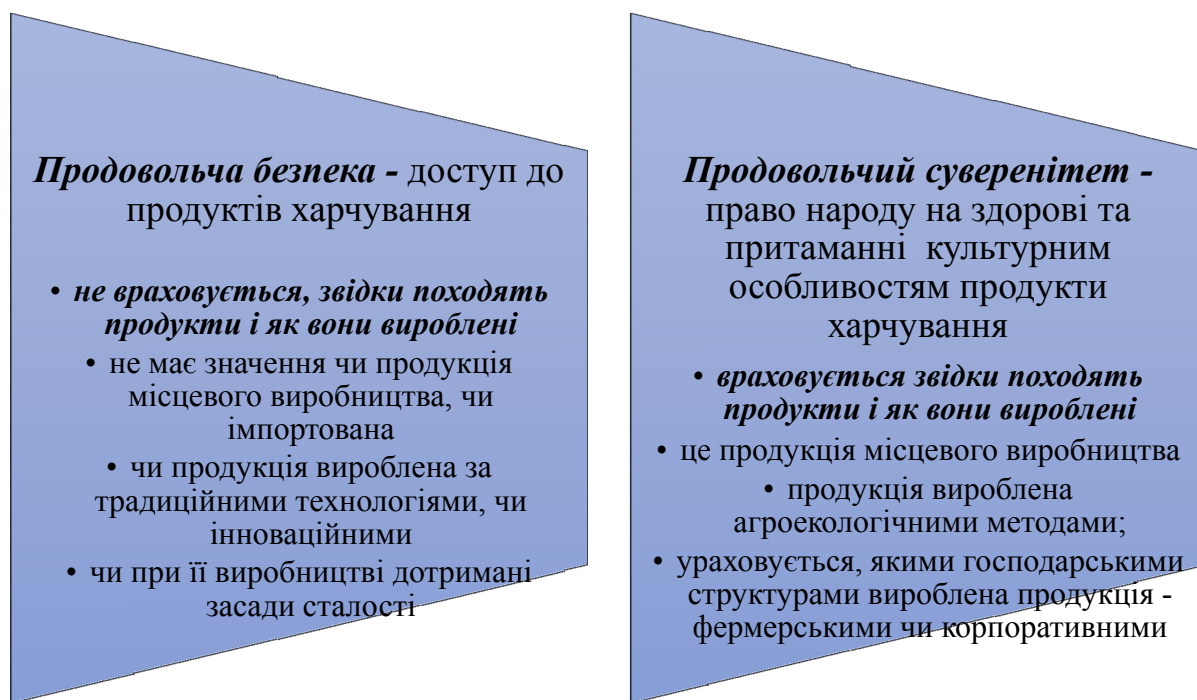

Рис. 1.1. Відмінності між підходами гарантування продовольчої безпеки і продовольчого суверенітету

Джерело: складено автором на основі узагальнення літературних джерел.

Разом з тим, не йдеться про автаркію – тотальну закритість національної економіки щодо продовольства, а про досягнення самозабезпеченості за рахунок місцевого його виробництва агроекологічними методами.

Продовольчий суверенітет як громадянський рух, що має інтернаціональний характер, виник як відповідь і альтернатива неоліберальній моделі корпоративної глобалізації. Ідея продовольчого суверенітету сформувалася у середовищі селянських об'єднань як пропозиція людству переосмислити те, яким чином організоване продовольче та сільськогосподарське виробництво, як використовуються землі і водні ресурси, як формується розподіл і торгівля у цій сфері, які взаємодії і обмін між агровиробниками.

Організація «La Via Campesina» висунула концепцію продовольчого суверенітету в 1996 р. на Форумі організацій громадянського суспільства у Римі. Заява цього форуму «Прибуток для кількох, або їжа для всіх» представлена на Всесвітній зустрічі з питань продовольства Продовольчої і сільськогосподарської організації Об'єднаних Націй (ФАО ООН). Створений Міжнародний комітет з планування для суверенітету продовольства (International Planning Committee, IPC) є міжнародною платформою, де різні групи виробників продуктів харчування можуть брати участь у дискусіях і знаходити спільне розв'язання назрілих проблем [124, С. 4-8].

У Декларації першого міжнародного форуму по продовольчому суверенітету «Нієлені Європа» (с. Нієлені, Малі, 2007 р.) визначено продовольчий суверенітет як право народів на здорову і притаманну їхнім культурним особливостям їжу, вироблену екологічно нешкідливими і сталими методами, а також право обирати власні продовольчі і сільськогосподарські системи [24].

Основні вектори дій із забезпечення продовольчого суверенітету: зміни щодо того, як виробляються і споживаються продукти харчування; зміни у розподілі продуктів харчування; цінність роботи на периферії і покращення соціальних умов у селі; доступність природних ресурсів і суспільних благ; можливості щодо зміни державної політики, що диктує правила системам

продовольства і сільського господарства. На цих векторах дій щодо продовольчого суверенітету було сфокусовано роботу другого форуму у 2018 р., що відбувся у Румунії.

Громадські спілки щодо захисту продовольчого суверенітету у різних країнах, крім зусиль щодо відновлення місцевої економіки, мають за мету своєї діяльності – забезпечити демократичний контроль над продовольчою системою у країнах (створюючи спротив корпоративному контролю), вибудовувати механізми взаємної продовольчої підтримки громад у всьому світі тощо. Зокрема, ці цілі переслідує громадський союз у США «The US Food Sovereignty Alliance».

Таким чином, продовольчий суверенітет – це цивілізаційний рух з принципами самовизначення, гарантуванням демократичних прав громадян щодо доступу до притаманного їхнім традиціям і звичаям продовольства, виробленого місцевими фермерами у екологічно безпечний спосіб.

Країни підходять до реалізації продовольчої безпеки і продовольчого суверенітету по-різному: поєднують обидві концепції – продовольчої безпеки і продовольчого суверенітету, деякі відстоюють лише продовольчий суверенітет, окремі залишаються на позиціях відстоювання продовольчої безпеки.

Стратегії продовольчого суверенітету реалізуються урядами ряду країн Азії, Африки і Америки, зокрема, Болівії, Венесуели, Еквадору, Малі, Непалу. У Конституції Болівії від 2009 р. акцентується стратегічний напрям народного продовольчого суверенітету, хоча поєднуються концепції продовольчої безпеки і продовольчого суверенітету. Як ціль аграрної політики держави підкреслюється забезпечення виробництва і споживання для всіх болівійців вироблених на своїй території сільськогосподарських продуктів, а не тих, що надходять з зовнішніх ринків. До того ж проводиться протекціоністська політика стосовно місцевих виробників.

Нова Конституція Еквадору від 2008 р. визначає продовольчий суверенітет як стратегічну ціль, декларує право на цей суверенітет як громадянську привілею, констатує державні гарантії щодо цього, а також

зобов'язання проводити податкову політику, яка запобігає залежності від імпорту, та зобов'язання підтримувати малих і середніх виробників.

Дещо меншою мірою концепція продовольчого суверенітету впроваджується в економічно розвинутих країнах на національному рівні, але досить активними щодо її застосування є адміністративно-територіальні одиниці, як, наприклад, окремі міста у США. При цьому підкреслюється важливість такого підходу для самозабезпечення громадян, збереження сімейних ферм і місцевих продовольчих традицій.

Разом з поширенням застосування концепції продовольчого суверенітету, залишається послідовною позиція уряду Великобританії (доповідь «The Strategy for Sustainable Farming and Food») щодо відстоювання того, що найкращою гарантією продовольчої безпеки є вдосконалення торгівельних відносин, а не прагнення до самозабезпечення. Тобто, на сучасному етапі, як і раніше, Великобританія відстоює необхідність досягнення продовольчої безпеки, не підтримуючи позиції продовольчого суверенітету.

Самозабезпечення на засадах продовольчого суверенітету важливо розвивати й в Україні, яка володіє багатим агроресурсним потенціалом, і перш за все – родючими землями, що становить інтерес не лише з позиції внутрішнього самозабезпечення, але й як джерело постачання агропродовольства на глобальні ринки (відомі підходи «ФАО покладає надії на Україні щодо продовольства» тощо).

Поширене останнім часом явище створення «закордонних продовольчих баз», зокрема таке рішення ухвалене китайським керівництвом[44], передбачає використання агропромислових можливостей України у поєднанні з інвестиційними та технологічними потужностями тих країн, які створюють ці бази.

Наведений короткий аналіз принципів продовольчого суверенітету засвідчує, що агроекологічний підхід вписується у контекст суверенітету, і у багатьох аспектах вони пересікаються. І продовольчий суверенітет, і агроекологію можна визначати багатопланово – як наукові дисципліни, як набори певних підходів і як громадські рухи.

Агроєкологія – підґрунтя продовольчого суверенітету

Найбільш чутливими для економіки країни і умов життя її громадян є скорочення основних природних і стратегічно важливих ресурсів, які не можна імпортувати: землі, води, лісу тощо. При цьому скорочення цих ресурсів відбувається як суто через їх фізичне вичерпання (використання у виробничих процесах; вивезення, у тому числі – експорт), так і внаслідок їх виснаження та деградації.

Відтак екологічні процеси, почасти доведені до кризового стану у сільському господарстві, поєднуючись з демографічними і урбанізаційними процесами, зумовлюють проблеми продовольчої безпеки у країні.

Агроєкологія є однією з головних складових глобальних заходів реагування в умовах нинішньої нестабільності. Ознаками цієї нестабільності є те, що хоча сучасні агропродовольчі системи забезпечують постачання на глобальний ринок достатніх обсягів продовольства, разом з тим спостерігається, з *одного боку*, масове обезлісення, дефіцит води, виснаження ґрунтів, втрата біорізноманіття, а з *другого* – голод і злидні залишаються найгострішими проблемами у країнах–експортерах. І агроєкологія є тим унікальним підходом розв'язання проблеми задоволення майбутніх зростаючих потреб людей у продовольстві з дотриманням принципу «ніхто не повинен бути забутим».

Останнім часом поняття «агроєкологія» (перші згадування зустрічаються у науковій літературі з 1920 р.) ввійшло в дискурс міжнародних організацій і, зокрема, установ системи ООН. Зокрема, це прослідковується з доповіді «Агроєкологія і право на харчування» від 2011 р. та стратегічного документу ООН «Порядок денний сталого розвитку на період до 2030 року».

Агроєкологія є комплексним підходом, який передбачає спільне застосування екологічних та соціальних концепцій і принципів до управління агропродовольчими системами (за визначенням ФАО) [6] (рис. 2). А виважене використання цих сталих продовольчих систем має за мету досягнення продовольчої безпеки, а то і продовольчого суверенітету.

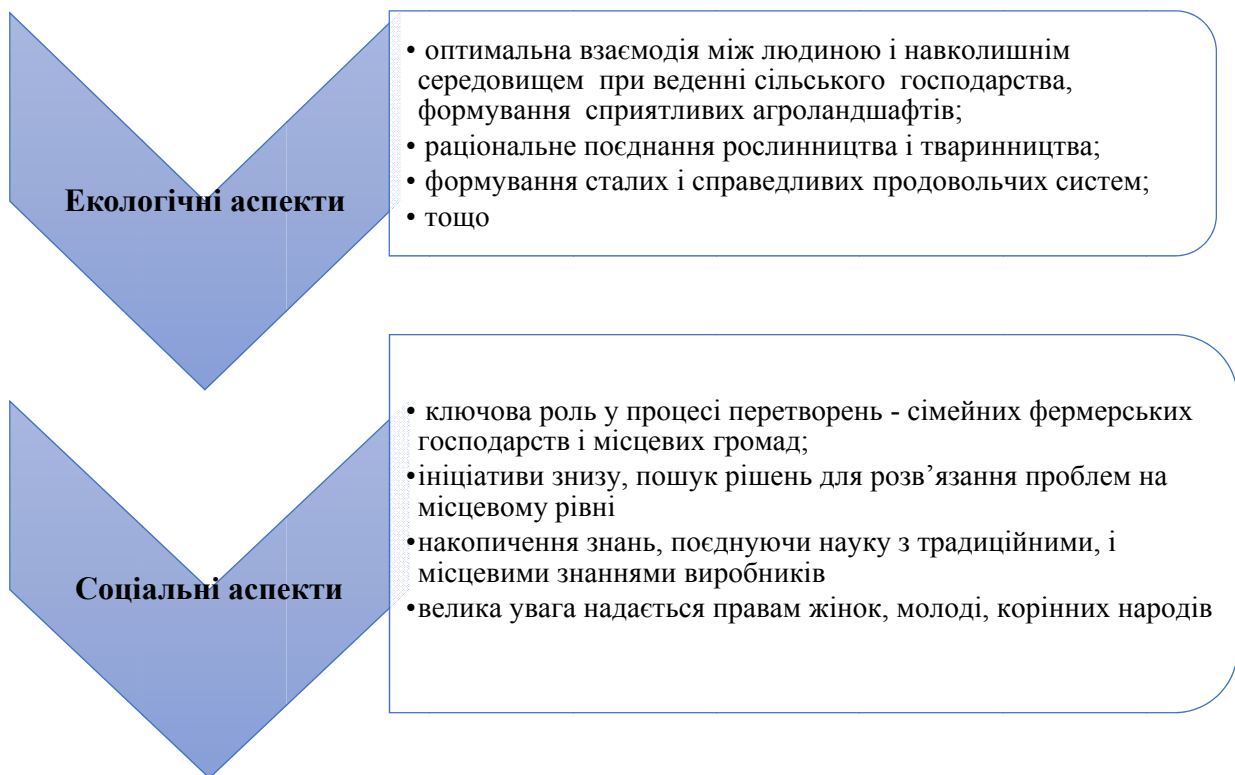

Рис. 1.2. Агроекологія як комплексний підхід реалізації екологічних і соціальних завдань агропродовольчими системами

Джерело: складено автором на основі узагальнень.

Особливостями агроекології є те, що у процесі сільськогосподарських перетворень ключова роль надається сімейним фермерським господарствам і місцевим громадам, а перетворення спрямовані на підвищення їх самостійності і адаптаційного потенціалу; в основі лежать інноваційні рішення для розв'язання проблем місцевого рівня, які є результатом накопичення знань, поєднуючи науку з традиційними місцевими знаннями виробників..

У стратегічному документі ООН «Порядок денний сталого розвитку на період до 2030 року» ціль 2 (із 17 цілей) передбачає «...забезпечити продовольчу безпеку... та сприяти сталому розвитку сільського господарства». У чергове підкреслюється необхідність зміцнення взаємодії між цими важливими аспектами розвитку, бо лише за сталого – соціально, економічно і екологічно зрівноваженого – розвитку вдається забезпечувати продовольчу безпеку.

Водночас, продовольча безпека є важливим фундаментом політичної стабільності та благополуччя у суспільстві і невід’ємною складовою розвитку. Агроекологічні завдання Порядку денного 2030 стосуються такого:

- ✓ впровадження належних методів ведення сільського господарства, покращення якісних параметрів ґрунту,
- ✓ сприяння збереженню екосистем,
- ✓ зміцнення потенціалу адаптації до зміни клімату.

У процесі забезпечення досягнення зазначених Цілей сталого розвитку, у тому числі при проведенні перетворень агропродовольчих систем, ФАО пропонує орієнтуватися на виділені десять компонентів агроекології² (рис.1.3).

Різноманіття означає дотримання агроекологічної диверсифікації – поєднання вирощування взаємодоповнюючих сільськогосподарських культур; поєднання рослинництва з тваринництвом з вирощуванням місцевих порід худоби; ведення традиційного полікультурного рибництва, комплексної аквакультури і поєднання рибництва з рослинництвом.

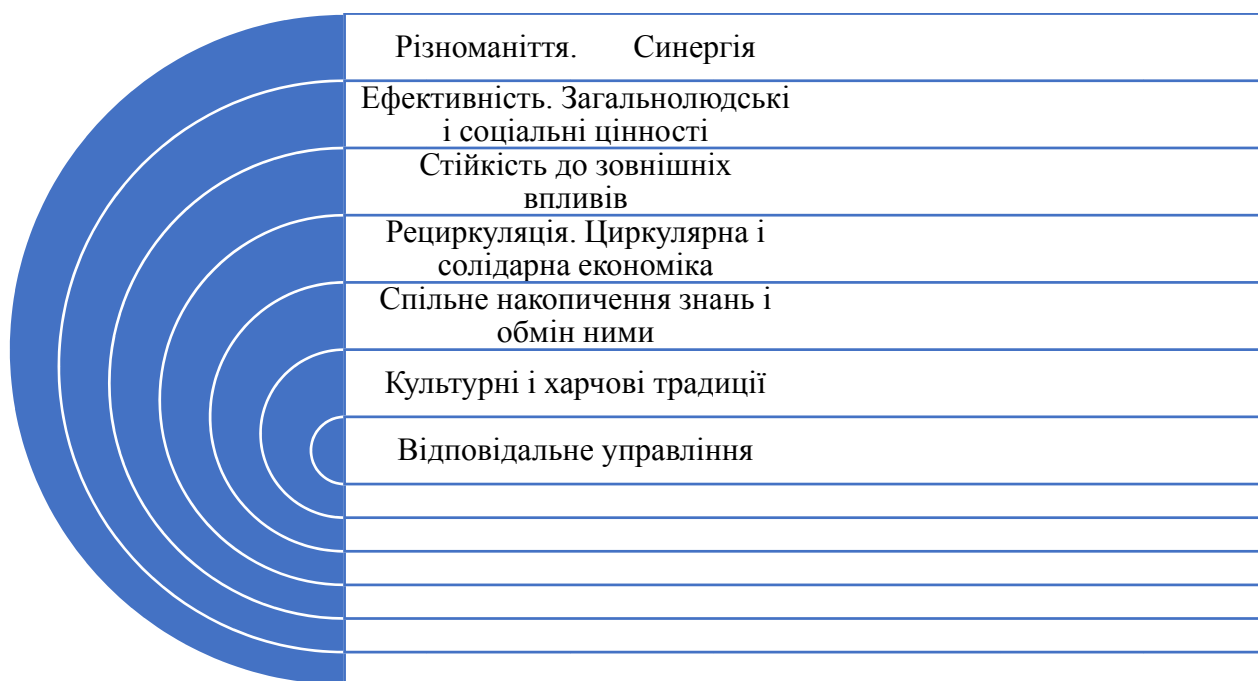

Рис. 1.3. Компоненти агроекології, виділені ФАО

Джерело: складено автором за [63].

² Десять компонентів агроекології ФАО розроблені за результатами узагальнення наукових праць за цією тематикою, зокрема, на основі п’яти принципів агроекології Альтієрі (1995 р.) [7] і п’яти рівнів переходу до агроекологічного способу виробництва Гліссмана (2015) [8] з доповненим положенням щодо цінностей громадянського суспільства.

Синергія, як ефект функціонування створених диверсифікованих систем, полягає, наприклад, в економії азотних добрив за рахунок біологічної фіксації азоту зернобобовими культурами при їх поєднанні чи чергуванні з іншими культурами. Синергетичним ефектом інтеграції рослинництва і тваринництва є надходження азоту для підвищення поживних речовин у ґрунті (на рівні 15% у світі) з органічних добрив, як відходів тваринництва.

Ефективність базується на тому, що інноваційні агроекологічні методи господарювання дозволяють виробляти більше аграрної продукції, використовуючи менше зовнішніх ресурсів. Цього вдається досягати завдяки покращенню біологічних процесів і кругообігу біомаси, поживних речовин і води в агроекологічних системах, використанню тих природних ресурсів, які є у достатку і безкоштовні (сонячна радіація, атмосферний вуглець і азот тощо).

До речі, сільськогосподарські культури засвоюють менше 50% азотних добрив, що вносяться в ґрунт, а інша їх частина втрачається в навколишньому середовищі, викликаючи серйозні екологічні наслідки.

Стійкість до зовнішніх впливів формується внаслідок того, що в агроекологічних системах підтримується кращий функціональний баланс, що дозволяє краще протистояти хворобам і шкідникам. Знижуючи залежність від зовнішніх ресурсів виробництва, агроекологія здатна зменшити вразливість виробників до економічних ризиків.

Рециркуляція поживних речовин, біомаси і води в агровиробничих системах, якій сприяють агроекологічні методи господарювання (підтримуючи біологічні процеси), дозволяє підвищити ефективність використання ресурсів і зменшити екодеструкцію для довкілля (відходи, забруднюючі речовини тощо). На кругообіг поживних речовин приходится 21% економічної цінності усіх екосистемних послуг, які не відносяться до категорії забезпечуючих послуг.

Спільне накопичення знань і обмін ними допомагає успішніше справитися з місцевими проблемами за допомогою сільськогосподарських інновацій, що розробляються за широкої участі місцевих виробників. Для прикладу, вже більше 30 років горизонтальний громадський рух «селянин – селянину»

(campesino a campesino) відіграє ключову роль в обміні агроекологічними знаннями тисяч виробників у Латинській Америці. Агроекологічні методи господарювання розробляються з урахуванням конкретного екологічного, соціального, економічного, культурного і політичного контексту.

Загальнолюдські і соціальні цінності стосуються того, що в агроекології значна увага приділяється таким цінностям, як достоїнство, рівність, інклюзивність і справедливість. А зміцнення і захист джерел існування, рівність і соціальне благополуччя жителів сільської місцевості відіграють найважливішу роль у забезпеченні сталості агропродовольчих систем.

Враховуючи *культурні і харчові традиції*, агроекологія відіграє роль у відновленні балансу і гармонії між традиційними і сучасними харчовими звичками, орієнтує на формування правильної поведінки і вибору людей щодо їжі.

Циркулярна і солідарна економіка, що передбачає встановлення чи відновлення зв'язків між виробниками і споживачами, сприяє формуванню способів господарювання і поведінки споживачів щодо агропродовольства з позиції забезпечення життєдіяльності у гармонії з природою, інклюзивного розвитку. При цьому надається пріоритет місцевим ринкам продовольства і локальному розвитку. За умови зміцнення коротких ланцюгів постачання продовольства можна підвищити доходи виробників і одночасно зберегти справедливі ціни для споживачів (зокрема, за рахунок економії транспортних витрат по доставці продовольства).

Інноваційними підходами є система колективних гарантій якості агропродовольства, маркування продукції зі вказанням її походження, ведення сільського господарства при підтримці місцевих громад і формування мереж споживачів, електронна торгівля продовольством. Як відомо, майже третина вироблюваного продовольства потрапляє у відходи чи пропадає; енергія для виробництва цієї кількості становить близько 10% від загального енергоспоживання у світі. Це не лише не сприяє продовольчій безпеці, але істотно посилює навантаження на природні ресурси.

Відповідальне управління у контексті агроєкології передбачає прозорі, підзвітні та інклюзивні механізми, що забезпечують рівноправний доступ до землі і інших природних ресурсів, стимули для інвестицій у збереження ґрунтів, біорізноманіття, екосистемних послуг. Для цього необхідна розробка національного законодавства, політики і агроєкологічних програм. Успішними прикладами відповідального управління є програми шкільного харчування (наприклад, у ЄС – «Молоко, овочі і фрукти для школярів від фермерів»), спеціальне маркування виробленої агроєкологічним способом продукції та інші механізми регулювання ринку, субсидії і стимули щодо екосистемних послуг в агроландшафтах.

Агроєкологічні новації Європейського зеленого курсу

Європейський зелений курс (ЄЗК), проголошений наприкінці 2019 р., закладає нові основи розв'язання проблем з кліматом і охороною навколишнього середовища шляхом трансформації економіки ЄС для забезпечення екологічно сталого майбутнього. Ця стратегія розвитку спрямована на перетворення ЄС у справедливе і процвітаюче суспільство з сучасною економікою, у якій у 2050 р. відсутні нетто-викиди парникових газів і економічне зростання не залежить від використання ресурсів [2] (ще визначають, як досягнення «кліматичної нейтральності» ЄС). Зелений курс є частиною стратегії з реалізації Порядку денного ООН на період до 2030 р. і досягнення цілей сталого розвитку.

Усі дії та політика у рамках Євросоюзу повинні сприяти досягненню цілей Європейського зеленого курсу, у тому числі і Спільна аграрна політика (САП) ЄС. Як складова Зеленого курсу, Стратегія «Від ферми до виделки» (F2F, Farm to Fork) розроблена з метою формування справедливої, здорової і екологічно безпечної продовольчої системи, метою якої є активізація зусиль фермерів для боротьби зі змінами клімату, охорони навколишнього середовища і збереження біорізноманіття. І ця стратегія, як зазначається Європейською Комісією, знаходиться у центрі Зеленого курсу. САП ЄС залишається

ключовим інструментом підтримки фермерів щодо реалізації стратегії F2F і дотримання зеленого курсу.

У програмному періоді 2021–2027 рр. передбачено 40% загального бюджету САП спрямувати на цілі боротьби зі змінами клімату. Агропродовольчий сектор має внести свій вклад у просування до визначених амбітних цілей шляхом переходу до еколого-кліматично дружніх методів господарювання.

Продовольча безпека і підтримання європейських стандартів високої якості продуктів харчування залишається пріоритетом і забезпечуватиметься за рахунок розширення участі фермерів у реалізації стратегії «Від ферми до виделки» (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Основні напрями стратегії «Від ферми до виделки»

Напрями	Заходи та інструменти
Зниження використання хімічних пестицидів і ризиків від них на 50%, зокрема високо небезпечних пестицидів, до 2030 р.	Скорочення забруднення ґрунтів, води, повітря та втрати біорізноманіття. Посилення застосування інтегрованого управління шкідниками, заохочення використання альтернативних методів – сівозміни тощо. Використання потенціалу нових геномних методів підвищення стійкості рослин. Розміщення на ринку пестицидів, що містять біологічно активні речовини. Інструмент ЄС – Гармонізований індикатор прогресу у зниженні ризиків, пов'язаних з пестицидами
Скорочення використання добрив щонайменше на 20% до 2030 р.	Управління поживними речовинами, зокрема азотом і фосфором; розширення застосування точних методів внесення добрив. Інструмент ЄС – Інструмент сталого розвитку господарства щодо управління поживними речовинами.
Скорочення загального обсягу продажів антимікробних препаратів для сільськогосподарських тварин на 50%	Нові Положення про ветеринарні препарати та корми
Скорочення площі орних земель на 10% (згідно з Стратегією ЄС щодо біорізноманіття)	Формування екологічних зон земель для особливого використання, для збереження біорізноманіття та елементів ландшафту

Благополуччя сільськогосподарських тварин	Перегляд законодавства про благополуччя сільськогосподарських тварин. Інструмент ЄС – маркування благополуччя тварин
Зменшення екологічного та кліматичного впливу тваринництва	Підвищення сталості тваринницького сектору; розміщення на ринку інноваційних кормових добавок; рослинні білки, застосування альтернативних кормових матеріалів
Секвестр вуглецю – нове джерело доходу фермерів	Сільськогосподарські практики, які видаляють CO ₂ з атмосфери, будуть винагороджені у рамках САП ЄС. Інструменти – платежі, інвестиції, вуглецевий ринок
Розвиток виробництва відновлюваної енергетики	Виробництво фермерами біогазу з відходів сільського господарства і залишків, зокрема від тваринництва; розміщення сонячних панелей на фермерських будинках і сараях. Інструменти – платежі, інвестиції
Розширення органічного сільського господарства до щонайменше 25% сільгоспугідь ЄС до 2030 р.	План дій з органічного землеробства. Інструмент – зелені державні закупівлі
Нові «еко-схеми» у сільському господарстві	Підтримка сталих практик – точне землеробство, агроекологія, включаючи органічне землеробство, вуглецеве землеробство, агролісівництво тощо.

Джерело: складено автором за [131].

Окрім того, що європейські продукти вирізняються безпечністю, високими споживчими властивостями і якістю, тепер вони мають стати глобальним стандартом раціонального використання ресурсів, стандартом сталого розвитку.

Оскільки проблема продовольчої незахищеності особливо загострюється під час економічного спаду і форс-мажорних обставин, то розбудова сталої продовольчої системи, на необхідності якої наголосила пандемія COVID-19, означає, що така система функціонуватиме за будь-яких обставин і забезпечуватиме доступ до достатнього запасу продовольства для громадян. Європейська Комісія до кінця 2023 р. сформує законодавчу пропозицію щодо рамки сталої продовольчої системи [9].

Стратегія «Від ферми до виделки» передбачає значне скорочення використання пестицидів – на 50% до 2030 р., хімічних добрив – на 20%, антимікробних препаратів – на 50%; доведення частки сільськогосподарських земель ЄС під органічним землеробством до 25%. Відслідковування цих параметрів здійснюватиметься у ланцюзі виробництва і збуту, а також імпорту агропродовольства в ЄС. І ці вимоги потрібно урахувати Україні у своїй аграрній політиці та практиці.

Таким чином, Європейський зелений курс доволі радикально переформатовує САП ЄС, щоб виправити її нинішні недоліки та сформувати чіткіші орієнтири на реалізацію еколого-соціальних потреб європейської спільноти [112] (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Європейський зелений курс у відповідь на виклики нинішньої САП ЄС

Виклики нинішньої САП ЄС	Позиції Нового Зеленого курсу
Більша частина субсидій САП виплачується великим землевласникам: 80% отримують 25% власників	Скорочення субсидій великим землевласникам
Методи аграрного господарювання з високим рівнем застосування агрохімікатів призводять до руйнування навколишнього середовища; у тому числі індустріалізоване виробництво м'яса	Переорієнтація на екологічно безпечні методи; підтримка практик органічного і відновлювального сільського господарства (пермакультура, полікультура), агроекології, стандартів забезпечення благополуччя сільськогосподарських тварин; скорочення використання агрохімікатів; зменшення виробництва м'яса. Реалізуватимуть заходи для масштабування сталих методів виробництва, у тому числі спеціально для малих і середніх господарств
Європейська продукція пригнічує місцеве, більш стале аграрне виробництво у країнах, оскільки САП концентрується на підвищенні конкурентоспроможності на ринках	Підтримка кліматичної справедливості в усьому світі, покладання на місцеве агроекологічне виробництво з урахуванням традицій харчування. Розроблять Кодекс поведінки для відповідального бізнесу та маркетингової

	практики; підтримають сталість регіональних та місцевих продовольчих систем у країнах–членах
Поширений імпорт необхідних продуктів сільського господарства; транспортування їх на далекі відстані	Створення коротших ланцюгів поставок продовольства, підтримка зменшення залежності від далекомагістральних перевезень
Принцип конкуренції завдає шкоди малим і середнім фермерам усередині країни, а також на світовому ринку	Дотримання принципу солідарності, що ставить інтереси малих виробників, працівників, сільських громад і навколишнього середовища на перше місце

Джерело: складено автором за [122].

В основу реформи САП ЄС на 2021-2027 рр. покладено три загальні теми і дев'ять основних цілей (рис. 1.4). Серед них – переважно цілі соціального і екологічного спрямування і одна ціль суто економічна – щодо конкурентоспроможності господарств.

Рис. 1.4. Основні цілі та напрями САП ЄС на програмний період 2021-2027 рр.

Джерело: складено за [31].

Слід зазначити, що, якщо не «зелена революція», то «зелена еволюція» (за Ф. Фішлером) САП ЄС відбувається уже з 2003 року. Агроекологічні засади реалізуються як у рамках «першого стовпа» САП ЄС – ринкова політика («first-pillar support») з застосуванням підходу cross-compliance, так і особливо у рамках «другого стовпа» САП ЄС – розвиток сільських районів («second pillar»), де масштабно підтримуються агроекологічні види діяльності фермерів.

Підхід грінінг («greening») у рамках САП у 2014-2020 рр., визначав, що 30% суми прямої підтримки з європейських і національних фондів мали спрямовуватися суто на заходи, які сприяють захисту клімату і навколишнього середовища.

Виплати фермерам здійснюються за диверсифікацію культур (вирощування не менше трьох), утримання постійних пасовищ, формування екологічних зон з консервацією 5-7% угідь під землі особливого використання для екологічних цілей, збереження біорізноманіття та елементів ландшафту. Зобов'язання за підходом грінінг диверсифікувати вирощування сільськогосподарських культур виникає в залежності від площі сільгоспугідь, що знаходиться у користуванні у сільгоспвиробника.

В Естонії при наявності менше 10 га сільгоспвиробник не зобов'язаний диверсифікувати культури. У Німеччині на площі орних земель від 10 до 30 га повинні оброблятися як мінімум дві культури і одна не може займати більше 75% площі; на площі більше 30 га – оброблятися як мінімум три культури і дві культури не можуть займати більше 95% площі. Вимога виділяти 5% (а згодом 7%) площі під землі особливого використання для екологічних цілей (зелених огорож, захисних смуг біля водойм, допускається на них вирощування бобових культур, проміжних культур) фактично є новим етапом консервації земель у країнах-членах ЄС [127].

Також забороняється переорювати чи переводити в інший вид природні луки і пасовища.

Європейська схема cross-compliance регламентує виконання *екологічних вимог фермерами як обов'язкової умови для отримання прямих субсидій з*

європейських і національних фондів [32] (на наш погляд, переклад «взаємне дотримання зобов'язань» найбільш точно відображає її зміст [127]).

Фермери, які претендують отримувати пряму державну підтримку на площу використовуваних сільськогосподарських угідь (а цього прагнуть усі фермери і, отже, їх усіх стосується умова дотримання cross-compliance), повинні дотримуватися базових екологічних вимог щодо господарювання.

Це вимоги щодо дотримання Належної практики ведення сільського господарства (Good agricultural practice), у тому числі щодо:

- недопущення деградації сільгоспугідь,
- забезпечення якості і безпечності вироблюваної продукції,
- створення сприятливих умов утримання худоби і дотримання гігієни в господарстві.

За недотримання вимог cross-compliance застосовуються санкції – скорочення обсягу прямих платежів підтримки для фермерів.

Якщо ж фермери забезпечують охорону навколишнього природного середовища понад основний рівень належної сільськогосподарської практики, то вони отримують спеціальну фінансову підтримку – *за участь в агроекологічних програмах* (agri-environment schemes).

Цим фермерам компенсують втрату доходу через скорочення сільськогосподарського виробництва, бо вони застосовують екологічні методи з метою збереження довкілля. Підтримка за агроекологічними програмами для фермерів поглинає більше 50% коштів бюджету САП ЄС, які спрямовуються на сільський розвиток.

У рамках агроекологічних програм САП ЄС підтримуються понад 200 напрямів, наприклад такі:

- екстенсифікація сільського господарства,
- землекористування з метою збереження ґрунту,
- використання пасовищ з низькою інтенсивністю,
- ведення інтегрованого і органічного сільського господарства,
- збереження біорізноманіття,

- підтримка сільських ландшафтів та історичних об'єктів спадщини,
- реалізація заходів зі збереження клімату (лісонасадження, виробництво відновлюваної енергії, скорочення викидів метану і вуглекислого газу),
- розширення застосування належних форм утримання тварин,
- компенсаційні надбавки у регіонах з несприятливими природними умовами для ведення сільського господарства тощо.

Сприяє агроєкології підтримка у рамках САП ЄС малих форм господарювання, як більш екологічно дружніх і соціально значимих, і для них передбачено особливий режим – обов'язково виділяється для їх підтримки до 10% річного бюджету прямих платежів у країні.

Таким чином, аграрна політика ЄС орієнтує сільськогосподарських виробників покращувати надання суспільних благ і спонукає їх переходити до раціональних агроєкологічних і зберігаючих клімат практик сільського господарства. Україна у рамках підписаної Угоди про асоціацію з ЄС задекларувала ряд агроєкологічних зобов'язань і має імплементувати зазначені європейські засади САП у вітчизняну сільськогосподарську практику.

1.3. Екологічні проблеми у вітчизняному сільському господарстві

Екологічній складовій не було приділено належної уваги у процесі аграрного реформування. І хоча важливі екологічні заходи у контексті європейських орієнтирів уже декларувалися у національному законодавстві, потрібно щоб послідовно забезпечувалася їх реалізація в аграрній практиці, для чого необхідний відповідний організаційно-економічний механізм. Зокрема, передбачалось:

- створення умов ефективного розвитку аграрного сектора шляхом забезпечення єдності економічних, соціальних і екологічних інтересів суспільства; підвищення рівня екологізації сільського господарства (у Стратегії розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 року);
- застосування кращих практик розвинених країн щодо соціально, економічно і екологічно збалансованого розвитку сільського господарства;

імплементация положень Угоди про асоціацію між Україною і ЄС (у Державній цільовій програмі розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 року). Серед очікуваних результатів виконання Державної цільової програми розвитку аграрного сектора були передбачені важливі екологічно сприятливі заходи – удосконалення структури сільгоспугідь, зменшення площі деградованих земель, забезпечення екологічної безпеки, збереження біорізноманіття і формування екологічної мережі.

У Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 2019 р. №2697 серед пріоритетів визначено раціональне використання земель та інших природних ресурсів, зменшення техногенного навантаження аграрного сектору на навколишнє природне середовище, але не встановлені чіткі індикатори щодо виконання цих завдань. Схвалені Закони України «Про оцінку впливу на довкілля» від 2017 р. №2059, «Про стратегічну екологічну оцінку» від 2018 р. №2354 теж покликані сприяти сталому розвитку шляхом забезпечення охорони довкілля, інтегрування екологічних вимог у економічну діяльність, у тому числі аграрну. Разом з тим, експерти зазначають, що необхідних екологічних стандартів у сфері агровиробництва наразі в Україна не існує [68]. Розроблений проєкт Стратегії продовольчої безпеки на період до 2030 року поки що не схвалений.

У схваленій Національній економічній стратегії до 2030 року при викладі візії агросектору записано, що Україна – один з глобальних центрів продовольчої безпеки, світовий лідер з постачання продуктів харчування з високою доданою вартістю. Екологічні аспекти розвитку агросектору окремо не передбачені серед пунктів стратегічної мети, а у переліку стратегічних цілей задекларовано лише збільшити площу земель з органічним статусом до 3% загальної площі сільськогосподарських угідь. За підрахунками, йдеться про площу близько 1,2 млн га, тоді як потенційно придатними для органічного сільського господарства є майже у 4 рази більше сільгоспугідь країни.

Фактично ж частка органічного виробництва у загальній площі сільгоспугідь нині становить лише 1,1%. До речі, європейська Стратегія «Від

ферми до виделки» декларує досягнення мети – щонайменше 25% сільськогосподарських земель ЄС під органічним землеробством до 2030 року [131].

Разом з тим, очевидно, що якщо не сформовано дієвого організаційно-економічного механізму реалізації вказаних норм і системи контролю їх виконання, то найкращі задекларовані норми є лише побажаннями. Переважання суто агробізнесових інтересів у розвитку вітчизняного аграрного сектору, що активізувалося з переведенням його на ринкові засади, з нинішньою тенденцією до експансії загрожує посиленням екологодеструкції в аграрному виробництві та на сільських територіях (як середовищі проживання сільського населення).

По-перше, сформована надто природо-ресурсоемна модель аграрного виробництва – рівень сільськогосподарського освоєння території країни сягає 69% (у світі 37%, або майже в 2 рази менше), розораності – 54% (у світі 11%, або у 5 разів менше). За науково обґрунтованою нормою до активного сільськогосподарського обробітку доцільно залучати 1/3 території, тобто 33% (табл. 1.3). Помітно низька частка сінокосів і пасовищ в Україні (12,5%), як й інших елементів екологічного каркасу для підтримання агроландшафтів у сприятливому стані, а також лісів (16%) у структурі земельного фонду.

Таблиця 1.3

Структура земельного фонду в Україні в 2000-2019 рр., %

Роки	Сільськогосподарське освоєння території	Розораність території	Розораність сільгоспугідь	Сінокосів і пасовищ у площі території	Частка лісів
2000	68,6	53,9	78,6	13,1	15,8
2005	68,4	53,8	78,6	13,2	15,9
2010	68,6	53,8	78,1	13,1	16,0
2015	68,8	53,9	78,4	13,0	16,0
2019	68,5	54,3	79,3	12,5	16,0

Джерело: [135, С. 61].

У попередньому Законі «Про Основні положення (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» стан українських земель було визнано близьким до критичного і задекларовано зменшити площу орних земель на 5-10% до 2020 року, що становило б 1,6-3,2 млн га. Передбачалося виводити із обробітку землі схилів, водоохоронних зон; консервувати деградовані, малопродуктивні угіддя з подальшим їх залуженням і залісненням. Це відповідало б орієнтиру САП ЄС – відводити 5-7% угідь під особливе використання для екологічних цілей (фактично під консервацію). Однак, крім законодавчо встановленої норми не був розроблений механізм виведення деградованих земель з обробітку та не виділялися державні кошти для цих цілей. Уже і раніше була законодавчо схвалена норма виведення угідь з інтенсивного сільськогосподарського обробітку загальною площею 2,3 млн га (близько 5% всіх угідь, згідно з Законом «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки»).

Однак площа ріллі не зменшилася, а навіть збільшилася на 281 тис. га за 2010-2019 роки. Слід зазначити, що європейською Стратегією «Від ферми до виделки» від 2020 р. передбачено скоротити площі орних земель, принаймні, на 10%, і це має стати цільовою установкою і для України.

Високий рівень розораності земельних ресурсів в Україні, гігантоманія у формуванні індустріальних полів і монокультуризація призводять до втрати агробіорізноманіття (індекси природного капіталу сільського господарства – агробіоресурсу свідчать про його втрату майже наполовину, за розрахунками за методикою ОЕСР) [18, С. 130]. В Україні немає іншої альтернативи як надавати особливу увагу збереженню біорізноманіття саме в агроландшафтах (у них розміщені «точкові» середовища проживання майже 45% видів рослин і 47% видів тварин, занесених до Червоної книги України (1994-1996 рр.).

По-друге, проблемою нинішнього господарювання є агресивне використання сільгоспугідь з масштабним поширенням монокультури. За відсутності належного контролю з боку державних органів і низького рівня відповідальності, сільськогосподарськими виробниками вже тривалий час

ігноруються і масово порушуються вимоги плодозміни, раціональної структури посівів. А практично вирощуються декілька прибуткових, експортно орієнтованих культур (пшениця, кукурудза, соняшник, ріпак), які з року в рік займають 70-90% посівів. Тоді як частка соняшнику, як ґрунтовиснажливіої культури, у посівній площі унормована на максимальному рівні 15% (лише у Південностеповій зоні, а у інших – від 0,5 до 10%) [114], фактично ж вона становила по країні у 2019 р. – 21%, а у спеціалізованих на цій культурі господарствах – більше третини (табл. 1.4). Окремі сільгосп підприємства звітують про 100% посівної площі під соняшником. Поясненням є те, що ці підприємства входять в агрохолдингові структури і з метою економії на витратах (зокрема, на передислокації техніки з одного підприємства в інше) усю площу відводять під одну високоприбуткову культуру.

Таблиця 1.4

**Структура посівної площі основних сільськогосподарських культур,
1990-2019 рр., %**

Культури	1990 р.	2000 р.	2010 р.	2015 р.	2019 р.
Зернові і зернобобові	45,0	50,2	56,0	54,8	54,7
- пшениця	23,4	20,7	23,9	25,7	24,3
- кукурудза	8,5	10,0	18,0	15,5	17,9
Технічні культури	11,6	15,4	27,1	31,0	32,6
- соняшник	5,0	10,8	17,0	18,6	21,2
Кормові культури	37,0	26,0	9,6	7,4	6,2

Джерело: [62, С. 75].

Загалом звертає на себе увагу факт значного зростання у посівній площі частки технічних культур – у 3 рази у 2019 р. порівняно з 1990 р. (коли ще структура посівів регулювалася адміністративно-командними методами), досягнувши третини у посівах. І 65% у структурі технічних культур займає ґрунтовиснажлива, але комерційно приваблива і експортно орієнтована культура соняшнику.

Площі під кормовими культурами значно скорочені, а їх частка у структурі посівів зменшена до 6,2% проти 37% у 1990 р. Це є індикатором згортання розвитку тваринництва в Україні.

Зазначені процеси монокультуризації відбуваються, незважаючи на те, що чинними є законодавчі норми щодо сівозмін і відповідальності сільгоспвиробників за їх недотримання. У Земельному кодексі України записано, що земельні ділянки сільськогосподарського призначення для ведення товарного виробництва використовуються згідно з розробленими і затвердженими проектами землеустрою, які забезпечують еколого-економічно обґрунтовані сівозміни і впорядкування угідь.

Відхилення від затверджених проектів землеустрою і використання земельних ділянок без проектів тягне за собою накладення штрафу [73]. Чинною є постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур в сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах» від 2010 р. №164.

Однак, проекти землеустрою з еколого-економічним обґрунтуванням сівозмін мають невелика кількість сільгоспвиробників. За низького рівня контролю їх впровадження, економічні переваги їх відсутності переважають матеріальну відповідальність у вигляді штрафів за відсутність цих проектів. А їх розроблення обходиться сільгоспвиробникам доволі дорого – понад 20 тис. грн. за 100 га.

Очевидно, що поширена монокультура, причому в сільськогосподарських підприємствах з великими земельними банками не відповідає правилам європейської належної практики ведення сільського господарства, а також новації «грінінг», яка орієнтує на диверсифікацію вирощуваних сільськогосподарських культур.

По-третє, в Україні недостатньо використовуються органічні добрива з метою покращення ґрунту – як щодо поповнення поживних речовин у ньому, так і поліпшення структури. Частка удобреної площі органікою у сільськогос-

подарських підприємствах незначна – становить лише 4,3%, на 1 га посівної площі внесено лише 0,6 т, а всього – 10,4 млн. т під урожай 2019 р. (табл. 1.5).

За наявного поголів'я у сільськогосподарських підприємствах (утримувалось 1,3 млн. голів великої рогатої худоби, 3,5 млн. свиней, 0,2 млн. овець та кіз) і виходу від однієї голови худоби (умовної) 50 кг органічних добрив на добу – на тваринницьких фермах у сільгосп підприємствах утворено майже 40 млн. т органічних добрив за рік. Отже, внесення органіки мало би бути більшим за умови їх належного зберігання і використання для удобрення полів.

Таблиця 1.5

Внесення добрив сільгосп підприємствами в Україні, 1990-2019 рр.

Показник	1990 р.	2000 р.	2010 р.	2015 р.	2019 р.
Внесено мінеральних добрив у поживних речовинах на 1 га посівної площі, кг	141	13	58	79	119
Співвідношення азотних: калійних: фосфорних добрив	1:0,7:0,7	1:0,1:0,2	1:0,2:0,2	1:0,2:0,2	1:0,2:0,3
Внесено органічних добрив на 1 га посівної площі, тонн	8,6	1,3	0,5	0,5	0,6

Джерело: [114, С. 117, 120].

До того ж 1,3 млн. сільських домогосподарств на своїх присадибних ділянках утримують велику рогату худобу (2,4 млн. голів), свиней (2,8 млн.), овець та кіз (1,1 млн. голів). Отже, у сільських домогосподарствах утворюється навіть дещо більше органічних добрив, ніж у сільгосп підприємствах. Однак, використання органіки у домогосподарствах не відслідковується офіційною статистикою. За неналежного їх складування, зберігання (відсутності відповідного обладнання) і використання забруднюючі речовини з органіки локально забруднюють земельні ділянки і змиваються у водойми, потрапляють у підземні води. Угодою про асоціацію між Україною і ЄС передбачено впровадження вимог Директиви 91/676/ЄЕС від 1991 р. про захист вод від забруднення, спричиненого нітратами з сільськогосподарських джерел.

По-четверте, за досить виснажливого використання сільськогосподарських угідь *не відбувається компенсації поживних речовин, винесених з урожаєм*, за рахунок застосування мінеральних добрив. Внесення мінеральних добрив у поживних речовинах на 1 га посівної площі скоротилось в 2000 р. порівняно з 1990 р. в 11 разів (з 141 кг до 13 кг), потім поступово збільшувалося і у 2019 р. внесено 119 кг (табл. 1.5).

Нераціональним є співвідношення застосованих мінеральних добрив за видами – значно зменшена частка калійних і фосфорних добрив. І можна допустити дію закону обмежуючого (лімітуючого) фактора, закону мінімуму Лібіха, згідно з яким від речовини, концентрація якої є мінімальною, залежить формування врожаю.

По-п'яте, збільшується застосування пестицидів і синтетичних добрив, однак це малою мірою призводить до збільшення урожаїв, а, навпаки, провокує агроекологічні проблеми (погіршення агрохімічного стану ґрунтів, їх деградацію), які негативно впливають на сільгоспвиробництво. Під урожай 2019 р. у сільськогосподарських підприємствах унесено 24,3 тис. т пестицидів, що становило у розрахунку на 1 га удобреної площі – 1,5 кг (1,3 кг на 1 га посівної площі).

В Україні вноситься менше, ніж у ЄС–28, пестицидів (3,15 кг/га у 2018 р., у 1990 р. – 3,2 кг/га) і мінеральних добрив (140 кг/га, тоді як у 1990 р. було 180 кг/га). Але все таки слід мати на увазі, що новою європейською Стратегією «Від ферми до виделки» передбачено скоротити до 2030 р. використання пестицидів і ризику від них на 50%, а хімічних добрив щонайменше на 20%. При такому скороченні внесення пестицидів і добрив у ЄС у 2030 р. (за нашими розрахунками, відповідно 1,57 кг/га і 112 кг/га) буде приблизно на рівні нинішнього їх внесення в Україні. Але якщо у ЄС уже спостерігалось поступове скорочення застосування цих сільськогосподарських засобів протягом двох десятиліть згідно з відповідною сільськогосподарською політикою, то в Україні відбувалося нарощування обсягів застосування як хімічних добрив, так і пестицидів. Потрібно консервувати ці рівні, а то і дещо

скоротити. А, отже, і у цьому аспекті необхідно переглянути національну сільськогосподарську політику і практику згідно з європейським зеленим курсом, привести у відповідність заходи щодо застосування добрив і пестицидів.

1.4. Агроекологічні заходи для зміцнення продовольчої безпеки в Україні у контексті Європейського зеленого курсу

В Україні, де прогрес аграрного сектора є практично національною ідеєю, а міжнародна спільнота покладає надії на постачання українського агропродовольства, зважаючи на багатий національний агропотенціал, вибір між тим, чи все більше його виробляти, чи екологізувати аграрне виробництво, здійснюється на користь продуктивізму. За попередні 15 років виробництво валової продукції в усіх категоріях господарств, а також ефективність використання сільгоспугідь зросли майже у 2 рази, а продуктивність праці в сільськогосподарських підприємствах – у понад 2 рази.

Очевидно, що нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції будь якою ціною, як лише економічний пріоритет, не може бути самоціллю для аграрного сектора України. Якщо продуктивізм аграрного сектора переслідуватиме тільки реалізацію економічних інтересів великих виробників–експортерів, то посилюватиметься террацид – знищення землі, її якісних параметрів і перетворення в безплідну субстанцію. Це формуватиме високі агроекологічні збитки, соціальні негаразди через погіршення продовольчої безпеки, виклики стабільності суспільного життя.

Агроекологічний вектор розвитку вітчизняного аграрного сектора є внутрішньою потребою з точки зору гарантування продовольчої безпеки населенню країни у довготривалому періоді. Також євроінтеграційні прагнення держави змушують позиціонувати це завдання як пріоритетне. Тим більше, що на комплексних засадах збалансованої реалізації економічних, соціальних і екологічних завдань побудовані Європейський зелений курс і сучасна САП ЄС, напрацьована відповідна європейська агроекологічна практика.

З метою переходу до сталого екологічно безпечного аграрного виробництва необхідно впроваджувати такі першочергові агроекологічні інструменти регулювання діяльності сільськогосподарських виробників.

По-перше, стимулювати реалізацію агроекологічних вимог «у пакеті» при наданні державної підтримки за будь-якими державними програмами, що відповідатиме європейському підходу cross-compliance. Слід унормувати, що тільки при дотриманні встановлених екологічних вимог ведення сільського господарства (наприклад, належного зберігання і застосування органічних добрив, дотримання сівозмін, недопущення деградації земель, дотримання Кодексу сталого агрогосподарювання) сільськогосподарський виробник може розраховувати на бюджетну підтримку у рамках державних програм (рис. 1.5). Це має стосуватися усіх програм (не суто агроекологічного спрямування) – поширених програм здешевлення кредитів для сільгоспвиробників, підтримки розвитку галузі тваринництва, придбання техніки. Це підхід екообумовленості – «дотримуєшся вимог екології → отримуєш бюджетні кошти підтримки».

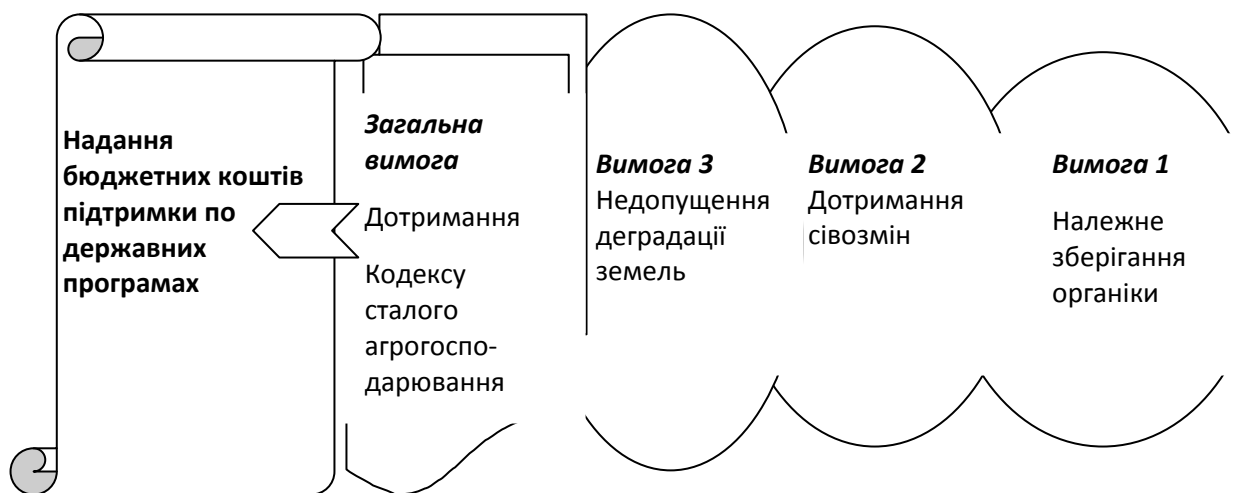

Рис. 1.5. Схема екообумовленості надання державної підтримки вітчизняним сільськогосподарським виробникам у рамках державних програм

Джерело: розроблено автором

При недотриманні встановлених вимог сільгоспвиробникам не надається державна підтримка. Цей підхід дозволить забезпечити «подвійний вигравш» від

бюджетних коштів – одночасну реалізацію сільськогосподарськими виробниками економічних і екологічних завдань.

По друге, доцільно **розробити Національний Кодекс сталого аграрного господарювання**, як законодавчо-нормативний акт з екологічними вимогами і належними правилами ведення сільського господарства (good agricultural practice). Він має стати основним регулюючим документом і його зобов'язані дотримуватись сільгоспвиробники, які претендують на отримання державної підтримки.

По-третє, доцільно **вимагати екологічний сертифікат на аграрну продукцію, яка спрямовується на експорт**. На експорт поступає 90% урожаю зернових культур, 92% олійних, 92% птиці. Тобто, сільгосппідприємства експортують ґрунтовиснажливі олійні культури і забруднюючу довкілля продукцію птахівництва. Очевидно, що за сировинною експортною орієнтацією аграрного сектора приховується активний процес вивозу українських чорноземів з урожаєм, тоді як вивіз їх у натуральному вигляді свого часу викликав національне обурення. Вимога екосертифікату може стати інструментом впливу, як правило, на великих виробників–експортерів з метою дотримання ними екологічних стандартів у господарській діяльності щодо виробництва експортної продукції. Лише за наявності екосертифікату експортери можуть отримувати підтримку, наприклад, компенсацію податку на додану вартість. Вимога такого екосертифікату буде аналогічною схемі сертифікації сталого біопалива в ЄС, яка має за мету гарантувати, що при його виробництві не перетворені цінні землі з високим рівнем біорізноманіття (тропічні ліси, водно-болотні угіддя, торф'яники) в угіддя для вирощування сировини для цього біопалива.

По-четверте, **унормувати** вимогу для сільськогосподарських підприємств – **щоб у розрахунку на 1 га угідь утримувалося по 0,5 умовної голови худоби**. Вже майже дві третини великих і середніх сільгосппідприємств не ведуть тваринництва, тоді як сім років назад таких було 45%. Частка продукції комерційно непривабливого тваринництва у структурі валової

продукції сільського господарства «дрейфувала» від 54% у 1990 р. до 26% (а у сільгосп підприємствах – 21%) у 2019 р. Рослинницька сировинна орієнтація виробництва маловиправдана з соціальної та екологічної позицій; зі скороченням тваринництва звузилася сфера прикладання праці для селян, а також обмежилися можливості поліпшення ґрунтів за рахунок внесення органічних добрив.

По-н'яте, необхідно пришвидшити роботу по **імплементатії Директиви Ради 91/676/ЄЕС від 12 грудня 1991 р.** про захист вод від забруднення, спричиненого нітратами з сільськогосподарських джерел, що передбачено в Угоді про асоціацію між Україною і ЄС (див. Додаток ХХХ до глави 6 «Навколишнє природне середовище» розділу V). Адже записані доволі стислі терміни впровадження вимог Директиви в Україні – протягом 3–4 років з дати набрання чинності Угодою про асоціацію Україна – ЄС, тобто з 1 вересня 2017 року, які вже прострочені.

Необхідні відповідні нормотворчі, інституційні та організаційні заходи з імплементатії цієї Директиви. Доволі нелегка справа – ідентифікувати забруднені води і уразливі зони, розробити Кодекс і програми дій, схвалити закони і підзаконні акти, необхідні для виконання Директиви. Однак ще складніше реалізувати вимоги Нітратної Директиви у вітчизняній практиці, зважаючи на кількість суб'єктів господарювання, які займаються тваринництвом. А це – 3,5 тис. сільськогосподарських підприємств, у тому числі більше 1 тис. фермерських господарств, які утримували велику рогату худобу (і майже така ж кількість – свиней і овець). Майже у половині підприємств тваринницькі ферми були чималі – від 100 до 1000 голів, а у десятої частини – мегаферми з поголів'ям худоби понад тисячу голів.

Розосередженим сегментом ведення тваринництва є також сільські домогосподарства: 1300 тис. з них утримували велику рогату худобу і свиней, причому третина – по 2-4 і більше голів. Локальне забруднення вод з цих невеликих джерел теж істотне. Велика розпорошеність джерел нітратного забруднення, різні масштаби забруднення з тваринницьких ферм і хлівів

сільських домогосподарств вимагатиме різних підходів до розв'язання проблеми нітратного забруднення вод.

На виконання завдання імплементації Директиви Ради 91/676/ЄЕС розроблено і наразі (початок 2021 р.) обговорюється Кодекс належної сільськогосподарської практики в Україні.

По-шосте, в Україні назріла необхідність **виокремити агроекологічну підтримку сільськогосподарських виробників у самостійний напрям державної підтримки** зі спрямуванням, припустимо для початку, 10% виділеної загальної суми підтримки сільського господарства суто – на агроекологічні заходи. Із переліку європейських заходів в Україні важливо підтримувати диверсифікацію вирощуваних культур, утримання постійних пасовищ, формування екологічних зон з консервацією угідь для екологічних цілей. Це відповідатиме новаційному напрямку САП ЄС – грінінг, у рамках якого 30% прямої підтримки надають фермерам на реалізацію заходів щодо захисту клімату і навколишнього середовища.

По-сьоме, потрібно негайно **приступити до впровадження завдань європейської Стратегії «Від ферми до виделки»**, як складової нового зеленого курсу Європи. ЄС стверджує, що зусилля з реалізації цього курсу, а саме щодо посилення вимог до сталого розвитку в продовольчій системі, супроводжуватимуться політикою допомоги у підвищенні стандартів у країнах–партнерах і в усьому світі, щоб уникнути експорту несталих практик. Клімато-орієнтований розвиток сільського господарства з метою підвищення його стійкості до змін клімату означає оптимізацію використання агровиробничих ресурсів, диверсифікацію виробництва, поширення відновлювального та ґрунтозберігаючого землеробства (обробіток ґрунту без оранки, покривні культури на полі, дотримання сівозмін). У переліку основних сільськогосподарських технологій запобігання змінам клімату – технології мінімального обробітку ґрунту (no-till, low-till тощо), біологізація вирощування сільгоспкультур, краплинне зрошення у поєднанні з ґрунтозберігаючими практиками,

органічне землеробство, агролісомеліорація, виробництво біогазу з відходів тваринництва.

У 2021 р. потрібно завершити імплементацію законодавства щодо органічної продукції і визнання української системи у ЄС (у 2018 р. прийнято Закон України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» №2496).

Не можна допустити, щоб посилені в Євросоюзі вимоги до якості харчових продуктів, їх екологічності і «кліматичності» стали причиною обмеження доступу українського агропродовольства на ринки ЄС. І хоча за рівнями використання добрив і пестицидів Україна вже відповідає встановленим ЄС критеріям на 2030 р., необхідна гармонізація українського законодавства з європейським у цій сфері, налагодження чіткого моніторингу належного використання агрохімікатів, контролю їх залишків у аграрній продукції тощо.

Висновки. Сільське господарство світу стикається з взаємопов'язаними викликами – гарантування продовольчої безпеки на сталій основі та зміни клімату, останні впливають на світове сільськогосподарське виробництво загалом негативно. Відтак все проблематичнішим стає гарантування продовольчої безпеки з одночасним захистом клімату та навколишнього середовища. За розвороту ситуації від тривалого періоду падіння цін на сільськогосподарську продукцію до тенденції їх зростання вчергове актуалізувалося завдання гарантування продовольчої безпеки. За умов мінливості та криз (економічних і таких, як пандемія COVID-19), що впливають на продовольчі ринки, постала *необхідність формувати самодостатні національні продовольчі системи*. Важливо оцінити стійкість продовольчої системи, мати план розв'язання проблем постачання продовольства за форс-мажорних обставин і механізми реагування на продовольчі кризи.

Зміцнення сталості продовольчої системи Євросоюзу, зменшення її екологічного та кліматичного «сліду», забезпечення продовольчої безпеки в умовах зміни клімату – це пріоритетні цілі ЄС, задекларовані Європейським

зеленим курсом 2019 р., і вони закладають фундаментальні зрушення у сільськогосподарській політиці і практиці не лише у країнах–членах ЄС, а й у країнах–партнерах, сусідніх та і у всьому світі. При цьому продовольча сталість – це і поліпшення способу життя, і здоров'я, і навколишнього середовища. Новаційні доволі радикальні клімато-орієнтовані і екологічні заходи передбачені у Стратегії «Від ферми до виделки», як складової Європейського зеленого курсу, мають стати орієнтирами для формування аграрної політики і відповідної перебудови практики ведення сільського господарства в Україні.

Посилюється акцент продовольчого суверенітету, що передбачає покладатися на місцеве виробництво продуктів харчування з урахуванням культурних традицій місцевого населення. Якщо продовольча безпека має ціллю забезпечення населенню достатньої кількості та доступу до продуктів харчування – чи шляхом самозабезпечення, чи експорту / імпорту продовольства, то продовольчий суверенітет визначає – забезпечити населення продовольством місцевого виробництва, причому агроекологічними методами.

Агроекологія, як одна з головних складових глобальних заходів реагування в умовах нинішньої нестабільності, є комплексним підходом, який передбачає *спільне застосування екологічних та соціальних концепцій* і принципів до управління агропродовольчими системами (за визначенням ФАО) з метою досягнення продовольчої безпеки і продовольчого суверенітету. Важливо, що агроекологічний підхід передбачає *не точкові вдосконалення нестійких агропродовольчих систем, а глибинні їх перетворення*, що дозволяє видалити причини назрілих проблем. Агроекологічний вектор розвитку національного сільського господарства з імплементацією сучасних міжнародних підходів і засад Європейського зеленого курсу означає гарантування як продовольчої безпеки для українців, так і більш поглибленого формату цієї безпеки – продовольчого суверенітету.

Є підстави констатувати низький пріоритет екологічної політики в Україні, неефективну державну систему управління агровиробничими ресурсами і моніторингу їх використання, що формувало *низький рівень*

відповідальності суб'єктів господарювання за екологічно деструктивні наслідки сільськогосподарської діяльності. Сформована надто природо-ресурсоемна модель аграрного виробництва з масштабним поширенням монокультури, за досить виснажливого використання сільськогосподарських угідь не компенсуються поживні речовини, винесені з урожаєм, збільшується застосування пестицидів і синтетичних добрив тощо. За багатьма ознаками вітчизняне сільське господарство є екологічно деструктивним і агресивним по відношенню до природних ресурсів, особливо землі та води, і навколишнього природного середовища.

Агроекологічний вектор розвитку вітчизняного аграрного сектора є внутрішньою потребою як з точки зору гарантування продовольчої безпеки населенню країни у довготривалому періоді, так і євроінтеграційні прагнення держави змушують позиціонувати цей пріоритет. Клімато-орієнтований розвиток сільського господарства, декларований Європейським зеленим курсом, означає оптимізацію використання агровиробничих ресурсів, диверсифікацію виробництва, поширення ґрунтозберігаючого і органічного землеробства, агролісомеліорації, налагодження виробництва біогазу з відходів тваринництва – і ці напрями актуальні для розвитку сільського господарства України.

Посилення вимог до якості харчових продуктів, їх екологічності (дотримання екологічних стандартів у ланцюгу виробництва) і «кліматичності» (за впровадження ЄС механізму вуглецевого коригування імпорту, вуглецевого мита) є викликами для вітчизняного аграрного сектору. Щоб недотримання цих вимог не стало обмежуючим чинником доступу українського агропродовольства на ринки ЄС, *важливо формувати гармонізовані з європейськими законодавчі норми та дієвий організаційно-економічний механізм їх впровадження* у вітчизняну сільськогосподарську практику.

За належної реалізації суспільних інтересів при веденні сільського господарства (ці інтереси не обмежуються суто економічними, а стосуються гарантування екологічної безпеки та соціальної справедливості) вітчизняне сільське господарство буде спроможним задовольняти внутрішні та цивілі-

заційні потреби в агропродовольстві на засадах агроекології у довготривалому періоді. Це гарантуватиме раціональне використання агроцивілізаційних ресурсів України і для майбутніх поколінь, що є основою сталого розвитку – щоб діти мали ті ж самі, або навіть кращі можливості для задоволення потреб у продовольстві, сприятливі ландшафти, чисте довкілля та загалом були щасливіші, ніж батьки.

РОЗДІЛ 2. БЕЗПЕЧНІСТЬ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ ПРОДУКЦІЇ В КОНТЕКСТІ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ З ЄС ТА ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА

- 2.1. Поняття і зміст економічної безпеки країн світу**
- 2.2. Регулювання безпечності харчових продуктів в Україні**
- 2.3. Впровадження європейської моделі контролю безпечності продуктів, побудована за принципом «від лану до столу»**
- 2.4. Контроль за безпечністю агропромислової продукції**

2.1. Поняття і зміст економічної безпеки країн світу

В умовах економічної глобалізації розвиток економіки країни залежить від можливостей держави захищати підприємства від економічної кризи для досягнення стійкого розвитку на національному та міжнародному рівнях. Розвиток економічної безпеки країни є складним процесом. Економічна безпека повинна гарантувати та захищати першочергові потреби від зовнішніх та внутрішніх загроз. Виникає необхідність захисту національних інтересів і реалізація всього потенціалу народного господарства, іншими словами реалізації позицій економічної безпеки.

На практиці досить поширеним вже давно використовується за кордоном термін «економічна безпека», яке є відносно новим явищем в економічній теорії. Вперше проблема економічної безпеки виникнула в 1930-х роках у США. Актуальність цього питання була зумовлена на той час сильною світовою кризою та необхідністю розробки заходів для швидкого реагування на такі загрози в національній економіці. У 70-х роках минулого століття термін «економічна безпека» трактувався як одна з найважливіших складових національної безпеки, і цей термін швидко набув поширення в економічно розвинених капіталістичних країнах.

В економічному просторі Радянського Союзу проблеми економічної безпеки розглядались переважно з точки зору зовнішньоекономічної діяльності чи економічної злочинності. Згідно з визначенням політологічного енциклопедичного словника [142], економічна безпека – це становище, в якій

народ може суверенно, без втручання та зовнішнього тиску, визначати шляхи та форми державного економічного розвитку. Слід зазначити, що це визначення враховує лише зовнішню сторону поняття – незалежність. Існують підходи, що трактують економічну безпеку як забезпечення життєдіяльності країни у разі природних та екологічних катастроф або у випадку національних та глобальних економічних катастроф. У таких підходах питання фінансової безпеки вирішується в односторонньому порядку, тобто його існування пов'язане лише з впливом зовнішніх факторів.

Водночас внутрішні фактори, які також суттєво впливають на економічний потенціал, не вивчаються поглиблено. Однак катастрофічний вплив внутрішніх факторів у всіх галузях економіки був більшим і тривалішим, ніж вплив зовнішніх факторів.

Лише на початку 90-х років науковці почали досліджувати інші аспекти безпеки: екологічні, прямі та непрямі наслідки надзвичайних ситуацій людського та фізичного походження, розвиток організованої злочинності, втрату науково-технічного потенціалу, деградацію культури та інші.

Досліджуючи особливості, розкриваючи основні характеристики фінансової безпеки, насамперед необхідно підкреслити її «інтеграцію» в загальну систему національної безпеки. Національна безпека включає всі запобіжні заходи економічного, технологічного, військово-політичного, правоохоронного, дипломатичного та іншого характеру, які призначені для певних загроз як зараз, так і в майбутньому.

Національна безпека трактується, як різностороння і багатогранна проблема, яка охоплює всі сфери життя і потребує науково-обґрунтованого трактування, розробленого на перспективу.

Згідно з теорією економічного розвитку, економічна безпека також може базуватися на екстенсивних та інтенсивних типах.

Сутність екстенсивного типу економічної безпеки характеризується розширенням економіки зі збільшенням ресурсів, що використовуються у виробництві більшої кількості робітників, сировини, робочої сили тощо. Згідно

екстенсивного типу економічної безпеки вирішуються такі важливі проблеми, як збільшення зайнятості в результаті зменшення безробіття, розвиток нових галузей, перебудова економіки відповідно до потреб ринку, залучення нових територій та ресурсів в обороті, територіальний дисбаланс, що дозволяють розвивати регресуючі райони.

Інтенсивний тип економічної безпеки передбачає використання більш ефективних засобів виробництва, технологій та процесів. Це сприятиме підвищенню кваліфікації робітників в економіці, вдосконаленню технологій та організації праці та виробництва для підвищення якості продукції. Історично національна безпека включає потенціал нашої країни і є основою для стійкого розвитку державної економіки з урахуванням динамічного принципу економічної безпеки – системи факторів економічного зростання.

Основними елементами безпеки країни нині є міцні соціальні та моральні засади, верховенство права, стабільний уряд та соціальні, політичні та економічні фактори. Економічну безпеку потрібно розглядати як складну соціально-економічну концепцію, що охоплює широкий спектр постійно мінливих умов виробництва матеріальних, зовнішніх та внутрішніх загроз економіці.

Об'єктом економічної безпеки є як фінансова система в цілому, так і різні її складові: природні ресурси, виробничі та невиробничі активи, нерухомість, фінансові ресурси, економічні структури, сім'я, домогосподарства, індивіди тощо.

Предметом економічної безпеки є держава та її установи (міністерства, служби, податкові та митні органи, фондові біржі, фонди та страхові компанії), а також компанії, установи та організації як державного, так і приватного секторів економіки.

Участь громадян та їх об'єднань у підтримці економічної безпеки є важливою складовою розвитку економіки держави. Крім того, такі дії повинні настійно заохочуватися державою. Однак активна участь громадянина у забезпеченні економічної безпеки неможлива без усвідомлення важливості цієї

громадської мети та прояву активного місця в житті. Згідно з Конституцією України де чітко зазначено, що, крім захисту суверенітету та територіальної цілісності України, забезпечення її економічної безпеки є найважливішою функцією держави та діяльністю всього українського народу. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [83].

Економічна безпека має цілісний характер, оскільки є результатом спільних зусиль всього народу, що виявляється через дії всіх віток влади на всіх рівнях, які доступні державним силам засоби, об'єднання громадян та приватних осіб.

Нині є певні не співпадіння між кожною особистістю та державою у сфері забезпечення їх економічної безпеки. Держава повинна виступати не тільки гарантом економічної безпеки своїх громадян (особистостей), але також може бути загрозою для них (знецінення заощаджень, затримки виплат заробітної плати та інших соціальних виплат, надмірні податки тощо).

Коли держава становить загрозу для своїх громадян, що значно перевищує небезпеку, від якої вона їх захищає, така держава навряд чи зможе добути повагу своїх громадян, відповідно в даній ситуації вона не зможе висловити національні фінансові інтереси.

На етапі радикальних економічних перетворень, коли створюється потужний недержавний сектор економіки, для приватних бізнес-структур дуже важливо дбати не лише про власні інтереси та безпеку, як це спостерігається нині, але і враховувати інтереси держава та суспільства. Фінансове виснаження самої країни призводить до зниження рівня її обороноздатності, нездатності соціально захищати вразливі групи населення, розвитку науки, освіти, культури і, зрештою, може призвести до втрати самої держави.

Держава повинна вжити всіх необхідних заходів для нейтралізації таких загроз своїй економічній безпеці.

Предметом державної діяльності у сфері економічної безпеки є:

- аналіз факторів, що підривають стабільність державної соціально-економічної системи в короткостроковій та довгостроковій перспективі розвитку, тобто виявлення та прогнозування загроз.

- розробка відповідних інструментів, здійснення економічної політики та інституційних перетворень, що усувають або пом'якшують негативний вплив виявлених факторів та загроз у рамках єдиної програми економічних реформ у країні.

Роль і значення правоохоронних органів у економічній безпеці зростає. З огляду на широкомасштабну кримінальність економіки, коли на її стан впливають організована злочинність та корупція, які домінують у різних механізмах впливу на багато урядових рішень, можливість зміни економічної політики та практики, розробка стратегій економічної безпеки залежить в значній мірі від держави, здатність кардинально змінити кримінальну ситуацію в економіці.

Суттєвим елементом державної діяльності є державно-правовий захист економіки – на основі знання законів соціального розвитку, структурно інтегрованої системи заходів, що здійснюються компетентними державними органами для захисту інтересів суб'єктів господарювання економіки.

Об'єктом державно-правового захисту є відносини суб'єктів господарювання, що виникають у процесі реалізації своїх законних прав з урахуванням їх обов'язків – правові шляхи сприяння послідовному розвитку соціальної та інших сфер життя громадян України протягом інтеграція країни у світову економічну систему.

Аналіз напрямів держави та правового захисту економічної діяльності доводить їх багатогранний характер залежно від призначень суб'єктів. У цьому випадку ефективність цих суб'єктів значною мірою залежить від ґрунтового аналізу про об'єкт спостереження. Ось чому правоохоронним органам, основним видом діяльності яких є боротьба з фінансовою злочинністю, необхідно проаналізувати оперативно-розшукові характеристики злочинів, скоєних у фінансовому секторі.

Державно-правовий захист економічної діяльності буде однобічним без аналізу його активної сторони, тобто забезпечення застосування законодавчих положень. Незважаючи на неорганізований, на перший погляд, характер ринку, ефективність економічної діяльності безпосередньо пов'язана із законністю та дисципліною при її здійсненні.

Дотримання норм права у галузі фінансів слід розуміти як однакове розуміння та суворе застосування норм закону усіма суб'єктами господарювання. Слід також мати на увазі, що не всі сторони економічного життя регулюються законодавством, і часто питання господарської діяльності, які пов'язані між собою, визначають їх порядок за взаємною згодою або в односторонньому порядку. Окрім розуміння та забезпечення виконання норм закону, зміст законності, на нашу думку, повинен включати здатність суб'єктів здійснювати свої законні права.

До основних умов недотримання закону належать:

- відсутність механізму забезпечення дотримання законодавства усіх суб'єктів господарювання;
- суперечність закону традиційним сталим правилам життя.
- відсутність контролю з боку влади;
- існування часткового практичного дидактичного тлумачення положень закону, яке часто приховує або спотворює основну суть.
- навмисне (або незнання) недотримання законів тощо.

Забезпечення законності в економічній сфері діяльності пов'язаний із своєчасною подачею інформації щодо положень закону діяльності суб'єктів господарювання. Слід зазначити, що різноманітність прийнятих законів і, власне, відсутність надійних інформаційних каналів для їх спілкування з винними, не наголошуючи на необхідності коментарів, часто призводить до того, що особи самі змушені шукати нормативних актів. Слід зазначити, що відповідальність за надання інформації компаніям покладається на виконавчу владу, оскільки вони відповідають за стан правопорядку на місцях.

Рівень легітимності економічної діяльності значною мірою залежить від правової обізнаності з питань, а це вимагає необхідного обсягу правових знань для здійснення новітніх юридичних дій в організаціях та іншій діяльності.

Важливість державно-правового захисту економічної діяльності у перехідний період полягає в об'єктивній необхідності більш всебічного втручання держави в економіку, ніж це вимагається в розвиненій економічній системі. Ця потреба буде поступово зменшуватися в процесі економічного розвитку, у формуванні правової держави і, як наслідок, у вдосконаленні соціальної сфери, в змінах в економіко-правовому світогляді суб'єктів господарювання.

Загалом, економічна безпека – це ситуація в країні, де забезпечується захист її економічних інтересів. Тобто змістом економічної безпеки є інтереси виробничої, підприємницької, торговельної, фінансової та іншої господарської діяльності.

З точки зору внутрішньої ситуації, початковим економічним інтересом нації є економічна стабільність, яка проявляється збільшенням виробництва, збільшенням національного доходу, в ефективній фінансовій системі тощо. Інтереси зовнішньої безпеки країни полягають у виключенні економічної експансії з боку інших держав та забезпеченні незалежності у міжнародних відносинах.

Система економічної безпеки забезпечує країну:

- здатністю бути незалежною та без істотного зовнішнього впливу визначати та проводити внутрішню політику в економічній та інших сферах;
- здатність активно впливати на процеси у світі, що стосуються національних інтересів країни;
- соціальний міф та соціальна гармонія, запобігання масштабним внутрішнім конфліктам, які можуть призвести до зміни демократичної політичної системи.

Водночас проблема забезпечення економічної безпеки є багатовимірною та багатогранною. Особливої уваги заслуговують питання кримінальності життєво важливих сфер економіки. Результати криміналістичного розслідування свід-

чать про високий ступінь проникнення злочинності у сферу соціально-економічних відносин. Економічна злочинність досягла рівня, який становить реальну загрозу національній безпеці. Це один із наслідків втрати контролю над правоохоронними органами в країні. Як наслідок, особливо гостро стають проблеми організації правоохоронної діяльності у сфері забезпечення економічної безпеки. В умовах системної кризи повинна бути вироблена правоохоронна політика, яка відповідає сучасному стану розвитку суспільства, а також відповідні засоби та форми правоохоронної діяльності. Очевидно, що ці заходи повинні бути частиною загального ланцюга посилення регуляторної ролі держави.

В економічній системі країни є такі найважливіші блоки проблем, що розкривають зміст економічної безпеки:

➤ Проблеми, пов'язані з утриманням та підтримкою національного сподарського комплексу країни. Національногосподарський комплекс країни розглядається як специфічна система, що складається з підсистем. Дисбаланс між підсистемами може призвести до руйнування всієї системи. Тому особливо важливо своєчасно виявляти загрози та знаходити найкращі рішення для їх запобігання та запобігання.

➤ Проблеми, пов'язані з підтримкою функціонування економіки в надзвичайних ситуаціях: аварії на життєво важливих об'єктах, землетруси, повені, шторми тощо. Ці явища можуть похитнути економіку всієї країни, створити загрозу економічній безпеці в цілому. Економічний масштаб цих звітів вимірюється величиною прямих та непрямих втрат ВВП та витратами державного бюджету на їх вирішення.

➤ Проблеми, пов'язані з трансформацією відносин власності. Відсутність чіткої законодавчої бази породжує корупцію державного апарату, багато економічних злочинів, криміналізацію економіки та суспільства, різке розшарування суспільства на багатих та бідних.

➤ Економічні проблеми взаємодії із зовнішнім світом. Сьогодні реальною загрозою для України є не зовнішні фактори, а крах економічної системи

країни. У сучасних умовах аналіз внутрішніх факторів та розробка конкретних ефективних заходів щодо запобігання внутрішнім загрозам є найбільш актуальними та важливими.

Суть економічної безпеки полягає у забезпеченні економічного розвитку України з метою задоволення соціальних та економічних потреб громадян з оптимальними витратами на робочу силу та екологічним використанням сировини та навколишнього середовища.

Економічна безпека – це система забезпечення стабільності національної економіки, яка підтримує її цілісність та здатність до саморозвитку, незважаючи на несприятливі зовнішні та внутрішні загрози.

Щоб краще зрозуміти суть економічної безпеки, важливо зрозуміти її зв'язок з поняттями «зростання» та «стійкість».

Зростання є одним із елементів економічної безпеки. Якщо економіка не зростає, можливості на виживання, здатність чинити опір та пристосовуватися до внутрішніх та зовнішніх загроз значно зменшуються. Розвиток економічної системи, як правило, пов'язаний із економічним зростанням, і його темпи вважаються характерними для цього зростання. З ознаками спаду вони говорять не стільки про негативне економічне зростання, скільки про погіршення економічної системи.

Акцентування на стійкості не випадкове. Зрештою, саме стійкість економічної системи пов'язана з її здатністю підтримувати динамічний баланс, успішно адаптуватися через зміну політичних, правових та інших механізмів до змінних умов, особливо для ефективного вирішення кризових ситуацій.

Стойкість є найважливішою ознакою економіки як єдиної системи. Стойкість економіки відображає міцність і надійність її компонентів, вертикальні та горизонтальні зв'язки всередині системи, здатність витримувати внутрішні та зовнішні «навантаження». Якщо система втрачає стійкість, то мова йде про її руйнування. Чим стабільніша економічна система, співвідношення оперативного та фінансово-банківського капіталу тощо, тим стійкіша економіка, а тому оцінка її безпеки буде досить високою. Порушення пропорцій,

дисбаланс відносин між різними компонентами системи призводить до її дестабілізації та є показником переходу економіки від безпечної до небезпечної.

Стратегія економічної безпеки передбачає:

➤ визначення характеристик зовнішніх та внутрішніх загроз економічної безпеки як сукупності умов та факторів, що ставлять під загрозу життєво важливі економічні інтереси особистості, суспільства та держави;

➤ визначення критеріїв та параметрів стану економіки, що відповідають вимогам економічної безпеки та захищають життєздатність країни;

➤ механізм забезпечення економічної безпеки країни, захисту її життєздатності на основі здійснення усіма органами державної влади правових, економічних та адміністративних заходів впливу.

Практична реалізація Стратегії державної економічної безпеки повинна здійснюватися за допомогою системи спеціальних заходів, механізмів, що реалізуються на основі якісних показників та кількісних показників соціально-економічного розвитку країни. Така система є основою та змістом економічної політики держави.

Економічна безпека підтримується як суто економічними методами, так і неекономічними засобами: політичними, військовими та іншими, включаючи захист державної таємниці. Крім того, економічна оцінка наслідків загроз безпеці в будь-якому секторі, як правило, передбачає комплексний підхід, що дозволяє кількісно визначити збитки, і на цій основі встановити систему пріоритетів.

Економічна безпека – складна багатогранна економічна категорія, що має досить складну внутрішню структуру. Аналіз реальних процесів та розуміння досвіду вирішення цієї проблеми дозволяють розподілити три її найважливіші елементи:

➤ економічна незалежність, що означає, насамперед, можливість державного контролю над національними ресурсами, здатність використовувати

національні конкурентні переваги для забезпечення рівної участі у міжнародній торгівлі;

➤ стійкість і стабільність національної економіки, що забезпечує міцність і надійність усіх елементів економічної системи, захист усіх форм власності, створення гарантій ефективного ведення бізнесу, зменшення дестабілізуючих факторів;

➤ здатність до саморозвитку та прогресу, тобто здатність самостійно реалізовувати та захищати національні економічні інтереси, здійснювати постійну модернізацію виробництва, ефективну інвестиційну та інноваційну політику, розвивати інтелектуал та робочу силу країни.

Політика економічної безпеки визначається на основі певних принципів, що створюють політичну та правову основу для оцінки зовнішніх та внутрішніх загроз, формулювання національних економічних інтересів та стратегій економічної безпеки.

До основних принципів економічної безпеки України належать:

- верховенство права для забезпечення економічної безпеки;
- підтримка балансу економічних інтересів особи, сім'ї, домогосподарства, суспільства, держави;
- взаємна відповідальність особи, сім'ї, домогосподарства, суспільства, держави за забезпечення фінансової безпеки;
- своєчасність та адекватність заходів, пов'язаних із запобіганням загрозам та захистом національних економічних інтересів;
- пріоритет контрактних (мирних) заходів для вирішення як внутрішніх, так і зовнішніх економічних конфліктів;
- інтеграція національної економічної безпеки з міжнародною фінансовою безпекою.

Фінансова безпека повинна розглядатися як взаємозалежна система різних її рівнів: міжнародного, національного, рівня певної економічної структури, особистості.

Міжнародна економічна безпека розуміється як стан світової економіки, в якому взаємовигідне співробітництво країн для вирішення національних та глобальних проблем людства, їх вільний вибір та реалізація незалежної стратегії соціально-економічного розвитку з активною участю в міжнародному поділі праці. Міжнародна економічна безпека забезпечується через систему міжнародних фінансових організацій, створену світовим співтовариством. Водночас угоди про партнерство щодо вільного руху капіталу, товарів та послуг з урахуванням взаємних економічних інтересів, відмови та рівних відносин з найменш розвиненими країнами відіграють важливу роль у вирішенні проблем економічної безпеки.

Правовими гарантіями міжнародної економічної безпеки є визнання:

- принципи рівності держав, незалежних від соціальної та політичної системи;
- свобода вибору шляхів розвитку та організації економічного життя;
- взаємовигідне співробітництво та вільний розвиток економічних, фінансових, науково-технічних та інших мирних відносин між державами з метою економічного та соціального прогресу;
- мирне врегулювання фінансових суперечок без застосування сили.

Розуміти економічну безпеку країни не тільки захист вищевказаних національних інтересів, а й готовність та здатність державних установ створювати механізми реалізації та захисту національних інтересів вітчизняної економіки, зберігаючи при цьому соціально-політичну стабільність. Економічна безпека країни відносна, і навіть у найбільш економічно розвинених та соціально стабільних країнах зі стабільним політичним режимом можливі зовнішні негативні наслідки. У процесі інтернаціоналізації виробництва, інтеграції національної економіки у світову економіку економічна безпека країни все більше пов'язується з міжнародною економічною безпекою.

Під економічною безпекою регіону, це означає передусім здатність регіональної влади забезпечувати конкурентоспроможність, стабільність, стійкість, поетапний розвиток економіки регіону, органічно інтегровану в

економіку країни, як відносно самостійну структуру . Економічна безпека регіону як категорія відображає регіональні інтереси (забезпечення та підтримка гідного рівня життя, раціональне використання наявного економічного потенціалу, реалізація незалежної соціально-економічної політики регіону, збалансованість та інтеграція у фінансову систему) та необхідність захистити їх від різноманітних внутрішніх (що виникають у межах регіону) і зовнішніх (від економічної політики держави, адміністрацій інших регіонів, зарубіжних країн) загроз підтримати рівновагу з національними інтересами.

Що стосується економічної безпеки регіонів, категорію рекомендується розділити на такі елементи: енергетична безпека, фінанси, інвестиції, інновації та соціальна. Кожен із цих елементів охоплює основні економічні процеси та дає уявлення про їх перебіг у конкретній частині економіки (рис. 2.1).

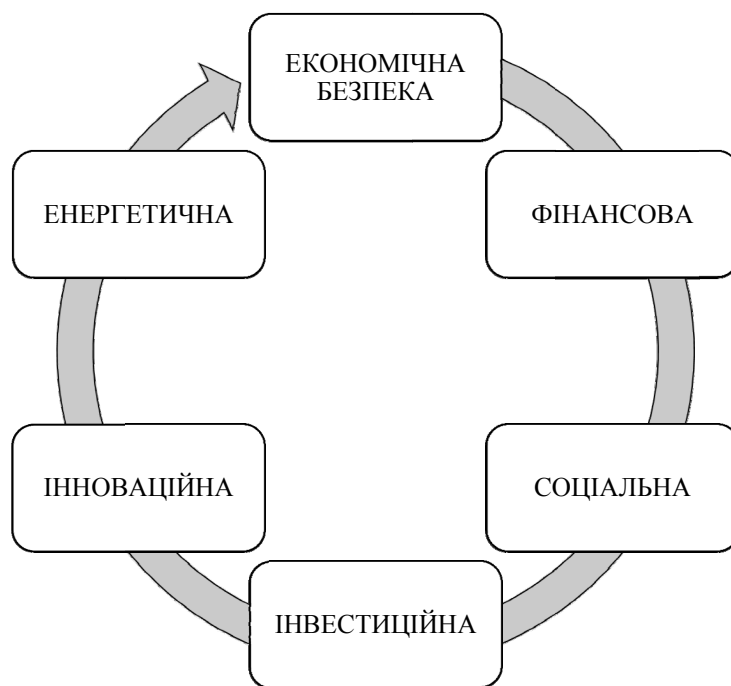

Рис. 2.1. Структура економічної безпеки держави в регіональному вимірі

Джерело: побудовано автором на основі [66]

Відповідно до економічної безпеки організації розуміється ситуація найбільш ефективного використання її ресурсів для запобігання загроз та за забезпечення стабільної роботи як нині, так і в майбутньому. Важливими умовами та

елементами для забезпечення безперервного функціонування бізнесу є: оцінка та управління фінансовими ризиками, загальний стан економіки.

Під економічною безпекою індивіда розуміється стан людського життя, який забезпечує правовий та економічний захист її життєво вагомим інтересів, дотримання конституційних прав та обов'язків. Найбільш серйозними видами фінансової загрози для особистості є порушення прав споживачів, невиплата пенсій та заробітної плати, безробіття, безповоротна девальвація заощаджень, вимагання, шахрайство тощо. Економічна безпека особи значною мірою визначається станом національної економіки [66].

В умовах трансформаційних зрушень актуалізуються наукові дослідження у сфері економічної безпеки держави. При цьому особливого значення набувають процеси забезпечення інвестиційної безпеки, оскільки її гарантування є важливою умовою сталого економічного розвитку в країні. Забезпечення інвестиційної безпеки передбачає в кінцевому підсумку формування раціональної економічної стратегії держави, тобто формування стратегії економічного розвитку на основі балансу економічних інтересів усіх учасників інвестиційної діяльності, що забезпечують постійне економічне зростання в країні.

Отже, одна з основних характеристик ефективного управління інвестиційною безпекою – економічне зростання країни. Головним критерієм достатності інвестиційної безпеки є конкурентоспроможність економіки. Виходячи з того, що критерієм економічної безпеки є підтримання в адекватному стані умов життєдіяльності (економічне зростання, добробут населення), то матеріальною основою цього виступає певний рівень інвестування та інвестиційної безпеки [4].

Для аналізу інвестиційної безпеки використано дані Світового банку країн з транзитивною економікою за період 2008-2018 років для країн Албанія, Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Боснія і Герцеговина, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Чорногорія, Північна Македонія, Республіка Молдова, Російська Федерація, Сербія, Чорногорія, Таджикистан, Україна та Узбекистан. Дані для

Туркменістан відсутні за період 2008-2018 практично для усіх відібраних для оцінки показників.

За останніх десять років обсяги інвестицій з країн з транзитивною економікою скоротилися. Якщо у 2008 році середнє значення становило 4113,6 млн. дол., то у 2018 році – 1832,5 млн. дол. з суттєвими відхиленнями в межах країн (7984,7 млн. дол.), (табл.2.1).

Таблиця 2.1

**Прямі іноземні інвестиції, чистий відтік (поточний мільйон доларів США)
в країнах з перехідною економікою у 2008-2018 роках**

Назва країни	2008	2015	2016	2017	2018	Середнє зростання 2008-2018 рр., %
Албанія	371,6	79,3	7,0	-106,2	-6,6	-149,36%
Вірменія	30,5	28,8	70,5	29,1	7,0	66,71%
Азербайджан	4527,6	3209,4	2573,6	2564,4	1760,9	-0,83%
Боснія і Герцеговина	39,4	94,7	0,2	94,9	32,9	4943,17%
Білорусь	30,6	106,6	122,9	67,8	41,3	32,89%
Грузія	173,6	315,7	411,8	204,9	291,8	-79,83%
Казахстан	3704,1	3316,4	3474,6	956,5	-4711,1	-61,60%
Киргизька Республіка	-0,1	135,0	40,3	-29,1	-1,7	-845,43%
Молдова	31,2	7,3	13,3	11,1	35,3	14,06%
Північна Македонія	11,2	66,3	200,0	182,2	-60,5	50,96%
Чорногорія	110,3	12,4	-184,8	11,1	106,6	-94,56%
Російська Федерація	55662,6	22085,1	22314,3	36757,0	31376,9	3,24%
Сербія	328,5	344,3	252,4	149,5	358,1	36,85%
Таджикистан	0,0	0,0	35,1	122,7	-28,3	-
Україна	797,0	38,0	173,0	234,0	116,0	97,27%
Узбекистан	0,0	0,0	5,8	9,0	1,9	-
У середньому, млн. дол	4113,6	1864,9	1844,4	2578,7	1832,5	-
Мінімум	-0,1	0,0	-184,8	-106,2	-4711,1	-
Максимум	55662,6	22085,1	22314,3	36757,0	31376,9	-
Стандартне відхилення	13814,8	5499,5	5553,1	9137,4	7984,7	-

Джерело: сформовано автором на основі [18]

В Албанії, Киргизстані, Таджикистані обсяги інвестиційних потоків з країн або мінімальні або від'ємні, тобто відбувається відтік капіталу в незначних

обсягах. У Азербайджані, Вірменії, Грузії, Росії, Сербії, Україні інвестиційні потоки з країни додатні з відхиленнями у певні періоди [18].

Обсяги чистих припливів в країни з перехідною економікою в середньому також скоротилися за 2008-2018 роки з 7576,2 млн. дол. до 1491,8 млн. дол., що вказує на скорочення ефективності управління інвестиційною безпекою (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Прямі іноземні інвестиції, чистий приплив (поточний мільйон доларів США) в країни з перехідною економікою у 2008-2018 роках

Назва країни	2008	2015	2016	2017	2018	Середнє зростання 2008-2018 рр.,%
Албанія	1253,1	989,6	1044,4	1022,8	1207,0	0,79%
Вірменія	943,7	184,1	333,7	250,9	254,1	-6,02%
Азербайджан	3986,8	4047,6	4499,7	2867,5	1403,0	-2,61%
Боснія і Герцеговина	1004,9	383,1	282,8	462,7	485,5	19,01%
Білорусь	2187,9	1652,3	1246,9	1276,3	1474,9	10,23%
Грузія	1596,7	1672,1	1570,5	1829,9	1184,1	4,14%
Казахстан	16818,9	6577,8	17221,0	4712,6	208,1	-4,92%
Киргизька Республіка	377,0	1144,1	619,2	-107,2	46,6	10,05%
Молдова	726,6	216,2	94,8	160,8	232,0	-0,13%
Північна Македонія	611,7	296,6	549,4	380,7	674,5	44,67%
Чорногорія	975,1	699,7	226,7	560,3	485,6	8,29%
Російська Федерація	74782,9	6853,0	32538,9	28557,4	8784,9	17,95%
Сербія	4055,8	2343,1	2355,2	2894,6	4107,3	18,81%
Таджикистан	486,6	454,0	241,6	185,8	220,9	3,51%
Україна	10700,0	3050,0	3441,0	2827,0	2476,0	12,16%
Узбекистан	711,3	66,5	1662,6	1797,3	624,3	233,13%
У середньому, млн. дол.	7576,2	1914,4	4245,5	3105,0	1491,8	-
Мінімум	377,0	66,5	94,8	-107,2	46,6	-
Максимум	74782,9	6853,0	32538,9	28557,4	8784,9	-
Стандартне відхилення	18470,4	2184,8	8615,7	6919,2	2207,5	-

Джерело: сформовано автором на основі [18]

Відтак, найбільші обсяги інвестицій надходять до Росії, Азербайджану, Казахстану, Сербії, України. В межах країн спостерігаються значні відхилення, а середні темпи росту за 2008-2018 роки переважно додатні. Зазначимо, що

Україна потребує активізації зусиль з повернення інвестиційних ресурсів до національної економіки та внутрішнього ринку, оскільки внутрішніх інвестиційних резервів недостатньо для виведення економіки з кризи та забезпечення стабільного її зростання у довгостроковому періоду.

Управління інвестиційною безпекою країн залежить від ряду факторів: продуктивності праці, інфраструктури країни, іноземні та внутрішні процентні ставки, інфляція, знецінення валюти, економічний ріст країни. Як показує аналіз інвестиційних потоків, економічне зростання та валовий нагромаджений капітал в країнах з перехідною економікою негативно позначається на припливі капіталу.

В середньому чисті припливи інвестицій складають 3,5% від ВВП. При цьому мінімальне значення показника у країнах, де більш низький рівень політичних прав та громадських свобод або ж де нижчий рівень економічної свободи. Разом з цим, подібна ситуація з відтоком інвестицій: у країнах з нижчим рівнем політичних прав та громадянських свобод, економічної свободи, вищий відтік капіталу, проте відстежити подібні тенденції досить складно [18].

Рушійною силою прогресивного прогресу і визначальним фактором економічного розвитку будь-якої держави є інтелектуальний потенціал. Водночас наявність потужного інтелектуального потенціалу є надійним джерелом підвищення економічної безпеки держави. Гостра дискусія про природу, місце та роль інтелектуального потенціалу в суспільному житті держави бере свій початок ще в античному світі. Давньогрецькі філософи та мислителі надавали найбільшого значення розуму людини, вважаючи, що інтелект є найвищою цінністю та формою прояву людської творчості.

Досліджуючи інтелектуальний потенціал на рівні особистості, бізнесу, регіону, держави та суспільства, ми розрізняємо етимологічні тонкощі між суміжними поняттями, такими як «духовний потенціал держави» та «духовний потенціал нації», «інтелектуальний потенціал бізнесу» та «інтелектуальний

потенціал людей» та ін. Схематично інтелектуальний потенціал у структурі ієрархічних рівнів показаний на рисунку 2.2.

Рис. 2.2. Інтелектуальний потенціал у структурі ієрархічних рівнів

Джерело: побудовано автором на основі [126]

Процеси глобалізації останніх десятиліть та реалізація європейської інтеграційної стратегії України в умовах несприятливих зовнішніх факторів та слабого захисту вітчизняного інтелектуального потенціалу порушують питання гарантування інтелектуальної безпеки України. Держава повинна забезпечувати безпеку розвитку інтелекту, оскільки саме інтелектуальна безпека служить стабілізатором суспільства і визначає здатність держави мобілізувати внутрішні інтелектуальні ресурси для створення інноваційної моделі національної економіки. Це підкреслює важливість не тільки теоретичного розуміння, а й емпіричного вивчення проблеми посилення інтелектуальної безпеки, що дозволить чітко визначити національні інтереси та об'єкти безпеки в інтелектуальній галузі, та на основі ретельного аналізу виявлення реальних та потенційних загроз.

Інтелектуальна безпека, з одного боку, повинна нести відповідальність за захист національних інтересів в інтелектуальній галузі, а з іншого боку – захист результатів інтелектуальної праці (діяльності) від ліквідації та знищення. Таким чином, інтелектуальна безпека поєднує в собі не лише збереження інтелектуальних ресурсів, інтелектуальної власності, продуктів інтелектуальної (творчої, інтелектуальної) діяльності тощо, але й захист та ефективне функціонування всієї інтелектуальної сфери держави.

Інтелектуальна безпека проявляється переважно в духовному середовищі та в духовній сфері. Інтелектуальне середовище – це сукупність необхідних освітньо-наукових та культурно-духовних умов для формування та реалізації духовного потенціалу та продуктів духовної діяльності, що забезпечують високий рівень інтелектуальної безпеки держави. Інтелектуальна сфера – це специфічна складова невиробничої сфери національної економіки, в якій продукція створюється шляхом відтворення інтелектуального потенціалу. Він базується на всіх досягненнях науки, культури, національних традиціях та духовних цінностях, що накопичуються людством протягом тисячоліть, і є найпотужнішим важелем людської цивілізації.

До об'єктів інтелектуальної безпеки належать:

Інтелектуальна діяльність – це творча діяльність, тобто навмисна розумова робота людини, результатом якої є щось якісно нове, що характеризується унікальністю та оригінальністю.

Інтелектуальна власність – авторські права та статті, пов'язані з авторським правом, включаючи винаходи, корисні моделі, промислові зразки, торгові марки, географічні зазначення (товари), сорти рослин, відкриття, винаходи, корисні моделі, промислові зразки та дизайн, результати дослідницьких робіт, твори мистецтва та інші результати інтелектуальної праці. До предметів інтелектуальної власності належать також: інтелектуальна власність – нещодавно створені інтелектуальні розробки, такі як екологічно чисті технології, розробка альтернативних джерел енергії, збільшення вартості людського капіталу тощо. інтелектуальні системи – новий клас

автоматизованих комп'ютерних систем обробки інформації, що імітують психічні процеси, властиві прийняттю рішень людиною в різних сферах соціально-економічної сфери суспільства.

Інтелектуальні інвестиції – інвестиції у підготовку фахівців, дослідження та розробки, отримання ліцензій, патентів, передачу «ноу-хау» тощо. [126]; інвестиції в освіту, навчання, підготовку та перепідготовку, створення інтелектуальної власності, нематеріальних активів. Інтелектуальні інвестиції також означають інвестиції у майно, захищене авторським правом, згідно із законом про авторські права та винаходи, право на промислові зразки та корисні моделі, твори мистецтва та інтелектуальну сферу.

Носії інтелекту – висококваліфіковані спеціалісти, особи, які здобувають (здобули) вищу освіту; самоуки або ті, хто навчається впродовж життя; суб'єкти інтелектуальної діяльності або творці інтелектуальних продуктів та послуг. Спеціальним об'єктом інтелектуальної безпеки є суб'єкти захисту чи первинні суб'єкти прав інтелектуальної власності – автори, винахідники, власники торгових марок та інші, а також їх наступники та спадкоємці. Суб'єктами авторських прав також можуть бути організації, які управляють майновими правами авторів на колективній основі.

Інтелектуальні інститути – розгалужена мережа навчальних та дослідницьких установ, основною метою яких є розробка та впровадження результатів інтелектуальної діяльності.

Важливість інтелектуальної безпеки України у зміцненні економічної безпеки національної економіки порушує питання обчислення Інтегрованого індексу інтелектуальної безпеки України (ІІВУ). На основі Методичних рекомендацій з розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджених Міністерством економічного розвитку і торгівлі, попередньої Методології розрахунку рівня фінансової безпеки України та наукових розробок провідних науковців у галузі фінансової безпеки [119], розрахунок рівня інтелектуальної безпеки України розраховується за наступним алгоритмом (див. рис. 2.3).

Розрахунок рівня інтелектуальної безпеки передбачає визначення набору показників, які більш повно розкривають суть інтелектуальної безпеки держави. Критеріями вибору цих показників є ті об'єкти інтелектуальної власності, які можна оцінити за допомогою стандартних або числових значень. При виділенні системи показників інтелектуальної безпеки застосовують наступні принципи:

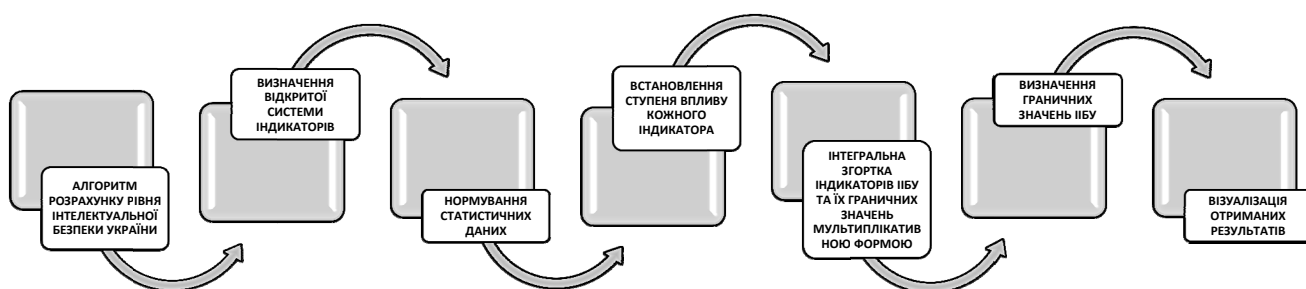

Рис. 2.3. Схема формування алгоритму розрахунку рівня інтелектуальної безпеки України

Джерело: побудовано автором на основі

Таким чином, сутність економічної безпеки можна визначити як стан економіки та інститутів влади, що забезпечує гарантований захист національних інтересів, незалежність обраного економічного курсу, соціальну спрямованість економічних реформ, адекватний оборонний потенціал навіть за несприятливих внутрішніх та зовнішніх умовах.

Інвестиційна безпека країн залежить від ряду факторів: продуктивності праці, інфраструктури країни, іноземні та внутрішні процентні ставки, інфляція, знецінення валюти, економічний ріст країни. Як показує аналіз інвестиційних потоків, економічне зростання та валовий нагромаджений капітал в країнах з перехідною економікою негативно позначається на припливі капіталу.

2.2. Регулювання безпечності харчових продуктів в Україні

Після підписання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію)³, яка набула чинності 01.09.2017 р., Україна зобов'язалася привести у відповідність національне законодавство з вимогами ЄС до 2021 року. Дані зобов'язання, в першу чергу, стосуються вимог до безпечності і якості харчових продуктів та системи державного контролю за дотриманням вимог законодавства про безпечність харчових продуктів, які виробляються та вводяться в обіг на території України.

Однією з цілей асоціації є поступова інтеграція вітчизняної продукції на європейський ринок, у тому числі і завдяки створенню поглибленої і всеохоплюючої зони вільної торгівлі та підтримка зусиль України стосовно завершення переходу до діючої ринкової економіки шляхом поступової адаптації її законодавства до законодавства ЄС⁴.

Угода про асоціацію стала підґрунтям для розробки нового харчового законодавства в Україні. Так, відповідно **Главі 4 «Санітарні та фітосанітарні заходи»** (Розділ IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею»)⁵, Україна повинна запровадити еквівалентну європейській системі контролю за якістю та безпечністю харчової продукції. З цією метою Уряд схвалив Всеохоплюючу стратегію імплементації⁶ (далі – Стратегія СФЗ), якою окреслено дорожню карту нормативно-правової адаптації законодавства України у сферах санітарних та фітосанітарних заходів та забезпечення якості та безпечності

³Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

⁴ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони

⁵ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

⁶ Розпорядження КМУ № 228 від 24 лютого 2016 року «Про схвалення Всеохоплюючої стратегії імплементації Глави IV Санітарні та фітосанітарні заходи» розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» Угоди про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони»

харчової продукції до заходів та забезпечення якості та безпечності харчової продукції до законодавства ЄС ⁷ рис. 2.4.

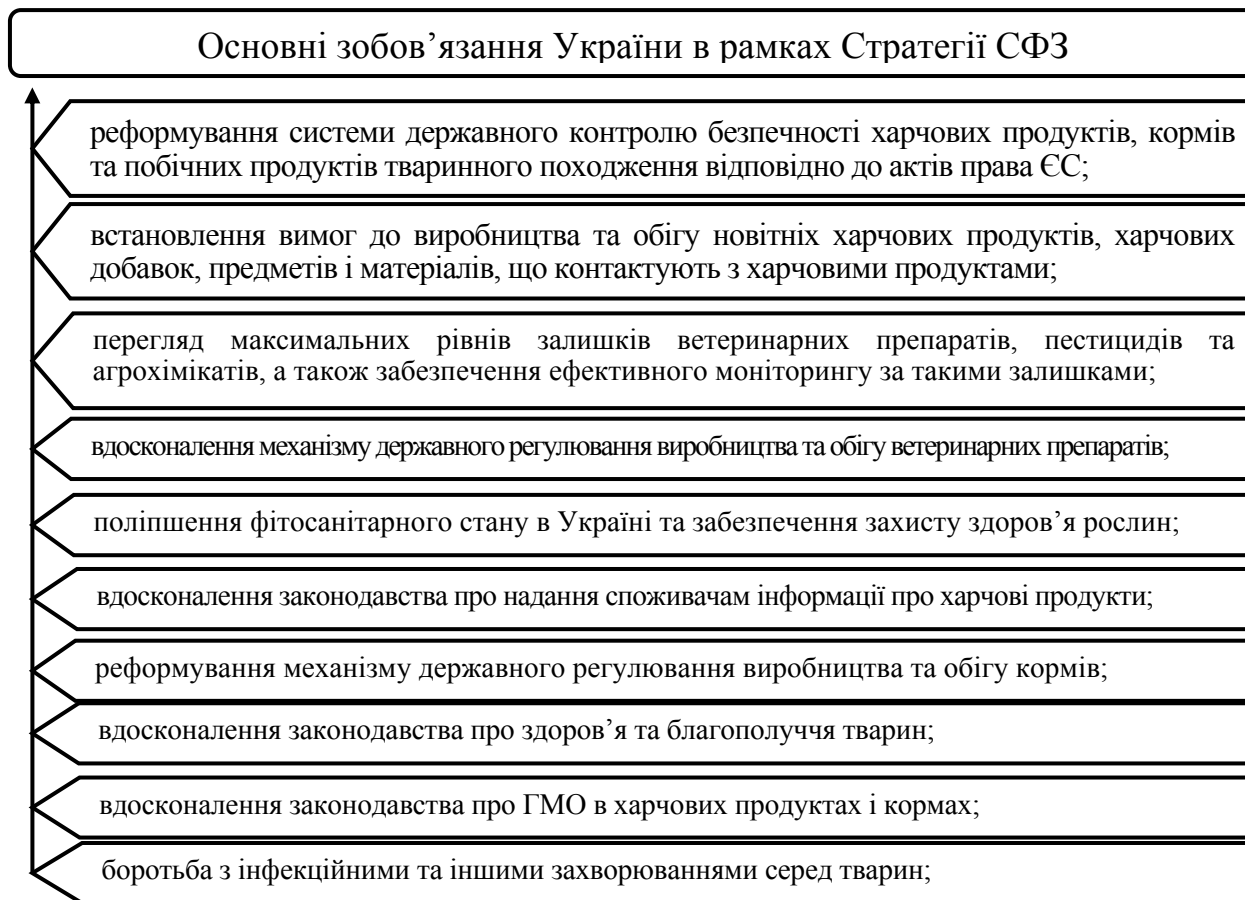

Рис.2.4. Основні зобов'язання України в рамках Стратегії СФЗ*

Складено авторами за матеріалами Розпорядження КМУ № 228 від 24 лютого 2016 року «Про схвалення Всеохоплюючої стратегії імплементації Глави IV Санітарні та фітосанітарні заходи) розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею»⁸ Угоди про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони»⁹

⁷ Розпорядження КМУ № 228 від 24 лютого 2016 року «Про схвалення Всеохоплюючої стратегії імплементації Глави IV Санітарні та фітосанітарні заходи) розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» Угоди про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони»

⁸ Розпорядження КМУ № 228 від 24 лютого 2016 року «Про схвалення Всеохоплюючої стратегії імплементації Глави IV Санітарні та фітосанітарні заходи) розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» Угоди про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони»

⁹ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

У 2017 р. Кабінет Міністрів затвердив План заходів з виконання Угоди про асоціацію, який було розроблено Міністерством економічного розвитку та торгівлі України та Урядовим офісом з питань координації європейської та євроатлантичної інтеграції та спрямований на забезпечення безперервності процесу виконання зобов'язань України протягом всього періоду дії Угоди про асоціацію, доступності інформації про її виконання, чіткості механізмів реагування та вжиття невідкладних заходів, необхідних для належного виконання положень Угоди про асоціацію. Зокрема п. 216-445 цього документу стосуються імплементації Угоди про асоціацію саме у сфері санітарних та фітосанітарних заходів в цілому та забезпечення якості і безпечності харчових продуктів зокрема.

В процесі виконання зобов'язань Україна повинна впровадити в національне законодавство понад 250 актів ЄС, які сприятимуть формуванню загальних засад відповідності між національними вимогами та законодавством ЄС у сфері безпечності харчових продуктів, кормів та інших санітарних та фітосанітарних заходів.

Наразі прийнято низку законопроектів, які охоплюють вищезгадану сферу і стосуються учасників ринку: фермерів, сільгоспвиробників, операторів ринку харчових продуктів, споживачів.

На виконання Угоди про асоціацію та Стратегії СФЗ у сфері безпечності агропродовольчої продукції ухвалено ряд законодавчих актів, зазначених на рис. 2.5.

Результатом дотримання зазначених законодавчих актів та виконання Україною зобов'язань у сфері безпечності агропродовольчої продукції має стати:

– запровадження ефективної та збалансованої системи державного контролю безпечності харчових продуктів, яка відповідає вимогам ЄС та визнається у світі

Ухвалені законодавчі акти на виконання Угоди про асоціацію та Стратегії СФЗ	Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» № 771 від 22.07.2014 р.;
	Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів» № 1602-VII від 22.07.2014 р.;
	Закон України «Про внесення змін до деяких законів України з питань ідентифікації та реєстрації тварин» (№ 1648 від 14.08.2014);
	Закон України «Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною» (№ 287 від 07.04.2015);
	Ухвалені зміни до Закону України «Про насіння і садивний матеріал» (№864-VIII від 08.12.2015);
	Розпорядження КМУ № 228 від 24 лютого 2016 року «Про схвалення Всеохоплюючої стратегії імплементації Глави IV Санітарні та фітосанітарні заходи) розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» Угоди про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони»
	Закон України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» № 2042 від 18.05.2017 р.;
	Закон України «Про безпечність та гігієну кормів» № 2264 від 21.12.2017 р.;
	Закон України «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів» № 2639 від 06.12.2018 р.;
	Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України № 590 від 01.10.2012 р. «Про затвердження Вимог щодо розробки, впровадження та застосування постійно діючих процедур, заснованих на принципах Системи управління безпечністю харчових продуктів (НАССР)» (зі змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства № 429 від 17.10.2015 р.);
підзаконні акти на виконання зазначених законів; Розпорядження Кабінету Міністрів та Накази Міністерства аграрної політики та продовольства України.	

Рис. 2.5. Ухвалені законодавчі акти на виконання Угоди про асоціацію та Стратегії СФЗ

- підвищення загальної безпечності харчових продуктів та кормів, забезпечення захисту життя і здоров'я людей, тварин та рослин;
- посилення захисту інтересів споживачів, в т.ч. надання споживачам належної інформації про харчові продукти;
- створення прозорих умов ведення господарської діяльності, підвищення конкурентоспроможності українських виробників;

– розширення доступу на ринок ЄС та вихід на нові міжнародні ринки збуту.

Забезпечення безпечності і якості продукції є ключовою складовою захисту здоров'я споживачів будь-якої країни. Запровадження ефективного законодавчого регулювання безпечності та якості харчових продуктів, що виробляються в Україні? сприятиме уникненню інцидентів потрапляння як на внутрішній так і зовнішній ринки небезпечних харчових продуктів. А українським сільгоспвиробникам та виробникам харчової продукції необхідно адаптуватися для роботи в новому законодавчому полі, модернізувати своє виробництво і враховувати вимоги, встановлені Угодою про асоціацію, і неухильно дотримуватися їх на практиці.

2.3. Впровадження європейської моделі контролю безпечності продуктів, побудована за принципом «від лану до столу»

В економічно розвинених країнах (країни ЄС, США, Канада, Японія, Нова Зеландія та ін.) на законодавчому рівні впроваджено і чітко працює система НАССР (англ. НАССР – **Hazard Analysis and Critical Control Points**). «Система гарантує безпеку продукції на повному шляху харчового ланцюга «від лану до столу» і дає можливість виявити всі критичні точки, які можуть вплинути на безпеку кінцевого продукту, усунути шкідливі фактори і контролювати повний процес виробництва»¹⁰. Такий підхід передбачає контроль на всіх етапах виробництва харчових продуктів, які мають бути документально підтверджені: чим оброблявся ґрунт, на якому випасалися тварини або вирощувалися культури, як цих тварин утримували, чим годували, як забивали, чим оброблялися рослини, як вироблялася продукція, як упакувалася, в яких умовах перевозилася і як зберігалася.

¹⁰ НАССР обов'язальна для всіх: як и зачем внедрять. URL: <https://uteka.ua/publication/news-14-delovye-novosti-36-haccp-obyazatelna-dlya-vsex-kak-i-zachem-vnedryat>

В рамках виконання Угоди про асоціацію в Україні повинна бути запроваджена зазначена європейська модель контролю безпеки продуктів, побудована за принципом «від лану до столу». Всі вітчизняні підприємства з **20 вересня 2019 р. зобов'язані працювати за принципами** системи безпеки харчової продукції НАССР. Основні вимоги щодо впровадження системи зазначено в стандартах та нормативно-правових актах (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Основні нормативно-правові акти, які визначають поняття, принципи та порядок впровадження НАССР

ДСТУ	Нормативно-правові акти
ДСТУ 4161-2003 «Система управління безпечністю харчових продуктів. Вимоги»	Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів»;
ДСТУ ISO 22000:2007 «Системи управління безпечністю харчових продуктів. Вимоги до будь-яких організацій харчового ланцюга» (ідентичний міжнародному стандарту ISO 22000:2005, який визначає вимоги до системи менеджменту в галузі безпеки харчових продуктів).	Закон України «Про безпечність та гігієну кормів», відповідно до якого, вимоги по впровадженню системи НАССР розповсюджуються на операторів ринку кормів, що здійснюють виробництво, обіг та використання кормів; Наказ Мінагрополітики від 01.10.2012 р. № 590 «Вимоги щодо розробки, впровадження та застосування постійно діючих процедур, заснованих на принципах Системи управління безпечністю харчових продуктів (НАССР)»

На рис. 2.6 представлені фактори, наявність яких переводить харчовий продукт у ранг небезпечного.

В рамках системи НАССР здійснюється ідентифікація небезпечного фактору, який може спричинити шкідливий вплив на організм людини; надається оцінка ступеня небезпечності такому фактору та забезпечується контроль запобігання наявності та виникнення небезпечних факторів.

Впровадження даної системи сприяє і пришвидшує упорядкування низки санітарних і технологічних норм та правил виробництва, які повинні бути обов'язковими до виконання та зрозумілими як керівнику виробництва/підприємства так і кожному працівнику.

хімічні	будь-яка <i>хімічна речовина</i> (діоксин, важкі метали, радіонукліди), <i>пестициди, залишки ліків, токсини</i> (мікотоксини, морські біотоксини, рослинні токсини), небезпечні метаболіти; алергени, пріони;
фізичні	скло, метал;
біологічні	<i>бактерії та токсини</i> (клостридії, лістерія, сальмонела, стафілококи), <i>віруси</i> (гепатит А, ротавірус rotavirus), <i>паразити</i> (трихінела, анізакіс і т.п.);
фактор харчового продукту або його стан, що може спричинити шкідливий вплив на здоров'я людини» [(п.43 ст.1 Закону № 771)].	

Рис. 2.6. Небезпечні фактори у харчовому продукті

Дотримання норм впровадження і чіткого виконання системи НАССР є обов'язком для усіх операторів ринку (юридичних та фізичних осіб-підприємців, які здійснюють первинне виробництво, виробництво, реалізацію та/або обіг харчових продуктів та/або інших об'єктів санітарних заходів (крім матеріалів, що контактують з харчовими продуктами), в тому числі сільгоспвиробники), адже саме вони несуть відповідальність за виконання вимог законодавства щодо безпечності та окремих показників якості харчових продуктів у межах діяльності, яку вони провадять. Отже, «впровадження системи НАССР є обов'язковим ¹¹:

- для виробників харчової продукції;
- підприємств громадського харчування, торговельних закладів;
- сільгоспвиробників сировини (як для великих агрофірм, так і невеликих фермерських господарств);
- виробників кормів, добрив, пестицидів; підприємств, які здійснюють виготовлення чистячих, дезінфікуючих засобів та устаткування;

¹¹ Офіційний веб-сайт ТОВ «Укрстандартсертифікація» URL: https://ukrstandart.net/ua/posluhy/iso-systemy-upravlinnia-iakistiu/ua-haccp?gclid=CjwKCAjwtpGGBhBJEiwAyRZX2ni5FomdRRWDXncB4EDOcPVjShz0pzulZORsRvSqwBdAaIXzCSCcsxoCvugQAvD_BwE

– компаній, які займаються зберіганням, упаковкою, фасуванням готової продукції;

– інших компаній, діяльність яких тісно пов'язана з виробництвом продуктів харчування»¹².

Система НАССР не є автономною програмою, її основою є система заходів контролю, що складається з програм-передумов, які повинні бути запроваджені й підтримуватися належним чином. Так, згідно з положеннями¹³ «п.2.2 р.ІІ Вимог № 590 програми-передумови є обов'язковими та призначені для ефективного функціонування системи безпеки харчових продуктів та контролю за небезпечними факторами і повинні бути розроблені, задокументовані і повністю впроваджені операторами ринку перед застосуванням системи НАССР. При цьому сфера застосування програм-передумов повинна охоплювати усі потенційні загрози безпеки. Застосування програм-передумов системи НАССР передбачає розробку та впровадження операторами ринку процедур для підтримання гігієни в усьому харчовому ланцюжку, які необхідні для виробництва та постачання безпечних харчових продуктів для споживання людиною, а також правила поводження з харчовими продуктами (п.2.1 р.ІІ Вимог № 590). Оператори ринку мають запровадити програми-передумови з урахуванням асортименту харчових продуктів, технологічних процесів та специфіки окремої потужності. Процеси, які повинні охоплювати програми-передумови системи НАССР, встановлені в р.ІІ Вимог № 590»¹⁴.

Оператор ринку може розпочинати безпосереднє впровадження системи НАССР на своєму підприємстві тільки після виконання зазначених вище програм-передумов. Тому, для уникнення невірної розробки плану НАССР та

¹² Офіційний веб-сайт ТОВ «Укрстандартсертифікація» URL: https://ukrstandart.net/ua/posluhy/iso-systemy-upravlinnia-iakistiu/ua-haccp?gclid=CjwKCAjwtpGGBhBJEiwAyRZX2ni5FomdRRWDXncB4EDOcPVjShz0pzulZORsRvSqwBdAaIXzCSCcsxoCvugQAvD_BwE

¹³ Наказ від 01.10.2012 № 590 Міністерства аграрної політики та продовольства України «Про затвердження Вимог щодо розробки, впровадження та застосування постійно діючих процедур, заснованих на принципах Системи управління безпекою харчових продуктів (НАССР)» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1704-12#Text>

¹⁴ Наказ від 01.10.2012 № 590 Міністерства аграрної політики та продовольства України «Про затвердження Вимог щодо розробки, впровадження та застосування постійно діючих процедур, заснованих на принципах Системи управління безпекою харчових продуктів (НАССР)» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1704-12#Text>

унеможливлення її неефективного функціонування в цілому, оператори ринку зобов'язані чітко дотримуватися певної послідовності (протоколу), яка передбачена в р.ІІ Вимог № 590 ¹⁵.

Система безпеки харчових продуктів НАССР складається з набору правил, які визначають, які дії слід зробити для впровадження, обслуговування і документування системи в компанії, так звані «Сім принципів НАССР» (ч.3 ст. 21 Закону № 771)¹⁶, рис. 2.7:

Принцип 1	ідентифікація небезпечних факторів, яких необхідно запобігти або які необхідно усунути або зменшити до прийняттого рівня;
Принцип 2	визначення критичних контрольних точок на етапах, на яких контроль управління є визначальним для запобігання виникненню небезпечних факторів, їх усунення або зменшення до прийняттого рівня;
Принцип 3	установлення критичних меж у критичних контрольних точках, які дають змогу відрізнити прийнятність харчового продукту від неприйнятності з точки зору його безпечності;
Принцип 4	проведення процедур моніторингу в критичних контрольних точках, які забезпечують отримання даних для оперативного управління небезпечними факторами;
Принцип 5	запровадження коригувальних дій, які повинні проводитися, якщо результати моніторингу свідчать про те, що певна критична контрольна точка вийшла з-під контролю;
Принцип 6	розроблення процедур, які повинні застосовуватися на постійній основі, з метою перевірки результативності заходів, зазначених у п.1–5 ч.3 ст.21 Закону № 771;
Принцип 7	розроблення документів та ведення записів відповідно до виду діяльності та обсягів виробництва для підтвердження результативного застосування заходів, які зазначені у п.1–6 ч.3

Рис.2.7. Сім принципів НАССР

Фактично принципи – це кроки, які повинні бути реалізовані при впровадженні системи безпеки харчових, незалежно від типу і потужності підприємства. Систему НАССР впроваджують виключно оператори ринку, у зв'язку з чим, Законом № 771 (ст.20) передбачено їх обов'язки:

¹⁵ Наказ від 01.10.2012 № 590 Міністерства аграрної політики та продовольства України «Про затвердження Вимог щодо розробки, впровадження та застосування постійно діючих процедур, заснованих на принципах Системи управління безпечністю харчових продуктів (НАССР)» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1704-12#Text>

¹⁶ Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів Закон України від 23 грудня 1997 року № 771/97-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80#Text>

– «забезпечувати дотримання вимог цього Закону (№ 771) щодо гігієнічних вимог до харчових продуктів на всіх стадіях їх виробництва та обігу;

– розробляти, вводити в дію та застосовувати постійно діючі процедури, що засновані на принципах системи аналізу небезпечних факторів та контролю у критичних точках, а також забезпечувати належну підготовку з питань застосування постійно діючих процедур, що базуються на принципах системи аналізу небезпечних факторів та контролю у критичних точках, осіб, які є відповідальними за ці процедури, під час виробництва та обігу харчових продуктів;

– забезпечувати виконання вимог законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів стосовно окремих показників якості тощо»¹⁷.

Таким чином, відповідно чинного законодавства, відповідальними за виконання його вимог стосовно безпечності та окремих показників якості харчових продуктів, у межах діяльності, несуть оператори ринку. Це, в свою чергу, тягне за собою необхідність врахування зазначених нижче особливостей системи:

– «система НАССР стосується тільки безпечності харчових продуктів і не стосується їх якості;

– вона є запобіжним інструментом контролю за небезпечними факторами;

– система НАССР є інструментом для прийняття правильних рішень, що забезпечує їх ефективність та правильне впровадження;

– для впровадження системи НАССР необхідний раціональний підхід для систематичної ідентифікації небезпечних факторів і заходів контролю, що важливі для безпечності харчових продуктів;

¹⁷ Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів Закон України від 23 грудня 1997 року № 771/97-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80#Text>

- законодавством передбачена можливість застосування спрощеного підходу залежно від типу технологічних процесів та харчових продуктів;
- система НАССР не гарантує безпечності харчових продуктів, а лише зменшує ризик виникнення випадків щодо загрози їх безпечності»¹⁸.

Для операторів ринку система НАССР має ряд переваг представлених на рис. 2.8.

Переваги системи НАССР для операторів ринку	Розширення ринків збуту шляхом відповідності вимогам не лише українського, а й європейського харчового законодавства. Крім цього, принципи європейського харчового законодавства визнаються у більш, ніж 80 країнах світу
	Збільшення кількості потенційних клієнтів, за рахунок кращого виконання вимог добровільних міжнародних стандартів з безпечності та якості.
	Тісніша співпраця з мережами супермаркетів завдяки кращому виконанню їх вимог до постачальників.
	Зменшення втрат від випуску небезпечної та невідповідної законодавству продукції за рахунок виявлення невідповідностей на ранніх етапах виробництва.
	За рахунок впровадження простежуваності можна виявити причини невідповідності і виправити ситуацію.
	Зменшення ризику для груп чутливих до певних небезпечних факторів споживачів завдяки належній оцінці ризику оператором ринку.
	Безпечна продукція, незалежно від виду, способу споживання чи виробника, завдяки відповідальним виробникам і кращій системі контролю безпечності.
	Дотримання безпечності протягом усього харчового ланцюга від лану до столу.
	Ширший асортимент продукції через кращі умови торгівлі.
	Оптимізація технологічних та допоміжних процесів.

Рис. 2.8. Переваги системи НАССР для операторів ринку

Аналітичні прогнози щодо глобального розвитку ринку сільськогосподарської продукції та продуктів харчування будуються на переконанні у стабільному зростанні попиту на сільськогосподарську продукцію. Україні, яка володіє потужним ресурсним потенціалом аграрного сектору, доцільно нарощувати поставки на зовнішні ринки, і частині збільшення експорту готової продукції, тобто створювати додану вартість. У зв'язку з цим зусилля вироб-

¹⁸ Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів Закон України від 23 грудня 1997 року № 771/97-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80#Text>

ників варто спрямовувати на створення конкурентоспроможного середовища на внутрішньому й зовнішньому ринках агропродовольчої продукції.

Крім того, харчова промисловість, яка орієнтована на виробництво конкурентоспроможних харчових продуктів відповідно до міжнародних стандартів безпеки та якості, сприятиме забезпеченню продовольчої безпеки держави та максимізації експорту агропромислової продукції шляхом освоєння ринків збуту завдяки новим експортним товарам. Проведення такої політики сприятиме покращенню соціальних умов для життя у сільській місцевості та добробуту його населення, формуватиме передумови для збереження та комплексного розвитку сільських територій.

Процес введення в дію системи НАССР в Україні відбувався поетапно (рис. 2.9):

Рис. 2.9. Етапи впровадження системи НАССР в Україні

Чітке дотримання принципів НАССР стимулює виробників до впровадження і застосування сучасних концепцій управління безпекою та якістю агропромислової продукції задля забезпечення виконання очікувань споживачів щодо гарантованої безпеки продукції, яка реалізується на ринку.

2.4. Контроль за безпечністю агропромислової продукції

Впровадження системи НАССР є клопітким, тривалим та фінансово затратним процесом (часто не вистачає власних коштів підприємства), до розробки якого необхідно залучати або власних працівників, або найманих експертів. У Верховній Раді зареєстровано законопроект № 2230 в якому передбачається для операторів ринку харчових продуктів, в управлінні яких перебувають малі потужності, скасування обов'язковості застосування процедур, заснованих на принципах системи НАССР. Водночас він залишає обов'язок запровадження НАССР у тимчасових спорудах торговельного призначення для здійснення підприємницької діяльності (кіоски, павільйони, торговельні лотки, тощо)¹⁹.

Згідно зі статтею 65 Закону № 2042 «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» «невиконання обов'язку щодо впровадження на потужностях постійно діючих процедур, заснованих на принципах НАССР тягне за собою накладення штрафу на юридичних осіб – у розмірі від 30 до 75 мінімальних заробітних плат, на фізичних осіб-підприємців – від 3 до 15 мінімальних заробітних плат та зупинення роботи потужності»²⁰.

Також передбачено, що за *перше порушення протягом останніх трьох років* «державний інспектор видасть оператору ринку *прпис* щодо усунення порушень *без оформлення протоколу*.

Невиконання або несвоєчасне виконання припису тягне за собою відповідальність у вигляді штрафу: для юридичних осіб – 8 мінімальних

¹⁹ Законопроект "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав операторів ринку харчових продуктів, в управлінні яких перебувають малі потужності" від 04.10.2019 р. № 2230 [Електронний ресурс]. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2042-19#Text>

²⁰ Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин ЗУ від 18 травня 2017 року № 2042-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2042-19#Text>

заробітних плат, для фізичних осіб-підприємців – 5 мінімальних заробітних плат»²¹.

Відшкодування операторами ринку заподіяної шкоди (завданих збитків) здійснюється в порядку, встановленому Цивільним кодексом України, Господарським кодексом України, Законом України «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції»²², іншими законодавчими актами.

Отже, якщо на підприємстві досі не запроваджена система безпеки харчових продуктів НАССР або її впровадження триває, а інспектор уже на порозі, то законодавство поки не буде жорстким. Як то кажуть, на перший раз прощається, обійдуться без штрафу. Але усунути порушення все-таки доведеться та якнайшвидше забезпечити запровадження та якісне функціонування системи НАССР на підприємстві.

Перевіряти «операторів ринку на відповідність їх діяльності законодавству щодо харчових продуктів, кормів, здоров'я та благополуччя тварин уповноважена Державна служба України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів (Держпродспоживслужба)»²³.

На офіційному веб-сайті Держпродспоживслужби у розділі «Регуляторна політика» можна знайти досить докладну та водночас коротку інструкцію із заповнення плану НАССР, яка допоможе оператору ринку заповнити необхідні документи²⁴.

Що стосується перевірок, то на сайтах територіальних органів Держпродспоживслужби розміщуються графіки перевірки (переліки суб'єктів господарювання, яких планують перевіряти у поточному році).

²¹ Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин ЗУ від 18 травня 2017 року № 2042-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2042-19#Text>

²² Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції ЗУ від 19 травня 2011 року № 3390-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3390-17#Text>

²³ Закон України Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин № 2042-VII, 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2042-19#Text>

²⁴ Офіційний веб-сайт Держпродспоживслужби URL: <https://dpss.gov.ua/diyalnist/regulyatornapolitika>

Вимоги до впровадження процедур, заснованих на принципах НАССР (аналіз небезпечних чинників та контроль у критичних точках) встановлюються на державному законодавчому рівні. А виробник забезпечує чітку та правильну організацію всіх технологічних і допоміжних процесів. Таким чином законодавством регулюється стимулювання виробника контролювати процеси виробництва продуктів харчування, а не сам продукт²⁵.

Серед споживачів побутує думка, що переконатися в безпеці виробленої продукції можна виключно за допомогою лабораторного контролю вже готової продукції. Тобто, підприємець виробляє партію певної продукції, потім відібрані зразки подає до лабораторії для здійснення контрольних досліджень, відповідно отримує результат, а вже потім приймає рішення, чи є безпечною випущена продукція.

Проте, дослідження вищезазначеного характеру, показують виробнику ефективність впроваджених контрольних заходів та їх належного функціонування. «Контролювати готову продукцію дорого і неефективно. Неефективно насамперед для виробника. Адже в разі невідповідності, у нього виникає зобов'язання вилучити цю продукцію з ринку, відкликати її, утилізувати, – це як мінімум додаткові витрати. Крім того, відклик продукції – це кризова ситуація для кожного підприємства.

Відкликати продукцію – це не тільки повернути з роздрібною торгівлі готову продукцію, а й попередити людей, що вже придбали її, що вона небезпечна. Продукцію відкликають з ринку досить часто, але ми чуємо про такі випадки переважно тільки за кордоном. Якби такі масові відклики продукції відбувалися в Україні, споживачі б про це знали, оскільки одна зі складових відкликання – це повідомлення ЗМІ, щоб переконатися, що люди отримують цю інформацію»²⁶.

²⁵ Огласенний Ю., Потапенко К. Еда под контролем // Зеркало недели. – 2019. – В.12. URL: https://zn.ua/business/eda-pod-kontrolem-313242_.html

²⁶ Огласенний Ю., Потапенко К. Еда под контролем // Зеркало недели. – 2019. – В.12. URL: https://zn.ua/business/eda-pod-kontrolem-313242_.html

В Україні, на жаль, подібна практика ще не популярна. Оскільки виробники турбуються про свою репутацію, а відкликання продукції негативно впливатиме на імідж підприємства. До того ж, відклик продукції – вимагає мобілізації багатьох ресурсів навіть не беручи до уваги погіршення репутації виробника. Як правило, тенденція така: відразу після відкликання може статися деяке зниження продажів, яке після нетривалого періоду, навпаки, зростає, завдяки тому, що підприємство отримує репутацію виробника, який готовий публічно визнати свою помилку не боючись втратити прибуток задля забезпечення здоров'я споживачів.

В ході перевірок операторів ринку увага експертів акцентується саме на тому, як організовані процеси, а не на тому, як часто проводяться лабораторні дослідження. При правильній розробці оператором ринку рецептури продукту, при дотриманні умов виробництва, при випробуваному технологічному процесі, при протестованому пілотному запуску готового продукту та при регулярній перевірці запущеного серійного виробництва продукції здійснюється більш ефективний контроль, ніж у випадку контролю лише готової продукції.

Для переважної більшості виробників зазначені вимоги законодавства є революційними і новими. Виробники, що експортують продукцію, а також оператори ринку, що співпрацюють із закордонними мережевими супермаркетами тут, в Україні, ще з початку 2000-х років запровадили такі процеси у своєму виробництві. На внутрішньому ринку все починалося з супермаркетів з іноземними інвестиціями, що виставляли європейські вимоги до постачальників. Наразі до цієї практики долучилися і українські супермаркети.

Відповідно до законодавства, «будь-який продукт, якщо це не продуктом первинного виробництва, повинен бути виготовлений базуючись на принципах розробленої виробником системи НАССР. Інше питання – це поняття добровільних стандартів, сертифікація яких законом не передбачена: ні сертифікація продукції, яка надходить на ринок, ні сертифікація НАССР. А

доказом виконання вимог законодавства є результат перевірки державним інспектором»²⁷

Крім законодавчих вимог, є ще вимоги клієнтів, наприклад, супермаркетів та магазинів, які хочуть бути впевненими, що продукція, яка надходить до них, відповідає не лише вимогам законодавства, а й розробленим ними вимогам, які вони пред'являють своїм постачальникам. Часто ці вимоги представлені у вигляді добровільних стандартів щодо системи безпеки і якості харчових продуктів.

Однією з важливих і найдорожчих ланок системи НАССР є вхідний контроль сировини, до того ж, не завжди ефективне.

В старій системі, оператори ринку використовували наступні методи перевірки: супровідна документація від постачальника сировини (гігієнічні висновки, якісні посвідчення, експертні висновки, декларація виробника і т.п.) та вхідний (лабораторний) контроль сировини. Але гігієнічний висновок свідчить лише про те, що постачальник сировини може її випускати відповідно до встановлених показників та про те, що лише конкретна партія сировини проаналізована для видачі висновку і дійсно мала зазначені у висновку показники.

Кожен оператор ринку зацікавлений мати надійних постачальників, знати місце знаходження виробничих потужностей та складів, а також перевізників. Тому відстеження просування продукції – це важливий крок, який потрібен для того, щоб зрозуміти, на якому етапі сталася помилка, яка призвела до того, що продукція стала небезпечною. І особливо важливим є внутрішнє відстежування, яке дає змогу визначити з якої партії сировини була виготовлена продукція, яка виявилась небезпечною.

Законодавство передбачає добровільний характер внутрішньої простежуваності, що дозволяє застосувати гнучкий підхід в залежності від виду діяльності підприємства та оцінки ризиків. Але, внутрішнє відстежування не є необхідністю для всіх виробників. Так, наприклад, «підприємства, які

²⁷ Постанова КМУ від 10 вересня 2014 року № 442 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-%D0%BF#Text>

здійснюють транспортування, зберігання, пакування запованих і промаркованих продуктів, для управління ризиком і досягнення ефективності процедур, заснованих на принципах НАССР, достатньою є простежуваність «крок вперед» або «крок назад».

Для операторів, які здійснюють більш складні процеси, наприклад переробку, внутрішня простежуваність є необхідним інструментом виявлення причини невідповідності, відкликання або вилучення небезпечної продукції, оцінювання постачальників.

В тому випадку, якщо виявлена невідповідна партія продукції, тільки система внутрішньої простежуваності дозволить проаналізувати технологічні параметри процесу, оцінити напівфабрикати, сировину, пакувальні матеріали, використані для виготовлення цієї партії і встановити причину невідповідності. Отже, внутрішня простежуваність важлива для введення коригувальних заходів і, як наслідок, для ефективності процедур, заснованих на принципах системи НАССР»²⁸.

Висновки. Таким чином, з вищесказаного можна зробити висновок про те, що запровадження системи НАССР операторами ринку надає ряд переваг управлінського, економічного та соціального характеру:

– для споживача – це показник високої соціальної відповідальності виробника перед своїм споживачем; високий рівень безпечності харчових продуктів;

– для підприємства – за рахунок довіри споживачів відбувається зростання конкурентоздатності підприємства та, відповідно, збільшення частки на внутрішньому ринку України; можливість експорту продукції; зменшення втрат при відсутності рекламції продукції;

– для суспільства – сприяння раціональному використанню природних ресурсів та енергозберіганню; турбота виробника про здоров'я громадян (уникнення харчових отруень тощо).

²⁸ Система простежуваності: шлях до безпечності харчових продуктів URL: <https://dpss-ks.gov.ua/novini/sistema-prostezhuvanosti-shlyax-do-bezpechnosti-xarchovix-produktiv>

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

3.1. Вплив економічної ситуації на продовольчу безпеку України

3.2. Проблема забезпечення продовольчої безпеки України в сучасних умовах

3.1. Вплив економічної ситуації на продовольчу безпеку України

Продовольча безпека харчових продуктів займає важливе місце в дослідженнях соціально-економічного, політичного, екологічного, демографічного, управлінського, біологічного, інформаційного, інституційного характеру та в інших наукових галузях.

Римську декларацію «Про всесвітню продовольчу безпеку», прийняту в 1996 році, можна вважати фундаментальним міжнародним актом, що регулює безпеку харчових продуктів. Його положення визначають шляхи міжнародної політики у боротьбі з голодом та комплексну стратегію подолання світової продовольчої кризи на глобальному та регіональному рівнях.

Римська декларація 1996 р. визначає продовольчу безпеку як стан економіки країни, в якому населенню країни в цілому, і зокрема кожному громадянину, гарантується доступ до їжі, питної води та інших харчових продуктів у необхідній якості, обсязі і кількості, і достатні для фізичного та соціального розвитку особистості, забезпечуючи здоров'я населення. У грудні 1974 року Генеральна Асамблея ООН затвердила «Міжнародні зобов'язання з безпеки харчових продуктів у світі», розроблені продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН (ФАО).

Забезпечення продовольчої безпеки включає низку державних заходів, вжитих для запобігання продовольчої кризи, голоду, запровадження повноцінного харчування. Уряди країни відповідають за забезпечення продовольчої безпеки.

Закон “Про продовольчу безпеку” складається з чотирьох частин [21]:

– підтримка основних товарних груп, до яких належать: пшениця, цільне зерно, молоко та молочні продукти, рис, бавовна, соя, арахіс, цукор;

– реалізація структурної політики, а саме: зменшення врожаю, страхування сільськогосподарської діяльності, збереження еродованих земель, інвестиції в кілька державних програм розвитку сільського господарства, науково-дослідні станції та аграрні факультети, фінансування сертифікаційної діяльності, розвиток запасів зерна на фермах, національне сільськогосподарське інформаційна система, включаючи її міжнародну мережу тощо.

– економічне відновлення галузі, такі як: безповоротні субсидії фермерам на утримання доходів, позики та концесійні відсотки під них, гарантоване постачання рідкого палива, підтримка розвитку некомерційних фінансових компаній, запровадження продовольчих талонів (купони), амортизація та трансферти приватних позик (фермерам) тощо.

– субсидування сільськогосподарського експорту та постачання продовольства як частина програм продовольчої допомоги, що чітко переслідують цілі політики.

1 вересня 2005 року Міжнародна організація зі стандартизації представила стандарт ISO 22000, який поєднує принципи аналізу небезпеки та визначає положення системи управління безпечністю харчових продуктів – вимоги до світових виробників продуктів харчування. Мета ISO 22000 полягає у виробництві безпечної їжі в системі "від поля до столу", починаючи з постачальників продуктів харчування, первинної переробки сировини, безпосередніх виробників продуктів харчування, включаючи компанії, що виробляють пакувальний матеріал, харчові добавки тощо. Необхідність запровадження відповідним стандартом якості було збільшення частоти харчових отруєнь серед населення. У країнах ЄС цей стандарт є обов'язковим для учасників продовольчого ринку. На жаль, в Україні стандарт ISO 22000 не є обов'язковим для підприємств агропромислового комплексу (АПК) та харчової промисловості. Звернемо увагу, що на підставі наказу Державного підприємства "Український науково-навчальний центр стандартизації, сертифікації та

якості" для придбання офіційного видання звертайтеся до Національного органу стандартизації (ДП "УкрНДНЦ") від 31 жовтня 2019 року № 340 в Україні з 1 грудня 2019 року була введена Система управління безпечністю харчових продуктів. Вимоги до будь-якої організації в харчовому ланцюзі ДСТУ ISO 22000: 2019 [22].

Основними показниками міжнародної продовольчої безпеки є розмір перехідних запасів зернових у світі та середній рівень виробництва зерна на душу населення. Якщо рівень перехідних запасів зерна становить 17% від загального споживання на рік (що відповідає 60 дням світового споживання зернових), то продовольча ситуація у світі вважається стабільною і існують надзвичайні гарантії (стихійні лиха, неврожай, війни, тощо). Падіння запасів нижче цього рівня свідчить про критичний стан світової продовольчої безпеки, оскільки міжнародні ціни на зерно починають різко зростати і стають недоступними для багатьох слаборозвинених країн. Іншим показником стану продовольчої безпеки є виробництво зерна в середньому на душу населення в динаміці, що характеризує тенденції розвитку світової продовольчої країни [23].

Дослідження з питань продовольчої безпеки досліджує стан економіки, соціальну та екологічну сферу країни, що забезпечує незалежність продуктів харчування від держави, гарантує фізичну, соціальну та економічну доступність харчових продуктів для кожної людини, що відповідає вимогам технічного регулювання, у розмірі раціонального споживання їжі необхідної для активного та здорового способу життя.

Наголошено на місці продовольчої безпеки в системі національної безпеки, яка підпорядкована економічній, соціальній та екологічній безпеці, що дозволяє розширити діапазон показників оцінки продовольчої безпеки на шкоду не лише економічній, а й соціальній та екологічній сферам.

Забезпечення продовольчої безпеки є одним з найважливіших завдань державної політики, оскільки економічний розвиток країни та добробут населення залежать від своєчасного вирішення проблем продовольчої безпеки.

Серед більшості іноземних експертів, що займаються питаннями національної безпеки харчових продуктів, переважає думка, що країна повинна прагнути забезпечити споживання їжі в країні на 70-75% шляхом виробництва основних життєво важливих харчових продуктів на основі власного національного агропромислового комплексу.

Переважає більшість безпечності харчових продуктів по відношенню до всіх дослідників розглядає людську расу (світ), окремі регіони, країни, людей, сім'ї та людей. І тому продовольча безпека розглядається в регіоні на державному рівні, соціальна група, домогосподарство [24]. Серед високої економічної та продовольчої безпеки безпека харчових продуктів базується на думці про стан світової економіки, забезпечує доступність їжі для всіх її мешканців і завжди необхідна кількість, яка діє для здорового життя.

При цьому продовольча незабезпеченість може бути хронічною, коли споживання їжі постійно протягом року виявляється недостатнім через неможливість придбати (брак грошових доходів) або виробити необхідну кількість продовольства.

Час доторкатися до їжі з харчовим білком настає дуже пізно, він повинен бути порушений зростанням цін на продукти харчування стабільними, відсутністю, опитуванням або падінням. Потенційні загрози дієтичному харчуванню в країні залишаються вразливими до зовнішніх потрясінь, таких як міжнародні фінансові кризи, які можуть постійно поглинати торгові війни та кризи конкурентів. У цих випадках це може виявитися дуже пізно, контакт з їжею може бути тимчасовим та хронічним.

Їжа в них є часом правління, і це відбувається, коли це відбувається в умовах зростання цін на продовольство стабільними, їх повинно порушувати нестача продовольства, бідність, неврожай або падіння рівня доходів. Держава перемогла загрози, залишаючись вразливою і може бути надто крихкою зовнішньою небезпекою, такою як міжнародна фінансова криза, торгівля та конкуренти світовим небезпекам. У цих випадках це може виявитись дуже пізно, продовольча незабезпеченість може бути тимчасовою або хронічною.

Основна мета досягнення продовольчої безпеки рівня самозабезпечення продуктами харчування, соціально-економічна система. Суть його полягає в стані його здатності задовольняти потреби представників населення заради їжі та питної води, інших харчових продуктів, незалежно від внутрішніх та зовнішніх загроз. У той же час обсяг, якість та обсяг повинні бути достатніми для нормального фізичного розвитку та соціальної людини. І як результат – підвищена безпека роботи вікового населення.

І проблема продовольчої безпеки набуває особливої гостроти в Україні, оскільки ми вже багато років відчуваємо "прихований голод". Але через економічну, грошово-кредитну та політичну ситуацію, а також східна Україна перебуває в конфлікті, що призвело до зменшення доходів населення. Люди не мають змоги забезпечити себе продуктами необхідними для здорового і активного життя, а тому купують здебільшого дешеві продукти низької якості та калорійності.

Для того, щоб отримати більш надійний показник ступеня оцінки продовольчої безпеки України, необхідно оцінити кожен окрему країну. Це пов'язано з тим, що кожен регіон України по-різному забезпечений продуктами харчування, має неоднакові можливості для власного виробництва та ресурсний потенціал.

Проте, не всі загально визнані державні показники продовольчої безпеки доцільно і можливо визначити на регіональному рівні.

Отже, якщо розглядати продовольчу безпеку – це такий стан економіки, за якого здебільшого за рахунок власного виробництва відбувається забезпечення всього населення основними продовольчими товарами в необхідній кількості та якості, з метою підтримки їхнього здоров'я, фізичної та розумової активності на необхідному рівні.

Крім того, існують спеціальні показники для оцінки стану продовольчої безпеки, але також досить різноманітні способи, створені на основі цих перевірок, а також конкретна країна, люди чи групи та дослідники у цьому питанні [25].

Механізм продовольчої безпеки формується з влади на ринку в стані активних рахунків для допомоги сільськогосподарським виробникам з боку державної та соціальної політики. Основна частина системи, розробленої для державного навчання та державного регулювання, повинна розумітися органами державної влади Виконавча рада з питань інфраструктури не балотується на частку економіки чи створює умови для їх діяльності [26].

Основними формами державного потенціалу розвитку системи харчової безпеки є фінансово-економічна (бюджетна, грошова, цінова), організаційно-адміністративна відсутність законів, інститутів та соціально-правової свідомості.

Одним з головних факторів продовольчої безпеки є важливим у встановленні нормативної бази, яка створює форму освіти та економічного розвитку для забезпечення продовольчої безпеки держави.

Формування цього комплексу економічного значення цього питання, закони розгляду більшості аграрного сектору, які йому пропонуються. Це ціла низка законів, що визначають зміни щодо власності на землю на засоби виробництва, починаючи з місця.

Сюди входять закони формування нових форм господарювання в сільській місцевості, що заохочують розвиток сільськогосподарського виробництва, темперамент окремих районів сільського та сільськогосподарського виробництва, ввезення та вивезення податків, питання використання та охорони природних ресурсів, економіка та безпека в агропромисловому комплексі.

Починаючи з певних законів, які вимагають внесення змін для покращення необхідності процесу поновлення.

Згідно з дослідженням, необхідно приймати закони, дотримуючись встановлених положень щодо формування та функціонування базової системи продовольчої безпеки харчових продуктів [27];

– право на повагу до продовольчої безпеки відповідно до норм міжнародних угод українського народу та на інші заходи, реалізовані в рамках

реалізації права українських громадян на повноцінне харчування та свободу від голоду;

- безпека харчових продуктів повинна відповідати тому, що потрібно на рівні виробництва українських сільськогосподарських та харчових продуктів та сировини;

- простота вирощування, що дає новий стан речовини, тоді як авторитет внутрішній і зовнішній;

- відповідність якості харчових продуктів, що виробляються та реалізуються в Україні, вимогам державної системи стандартів;

- реалізація органами виконавчої влади на державному та регіональному рівні державної політики у сфері продовольчої безпеки;

- національний та регіональний розвиток та впровадження цільової програми безпеки харчових продуктів;

- управління ризиками та державна харчова добавка для її збереження та відновлення призначення;

- захист населення, з можливістю протягом певного періоду шкідливих умов для харчових продуктів встановлювати спеціальні заходи безпеки в державних правилах продовольства, які визначають розподіл їжі, включаючи:

- визначення потреб країни у продуктах харчування, потреб потенційного вітчизняного виробництва з існуючих родовищ;

- залишки будівельної галузі для визначення рівня дефіциту, вищої пропозиції товарних груп;

- формування ситуації в системі стимулювання та регулювання виробництва продуктів харчування, в якій згідно із законом існує "державне розпорядження агропромисловим виробництвом" (яке має бути прийняте), з метою забезпечення конкретних місць та механізмів для державне розпорядження сільськогосподарським виробництвом;

- запровадження програми цінової підтримки; розробка страхових програм у сільському господарстві;

- введення в системи регулювання та контролю ринку та інші);

- з основних принципів та механізмів визначення аграрно-економічної зовнішньої політики України тощо;
- і соціальне створення низки державних програм допомоги вразливим групам;
- статус секретної інформації на основі безпеки харчових продуктів, стану виробництва, постачання, споживання та динамічних змін у харчових продуктах;
- регіональний масштаб і є ключовими на рівні виробництва продуктів харчування;
- стан та тенденції розвитку внутрішнього та зовнішнього ринків та сировини, сільського господарства та продовольства;
- здійснення цільових заходів щодо реалізації національної програми безпеки харчових продуктів;
- державні та галузеві стандарти, правові норми у галузі безпечності харчових продуктів.

Українське питання державної допомоги для сільськогосподарського сектору, що є методом врахування збитків, понесених галуззю, на той час зміни є більш гострими, ніж у розвинених країнах.

Однак сьогодні можна говорити головним чином про формування законодавчої бази та організаційно-економічного механізму розпорядження державою компонентів продовольчого ринку, і вся ця матеріальна підтримка агропродовольства зрівнялася за режимом та порядком захисту своїх виробників.

Сьогодні ви повинні розділити між собою конкурентоспроможність цих регіонів, щоб підтримати мільярд доларів щодня у їх культурі для всіх. [24].

Без такої допомоги, інтегруючи продовольство польово-промислового виробництва на внутрішній ринок однієї системи у світі, воно не зможе отримати це від рівного конкурента. Тому ми повинні продовжувати спрямовувати державу на використання та розробку бюджетного фінансування, що ставить пріоритет на розвиток аграрного сектору.

Перш за все, відповісти на питання про потреби в довгостроковому кредитуванні. Відчуваєте особливу потребу реформування, оскільки подальший прогрес неможливий без оновлення технологій, розширення виробництва та допомоги в інших господарствах. Тому, за даними Міжнародної фінансової корпорації, 64% сільськогосподарських підприємств потребують довгострокових позик на 16% – і лише 10% – на короткострокові позики [28].

Може використовуватися як застава та забезпечити більший доступ до сільськогосподарських кредитів з регіону, але для цього необхідна розробка прозорих механізмів реалізації підконтрольних державі заяв на іпотечні кредити.

Для того, щоб ввести стан довгострокової іпотеки під контролем, корисно створити установи або державну структуру у вигляді державної структури або фонду гарантування кредитів для сільськогосподарських виробників, вивчивши досвід європейських країн, де така практика досить поширена.

Різновидом довгострокового кредиту, що надається в натуральній формі і погашається у розстрочку, є лізинг. Це надійне та економічно ефективне як для виробників, так і для держави засоби захисту інвестицій у сільське господарство, що забезпечує стабілізацію продовольчого ринку. Існує прямий зв'язок між розвитком лізингу і залученням капіталу, про що свідчить досвід світу. Наприклад, частка лізингу у виробничих інвестиціях у США – 25%, в ЄС – 12-19, в Японію – 8, в Австралії – 13%. Це свідчить про нестачу коштів, коли розрахунки за оренду техніки можуть проводитись після збирання врожаю.

В даний час близько 20 компаній в Україні успішно займаються лізингом. Створення державного фонду кредитної підтримки підприємств АПК, запровадження механізмів здешевлення кредитів через компенсацію комерційної ставки за кредити, розробка стратегії та механізмів управління ризиками в агропродовольчому комплексі дозволить спрямувати фінансові ресурси на технічне переоснащення аграрного сектору.

В умовах, коли переозброєння вимагають практично всі галузі, мультиплікативний ефект від інвестицій складає 4-5 разів. У більш стабільних в

економічному плані державах – цей показник значно нижчий. Для стабілізації доходи сільськогосподарських товаровиробників необхідний механізм підтримки цін на вироблену ними продукцію [29].

Із урахуванням загальної концепції державного регулювання системи продовольчої безпеки при визначенні форм і методів ціноутворення необхідно виходити з особливостей формування і розвитку ринку сировини і продовольства, а також із його організаційної структури. Ціновий механізм має формуватися через систему вільних, договірних та регульованих державою цін, до яких відносяться гарантовані, заставні, граничні.

Ціна заснована лише на попиті та пропозиції на ринку безкоштовно. Договірна ціна, яка вільна від попередньо визначеної на підставі угод, укладених між постачальниками та покупцями продукції. Цей крок був встановлений, необхідно враховувати ціни на продукти, які ефективно регулюють здатність продовольства за роздрібною ціною.

Гарантовані ціни на сільськогосподарську продукцію повинні визначати основні типи масового споживання. Ці ціни мають доводитися до товаровиробників не пізніше, ніж за два місяці до початку чергового календарного року, а рівень їх цін повинен забезпечити відшкодування затрат, що складаються в господарствах з відносно гіршими об'єктивними умовами товарного виробництва даної продукції і отримання прибутку для розширеного відтворення.

Необхідно підтримувати оперативну щоквартальну індексацію, рівну не стягненим витратам на відшкодування та передачу матеріалу сільськогосподарським виробникам та технічним ресурсам, змінам процентних ставок за позиками та податками.

Є дві можливості використовувати однакові гарантовані закупівельні ціни продажу сільськогосподарської продукції в державних ресурсах:

– виробникам продавати свою продукцію (відповідно до укладеного контракту) за гарантованими закупівельними цінами;

– виробникам продавати свою продукцію за ринковими цінами (або вільно за договорами за домовленостями з закупівельними організаціями) та отримувати грошову винагороду, якщо ціни на сільськогосподарську продукцію, що продається підрозділом, не гарантовано менші за закупівельну ціну.

Близькою за ідеєю до функціонування заставної ціни, коли сільськогосподарський товаровиробник продає своє зерно за даною ціною, маючи можливість його повернути назад, якщо продукцію можна продати на ринку за вищою ринковою ціною, є застосування механізму системи складських квитанцій.

Поряд з правилом постачання продовольчого ринку підготовки помічників для ефективного управління державотворчим процесом, слід оцінювати продукти харчування та сільськогосподарську сировину. З цією метою доцільно в органах державної влади різних рівнів сформувати підрозділи, які б відслідковували матеріальні баланси, тобто з'ясовували б механізм формування ціни, і вносити відповідні пропозиції щодо удосконалення цього процесу.

Треба пам'ятати, що в міру зростання населення роздрібною ціни на продовольчі товари існує обмеження ефективного попиту. Отже, формування закупівель за оптовими цінами на сільськогосподарську сировину, роздрібні ціни, що формуються з урахуванням попиту та пропозиції, повинні бути більш відомими та ретельнішими.

З цією метою ціну продуктів харчування слід замовляти в переробній промисловості, щоб навіть закупівлі та торгівля управляли належним механізмом використання доходу від пропорційних витрат сировини на готовий продукт, за наступною схемою:

- визначаються нормативи – співвідношення вартості сировини і кінцевої продукції, а також рівні торгових надбавок;
- розраховується нормативна величина виручки (валового доходу).
- крім того, вартість реалізованої продукції та сировини зростає відносно вартості кінцевої продукції;

– нормативні показники порівнюються з фактичними за період, як правило, квартал, коли регулювалися ціни.

У цей момент визначаються фактичні дані за бухгалтерськими звітами; – у випадку, коли фактичний дохід (валовий дохід) перевищує нормативну величину названих показників за даний період, сума перевищення вилучається і направляється в позабюджетний фонд підтримки АПК з метою стабілізації продовольчого ринку або для цільового використання на потреби АПК.

Запропонований механізм перерозподілу доходів не має на меті зачепити правомірні інтереси підприємств переробної та торговозаготівельної сфер. Основна мета цих заходів – частина правосуддя для досягнення норми економічної віддачі для тих, хто використовується для вдосконалення механізмів виходу з цих компаній проти закону з точки зору економічної приналежності, дохід відноситься до сільського господарства та привласнює їх.

Загалом механізм регулювання цін в агропромисловому комплексі повинен охоплювати гарантовані ціни на продукцію, придбану для державного використання за квотами; з метою визначення граничних нормативів витрат та прибутку на придбання та переробку всіх форм власності, з метою встановлення нормативного співвідношення між цінами товарів та оптовою ціною готової продукції, гранична націнка для торгівлі не перевищує 10 - 15%.

Інтеграція сільськогосподарських та переробних підприємств є значним джерелом необхідних інвестицій та вирішенням проблеми вдосконалення процесу формування цін на сільськогосподарську продукцію та роздрібні ціни на продовольство.

Держава повинна заохочувати посилення інтеграційних процесів у сільських виробниках за допомогою переробників шляхом створення агропромислових структур у формі публічних акціонерних товариств або акціонерних товариств, включаючи холдингові компанії.

Засновниками таких інтегрованих структур повинні бути промислові підприємства агропромислового комплексу, інші підприємства та організації зі збільшенням участі держави. Стимули для створення вертикально інтегрованих

ферм по всьому технологічному ланцюжку, у свою чергу, створять сприятливі умови для створення рівних економічних зв'язків між фермерами та переробниками на кооперативній основі та дозволять послідовну політику виробництва, цін на продаж, інвестицій тощо.

На основі проведених досліджень виявлено необхідність діяти як інформаційно-аналітичний центр оцінки безпеки харчових продуктів.

Метою Центру інформації та аналізу безпеки харчових продуктів є створення, організація та забезпечення діяльності ради серед представників відповідних регіональних та місцевих органів влади, а також наукових установ в регіоні для моніторингу безпеки харчових продуктів та надання рекомендацій щодо безпеки харчових продуктів як частини соціальної стратегія – економічний розвиток регіону.

Мету створення інформаційно-аналітичного центру оцінювання продовольчої безпеки може бути розкрито в декількох аспектах, а саме:

- організаційний аспект, включає створення їх розвитку, від продовольчої безпеки до соціального діалогу та державних органів альянсу, а також місцевих науково-дослідних інститутів;

- соціальна – стосується створення, з точки зору задоволення сподівань населення відкидає загрози продовольчої безпеки в регіоні;

- в економічній науці – надає науково обґрунтовані, скоординовані та регулюючі інформаційно-аналітичні розділи війни, що мають найбільший економічний та соціальний розвиток у країні, що стосуються забезпечення продовольчої безпеки в регіоні.

Важливою функцією державного регулювання є формування і підтримка стійкого попиту на продукти харчування, з урахуванням змін, структури і обсягів споживання в залежності від статі, віку, трудової діяльності, регіону проживання, платоспроможного попиту тощо.

Для підтримки здоров'я і нормальної життєдіяльності всім верствам населення повинні бути доступні продукти харчування в необхідній кількості і якості. Підтримка необхідного рівня продовольчого забезпечення різних

категорій населення відповідно до їх матеріальних можливостей і споживчих переваг є пріоритетним обов'язком держави.

Держава виконує ці функції, впливаючи на формування доходів певних груп населення, підтримуючи необхідний рівень пенсій, допомог, стипендій тощо, особливо для тих верств населення, які можуть отримувати або не можуть самостійно отримувати відповідні доходи.

У той же час держава фактично створює необхідні умови та населення працездатного віку ефективно із соціальними можливостями для праці та підвищенням продуктивності праці. Будь-яка трудова діяльність повинна забезпечувати такі доходи, які б були достатніми для відтворення матеріальних і життєвих благ та задоволення потреб кожної людини у відповідності з офіційно визнаними у країні стандартам.

Продовольчу безпеку можна розглядати з таких сторін (рис. 3.1.):

Рис. 3.1. Основні сторони оцінки продовольчої безпеки

Основним показником для оцінки стану продовольчої безпеки є рівень достатності споживання основних продуктів харчування, оскільки він дає

можливість виявити загрозу для життя людини внаслідок недостатнього вживання основних продуктів харчування.

В умовах інтернаціоналізації виробничих процесів, посилення процесів кооперації та трансферу знань відбувається посилення впливу та взаємозалежність національних економік.

Україна відіграє важливу роль у міжнародній торгівлі зернових культур.

Виробництво зерна в країні має стійку тенденцію до зростання. Загальний обсяг виробленого зерна в країні протягом періоду 2000-2019 рр. зріс у 3 рази, за рахунок підвищення врожайності (у 2,5 рази) (табл. 3.1.).

Україна входить в ТОП-10 найбільших світових виробників зерна пшениці, кукурудзи, ячменю.

Таблиця 3.1.

Динаміка виробництва зернових культур, млн тонн

	2000	2010	2015	2017	2018	2019
Виробництво зернових та зернобобових, всього	24,5	39,3	60,1	61,9	70,0	75,1
Урожайність, ц/га	19,4	26,9	41,1	42,5	47,4	49,1
Виробництво зернових культур, з них	23,8	38,7	59,6	60,7	69,1	74,4
<i>пшениці</i>	10,2	16,8	26,5	26,2	24,6	28,3
Фонд споживання зерна	7,7	6,8	5,9	5,7	5,6	5,5
Виробництво зерна на 1 особу, кг	497	856	1403	1457	1657	1787
Фонд споживання хліба і хлібопродуктів	6,1	5,1	4,7	4,3	4,2	4,1

Джерело: [30]

Виробництво зерна на 1 особу за період 2000-2019 роки зросло у 3,5 рази, а річне виробництво, зокрема у 2019 році перевищило норми споживання у понад 2 рази (*норми рекомендовані ФАО на 1 особу в рік 0,8-1,0 тис. тонн*).

В свою чергу, за майже 20 років рівень внутрішнього споживання зерна зменшився на 29% внаслідок зменшення споживання хліба та хлібопродуктів (*скорочення чисельності населення на понад 7,4 млн осіб*) та обсягів використання на корм (*скорочення поголів'я тварин, (свиней на 4,5 млн голів, ВРХ на 7,5 млн гол)*) [30].

Впродовж останніх років рівень виробництва зернових та зернобобових культур суттєво перевищує рівень його внутрішнього споживання, що свідчить про забезпечення стійкості продовольчої безпеки країни.

Поряд з цим, для забезпечення продовольчої безпеки щорічно узгоджуються граничні обсяги експорту зернових культур (пшениці) в рамках Меморандуму між Мінекономіки та учасники зернового ринку.

Оскільки зернові культури складають загалом для країн з високим та низьким рівнем доходу 50 % у структурі харчування, доцільно визначати рівень впливу України на продовольчу безпеку світу за позиціями зернових та бобових культур: крупнозернові, кукурудза, пшениця, соєві боби (рис.3.2).

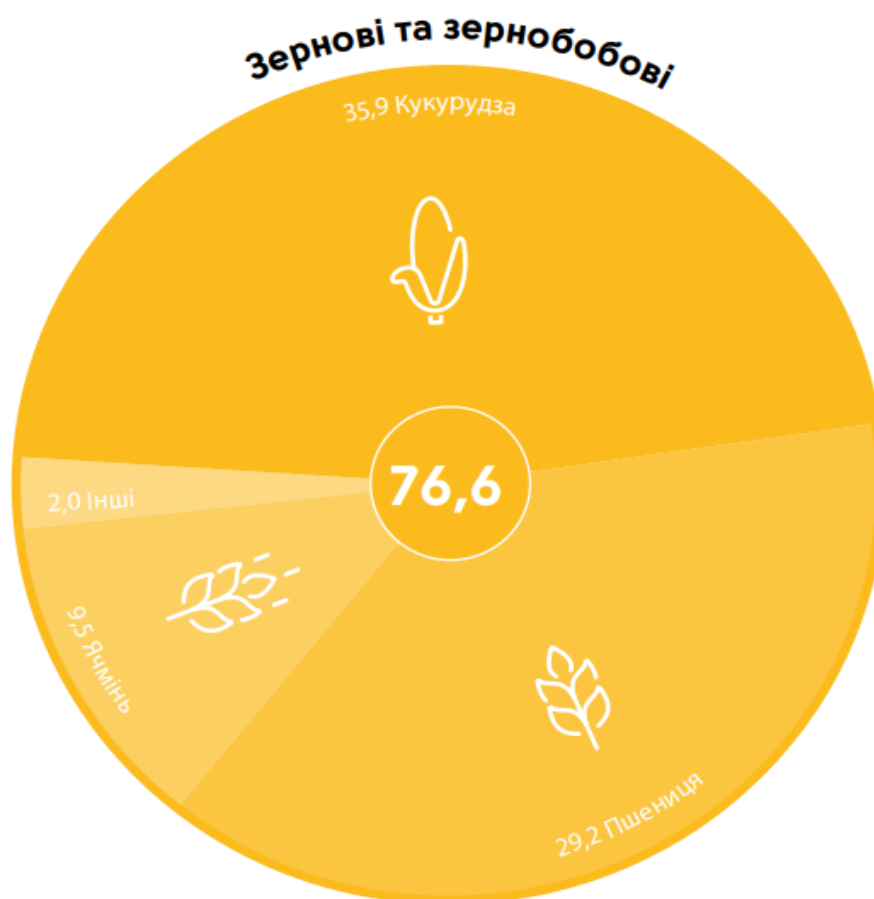

Рис. 3.2. Зернові та зернобобові [30].

Найбільшого значення експорту продукції рослинного походження з Україна у 2019 р, відбувалося на 12,9 млрд \$ до таких країн (рис.3.3).

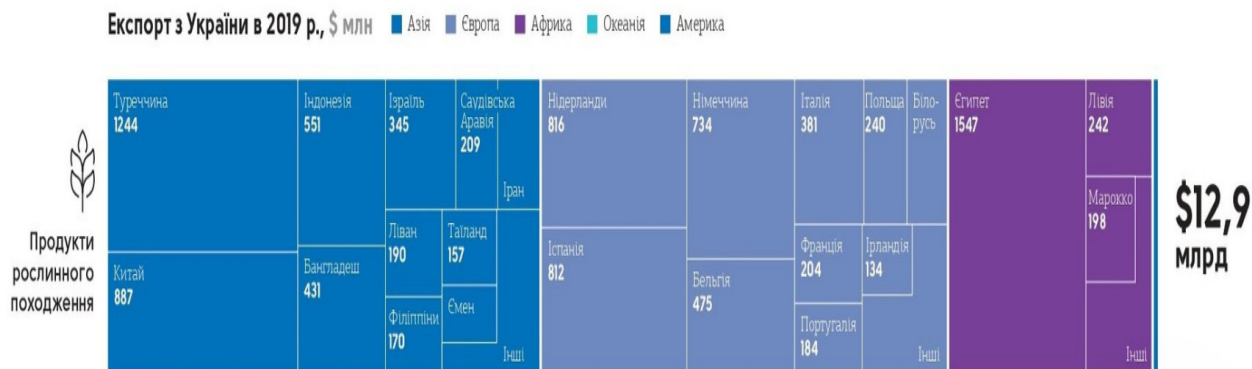

Рис. 3.3. Експорт продукції рослинного походження України і світу, 2019 рр. [30].

Стабільність внутрішнього виробництва є гарантією забезпечення продовольчої безпеки держави і за оцінками ФАО власне виробництво на продовольчі цілі має знаходитися в межах 80–85%, імпорт 15-20% та експорт 15-20%.

Таблиця 3.2

Динаміка фактичної ємності внутрішнього продовольчого ринку та самозабезпечення продовольством, тис. тонн

	Роки,						
	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019
Зернові							
Фактична ємність внутрішнього ринку	25592	25207	21978	24877	19673	27397	17509
Власне виробництво	38016	39271	60126	66088	61917	70057	75143
Імпорт	226	175	190	240	255	280	291
Експорт	12650	14239	38338	41451	42499	42940	57925
Фонд споживання	7750	6808	5897	5745	5655	5610	5470
Інше внутрішнє використання	18156	20453	19275	17002	15483	16340	16544
Самозабезпечення	147%	144%	239%	291%	293%	319%	341%

Ємність внутрішнього ринку за період 2005-2019 рр. формувалась під впливом таких чинників: нарощення обсягів виробництва зерна майже у 2 рази; формування значних обсягів конкурентоздатної продукції для експорту

(пшениця, кукурудза); збільшення обсягів експорту у 4,6 разів; збільшення переробки зернових на нехарчові цілі у 2 рази. Крім того, зменшенням: споживання хлібопродуктів (в перерахунку на зерно) на 29%, за рахунок скорочення чисельності населення (понад 5 млн осіб). Водночас обсяги вирощування зернових та зернобобових, зокрема гречки, жита, вівса, квасолі (багатими на мікронутрієнти) є незначними [30].

Продовольчий фонд забезпечується за рахунок власного виробництва (на 1 ос. – 1,78 тис. тонн зерна, при рекомендованих ФАО нормах у 0,8-1,0 тис. тонн).

Основними імпортерами зернових культур залишаються Єгипет, Іспанія, Саудівська Аравія, Китай. За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України у структурі експорту агропромислової продукції зернові культури мають найбільшу частку та складають 38,1 %. Наступну позицію у структурі експорту складають олії, з часткою 23,4% та насіння олійних культур – 10,5 % [31].

Основними товарами експортерами України в 2019 році стали такі товари (рис.3.4)

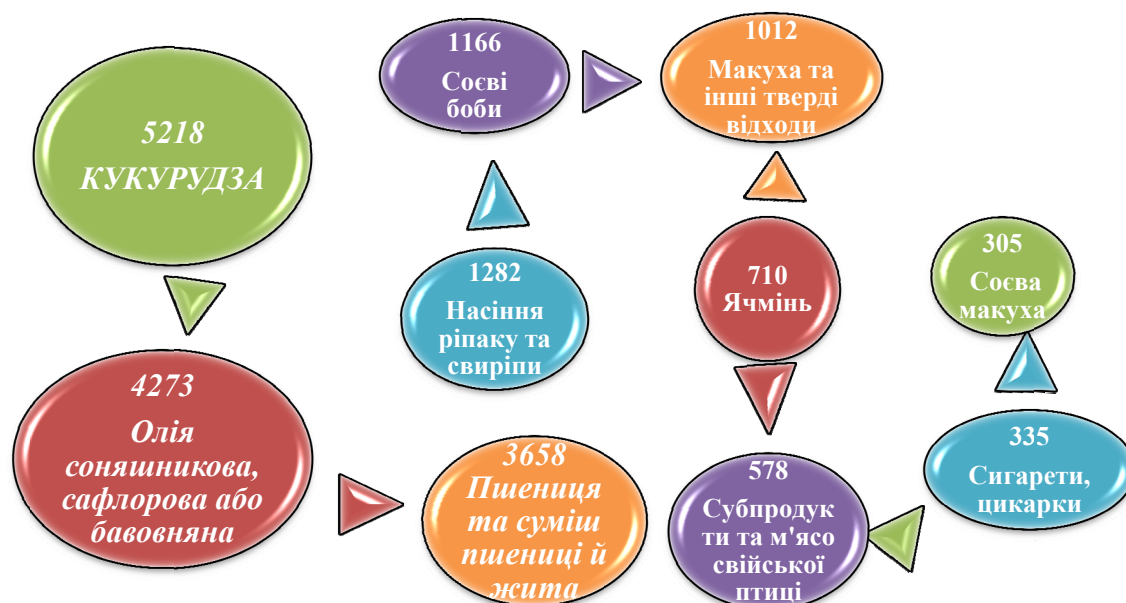

Рис.3.4. Основні товари експортери України в 2019 році [30]

За значенням GFSI Україна характеризується негативною динамікою (табл. 3.3). Найвищого значення індексу продовольчої безпеки Україна мала у 2012 р., коли був вперше започаткований індекс GFSI. Значення індексу мало до 2018 р. негативний приріст, який змінився у 2018 р. позитивним за рахунок введення показнику впливу природних факторів у розрахунку GFSI.

Таблиця 3.3.

Значення GFSI України за 2012 – 2018 рр. [32]

Роки	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Значення	58,4	58,0	56,4	56,1	55,2	54,1	55,7
Приріст, Δ	-	-0,4	-1,6	-0,3	-0,9	-1,1	1,6
Позицію у рейтингу	44	47	52	59	63	63	63
Кількість країн у рейтингу	105	107	109	109	113	113	113

Незважаючи на значні показники світової частки експорту продовольчої продукції, Україна серед країн Європи посідає низькі позиції, а саме 26 ту позицію з 26 досліджених країн. У 2017 р., було додано у методику розрахунку індексу GFSI показник натуральних ресурсів, що мав би скорегувати значення для країн великих експортерів агропродукції.

Через зміну кількості країн, що визначаються у рейтингу індексу GFSI місце України у рейтингу коливається від 44 до 63. Дані критеріїв для визначення індексу відсутні за останні роки, та приймаються за показник останнього доступного року, що робить загальне значення рейтингу менш чутливим у динаміці.

Тому для визначення рівня продовольчої безпеки окремої країни слід використовувати методи визначенні законодавством (рис.3.5).

Роль України на міжнародному ринку агропромислової продукції зростає за рахунок внутрішньої підтримки та розвитку підприємств АПК та удосконалення аграрної логістики [33], надання доступних кредитів на розвиток аграрних підприємств, та збільшення витрат державного бюджету на його підтримку.

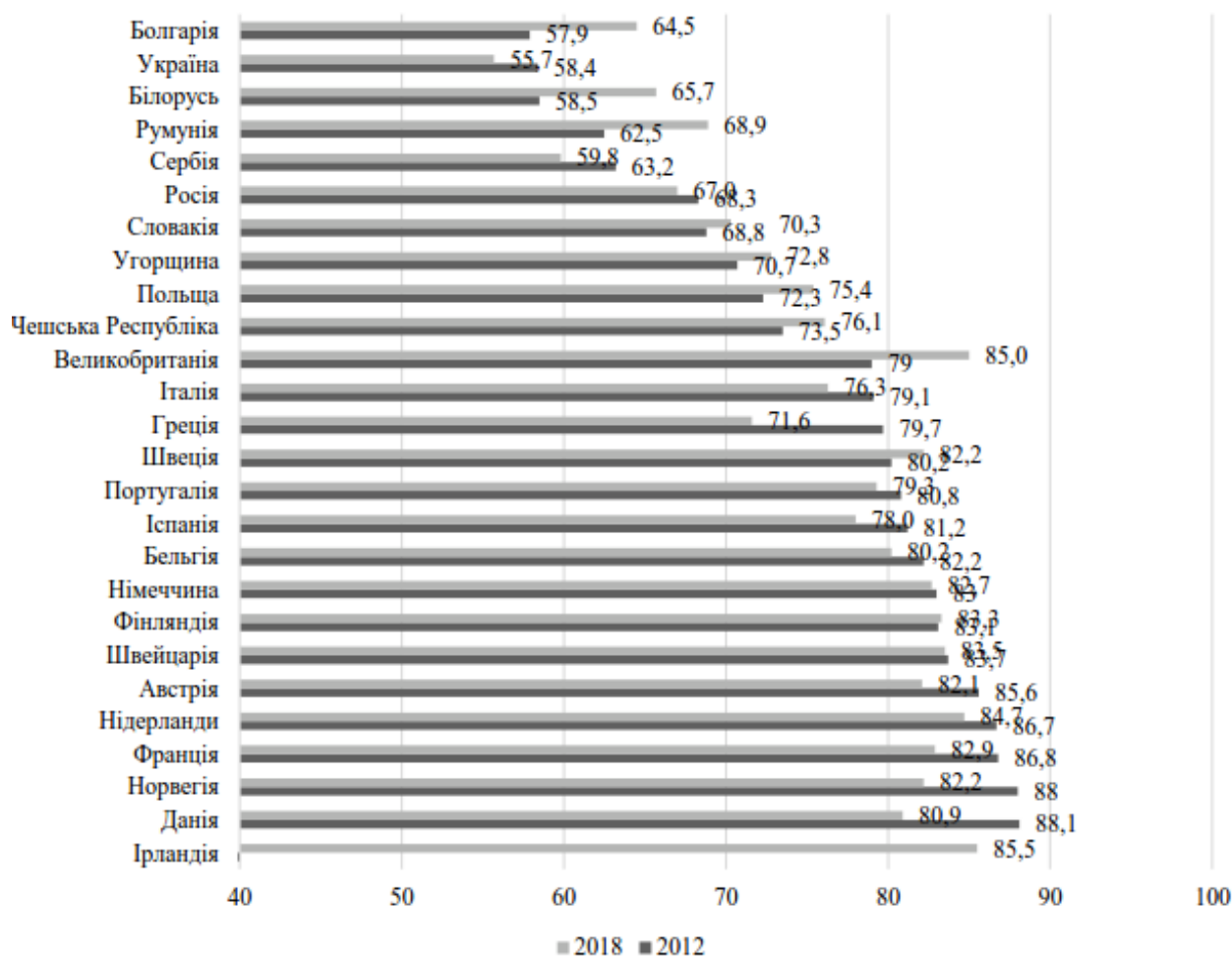

Рис. 3.5. Значення GFSI серед країн Європи 2012 та 2018 р. [32]

Так у 2018 р. видатки державного бюджету на підтримку АПК становили 7,3 млрд дол. США, що на 1 млрд дол. США, або на 15,8 % більше за обсяги фінансування у 2017 р.

На жаль, Україну, не лише в академічних колах, а й у суспільстві, не можна використовувати для забезпечення безпеки харчових продуктів на найвищому рівні – з акцентом на зовнішній вигляд та самодостатність, легкий доступ до їжі для сім’ї. Ми враховуємо лише кількість продуктів харчування, вироблених продуктами харчування в країні, прагнучи прориву імпортованих товарів до зброї. «Це мистецтво було успадковане від Радянського Союзу та економічної школи, яка функціонувала у війну.

Однак сучасний світ змушений мати перевагу над інтересами держави на національному рівні. Так, незважаючи на те що Україна вже третій рік поспіль

перебуває у стані військового протистояння з РФ, на полицях вітчизняних супермаркетів ми все одно бачимо товари російського походження, експорт яких в Україну жодним чином не обмежується. З іншого боку, якщо звернутися до історичного прикладу, то голодомор 1932–1933 років в Україні супроводжувався досить високими на той час врожайми і підтримував лідерські позиції ЄСРР як експортера зерна. Отже, якщо наблизити визначення категорії продовольчої безпеки до загальносвітового стандарту, проблеми України стають набагато очевиднішими.

Методологія розрахунку Food security index від Economist'a передбачає оцінку за 34 різними параметрами, які можна розділити на проблеми з боку попиту і пропозиції.

Очевидно, що після триразової девальвації, у результаті якої середня заробітна плата в Україні знизилася до \$210, країна зайняла позиції нижче середньосвітових за питомою вагою витрат на харчування, що в середньому досягають 40–45%.

Рис.3.6. Методологія розрахунку Food security index за різними параметрами [32]

У комбінації з низькою заробітною платою це змушує уряд підтримувати найменш забезпечені верстви населення за допомогою регулювання цін на

базові продукти харчування, створення програм виробництва соціальних продуктів і максимального спрощення адміністративного та податкового навантаження на індивідуальні фермерські господарства (які не сплачують навіть ЄСВ і єдиний податок).

Набагато більша кількість проблем, що впливають на продовольчу безпеку нашої країни, перебуває на боці пропозиції. Серед них найбільші – корупція, волатильність врожайності за роками, політична нестабільність і низький рівень доступу фермерів до кредитних ресурсів.

Надмірне регулювання земель і пов'язує сільськогосподарський сектор із ринковими силами навмисно руйнує найсильніший механізм контролю, встановленого деревом, і зрештою робить продукцію дорожчою. Це доводиться експериментом, незворушною оцінкою війни Медтера було рух цін (збільшення тарифів), рух менше очікуваного продовження регулювання.

Однак цінове регулювання є лише невеликою частиною загальної системи: в Україні також існує державна монополія на виробництво спирту, відсутній цивілізований ринок землі і – що, напевно, є найзгубнішим у короткостроковій перспективі – держава знижує непрямі дотації фермерам (наприклад, відшкодування ПДВ внутрішнім виробникам на спецрахунки) і вводить систему допомоги з держбюджету. А це, як показує досвід США і ЄС, призводить до значного занепаду продуктивності в сільському господарстві.

Українські політики часто люблять спекулювати на темі державних дотацій для фермерів у ЄС і Україні, при цьому не здогадуючись про те, що в Україні система допомоги фермерам функціонує набагато ефективніше.

Якщо говорити про систему дотацій у ЄС, то, за інформацією Євростату, в середньому 20% доходів фермерів вилучається у вигляді податків, а 162% – додається у вигляді субсидій і дотацій. Те, що питання ставиться таким чином, спотворює саме поняття підприємницької діяльності: фермери перестають орієнтуватися на попит і переорієнтуються виключно на отримання доходу у вигляді державної допомоги [32].

Найбільш яскраво це демонструють болгарські фермери, які більшу частину своєї молочної продукції виливають на дороги, отримуючи за неї компенсації і таким чином залишаючись «у плюсі». Подібна система може існувати лише в ЄС і лише за рахунок низької питомої ваги сільського господарства в економіці, що робить розмір дотацій фермерам незначним на тлі загальних витрат бюджету.

У свою чергу, система субсидування фермерів в Україні до 2016 року передбачала повне невтручання держави у вигляді прямих дотацій (середня сума яких в 2012–2015 роках становила 1,5 млрд грн на рік), проте надавала українцям високе субсидування в непрямій формі – звільнення від податків. Так, співвідношення сум, недоотриманих бюджетом і залишених фермерам на власний розсуд (ПДВ, ЄСВ, різниця між загальною податковим навантаженням і спрощеною системою для селян) до загального прибутку сільського господарства в середньому за 2012–2015 роки становить 123% [32].

На жаль, станом на 2017 рік, через фактичне скасування відшкодування ПДВ і введення прямих дотацій, що складають менше 25% від попередньої пільги, рівень субсидування сільського господарства в Україні знизився лише до 50% від кінцевої прибутку, а загальне податкове навантаження зросло більш ніж в 2,5 рази.

Щодо ринку землі, то в довгостроковому періоді саме мораторій на продаж сільськогосподарських угідь є найбільшою проблемою для виробників. Це пов'язано з тим, що за відсутності прозорого механізму ціноутворення на землю у вигляді її капіталізованої оцінки ані власники, ані орендарі (а більше 54% приватних земель в Україні знаходяться в оренді) не зацікавлені в збереженні якості ґрунтів.

Аналогічна ситуація і з кредитуванням: через дію мораторію не тільки сільськогосподарська земля не може виступати як об'єкт іпотеки, але і розташовані на ній будівлі. Через ці фактори врожайність в Україні нижча, ніж в інших постсоціалістичних країнах, які збудували внутрішні ринки землі (Болгарії, Румунії, Словаччини, Польщі, Естонії, Чехії, Литви, Латвії, Угор-

щини) на 23%, що дається взнаки щорічною втратою \$2,5 млрд «аграрного» ВВП [32].

Існує міф, що іноземні латифундисти можуть скористатися низькими цінами на землю в Україні і викупити великі масиви для екстенсивного користування. А це, у свою чергу, не тільки знищить родючість земель, а й поставить під загрозу продовольчу безпеку України. Однак реальна ситуація – прямо протилежна. Насправді мораторій на продаж сільськогосподарських земель істотно стримує ціни на землю і, відповідно, орендну плату. А низька орендна плата дозволяє іноземним агрохолдингам вирощувати культури, які найбільш виснажують українські ґрунти.

Компанія	Країна кінцевої реєстрації	Галузь/профільні культури	Земельний фонд (тис. га)
Trigon Agri	Данія	Пшениця, ріпак, соняшник	53
PIF of Saudi Arabia	Саудівська Аравія	Зернові, картопля	33
Renaissance Group	Російська Федерація	Пшениця, кукурудза, рапс, соя	250
MK Group	Сербія	Кукурудза, пшениця, соняшник	50
Glencore Xstrata PLC	Швейцарія	Пшениця, соняшник, ріпак, соя	80
Sintal Agriculture PLc	Кіпр	Зернові, цукор	146,8
Agrokultura AB	Швеція	Кукурудза, пшениця, соняшник	68,7
AgroGeneration	Франція	Пшениця, ріпак, ячмінь	120
МСВ Agricole	Австрія	Пшениця, ріпак, ячмінь	96
Усього			897,5

Джерело: Land Matrix, Ukraine

Таким чином, очевидно, що Україна не здатна значно підвищити свою продовольчу безпеку за рік або два, оскільки це тривалий еволюційний процес. Проте її сьогоднішній рівень – значно нижчий від потенціалу саме через застарілість державних підходів до регулювання сільського господарства та нормативно-правового поля.

Отже, для підтвердження української проблеми продовольчої безпеки потрібно широко розглянути. По-перше, вирішенню проблеми, що стосується національної системи продовольчої безпеки, сприятиме прийняття норми, що має закони, що відображає дії, з якими стикаються самі, і всю цю багатогранну проблему. По-друге, необхідно переглянути вартість приготування сніданку (для 1 людини / 1 місяць) та мінімальну заробітну плату в Україні.

Тим не менше, у всіх сегментах харчування, особливо у населення, незалежно від доходу. І по-третє, оскільки це вигідно для стану продовольчої безпеки в Україні, оскільки це є цільовою метою, і робота з боку того, хто бажає, додатковою допомогою спеціальної системи показників є найкраще використання рівня, маючи на увазі, що це повинно бути таким самим у минулому часі, і час в динаміці повинен поступатися увазі.

Крім того, необхідні якісні зміни в економіці, позитивні зміни можуть стати катализатором серйозних соціальних: 1) збільшення реального доходу; 2) забезпечити доступ громадян до якісної їжі, кращий економічний стан, 3) збільшення продуктивності праці, фізичного та емоційного здоров'я, у кінцевому підсумку – тривалості життя українців.

Отже, підводячи підсумок, можна сказати, що динаміка індикаторів стану продовольчої безпеки України за період 1990 – 2019 рр. має як позитивні, так і негативні тенденції.

Сприятливими тенденціями є збільшення у раціоні продуктів харчування м'яса, молока, риби та плодово-ягідної продукції.

Водночас зростання обсягів виробництва зернових, олійних культур та курятини дозволило сформувати значний експортний потенціал, забезпечуючи, у тому числі, продовольчу безпеку інших країн.

Поряд з цим, зважаючи на потужний агропродовольчий потенціал та здатність максимально забезпечити споживчий попит харчовими продуктами, основними негативними тенденціями продовольчої безпеки є:

- незбалансованість харчування;
- скорочення обсягів власного виробництва окремих продуктів;

- споживання багатьох продуктів знаходиться нижче раціональних норм, а якість харчування погіршується;
- економічна недоступність продовольства через загальний низький рівень доходів населення;
- висока диференціація рівня життя населення за соціальними групами;
- зростання імпорту майже по всіх продовольчих групах, що стримує розвиток вітчизняного виробництва.

Для підвищення рівня продовольчої безпеки країни, особливо в умовах сучасних викликів пов'язаних з поширенням пандемії COVID-19, необхідно сформувати сучасну збалансовану систему продовольчої безпеки, критеріїв та показників її оцінки. Основними завданнями мають стати: зростання агровиробництва, стабільність постачання продовольства; потенційна фізична доступність продуктів харчування для кожної людини; економічна можливість придбання продовольства усіма соціальними групами населення, що досягається шляхом підвищення життєвого рівня або прийняття необхідних заходів соціального захисту; споживання продуктів високої якості в кількості, достатній для раціонального та здорового харчування.

За поточними оцінками ФАО у 2019 близько 750 мільйонів чоловік - або майже кожна десята людина в світі – зіткнулися з серйозною проблемою відсутності продовольчої безпеки, а приблизно 2 мільярди людей у світі не мали постійного доступу до безпечної і достатньої їжі.

«Світ не йде на шлях у 2030 році, несерйозно. Якщо останні глобальні тенденції збережуться, кількість людей, які страждають від голоду, перевищить 840 мільйонів до 2030 року, або 9,8% населення буде». Це тривожний сценарій, навіть без урахування потенційних наслідків пандемії COVID-19.

Очікується, що COVID–19 погіршить загальні перспективи в області продовольчої безпеки і харчування. Відсутність продовольчої безпеки можуть з'явитися в країнах і групах населення, які традиційно не постраждали. Попередня оцінка передбачає, що пандемія може додати від 83 до 132 мільйонів чоловік до загальної кількості тих, хто недоїдає в світі в 2020 році в

залежності від сценарію економічного зростання (втрати від 4,9 до 10 процентних пунктів в зростанні світового ВВП). Очікуване відновлення в 2021 році призведе до зниження числа тих, хто недоїдає, але все-таки вище, ніж прогнозувалося в сценарії без пандемії.

3.2. Проблема забезпечення продовольчої безпеки України в сучасних умовах

В умовах політичної та економічної нестабільності стан продовольчої безпеки України наблизився до катастрофічного, що призвело до визначення України як країни з високим рівнем продовольчої небезпеки. Різне зниження платоспроможного попиту значної частини населення призвело до скорочення споживання продовольчих товарів, незбалансованості раціону харчування, що негативно впливає на здоров'я і розвиток нації. Це є прямою загрозою національній безпеці України. Тому вирішення проблем продовольчої безпеки України в контексті загальної проблеми національної безпеки є досить актуальним.

Актуальність питання продовольчої безпеки не зменшується ні зі зміною світової політичної системи, ні з науково-технічним прогресом цивілізації, а залишається однією із найважливіших проблем сучасності.

Це питання в останні 50 років намагаються вирішити як науковці, світові організації, так і представники влади та бізнесу з різних країн. Та ще майже весь світ захопила міграційна проблема.

Але питання національної безпеки завжди полягає в тому, що продовольча безпека країни за межами її розташування призводить до того, що вони вищі, оскільки необхідно, щоб вона обов'язково була залучена до ідеї, що соціальне та економічне життя – це стабільність.

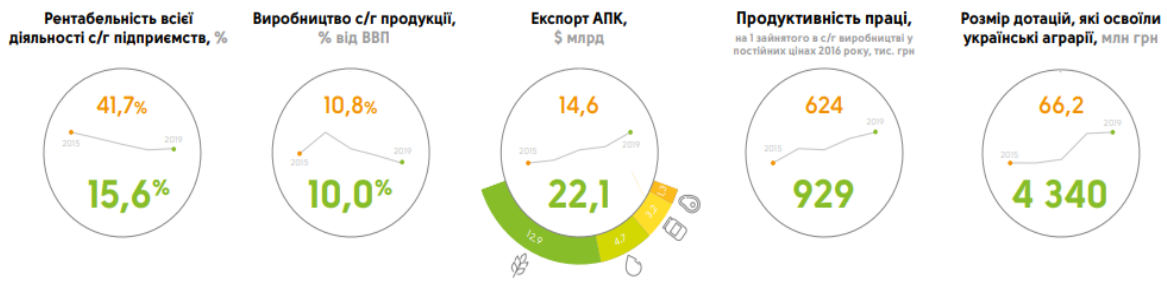
Продукти харчування важливі і незамінні для життя людини. Тому розвиток харчової промисловості та сільськогосподарської продукції, що є основою харчуванням, є демографічним елементом. Цей фактор необхідний для задоволення природних потреб людини.

Безпека харчових продуктів, офіційно прийнята концепцією практики, яка використовується для опису стану груп продуктів харчування на ринку та з регіону, а також на світовому ринку. Експерти Організації Об'єднаних Націй з питань продовольства та сільського господарства (ФАО) мають намір розглянути питання продовольчої безпеки, яка керує доступом до всіх жителів планети, первинної продовольчої країни, коли і в повній мірі необхідності для забезпечення активного та здорового способу життя.

Звіт (2019 року), розроблений відділом досліджень та аналізу The Economist Intelligence Unit, за допомогою глобальної сільськогосподарської фірми Corteva Agriscience визнає потенційну небезпеку екологічної кризи для продовольчої безпеки та демонструє, як справедливі інвестиції та розвиток в їжі, щоб зменшити ризик.

Згідно з доповіддю, Україна у 2019 році займає кращі позиції порівняно з попередніми роками, і в рейтингу посідає 76-е місце, із загальним показником 57,1. Але це зростання сформує самовизначення / безпеку харчових продуктів – 71 і 60 місця відповідно [39]. Таким чином, держава за підрахунку є "формою демократії". Індекс визначив основну систему сили в Україні в галузі продовольчої безпеки, низької чисельності населення, глобальної бідності, у крихітній лінії середніх змін у продовольстві та низьких втратах на продовольство. Українське фінансування – це відмінні програми показників безпечності харчових продуктів, приміщення повинні бути готовими до збирання врожаю та здатністю безпечно зберігати продукти харчування (рис. 3.7.).

Дійсно, позитивними показниками є також залізнична інфраструктура, дієтичне харчування ресторану з кількох створених нами показників, і мікроелементи, що містяться в продуктах харчування та напоях. Основними викликами для країни є корупція, державні витрати на наукові дослідження в сільському господарстві та відсутність харчових стандартів.

Місце України в світовому експорті продовольства, 2019/20 МР

Рис. 3.7. Роль Агробізнесу в економіці України та світу

Джерело: [39]

Порівняно із середнім світовим показником, український валовий внутрішній продукт на душу населення є дуже низьким, і слабким є портова та дорожня інфраструктура. Доступ фермерів до фінансування, а також невеликий відсоток землі та води є елементами зрошення, які були факторами зменшення Індексу [53]. Оцінка проводиться за шкалою в 100 балів.

Другий рік підряд Сінгапур, Ірландія та США є лідерами продовольчої безпеки, незважаючи на те, що до рейтингу були додані нові показники, включаючи харчові стандарти, сільське господарство та харчування, витрати на інфраструктуру.

У топ-5 країн увійшли: Сінгапур – 87,4%, Ірландія – 84,0%, Німеччина – 83,7%, Швейцарія – 83,1%, Фінляндія – 82,9%, Норвегія – 82,9% [2].

Згідно з індексом GFSI 2019, Україні слід продовжувати зосереджуватись на сільському господарстві, яке розкриє її потенціал зростання. Українськими перевагами є велика кількість високоякісного чорнозему завдяки чому

сільськогосподарські продукти, повноцінні мінералами та іншим поживними речовинами.

Населення мало доступ до їжі, яку легко знайти, але від імені фермерів, однак, ускладнилося фінансування підходу інвесторів для розвитку бізнесу. Компанія Corteva Agriscience, яка продовжує підтримувати фермерів своїм високоякісним насінням та засобами захисту рослин, цифровими рішеннями, які дозволяють отримувати більш здорові врожаї та ефективно керувати своїми господарствами для задоволення мінливих потреб споживачів.

"Згідно з індексом, основними перевагами України є невеликий відсоток українців, які знаходяться за межею бідності (99,8 балів зі 100). Крім того, до сильних сторін можна віднести показники безпеки продуктів харчування (98,4 балів), низький рівень втрат продовольства, помірні тарифи на імпорт сільськогосподарської продукції, низький рівень виробництва і наявність програм продовольчої безпеки».

Тому що Японія в кінці 50-х років 20 століття використовувала показник "харчова самодостатність". Статистична система японської громадськості була розрахована у відсотковому відношенні виробленої та споживаної до їжі в країні.

Крім того до заходів по підтримці сільського господарства, існують потужні системи, зовнішньоторговельного регулювання та захисту вітчизняного виробництва, а також стимулювання експорту. Типово у цьому відношенні положення в Європейському Союзі, де природні умови для ведення сільського господарства не гірше, ніж у багатьох країн СНД.

Японія – це цікавий експеримент з цього приводу. Вартість японської сільськогосподарської продукції в країні велика через несприятливі погодні умови, і сільське господарство не дозволялося кілька років. Отже, вартість, яка діє як нетарифна, згадана вище.

В Японії є державна монополія на оптову торгівлю рисом. Бізнес-асоціації рису, що перебувають під контролем Міністерства сільського господарства, займаються підвищенням продуктивності торгівців рисом і

стимулюють високі закупівельні ціни на рис для створення резервів та забезпечують їх, щоб дозволити відмовитися від імпорту.

Таким чином, продовольча безпека – забезпечення певного рівня вітчизняного виробництва, як повне, так і самозабезпечення, є важливим для підтримки мінімуму.

Критерії оцінки рівня безпеки харчової кризи дозволяють визначити залежність від зовнішнього продовольчого ринку.

Ці дослідження показують, що на сьогоднішній день не існує жодної країни, яка б не піклувалася про стан безпечності харчових продуктів. І з тієї ж причини це стосується продуктів харчування від виробництва нових продуктів, розподілу, імпорту та експорту продуктів харчування тощо. Однак кожна країна має свої власні завдання, щоб підвищити рівень продовольчої безпеки, що призведе до вирішення цієї проблеми.

Міжнародна команда розробників приєднується до нової системи небезпеки харчових продуктів. В регіонах де виробляються технологічні продукти, які містять шкідливі бактерії та токсини, можна знайти за допомогою нової комп'ютерної системи, що збирає і систематизує всі сигнали про продовольчі загрози. До такого висновку прийшли аналітики з Кінгстонського університету. Керівник дослідницької групи, професор Деклайн Найтон, який визначив перспективи нової глобальної системи продовольчого ринку, які є найбільш позитивним.

Щорічно у світі реєструють десятки тисяч продовольчих загроз, велика частина яких надходять з країн, що розвиваються. Але це не єдина причина, чому сьогодні ви не враховуєте всі загрози. Метою професора Найтона є створення модельної системи, яка здатна забезпечити аналітикам стан світового продовольчого ринку. У Великобританії на щорічній конференції з безпеки харчових продуктів був представлений такий прототип.

Сучасна ситуація в Україні не може бути змінена на гірші кількісні та якісні умови. Якщо першопричиною втрати продовольчої безпеки понад 20 років тому була неспроможність власного сільськогосподарського виробництва

забезпечити населення продуктами харчування та нестача державних коштів для закупівлі продовольства в необхідній кількості, то наразі ситуація стала ще скрутнішою через суттєве погіршення якості продовольства, спровоковане здебільшого глобалізаційним натиском.

На думку А.Б. Осканов для вирішення проблеми вибору державними заходами забезпечення продовольчої безпеки може використовуватися базова макроекономічної моделі АПК [104].

При цьому послідовно мають бути вирішені такі завдання:

- на основі моделей блоку функціонування АПК визначити собівартість виробництва основних продуктів рослинництва, тваринництва та переробки й мінімально припустимі ціни реалізації для рентабельної роботи галузей АПК;

- на основі моделі імпорту продуктів харчування блоку зовнішньоекономічних систем визначити систему митних тарифів і квот, що забезпечують, з одного боку, раціональний рівень аграрного протекціонізму, а з іншого, достатню конкурентоспроможність імпортової продукції;

- на основі моделей блоку державного регулювання й моделі загальної рівноваги аграрного ринку розробити стратегію державної підтримки агропромислового виробництва, що включає систему дотацій, субсидій, субвенцій і т.д., що забезпечують рівновагу попиту та пропозиції в припустимій зоні гарантованої продовольчої безпеки при мінімальній сумі державних витрат;

- на основі моделі попиту населення на продукти харчування визначити співвідношення рівня доходів і цін, достатнє для забезпечення доступу населення до продуктів харчування за медично обґрунтованими нормами в умовах ринкових рівноважних цін.

Однак ця проблема може і не мати рішення. У цьому випадку можна потрапити в надзвичайну ситуацію з продовольством і бути змушеними відмовитися від заходів регулювання ринку із переходом до регулятивного розподілу продуктів харчування.

Що стосується безпеки харчових продуктів, на її рівень впливає кілька факторів, серед яких:

- спроможність та здатність національного агропромислового комплексу адекватно реагувати на умови продовольчого ринку;
- надійність ресурсного забезпечення та кооперативні відносини між агропромисловими комплексами;
- наявність необхідних кількостей перехідних запасів;
- платоспроможність населення та доступність продуктів харчування для всіх громадян;
- ступінь захисту вітчизняних виробників продуктів харчування від імпортних інтервенцій тощо.

Проблема підвищення рівня продовольчої безпеки в Україні вимагає від держави рішучих дій у двох основних сферах: стимулювання інвестицій у розвиток сільського господарства, переробників та сільськогосподарської інфраструктури та раціональне поєднання ринкових та неринкових механізмів у сільському господарстві.

Оскільки сучасні інвестиційні можливості обмежені, необхідно, щоб державна аграрна політика базувалася на результатах земельної реформи та реорганізації сільськогосподарських підприємств. Основні важелі цієї політики повинні бути спрямовані на захист сільського господарства та харчової промисловості від ринкових елементів [104].

Основними перевагами нової системи є простота та висока автоматизація. Програма також може бути впроваджена в існуючих системах обміну важливою інформацією, особливо на науковому та державному рівнях. За останні п'ять років уже сформовано п'ять країн світу, які мають найбільше проблем з продовольчою безпекою і часто будуються. Це Китай, Іран, Туреччина, США та Іспанія [54].

В звіті ФАО виділяють 10 фактів, які характеризують стан продовольчої безпеки в світі [82]:

1. Є три основні причини виникнення продовольчої кризи: військовий або цивільний конфлікт, екстремальні кліматичні потрясіння і високі ціни на основні продукти харчування. Часто ці фактори нашаровуються один на інший.

2. Війни стають причиною голоду найбільш часто – в 2017 році «конфлікт і відсутність безпеки» спровокували продовольчу кризу в 17 країнах із загальним населенням 74 млн чоловік, що складає 60% всіх голодуючих. 11 цих країн перебували в Африці.

3. На другому місці – погода. Зміна клімату – це ще один каталізатор продовольчого колапсу людства. В результаті підвищення температури деякі регіони виявляться менш родючими, хоча врожайність інших збільшиться. Карта нижче показує, як через зміну клімату до 2080 року зміниться врожайність в різних регіонах планети (рис.3.8.).

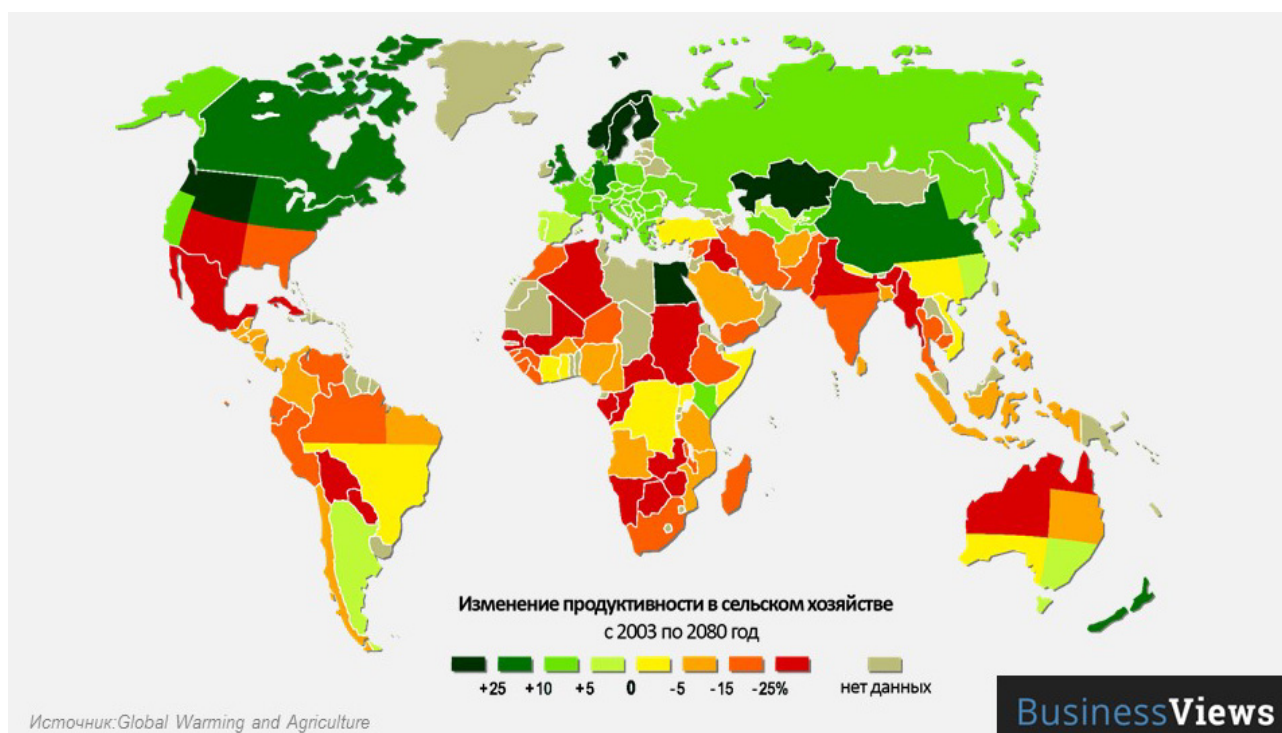

Рис. 3.8. Як зміна клімату вплине на врожайність

(Прогноз зміни клімату до 2080 року в порівнянні з 2003 роком)

Джерело: [82]

Середня ціна на основні види їжі може збільшитися більше ніж в два рази до 2080 року, і наполовину це зростання буде залежати від зміни середньої температури і видів опадів.

4. Найбільша кількість голодуючих зафіксована в Ємені – 17 млн. чоловік або 60% населення країни.

5. Україна (в формулюванні «Luhansk and Donetsk oblasts») внесена в глобальний список країн з найбільшою кількістю людей, які не мають продовольчої безпеки. За оцінкою ФАО, це 6 млн осіб або 13% населення країни.

6. Потреба у фінансуванні для допомоги тільки чотирьом країнам, де проблема голоду стоїть найгостріше (Нігерія, Сомалі, Південний Судан, Ємен) в 2017 році була оцінена в 6,5 млрд дол. За останні п'ять років ця сума зросла в два рази (2,9 млрд дол в 2013 році).

7. Попри високий світовий урожай, ціни на продовольство в бідних країнах в 2017 році зростали через девальвацію місцевої валюти, високих ставок фрахту і загального зростання попиту на продовольство. У Південному Судані валюта знецінилася на 80%. Витрати на харчування в найбідніших домогосподарствах при цьому перевищують 65% бюджету.

8. У світі 52 млн дітей у віці до 5 років страждають від недостатнього харчування (7,7% від кількості дітей відповідної вікової групи). Глобальна мета до 2025 року – скоротити цей показник хоча б до 5%.

9. Голод підсилює гендерну нерівність. Культурні та економічні обмеження часто заважають жінкам залишати ферми, щоб знайти роботу в іншому місці. Жінки володіють менш ніж 20% землі і отримують тільки 5% сервісів по підвищенню сільгоспосвіти.

10. Прогноз на 2019 рік невтішний – ФАО чекає посилення кризових явищ в сфері продовольчої безпеки. Найбільшим викликом буде ситуація в Ємені через обмежений доступ до продуктів харчування, економічного колапсу і епідемій. Прогноз розвитку ситуації в Україні відсутня через «недостачу даних або відсутності останніх доказів», проте вона залишається в списку країн «викликають занепокоєння».

Виходячи з цих основних проблеми світової продовольчої безпеки, яка існує в світі, можна виділити основні більш серйозні проблеми які на сьогоднішній день стоять перед Україною це:

- ціни на продукти харчування недоступні для основної маси населення;
- низький рівень ВВП на одного жителя;

- недостатнє фінансування досліджень та розробок в аграрному секторі;
- ризики політичної нестабільності [81];
- населення країни забезпечене органічно чистими та корисними продуктами харчування для внутрішнього виробництва до 60-80%;
- стратегічні запаси продовольства вичерпуються або відсутні;
- проблеми з доступом до дешевих позик;
- виробничі потужності не дозволяють збільшити виробництво продуктів харчування [83].

Згідно з дослідженнями, було відзначено, що Сінгапур вперше претендує на найвищу позицію в рейтингу індексів у 2019 році. Сінгапур знаходиться на передньому краї, частково завдяки зростанню ВВП на душу населення, майже на 30% з 2012 року, частково за рахунок споживчих витрат на їжу, що становить 6,9%. На додаток до зростання ВВП, Сінгапур має найнижчі тарифи на імпорт сільськогосподарської продукції серед усіх країн, що знаходяться в індексі.

Другий рік поспіль рейтинг США падає в індексі. З 2012 по 2016 рік Сполучені Штати займали перші позиції в рейтингу, а на сьогодні займають третє місце поряд з Великобританією.

"Незважаючи на збільшення доступності до продуктів харчування в 2019 році, загальна якість та безпека харчування знизилася, частково через зменшення диверсифікації дієти та зниження якості білка".

За прогнозами ООН очікується, що нинішня чисельність населення у світі 7,3 млрд осіб у 2017 р. сягне 8,5 млрд у 2030 р., 9,7 млрд – у 2050 р., а в 2100 р. – 11,2 млрд осіб. Якщо ці прогнози реальні, то кількість продовольства для такої чисельності населення повинна у 2050 р., порівняно із сьогоднішнім рівнем, збільшитися на 60%. Крім того, на фоні певних успіхів протягом останніх двадцяти років щодо скорочення від 17 до 11% частки населення світу, яке хронічно голодує, нині маємо ситуацію, коли абсолютна кількість голодуючих зростає.

Так, за даними ФАО абсолютна кількість людей, які недоїдають, зростає від 804 млн осіб у 2016 р. до 821 млн осіб у 2017 р., тобто на 2,1% [9]. Крім того, протягом останніх років розширилося коло країн, де існують проблеми з продовольчим забезпеченням з різних причин: через військові дії, що призвели до порушення ланцюгів постачання продовольства (Сирія); політичну нестабільність і зростання цін на продовольство (Ємен); природні катаклізми (Філіппіни); неврожаї та посуху (ряд африканських країн). Обмежений доступ до продовольства, особливо до здорової їжі, спричиняє зростання кількості хвороб, високу дитячу смертність (5 млн дітей щорічно) і зумовлює вкрай низьку якість життя, провокує соціальну нестабільність.

Усе це виводить проблему глобальної продовольчої безпеки на чільне місце і потребує зростання обсягів виробництва харчових продуктів на основі вдосконалення методів та підвищення ефективності виробництва, запобігання негативним екологічним наслідкам від ведення виробничої діяльності та впровадження дієвого механізму розподілу продовольства. Останнє, у свою чергу, залежить від можливості досягнення узгоджених дій всіх країн світу незважаючи на рівень їх продовольчого забезпечення.

Це означає, що треба буде виробляти близько 1 млрд.тон злакових понад існуючого обсягу. І цей виклик адресований не кому-небудь, а Україні, адже наша країна на третьому місці в світі за їх експортом. А якщо врахувати, що ЄС – це союз 28 окремих країн, а США перевершують нас за площею майже в 16 разів, то Україна – найпродуктивніша в цьому плані країна.

Незважаючи на загальну кризу в країні, в агросекторі справи йдуть трохи краще: галузь нарощує свою частку в економіці навіть в цей важкий час. Від поставок з України безпосередньо залежать деякі регіони світу, особливо Близький Схід. Це робить інвестиції в сільське господарство нашої країни питанням глобальної продовольчої безпеки.

Тому Світовий банк працює над програмою вкладень коштів в аграрну галузь України. Хочемо ми цього чи ні, але Україна відіграє ключову роль у вирішенні проблеми глобального голоду.

Якщо говорити про ціни, то вартість експортованої сільгосппродукції в Європейський Союз збільшилася до 4,8 млрд доларів, в країни Азії – до 6,6 млрд, у США – до 0,04 млрд, у Африку – до 2,5 млрд.

Аграрних успіхів України чекає весь світ. Наше завдання – нарощувати обсяги виробництва і доводити свою продукцію до відповідності з європейськими стандартами якості, які можуть служити для нас еталоном в цей історичний період.

Якщо Україна і може бути десь корисна світовій спільноті, то це в питаннях продовольчої безпеки. Тут у нас є вага як у буквальному сенсі – тони на експорт, так і в фігуральному – здатність впливати на світові тенденції споживання продуктів харчування.

У той же час чистота існуючих національних рекомендацій, стратегій харчування та формальні продуктові сектори покращилася. Однак, дані показують, що існує потенціал для поліпшення безпеки та якості продуктів харчування, особливо з огляду на ризики забруднення в рамках глобального ланцюга поставок продовольства.

Критерії оцінки, встановлені вивченням динаміки харчових систем наслідками змін у глобальному середовищі. Індекс досліджує продовольчу безпеку, особливо через призму доступності, якості та наявності продуктів харчування у 113 країнах [81].

Згідно з отриманими центрами обробки даних країни з низьким рівнем доходу, в них спостерігався найзначніший приріст за рік, значний перехід до більш ефективних заходів продовольчої безпеки. Здатність забезпечити кращу їжу для покращення сільськогосподарської інфраструктури та забезпечення населення продуктами харчування розцінюються як позитивні індикатори.

Основна проблема, вітчизняні продовольчі товари виготовляються з імпортованої сировини. Водночас експерти мають ризики, настання продовольчої кризи. Здебільшого приховуються справжні обсяги імпорту, не враховується «сірий» імпорт, за допомогою якого складно визначити об'єктивну ситуацію з небезпекою виникнення кризи.

Важливо також, що імпорتنі харчові продукти, що ввозяться в Україну, в більшості випадків дешеві та неякісні. Домашні ковбаси, вареники становлять (70%), виготовлені із такої сировини. Іноді невідоме справжнє походження такого м'яса, як бразильська яловичина. Неякісна імпортна «кормова» соя часто використовується у харчовій промисловості. Запаси їжі були забруднені бактеріями від сальмонели до кишкової палички. А також генетично модифіковані імпорتنі продукти. Вітчизняне продовольство також іноді не відповідає вимогам безпеки якості, але основна частка порушень припадає на імпорتنі продовольчі товари.

Управління продовольчою безпекою в Україні потребує конкретизації функціональних обов'язків центральних органів виконавчої влади, що наразі здебільшого віднесені до сфери впливу Мінсоцполітики та МОЗ, і меншою мірою – до сфери Мінагрополітики. Функції цих міністерств слід скоординувати на рівні країни в цілому та в регіональних аспектах зокрема, з урахуванням наявної різноманітності природно-кліматичних умов, соціально-економічного становища населення окремих територій. Особливого значення міжвідомче координування при наданні адресної продовольчої допомоги набуває внаслідок можливих змін клімату та міграції населення, загострення військово-політичної та демографічної ситуації.

Згідно з Угодою про асоціацію України з ЄС, використання національних бюджетних фондів України має узгоджуватись із фінансовими практиками планування та залучення фондів підтримки з боку ЄС, за результатами публічно представлених розрахунків та звітів, на прозорих засадах своєчасного обміну інформацією з реципієнтами (отримувачами бюджетних коштів), відповідно до принципу належного фінансового управління, за Регламентом (ЄС, Євратом) № 966/2012 Європейського Парламенту і Ради ("Фінансове положення") [45]. Ці положення також забезпечують вимоги, щоб підтримувані операції відповідали застосовному ЄС та суміжному національному законодавству, яке прямо чи опосередковано впроваджує цей Регламент, і визначають політику ефективності застосування фінансових ресурсів за

конкретними цілями (Частина I). Спеціальне застосування фінансів ЄС (Частина II) розпочинається з теми управління Аграрним Фондом і дотичними фондами для розвитку рибництва, сільських територій тощо, що містить і завдання збалансованого управління продовольчими потребами населення.

Всі проаналізовані нами програми вирішення продовольчої проблеми є високо збалансованими за комплексом рішень, і українські реформи також потребують послідовних і узгоджених рішень. Зокрема директор Світового банку з питань України, Білорусі та Молдови Сату Кахконен оцінює економічний потенціал України вищим, аніж таких країн, як Польща, Румунія, Грузія, Індонезія. «Український запас – найродючіша земля в Європі. Географічне розташування, де є шляхи Європи та Азії, що є вигідним. Але на сьогодні державна політика в розвитку економічної політики відстала на 20 років. Використання в якості економічних змін, головним чином є створення прозорого ринку землі, і тоді буде підвищення рівня життя та продуктів харчування» – вважає Кахконен [11].

Порівнюючи середньорічний рівень споживання основних продуктів харчування в Україні з країнами ЄС, слід зазначити, що жителі останніх споживають продукти харчування в обсягах, які є більш наближені до рекомендованих норм, ніж в Україні. Зокрема, середньостатистичний житель країн Європейського Союзу в порівнянні з середньостатистичним українцем споживає в 2,4 рази більше плодоовочевих продуктів, в 1,9 рази більше м'яса та м'ясопродуктів, в 1,5 рази – риби та рибодуктів, в 1,4 рази – молока та молочних продуктів. Проте значно менше вони споживають хлібних продуктів та картоплі. Характерно, що українськими нормами передбачені спеціальні рівні забезпечення поживними речовинами окремих груп населення (зокрема в шкільних та рекреаційних закладах), але стан обґрунтованості цих нормативів та рівень їх дотримання викликає занепокоєння.

За часи незалежності в Україні спостерігається негативна динаміка щодо якісного і кількісного продовольчого забезпечення, що стало причиною нерациональної структури споживання продуктів харчування. Як свідчать

дослідження, навіть у роки з найвищим рівнем реалізації продуктів харчування за останні 15 років. раціональні норми споживання в Україні були досягнуті: по м'ясу та м'ясопродуктах лише на 61,0 %; по молокопродуктах – на 69,8%; яйцях – на 93,8%; овочах і баштанних – на 85,2%; плодах, ягодах та винограду – на 50,7%; рибі й рибних продуктах – на 87,5%, а рівень споживання, зафіксований у 1990 р. був досягнутий: по м'ясу і м'ясопродуктах – на 74,2 %; молоку й молокопродуктах – на 62,9%; хлібу та хлібобулочних виробів – на 93,0%; плодах, ягодах і винограду – на 96,2% й по цукру – на 81,8%. Найбільш загрозлива ситуація в Україні спостерігається по м'ясу і м'ясопродуктах, молоку й молокопродуктах та плодах, ягодах і винограду, де споживання на 7-33% не досягає навіть мінімальних норм. Перевищення раціональних норм споживання має місце по хлібу та хлібопродуктах, картоплі, олії, цукру[161].

Для подолання цих проблем Уряд України схвалив Стратегію подолання бідності [17], відповідно до Цілей сталого розвитку на 2015 – 2030 роки (MDG), схвалених на Саміті ООН у вересні 2015 року [153], й прийнятих у вигляді Національної доповіді «Цілі Сталого Розвитку: Україна» [67]. В цих документах відзначається, що забезпечення права на захист від бідності та соціального відчуження є одним із головних напрямів Європейської соціальної хартії (переглянутої), що була ратифікована Верховною Радою України у 2006 році [74,90]. Підкреслюється, що належні соціальні програми можуть надавати численні рішення для отримання необхідного доходу та подолання бідності уразливими групами населення, зокрема щодо забезпечення рівних прав і можливостей для осіб з інвалідністю – особливо при розширенні ролі та можливостей цифрової економіки [120]. Наголошується на досягненнях світового досвіду, що свідчить про можливість зменшення бідності та соціального відчуження з використанням засобів соціальної та економічної політики шляхом розширення доступу до послуг освіти, охорони здоров'я та інших послуг соціальної сфери, поліпшення стану навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів, особливо в сільській місцевості. Саме в такому комплексному підході втілюються програми ФАО та

ЄС з питань подолання голоду, і визначення адресних потреб та можливостей їх вирішення в конкретних ситуаціях.

Спосіб досягнення безпечності харчових продуктів у суворій відповідності з вимогами санітарної гігієни, технологічними інструкціями, різними рецептами, як переробка, зберігання, передача та продаж готової продукції та сировини. Отже, до одних із найважливіших аспектів продовольчої безпеки відноситься якість. Для вирішення цієї проблеми необхідно створити систему безпеки, що призводить до запобігання неякісній продукції.

За допомогою трьох основних складових можна здійснити безпечність харчових продуктів: „людина; «країна»; «світ» [152]. Перша частина продовольства, вимагає формування інтелектуального та фізичного розвитку, а також викорінення бідності шляхом реформування соціального забезпечення інфраструктури. Забезпечує безпеку своєї країни та всієї нації, – друга частина; економічний розвиток загалом і сільського господарства, зокрема за підвищення ролі національних систем досліджень і впроваджень у сфері харчової промисловості; розвиток сільської місцевості. Третя – світова – основними критеріями для визначення запасів є зерно, зокрема продуктів харчування, які згідно з вимогами ФАО повинні становити не менше 70 кг на людину на 3 місяці; продовольча допомога від глобальної системи продовольчого забезпечення через систему чесної, недискримінаційної торгівлі.

Безпека харчових продуктів може бути досягнута завдяки [129].

- ціни доступні для всіх громадян та багатодітних сімей з низькими доходами, пенсіонерів та інших професій на базові продукти харчування;
- припускаючи, що кількість жителів органічно чистої, здорової їжі вітчизняного виробництва за критеріями враховує стать, вік, умови праці та кліматичні умови в природних та національних традиціях;
- будуть створені стратегічні запаси продовольства на випадок стихійних лих, війни чи інших надзвичайних обставин. Цей запас дозволить уникнути голоду в країні при введенні нормованого розподілу продуктів

протягом не менше п'яти років (так наприклад у Швейцарії і США, створений запас зерна і продовольства на цей термін);

- пізнання світу – це проголошення слова і гарантує, що все відповідає найвищим рівням у сферах життя світу за допомогою моделей та новітніх технологій, а також у виробництві великої рогатої худоби та рослинництва, що покращує генофонд що поширюється на врожай майбутнього, та розвиток і перспективу суспільства.

- агропромисловий комплекс, який розвиває рибне та лісове господарство, надає можливість збільшити запаси продовольства, а в разі допомоги продовольства іншим країнам, що постраждали від війни та стихійних лих;

- удосконалено новітню політику та практику забезпечення відновлення та збереження середовища проживання.

Отже, продовольча безпека має національний характер, їй притаманна комплексність і перманентність. Враховуючи дослідження в Україні – продовольство та продовольча безпека, рівень гарантії безпеки, соціально-політична стабільність суспільства та виживання розвитку нації, особи, сім'ї, стан економічного розвитку є стійкістю.

В умовах політичної та економічної нестабільності стан продовольчої безпеки України наблизився до катастрофічного, що призвело до визначення України як країни з високим рівнем продовольчої небезпеки.

Результати дослідження сучасних проблем продовольчої безпеки держави дозволяють стверджувати про те, що стан продовольчої безпеки України наблизився до катастрофічного. Першочергова роль для виходу із цього стану повинна належати державі.

РОЗДІЛ 4. РОЗВИТОК ФЕРМЕРСТВА ЯК ОСНОВНИЙ ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

4.1. Управлінські підходи до розробки політики щодо розвитку фермерства

4.2. Контрактне фермерство: сутність, генезис, моделі

4.3. Переваги та недоліки для фермерів та закупівельних компаній по використанню контрактного фермерства

4.4. Доцільність застосування проектів з контрактного фермерства у сільському господарстві

4.1. Управлінські підходи до розробки політики щодо розвитку фермерства

Сукупність намірів та їх реалізація у бізнесі або на державному рівні найчастіше приймає форму політики. Будь-яка економічна політика, зокрема політика щодо підтримки та розвитку фермерських господарств, на практиці проявляється через певні процедури її реалізації або може здійснюватися за протоколами міжнародних організацій. У всьому світі управління малим фермерським господарством здійснюється шляхом імплементації політики з підтримки та розвитку фермерства.

Перед тим, як безпосередньо переходити до змісту політики щодо підтримки та розвитку малого фермерства, потрібно розглянути основні принципи такої політики. Першим принципом є забезпечення обов'язкового попереднього розгляду такої політики на найвищому рівні, зокрема, необхідним є прийняття певних правових норм на державному рівні. По-друге, потрібно чітко визначити наперед, якими є очікування від реалізації політики щодо розвитку фермерства. По-третє, політика щодо розвитку фермерства повинна визначатися та відповідати стандартам FBO (Food Business Organization). Причому важливим є відповідність політики цілям FBO та нормативним актам продовольчої безпеки.

На сьогодні невеликі фермерські господарства у всьому світі є важливими для забезпечення продовольчої безпеки: частина продуктів

харчування постачається на ринки саме малими фермерськими господарствами країн. За прогнозами, частка міського населення буде сильно зростати в усьому світі уже найближчим часом. Саме тому розвиток структур, причетних до забезпечення харчової безпеки, є вагомим фактором розвитку загалом.

1. Потрібно зазначити, що мале фермерство сприяє забезпеченню продовольчої та харчової безпеки трьома способами: як пряме джерело їжі; як джерело доходу; і за рахунок зниження цін на продовольство (шляхом створення альтернативної продукції великим господарствам). На сьогодні малі фермерські господарства стають все більш конкурентоспроможним, враховуючи сучасні технології та ланцюги створення вартості продукції. Існує велика кількість доказів того, що продуктивність землі знижується із збільшенням розмірів ферми, і що невеликі фермерські господарства є більш продуктивними. Втім, варто визнати, що у багатьох країнах невеликі фермерські господарства стикаються із значною конкуренцією з великими компаніями, які можуть використовувати абсолютно нові типи сільськогосподарських технологій, наприклад, GPS-точне землеробство, мінімальний обробіток ґрунту, генетично-модифіковане (ГМ) насіння та агрохімічні пакети. Загалом у світі зараз існує близько 570 мільйонів ферм, з яких близько 475 мільйонів (близько 84%) є невеликими (≤ 2 га). Близько 92% усіх фермерських господарств розташовані в країнах, що розвиваються. У деяких країнах (наприклад, Індія, північно-східний Китай, Кенія) розподіл землі змінюється на користь невеликих фермерських господарств, а їх середній розмір (особливо в перерахунку на душу населення) не обов'язково зменшується. В інших країнах (наприклад, Руанда, Замбія, Гана) розподіл землі змінюється на користь середніх та великих ферм. [21] Сімейні ферми здійснюють всього 56% сільськогосподарського виробництва. Такі ферми обробляють значну частку сільськогосподарських угідь у всьому світі: 83% – у Північній та Центральній Америці, 68% – у Європі, 85% – в Азії, 62% – в Африці.

Згідно даних ООН (ФАО) сімейні підприємства, наприклад, у Бразилії обробляють менше 25% усіх сільськогосподарських угідь, забезпечуючи при

цьому 40% основних с/г культур. У Сполучених Штатах сімейні ферми обробляють 78% угідь країни і виробляють 84% усієї сільськогосподарської продукції на загальну суму 230 мільярдів доларів США. [137]

Станом на сьогодні існує близько 500 мільйонів невеликих фермерських господарств, і вони є дуже різноманітні за своїми джерелами існування та видами сільського господарства.

2. Існують такі класифікації фермерських господарств у світі [21]:

1. Організація економічного співробітництва та Комітет сприяння розвитку (OECD / DAC) пропонує класифікацію «п'ять сільських фермерських господарств» (PAV): широкомасштабні комерційні ферми (RW1); комерційно орієнтовані сімейні ферми, які можуть наймати робочу силу (RW2); орієнтовані на існування ферми, які ставлять їжу на перше місце (RW3); безземельні сільські робітники (RW4); та хронічно бідні (RW5).

2. Школа східних та африканських студій та Коледж Уай (SOAS / Wye) виділяє три типи фермерських господарств: ті, що “посилюють” підвищення продуктивності та ринково-орієнтовані держави; ті, що "виходять" шляхом диверсифікації на несільськогосподарську діяльність; і ті, що є наближеними до натурального господарства.

3. Центр розвитку сільських районів Латинської Америки (RIMISP) виділяє три групи сімейних ферм на основі регіональних контекстів та домашніх активів. Перша категорія (клас А) включає сімейні ферми з хорошими активами (земля, робоча сила та доступ до капіталу) та хороший сільськогосподарський потенціал і доступ до ринків. Ці фермери, як правило, повністю інтегровані в ринкову економіку і зробили суттєвий внесок у виробництво продуктів харчування для домашніх та міжнародних ринків. Друга категорія (клас В) включає сімейні ферми, які мають розумні активи та сільськогосподарський потенціал, але обмежені тим, що розташовані в повільних регіональних економіках з обмеженим ринком доступ. Третя категорія (клас С) включає бідних фермерів, розташованих у місцях, де є умови несприятливим не лише для сільського господарства, але часто і для

несільськогосподарської діяльності. Більшість дрібних власників у цій групі є бідні та орієнтовані на існування і можуть бути диверсифіковані на низькопродуктивні несільськогосподарські джерела доходу. Зведені дані 12 Країн Латинської Америки показують, що 12% фермерів належали до класу А (3% великих комерційних господарств і 9% сімейних ферм); 20% були класу В; 43% були з класу С; і 25% фермерів були безземельними. Ці дані показують, що переважна більшість дрібних фермерських господарств орієнтовані на існування, або розташовані в районах з поганим доступом до ринку з відносно несприятливими умовами росту. Це створює суттєві виклики розвитку для малих фермерських господарств у країнах, що розвиваються.

Загалом, на сьогодні можна виокремити низку проблем, з якими стикається мале фермерське господарство у світі. Зокрема, першою проблемою є обмежений розмір ферм. Кількість ріллі, доступної на людину сьогодні становить приблизно половину того, що було в 1950 р. Ферми стають меншими, наприклад в багатьох африканських країнах 20% ферм менше 2 га. Наступним є обмежений доступ до фінансів та капіталу. Існуючий очікуваний фінансовий розрив становить близько 100 млрд. доларів США для інвестицій у сільське господарство країн, що розвиваються, за винятком інфраструктури. Мікрофінансування не здатне заповнити прогалину, і прямі іноземні інвестиції мають невизначений вплив на мале фермерство. Обмежений доступ до сучасних ринків та збільшення ціни на продовольство. Нестабільність цін може мати шкідливий вплив на бідних, але, в довгостроковій перспективі, вищі ціни на продовольство можуть збільшити дохід дрібних власників і стимулювати скорочення бідності. Не менш важливим є підвищення ризиків для здоров'я, пов'язаних із сільським господарством. Здоров'я людини все більше піддається впливу інтенсивних методів виробництва їжі і це впливає на здатність багатьох дрібних власників прийняти більш продуктивні та інноваційні системи.

Фізичні та юридичні особи, які контролюють виробництво, обробку, просування та зберігання продукції на міжнародному рівні, а також є відповідальними за забезпечення виконання всіх необхідних вимог,

об'єднуються FBO (Food Business Organization). Відповідно до норм ISO 22000 та за рекомендаціями FBO, можна навести приклад можливих складових політики щодо продовольчої безпеки загалом, та, зокрема, щодо забезпечення розвитку малих фермерських господарств:

- Вище керівництво країни визначає, затверджує та оголошує основні напрямки політики щодо забезпечення продовольчої безпеки загалом.

- Вище керівництво країни повинно забезпечити виконання таких основних завдань малого фермерського господарства:

- бути відповідальними до ролі у продовольчому ланцюжку;
- відповідати усім вимогам щодо забезпечення якості споживання;
- бути відкритими на всіх організаційних рівнях
- затверджені заходи повинні регулярно корегуватися для забезпечення стабільного функціонування організації та відповідати цілям сталого розвитку.

Відповідність політики щодо розвитку малих фермерських господарств цілям сталого розвитку означає, що будь-які зміни ніколи не повинні суперечити цілям сталого розвитку країни, регіону, організації. Завдання політики щодо розвитку фермерства обов'язково повинні бути чіткими, вимірюваними, досяжними, реальними та визначеними у часі.

Міжнародні впливові організації щодо визначення, розробки та реалізації продовольчої політики, зокрема BRC (British Retail Consortium), SQF (Safe Quality Food Institute), а також FSSC (Food Safety Certification Scheme 22000) визначають основною метою продовольчої політики забезпечення безпеки продукції, яка споживається. Відповідно, всі цілі політики щодо розвитку малих фермерських господарств повинні бути спрямованими на зниження та усунення загроз та ризиків у продукції, яка споживається. Прикладом, який найкраще ілюструє реалізацію цілі з підвищення якості продукції, яка споживається, є надана у грудні 2015 року рекомендація світових організацій щодо зниження рівня солі на 1,14 г на 100 г білого та чорного хліба, що становить зниження вмісту солі у хлібі на 10 %. Зниження обсягів споживання

солі є передусім рекомендацією WHO (World Health Organization). Споживання солі дорослою людиною не може перевищувати 6 грам на добу, відповідно потрібно знижувати її вміст у всій продукції, яка споживається, в тому числі у тій, яка споживається одразу після придбання та не потребує термообробки. [4, с. 314.]

При управлінні малим фермерським господарством, управлінська система бере на себе ряд зобов'язань. Це означає, що на всіх управлінських рівнях присутня відповідальність за створення та заохочення культури споживання та здорового способу життя. Успішний розвиток фермерського господарства залежить від здатності моніторити та постійно удосконалювати ефективність контролю ризиків зокрема щодо безпеки продукції, яка випускається на всьому продовольчому ланцюжку в умовах постійних змін як внутрішнього, так і зовнішнього середовища. Зобов'язання системи управління можуть бути виконаними тільки за умови прямої участі вищого керівництва у всіх окремих специфічних та загальних важливих заходах програми розвитку та удосконалення малого фермерства, яка реалізується певною організацією. Якщо не забезпечується виконання зобов'язань щодо забезпечення відповідної якості та безпеки продукції, яка випускається, то можливим є виникнення конфліктів та невиконання цілей організації у продовольчому ланцюжку.

Наступні приклади ілюструють, як зобов'язання системи управління можуть бути виконаними на практиці всередині FSMS (Food Safety Management System):

- демонструвати відданість ідеї розвитку малого фермерського господарства;
- формулювати та реалізовувати на практиці політику малого фермерства та цілі продовольчої політики;
- ставити цілі постійного удосконалення малого фермерського господарства;
- регулярно отримувати інформацію щодо безпеки продукції, знайомитися зі скаргами споживачів, досліджувати сміття;

- бути в курсі того, що відбувається «в полях». Тобто здійснювати постійний моніторинг сільськогосподарських виробників, а також посередників, які забезпечують транспортування;

- забезпечувати постійний контроль всієї системи управління малого фермерського господарства.

- мати впевненість, що на всіх рівнях управління, включно з топ-менеджментом, отримується релевантна інформація стосовно фермерства, яка відповідає всім нормам та стандартам;

- забезпечувати належну оцінку ризиків та виконання відповідних заходів щодо їх запобігання;

- створювати клімат постійного удосконалення всередині колективу організації;

- просувати культуру малого фермерського господарства у зовнішнє середовище.

Сильна та активна лідерська позиція повинна підсилюватися активним набуттям зобов'язань фермерами щодо, по-перше, формування ефективної системи комунікацій з зовнішнім світом, по-друге, запровадження ефективної системи управління та, по-третє, забезпечення інтеграції політики щодо малого фермерства з прийняттям конкретних тактичних рішень.

При розробці державної політики щодо розвитку малого фермерства, важливе місце займає проблема забезпечення її реалізації необхідними ресурсами. Основні чотири ресурсні категорії – це фінансові ресурси, людські ресурси включно з мікрокліматом та певною ідеологією підтримки політики щодо малого фермерського господарства на всіх рівнях, а також забезпечення необхідною інфраструктурою для реалізації даної політики на всіх стадіях продовольчого ланцюжка. Забезпечення ресурсами пов'язане з виконанням низки управлінських завдань, зокрема ефективного планування, фінансування, корекції політики відповідно до вимог ринку та аналізу помилок з метою їх запобігання у майбутньому. Що стосується фінансування, то це є ключовою вимогою для досягнення цілей будь-якою організацією при реалізації будь-якої

політики. Політика щодо розвитку малого фермерського господарства не є винятком. Контролюючи фінанси, є можливість моніторингу ситуації щодо досягнення цілей політики щодо розвитку фермерства. Недостатнє фінансування ставить під загрозу виконання завдань політики на різних стадіях продовольчого ланцюжка.

Найбільшим викликом при реалізації політики щодо розвитку малих фермерських господарств, є виклик щодо залучення фермерів до особистої відповідальності за свої дії у продовольчій політиці та за отриманий від цих дій результат. Це є безпосередньою відповідальністю вищого керівництва країни сформувати стимули та систему мотивації для заохочення фермерів до реалізації ідей забезпечення продовольчої безпеки.

Також ключовим аспектом є впевненість у тому, що кожний працівник є достатньо підготовленим для розуміння важливості політики щодо реалізації та розвитку малого фермерства, зокрема, через удосконалення їх фахової підготовки та цифрової обізнаності. Від фермерів на сьогодні вимагається бути в курсі інновацій та проривів, брати участь у створенні культури фермерства, а також дотримуватись чіткого виконання існуючих законів та стандартів. Також за можливості потрібно прагнути до реалізації очікувань потенційних та наявних споживачів своєї продукції.

Політика підтримки малого фермерства також повинна відображати стадії економічного розвитку країни. Основними заходами, що сприяють розвитку та допомагають малому фермерству рухатися вгору являються:

- сприяння набуттю права власності на землю та розвитку ефективних ринків землі. Права повинні бути захищеними, і це часто вимагає офіційних посвідчень права власності чи оренди. Окрім того, продаж землі та ринки оренди землі повинні мати можливість вільно працювати без обмеження розміру;
- інвестування в сільське господарство для більшого виробництва продукції. Розведення високопоживних сортів сільськогосподарських культур та худоби, збільшення ефективності використання ресурсів таких як вода,

енергія та просування кліматично розумної практики. Наприклад «Стратегії "потрійного виграшу" – адаптація, пом'якшення та продуктивність».

– підтримка ефективних та інклюзивних ланцюгів вартості продуктів харчування. Просування інновацій, зручних для дрібних власників, наприклад, таких як платіжні послуги на базі мобільних телефонів для оплати рахунків.

– удосконалення процесу обробки після збору врожаю, покращення стандартів харчової безпеки та якості, а також інвестування в сільську інфраструктуру;

– усунення гендерного розриву. Дослідження показують, що гендерна рівність призводить до вищого сільськогосподарського виробництва, продуктивності праці, зменшення голоду та недоїдання, особливо для наступного покоління та покращення засобів існування в сільській місцевості;

– розвиток малого фермерства шляхом інвестування в інфраструктуру, землі, капітал та навички, що сприятиме новим можливостям у сільському господарстві;

– розширення продуктивних міжгалузевих мереж соціального захисту. Просування більш цілеспрямованого та більш продуктивного соціального захисту та політики.

– залучення співпраці між відповідними національними та міжнародними агенціями з розвитку дрібних власників, використання великих знань та ресурсних баз між країнами, що розвиваються.

В аграрних країнах зростання продуктивності малих фермерських господарств повинно бути основою стратегією сільського господарства. Країна повинна трансформуватися та збагачуватися, а фермерство повинно консолідуватися та забезпечити належні доходи. Мале фермерство повинне перейти до високорозвиненого сільського господарства.

Частина невеликих фермерських господарств мають змогу забезпечити міські райони з великою вартістю швидкопсувних продуктів але поставки більшості інших продуктів харчування повинні надходити з ферм, які є

достатньо великими для отримання чистого надлишку або від імпорту. Звідси випливає, що продовольча безпека базується на «двох стовпах».

Одна з основ – це підтримка дрібних власників, які ведуть фермерське господарство здебільшого для власного існування. Інша – це інвестування у великі фермерські господарства, які можуть виробляти надлишки для міського споживання.

У той час як до переваг великих фермерських господарств можна віднести обізнаність щодо потреб на ринку, контроль над всім ланцюжком вартості, наявність достатніх ресурсів та кредиту довіру від потенційних споживачів завдяки сформованим брендам [27], маленькі фермерські господарства мають кілька варіантів підвищення продуктивності земель, включаючи перехід на більш цінні, трудомісткі культури і тваринництво, роблячи інвестиції в покращення земель та прийняття більш інтенсивних технологій.

На сьогодні існує загальна закономірність, за якою стає все більше дрібних господарств, які виробляють незначну кількість продукції та є більш залежними від несільськогосподарських джерел доходу для існування. Паралельно маленькі ферми часто консолідується у більші фермерські господарства.

Деякі невеликі фермерські господарства успішно продають швидкопсувні продукти, такі як фрукти, овочі і молоко. Такі ферми є чистими продавцями продуктів харчування, тоді як інші фермерські господарства є чистими покупцями такої продукції. Для останніх успішною стратегією існування є несільськогосподарський дохід та диверсифікація, що надає можливості для подолання бідності. Багато можливостей для диверсифікації існує у швидкозростаючих країнах (наприклад Китай та Індія) у порівнянні з країнами, які ростуть повільніше. Наприклад, в Індії диверсифікація допомогла запобігти збільшенню розриву в доходах між сільським та міським населенням.

У деяких районах Африки та відсталих регіонах Азії, диверсифікація може бути стратегією подолання бідності. Диверсифікація дозволяє великій

кількості країн з невеликими фермерськими господарствами забезпечити життєздатні засоби для існування своїх ферм.

Таким чином, розробка політики щодо підтримки та розвитку малих фермерських господарств є важливим етапом на шляху до забезпечення продовольчої безпеки країни.

Потрібно, по-перше, усвідомлювати, що зростання кількості малих фермерських господарств – це безпрограшний варіант боротьби з бідністю та забезпечення продовольчої безпеки.

Мале фермерство може стати найкращим механізмом розвитку та зростання сільського господарства. По-друге, повинні бути програми допомоги малим фермерським господарствам зважаючи на різноманітність ситуацій у малих фермах сьогодні та побудова стратегії, щодо їх стимулювання. Управлінські підходи до розробки такої політики, в цілому, стандартними та відповідають загальній методології менеджменту.

Ключовими чинниками успіху політики забезпечення продовольчої безпеки, зокрема щодо розвитку малого фермерства є фокусування на підготовці фермерів відповідного рівня, а також на економічному контролі ефективності їх діяльності.

4.2. Контрактне фермерство: сутність, генезис, моделі

Історично, сільське господарство є ключовим сектором економічного розвитку як джерело їжі для все більш урбанізованого населення світу. Це було зокрема яскраво продемонстровано під час «зеленої революції» в Азії, коли продуктивність землі зросла завдяки впровадженню нових сортів для розвитку сільськогосподарських культур, розширеного зрошення і поліпшення використання добрив. Малі фермерські господарства виявилися при цьому особливо важливими для сільського розвитку.

Одним із світових викликів сьогодення підвищення продуктивності та зростання сільського господарства є переважання дрібних власників. Це господарства, які, в основному, покладаються на сімейну працю і мають розмір

менше, ніж 2 га. Наприклад, у Східній Африці на такі дрібні господарства припадає близько 75% сільськогосподарської продукції, і в них працює більше трьох чвертей всієї праці.

Зростання продуктивності сільського господарства надзвичайно важливе для подолання бідності та вирішення проблеми продовольчої безпеки і у сільській місцевості в Україні. Очевидно, що тут продовжують залишатися високі показники зайнятості населення. Однак в нашій країні серед інших проблем непереборною залишається проблема недорозвиненості інфраструктури, неякісних транспортних сполучень, відсутності широкого доступу до певних матеріальних благ, які можуть слугувати у якості «соціального ліфту» для людей з бідніших верств населення, зокрема до закладів освіти більш високого рівня та закладів охорони здоров'я, які здатні надати послуги більш високої якості, а також доступів кредитів та інформації. У зв'язку з цим, вироблена у таких господарствах продукція часто залишається виключно для домашнього внутрішнього споживання або для випадкового нерегулярного та позапланового продажу, а для її виробництва все ще часто використовуються традиційні, часто застарілі технології. Очевидно, що тривала економічна та соціальна життєздатність цих господарств є сумнівною, як і їх здатність забезпечити гідний рівень життя для членів сільської родини.

На сьогодні у світі активно розвивається контрактне фермерство як відносно нова, прогресивна інституційна форма, спрямована на підвищення продуктивності сільського господарства, особливо на малих фермерських господарствах. Залучаючи фермерів до ланцюга створення вартості, контрактне фермерство надає можливості розвитку від натурального до комерційного сільського господарства зокрема для дрібних власників і може забезпечити доступ до кредитів, технологій і ринків.

Усі агропідприємства, незалежно від того, є вони державними чи приватними, потребують капіталу та ресурсів. В агробізнесі контрактне фермерство практично усуває необхідність придбання землі, як одного з найнеобхідніших ресурсів для ведення сільського господарства. Щодо держави,

то контрактне фермерство виступає як потенційно «виграшне» рішення для фермерів, переробників та суспільства.

Варто відмітити, що така форма співробітництва між державою та агропідприємствами запропонована світовою організацією FAO, зокрема, щодо підтримки та розвитку країн, що розвиваються. Приватне партнерство розглядається передусім як засіб координації ланцюга створення цінності через контрактне фермерство з метою сприяння підвищенню продуктивності сільського господарства та забезпечення продовольчої безпеки. [33]

Наприклад, застосування форми контрактного фермерства рекомендовано для розвитку птахівництва та сприяння аквакультури. Це пов'язано з тим, що риба і птиця мають властивості швидко псуватися. У таких умовах вирішувати проблему реалізації готової продукції самостійно агропідприємствам дуже важко. Один із варіантів розв'язання цієї проблеми – розвиток державно-приватного партнерства, зокрема контрактного фермерства.

Отже, існує безліч визначень контрактного фермерства, але в загальних рисах контрактне фермерство є по суті формою вертикальної інтеграції між виробниками та суб'єктами подальшого розвитку ланцюга створення вартості, таких як агробізнес, переробники, експортери або роздрібні продавці. [23]

Концепція контрактного фермерства загалом не нова. Такий досвід мав місце у 40-х роках XX століття у деяких африканських країнах. Останнім часом застосування такої форми співпраці між приватними агропідприємствами та державою стало знову актуальним у зв'язку з розвитком програм перебудови та лібералізації економічних систем по всьому світу. Варто відмітити, що у 80-ті роки XX століття контрактне фермерство активно розвивалось в Африці щодо реалізації державними покупцями для масового експорту таких продуктів як цукор, чай, тютюн, арахіс. На початку останнього десятиліття минулого століття швидка структурна перебудова, пов'язана з інформаційною революцією, зменшила роль багатьох державних установ та посилила роль приватного сектора, який фактично став відповідальним за забезпечення продовольчої безпеки країн світу, зокрема країн, як розвиваються. Цьому

сприяли програми структурної адаптації, завдяки яким було суттєво зменшено роль державних підприємств, однак повністю перебрати на себе всі їх функції стосовно ведення вартісного ланцюга приватні компанії не змогли. Саме тоді активного розвитку стали набувати різноманітні форми державно-приватного партнерства у сільському господарстві. Приватні компанії можуть забезпечувати реалізацію маркетингової діяльності, технічну експертизу та ресурси, але забезпечення транспортною інфраструктурою, соціальне забезпечення, агроосвіта продовжують залишатися функціями публічного сектору.

На жаль, точна статистика відсутня, але за приблизними оцінками у 2009 році розповсюдження агропідприємств, які працювали на засадах контрактного фермерства, охоплювало 110 країн світу, причому як розвинених країн, так і країн, які розвиваються. У Сполучених Штатах Америки третина виробництва по збору врожаїв та вирощуванню крупної рогатої худоби здійснюється за контрактом. Від 21 % до 90 % вирощування птиці також здійснюється за цією схемою. У Бразилії близько 75 % птиці отримують через механізм контрактного фермерства, а у Мозамбіку і Замбії і 100% бавовни виробляється подібним чином. Бавовна у Малі, Кот-д'Івуарі, Буркіна-Фасо і в дещо меншій мірі у Зімбабве виробляється переважно через співпрацю малих аграрних підприємств з державою через контрактне фермерство. У Кенії 60 % чаю та цукру та майже весь експорт квітів забезпечується завдяки схемам контрактного фермерства. [23]

Варто зазначити, що серед країн, які розвиваються найбільший досвід у контрактному фермерстві наявний у Кенії. Починаючи з 1940-х років безліч спроб організації агробізнесу на засадах контрактного фермерства були невдалими, але натомість постійно здійснювались інші спроби, які вже можна було вважати вдалими. Однією з найбільших та найуспішніших схем контрактного фермерства стало заснування Kenya Tea Development Agency (KTDA). У минулому це було державне підприємство. Потім у 2000 році дане підприємство було приватизоване, та при реалізації його продукції було застосовано форму контрактного фермерства. Зараз на долю Kenya Tea

Development Agency (KTDA) припадає до 60 % всього чайного виробництва Кенії. При цьому до контрактів з державою на сьогодні залучено до 560 000 окремих дрібних виробників чаю, тобто приблизно 1,5 мільйонів працівників. Окрім того, у Кенії до 25 % фермерів також працюють за контрактом. Це передусім стосується виробників експортних фруктів та овочів.

Найнижчі показники по залученості до контрактного фермерства серед країн, що розвиваються, демонструють Уганда (до 5 %) і Мозамбік (до 10 %). Часто до недоліків контрактного фермерства відносять недостатню увагу до якості продукції, яка експортується, та надмірна взаємозалежність виробників та замовників одні від одних. Підвищення стандартів до якості такої продукції призводить до підвищення ризиків порушення умов поставки, строків, а також зростання обсягів відходів виробництва, що безумовно відіб'ється на кінцевій ціні такої продукції.

Втім, розумні державна політика у такому випадку здатна знизити втрати та сприяти розвитку такої форми партнерства в агробізнесі. Наприклад, у чайному секторі Шрі Ланки (країна-лідер у виробництві чаю) завдяки продуманим державним заходам вдалося знизити трансакційні видатки агропідприємств, пов'язані із безпосереднім укладенням договорів. Компанії стали швидше адаптуватися до нових умов, при цьому все більше залучаючись до контрактного фермерства. Схожа ситуація склалася також у Мексиці з виробництвом помідорів на експорт. Завдяки контрактному фермерству вдалося про стимулювати розвиток невеликих агропідприємств.

Відомі на сьогодні форми ведення агробізнесу через механізм контрактного фермерства можна умовно поділити на види. До контрактного фермерства відносяться різноманітні контрактні схеми від мінімального втручання покупця у процес виробництва, зокрема через кредитування, до створення квазі-підприємств, в яких маленькі виробники повинні діяти за умов суворих вимог. Відповідно і власне контракти різняться від чисто усних домовленостей до підписаних згідно чинного законодавства на нотаріально завірених. Серед факторів, які визначають обрання форми контрактного

фермерства та відповідно форми контракту – можливість економії масштабу у виробництві та просуванні продукції до споживача, вагомість довіри у відносинах між партнерами, швидкість псування продукції, очікувана прибутковість та організація транспортування товарів до споживача.

Ключові фактори, які ускладнюють обрання малими агропідприємствами контрактного фермерства як варіанту для реалізації своєї продукції є зокрема:

- технічні фактори,
- трудомісткість,
- значний випуск продукції,
- вирощування сільськогосподарських культур з тривалим періодом дозрівання,
- специфічність активів,
- неприйнятне ціноутворення,
- наявність альтернативного доходу від ферми,
- низька еластичність доходів виробників,
- наявність великої кількості покупців,
- наявність ситуації, коли спотові ціни є вищими за форвардні ціни,
- наявність орендованої землі,
- невизначеність прав власності,
- відсутність верховенства права,
- відсутність виконання контрактів,
- розвинені комунікації з покупцями,
- недостатня інформація, корупція,
- наявність доступу до кредитів,
- культурні фактори,
- високі інвестиції у сектор,
- відсутність обізнаності щодо перспектив контрактного фермерства.

Існує два основних типи контрактів, які можуть бути використаними при застосуванні механізму контрактного фермерства: контракти, які укладаються до збору врожаю та контракти, які укладаються після збору урожаю.

До контрактів, які укладаються до збору урожаїв відносяться щорічні контракти, предметом яких є витрати (часто на умовах кредитування) та технічна підтримка, яка може надаватися замовниками виробникам агропродукції. Але така підтримка може носити мінімальний характер, як у випадку з контрактами «щодо ресурсу забезпечення» у зв'язку з їх обмеженістю з метою забезпечення додаткових витрат по кредитах, або вони можуть також бути зосередженими на технологічних моментах та відповідно технологічних витратах. Ці «контракти по управлінню витратами виробництва» є важливими для виробництва та можуть носити інноваційний характер, наприклад виробництво органічної продукції.

Окрім контрактів, які укладаються до збору врожаю, до схем з контрактного фермерства можуть бути залучені контракти, які укладаються після збору урожаю. Такі контракти зосереджені на гарантуванні збуту на ринку та вигідному ціноутворенні у випадку відповідності продукції певним стандартам.

Відмітимо, що наявність відомої завчасно ціни є звичайно стимулом для фермерів, оскільки даний факт суттєво знижує їхні ризики. Водночас попереднє ціноутворення може спровокувати і спекулятивні дії товаровиробників, наприклад, якщо форвардна ціна нижче спотової ціни або, якщо є кілька потенційних покупців. У даній ситуації товаровиробники можуть піти шляхом продажів «на сторону», не дотримуючись умов контракту. Окрім того, якщо спотова вища за форвардну ціну, то також можливою є ситуація маніпулювання стандартами якості з боку покупців з метою скорочення обсягів замовлення. Така поведінка агентів підриває довіру, яка є основною передумовою безперебійного функціонування схем контрактного фермерства, а також причиною судових тяганин. [15]

Як уже зазначалося, контракти до збору урожаю варіюють від неформальних схем з невеликою кількістю зобов'язань у покупців та продавців-фермерів до централізованих моделей «нерухомого ядра» моделей. Наприклад, у Замбії горизонтальні та вертикальні контрактні зв'язки у

тютюновому та бавовняному виробництві набагато слабші, ніж у виробництві цукру.

Найпростішою моделлю контрактного фермерства є *неформальна модель*, за якої відбувається залучення малої кількості агентів ринку, причому зазвичай це приватні підприємці або дрібні фірми. Дана модель вважається найменш стійкою та найбільш спекулятивною з усіх моделей контрактного фермерства з високими ризиками невиконання зобов'язань з обох сторін. За неформальної моделі використовуються схеми укладання контрактів «до збору урожаю», зазвичай на один сезон між фермерами та приватними підприємцями.

Такі схеми часто використовуються під реалізацію овочів та фруктів, які швидко псуються і не вимагають значної обробки. Тут також мінімальні вимоги щодо контролю якості. Прикладом неформальних моделей може бути вирощування орхідей та свіжих овочів у Тайланді для ринків Бангкоку за усними домовленостями з приватними торговими представниками.

Посередницька модель має більшу мережу постачальників та суворіший контроль за ними, ніж неформальна модель. Так само, як у випадку з неформальною моделлю, виробники звертаються до посередників, наприклад до об'єднань фермерів, які формально або неформально забезпечують збут продукції. Прикладом такої моделі є реалізація кави зі Східної Уганди, коли 3500 дрібних виробників кави мають гарантії щодо збуту своєї продукції у випадку відповідності її стандартам. Єдиним зобов'язанням фермерів є дотримуватися розповсюджених сільськогосподарських вимог, наприклад щодо просушки кавових зерен.

Для вступу в подібні об'єднання фермерів відсутні внески, але фермери зобов'язані за контрактом забезпечувати у разі необхідності допомогу іншим учасникам об'єднання. Зазвичай посередники організують усе від імені кінцевого покупця та забезпечують повністю весь супровід щодо реалізації продукції. Така модель є ефективною, коли задіяно велику кількість виробників, а менеджмент є налагодженим. Організація роботи по обслуговуванню тисяч дрібних товаровиробників вимагає, ясна річ, значних менеджерських

зусиль, причому часто у таких випадках доречно звертатися до послуг аутсорсингових компаній. Посередницька модель є розповсюдженою у Південно-східній Азії. Зокрема, у Північному Тайланді більше 30 000 фермерів вирощують соєві боби та кукурудзу з орієнтацією на японський ринок.

Багатостороння модель зазвичай є виникає як наслідок від приватизації напівдержавних підприємств та може включати організацію фермерів у кооперативи або залучення фінансових інститутів. Тут часто задіяні різноманітні державні установи так організації, приватні компанії та фінансові інститути. У даному випадку наявний також значний контроль за всім процесом створення вартості: від посадки до збору урожаю. Контракти за багатосторонньою моделлю містять умови щодо стандартів якості, цін, умов щодо поставок урожаю, процедур оплати та страхування.

Важливою передумовою багатосторонніх моделей є довіра між учасниками угод. Такі моделі часто застосовуються для виробництва і просування сільськогосподарської продукції, яка вимагає високого ступеню обробки, наприклад чай, тютюнові вироби, бавовна, тростяний цукор. Дрібні виробники можуть мати високу продуктивність праці, але навряд можуть забезпечити ефект економії на масштабах на етапі обробки. Завдяки схемам контрактного фермерства можна забезпечити високу виробітку за низьких середніх витрат та ефекту масштабу на стадії обробки.

Модель «нерухомого ядра» («прив'язки до землі») є найбільш централізованою з усіх схем контрактного фермерства і доречною за можливості забезпечення ефекту масштабу, причому не тільки на етапі обробки, але і на етапі виробництва. Сімейні фермерські господарства можуть не бути достатньо ефективними у вирощуванні окремих культур, як крупні сільськогосподарські підприємства. Якщо є ризик щодо поставок з боку фермерів як з позицій кількості, так і з позицій якості, то обробник може частково компенсувати видатки за рахунок використання нерухомості. Обробник може задовольнити всі умови щодо експорту (зберігання, умови праці, вимоги щодо забезпечення сталого розвитку, необхідних перевірок,

моніторингу тощо). Модель нерухомого ядра є найбільш доречною для вирощування тростинного цукру та деяких видів продукції садівництва.

Суттєвим недоліком моделі є той факт, що є необхідність у придбанні землі або довгостроковій її оренді. Також дана модель є незручною для країн, де відчувається дефіцит землі як ресурсу. Що стосується України, то використання такої моделі із значною прив'язкою до землі є якраз доречним у зв'язку із наявністю значного обсягу даного ресурсу.

4.3. Переваги та недоліки для фермерів та закупівельних компаній по використанню контрактного фермерства

Для того, щоб залучити фермерів до схем контрактного фермерства та зробити так, щоб вони залишалися зацікавленими у подальшій роботі, контрактне фермерство повинно мати переваги перед іншими формами співробітництва при виробництві та реалізації продукції. Фермери будуть зацікавленими у роботі за схемами контрактного фермерства, якщо їх вигоди будуть більшими за корисність, яку вони можуть отримати за інших альтернатив. Такі фактори довіри як якість та прозорість є дуже важливими при веденні торгівлі як на національних, так і на глобальних ринках. Приватний бізнес завжди виставляє суворі вимоги. Контрактування передусім є гарантією того, що всі вимоги, які висувуються до виробництва, є виконаними. Доступ до гарантованих ринків є гранично важливим, якщо відбувається торгівля товарами, які швидко псуються. Іноді на жаль до 40 % продукції викидається у зв'язку із її псуванням до реалізації. Крім того, що за контрактного фермерства ринки є гарантованими, знижуються цінові ризики у випадку, якщо ціни є узгодженими завчасно, а не спотові ціни. Саме ризик-менеджмент є ключовим та фундаментальним фактором мотивації для тих фермерів, хто часто зіштовхується з коливаннями цін на свої урожаї. Контрактне фермерство також забезпечує резерв на зростання чистих фермерських доходів через вищу продуктивність та можливі надбавки на ціни.

Ще одним стимулом для фермерів, особливо дрібних, долучитися до схем контрактного фермерства є більший доступ до кредитів. Контрактне фермерство може бути єдиним стимулом для фермерів виробляти нетрадиційну сільськогосподарську продукцію, оскільки таке виробництво є дорожчим у розрахунку на гектар при порівнянні з продукцією традиційною для даного регіону. Наприклад, у Мексиці вирощування полуниці є в десять разів дорожчим, ніж вирощування кукурудзи.

Варто відмітити, що схеми контрактного фермерства діють тільки у бізнесі з підтвердженою репутацією. Це є необхідною умовою кредитування агробізнесу. Контракт з малими аграрними підприємствами зазвичай включають форвардні платежі з метою допомоги у подоланні фінансових обмежень, з якими зіштовхуються фермери. Аграрні підприємства мають перевагу перед банками як позичальники, тому що вони мають можливість моніторити та самостійно повертати кредити за умовами контракту. Також їх часто кредитують за нижчими відсотками по кредитах.

Ще одним шляхом для контрактного фермерства є шлях, коли контрактне фермерство стає запорукою отримання кредиту, тобто схема, за якою фінансові інституції приймають самі контракти як забезпечення за позиками напряду від фермерів. У певних випадках, в тому числі з великими інвестиціями, аграрний бізнес діє фактично як посередник між аграрним бізнесом та сільськогосподарськими виробниками.

Сільськогосподарські виробники виграють від контрактного фермерства ще й тому, що найчастіше саме за схемами контрактного фермерства вони отримують більші доходи, аніж ті сільськогосподарські виробники, які працюють самостійно. Більші доходи знижують ризики неплатоспроможності та невиплати кредиту, що дає можливість фермерам отримувати кредити напряду від фінансових інститутів.

Непрямими засобами отримання кредиту для дрібних фермерів є система складського розпису (warehouse receipt system (WRS)). Наприклад, у Гані уряд застосовує систему, коли зернові склади при прийомі продукції повинні

керуватися певними нормами та стандартами при прозорому регулюванні. Завдяки такій системі не тільки запроваджено певні умови зберігання продукції, такі необхідні фермерам, які б за інших умов змушені були продавати незалежно від ринкових умов, але ще й система видачі розписок в отриманні полегшує доступ до кредитів.

Отримання знань також пов'язане з технічною допомогою. Обнародування позитивних ефектів від контрактного фермерства та розвиток людського капіталу можуть продукувати динамічний розвиток у довгостроковій перспективі та мотивувати фермерів до розробки та впровадження своїх проектів.

Наявний приклад сіл в Індонезії, коли сільськогосподарські виробники-підприємці отримали стимул до вироблення пальмової олії самостійно на засадах контрактного фермерства. У цьому випадку, такі нематеріальні вигоди, як престижність, стали ще одним стимулом до подальшого укладення контрактів.

Таблиця 4.1

**Потенціал запровадження контрактного фермерства для
сільськогосподарських виробників [23]**

<i>Потенційні переваги для фермерів</i>	
<i>Потенційні недоліки для фермерів</i>	
<i>Зниження ризику</i> <i>Зростання ризику</i>	Гарантовані ціни Зниження ризику виробництва завдяки новим технологіям <i>Доступ до надійних ринків</i> <i>Маніпулювання стандартами якості</i>
<i>Вищі доходи</i> <i>Нижчі доходи</i>	Доступ до кредитів Забезпечення авансових платежів Забезпечені (субсидовані) ресурси / послуги <i>Корупція серед персоналу компанії</i> <i>Гарантовані ціни > ціни на відкритому ринку</i> <i>Гарантовані ціни < ціни на відкритому ринку</i>
<i>Позитивні екстерналії</i> <i>Негативні екстерналії</i>	Нарощування потенціалу Впровадження нових технологій Домінування монополій / монопсоній Зростання престижу в громаді <i>Зниження продовольчої безпеки</i> <i>Зростання впливів об'єднань на громаду</i> <i>Часткова втрата прав землекористування</i> <i>Сукупний негативний вплив на довкілля</i>

Для аграрного бізнесу обрання контрактного фермерства є передусім економічним вибором, хоча політична доцільність також може відігравати певну роль.

Аграрний бізнес на міжнародних ринках пристосовується до існуючих цін, причому метою є досягнення точки беззбитковості. Аграрні виробники прагнуть мінімізувати витрати на закупівлю до найнижчої закупівельної ціни, маніпулюючи кількістю та якістю продукції.

Виробники обов'язково дотримуються умов контракту, а ціни дорівнюють граничному доходу від виробництва. При цьому знижуються витрати на транспортування, і виробники мають можливість зосередитись виключно на вирощуванні продукції.

Однією зі стратегій для аграрного бізнесу в умовах невизначеності є отримання доходів за умови спотового ціноутворення (не планового, а відповідно до наявної на певний момент ситуації на ринку). У такому разі відсутні гарантії щодо обсягів продажів. Іншою стратегією є визначення обсягів продажів та цін завчасно. Тоді висуваються більші вимоги до якості продукції.

Контрактне фермерство може бути також частиною політичної стратегії у тому випадку, якщо певні території є депресивними та вимагають державної підтримки. Тоді держава може, наприклад, орендувати певні землі та застосувати певні економічні стимули (допомога у наданні пільгових кредитів або пільги щодо оподаткування) щодо організації аграрного бізнесу там.

В цілому, що стосується ціноутворення при реалізації продукції із запровадженням проектів з контрактним фермерством, то треба відмітити, що саме сільське господарство у світовій практиці було однією з перших галузей, де такі проекти застосовувалися саме у зв'язку із такими характеристиками сільськогосподарської продукції як швидкопсувність.

Ціноутворення за контрактного фермерства стосовно сільськогосподарської продукції може приймати форму або спотового ціноутворення плюс надбавка, або бути ціноутворенням, яке базується на знижках з кількості. [23]

В Африці, наприклад, більшість контрактів укладається з використанням фіксованих цін. Щорічно, на початку сезону, встановлюються ціни на тютюнові вироби, і закупівельні компанії сплачують гарантовану ціну за урожай. Формула ціни при цьому враховує собівартість урожаю, надбавку, але з урахуванням вартості вхідних ресурсів, наданих під час виробництва. Така формула, що включає в себе витрати на вхідні ресурси, має перевагу зменшення ризику шахрайства у поведінці закупівельних компаній.

Фермери отримують вигоду від фіксованого ціноутворення, оскільки це усуває ціновий ризик та невизначеність з боку попиту. Для агробізнесу фіксована ціна забезпечує більшу фінансову та маркетингову передбачуваність та знижує невизначеність. Однак, для закупівельних компаній існує ризик встановлення занижених цін, а фермери можуть бути схильними до продажу продукції на стороні, особливо якщо спотова ціна виявиться вищою, ніж гарантована фіксована ціна.

Ця небезпека для закупівельних компаній може бути пом'якшена шляхом розбиття платежів: якщо фермери отримують певну плату протягом всього виробничого циклу (і не тільки при збиранні) їх потреба в готівці задовольняється, а схильність до продажу на стороні зменшується. Отже, розподілені у часі платежі в цілому сприяють дотриманню контрактів.

Окрім контрактів з фіксованою ціною, існує альтернатива гнучкого або спотового ціноутворення. Контракти, які укладаються одразу на використання спотового ціноутворення, знижують ризики по ціновій невизначеності для виробників сільськогосподарської продукції, а для закупівельних компаній є вигідними у зв'язку із зниженням ступеню невизначеності щодо оцінки майбутньої вартості продукції.

Базуючись на формулі, визначеній завчасно, закупівельні компанії сплачують ціну, актуальну на період збору урожаю, плюс надбавку, але з врахуванням вартості вхідних ресурсів, наданих під час виробництва. Прикладом є схема контрактного фермерства для цукрового очерету в Кенії: фермери отримують ціну на час збору врожаю, ніж передбачена ціна на момент

посадки. Зміни цін оголошуються за декілька тижнів до власне виконання контракту. У деяких контрактах з гнучким ціноутворенням застосовується механізм «участі у прибутках» всіх учасників угоди.

Участь у прибутках як відомо є потужним мотиваційним стимулом для всіх учасників угоди, оскільки забезпечує мотивацію до успішного виконання покладених зобов'язань. Однак, це може бути дієво тільки у тому випадку, якщо закупівельні компанії є чесними у веденні бізнесу. Такі схеми як «участь у прибутках» завжди вимагають наявності механізмів арбітражу на випадок виникнення потенційних спорів стосовно відповідної ринкової ціни.

Загалом обрання форми ціноутворення та закріплення її у контракті, зокрема, через прописування формули потенційної ринкової ціни продукції, залежить від ступеню ризику, а також величини попиту та пропозиції на ринку. Наприклад, у Норвегії при розведенні та реалізації лосося використовуються як фіксовані, так і гнучкі цінові контракти. Більшість учасників ринку використовує гнучкі формули ціноутворення.

Таблиця 4.2

**Переваги та недоліки контрактного фермерства для виробників
сільськогосподарської продукції [23]**

Потенціальні переваги для виробників сільськогосподарської продукції	
<i>Потенціальні недоліки для виробників сільськогосподарської продукції</i>	
Зниження ризиків	Надійне виробництво та зниження ризиків за рахунок їх розподілення між багатьма учасниками угоди
<i>Підвищення ризиків</i>	<i>Визначена завчасно ціна може бути зависокою, а обсяг пропозиції продукції вищим за необхідний</i>
Вищі прибутки	Нижчі витрати на транспортування (особливо важливо для дрібних с/г виробників)
<i>Нижчі прибутки</i>	<i>Розподілення доходів між всіма учасниками угоди</i>
Позитивні зовнішні екстерналії	Державна підтримка контрактного фермерства
<i>Негативні зовнішні екстерналії</i>	<i>Негативні екологічні або соціальні виклики</i>

При цьому прагнуть до виконання двох завдань: перше – зменшити ризик нереалізації всього обсягу продукції як для фермерів, так і для закупівельних компаній. Роздрібні мережі попередньо відбирають від трьох до п'яти

виробників лосося, які відповідають стандартам якості. Виробники не мають гарантій, що роздрібний продавець придбає весь випуск, але принаймні знає, що мінімальна кількість гарантовано буде продана.

Другим завданням є зменшення коливання цін. Формула ціноутворення може бути прив'язана до ринкової ціни з деякими коригуваннями. Існує також формула, яка має за основу певну базову ціну. Якщо ринкова ціна наближається до базової, то ціна виробники отримують базову, якщо обсяг продажів відрізняється від очікуваного, то коригується і закупівельна ціна. Це обмежує ціновий ризик для виробників і покупців.

Серед факторів, які сприяють вертикальній інтеграції в агробізнесі та, зокрема запровадженню схем контрактного фермерства, є економія на ефекті масштабу під час обробки та транспортування. Виробники сільськогосподарської продукції, які мають високі постійні витрати змушені забезпечувати доволі високі обсяги своєї продукції відповідної якості, щоб перекрити ці витрати. Ця проблема є особливо гострою у випадку виробництва продукції, яка швидко псується. Запровадження контрактного фермерства дозволяє виробникам сільськогосподарської продукції мати відносну впевненість в отриманні доходу. Також важливою є державна підтримка сільськогосподарських виробників, які інтегровані в контрактне фермерство.

Також перевагою контрактного фермерства є сприяння співпраці з супермаркетами. Великі національні та міжнародні мережі супермаркетів є доволі жорсткими у висуванні вимог до якості та безпеки продукції. Вади ринку, зокрема недостатня інформованість суб'єктів ринку, змушують дрібних сільськогосподарських виробників уникати спроб співпраці з мережами супермаркетів через страх невизнання відповідності їх продукції стандартам. Контрактне фермерство дозволяє пом'якшити ризики через гарантування ринків та цін.

Більшість проектів із залученням схем контрактного фермерства здійснюються щодо такої сільськогосподарської продукції як фрукти, овочі, м'ясо, а також щодо продукції із подальшою промисловою переробкою, зокрема пальмова олія, кава або чай, призначені для експорту. Реалізація такої

продукції не може бути гарантованою у зв'язку з високою швидкістю псування та відповідно неможливістю тривалого зберігання. Скорочення «шляху до супермаркетів» у даному випадку є ключовою перевагою. Наприклад, в Африці більшість органічної сільськогосподарської продукції надходить саме від дрібних фермерів за схемами контрактного фермерства.

Таблиця 4.3.

Ранжування сільськогосподарської продукції відповідно до її придатності для проектів з контрактного фермерства [23, с.16]

Місце у рейтингу	Вид сільськогосподарської продукції	Характеристика
1	Птиця, м'ясо	Швидкопсувні, необхідні технічні знання, безпека харчових продуктів необхідний контроль, високі фіксовані витрати при обробці.
2	Бавовна, тютюн, цукровий очерет	Висока вартість обробки, мало відносно невелика кількість покупців
3	Квасоля, помідори	Швидкопсувні, трудомісткі, вимагається технічна експертиза, суворий контроль, необхідний для безпеки харчових продуктів
4	Кава, чай	Швидкопсувні, суворий контроль є необхідним для маркетингу, високі витрати на обробку.
5	Зернові (рис, пшениця)	Велика кількість покупців, невисокі вимоги до робітників, які вирощують, відносно низька вартість

Таким чином, сільськогосподарська продукція, до якої застосовуються схеми контрактного фермерства має тенденцію до того, щоб бути трудомісткою та швидкопсувною, такою, що можливим є досягнення ефекту масштабу при транспортуванні та в маркетингу, але не на стадії виробництва. Зазвичай схеми контрактного фермерства застосовуються у тропічних країнах до тютюну (трудомісткий), цукрового очерету (швидкопсувний, економія масштабу при обробці), бавовни (часто процес вирощування здійснюється державою або монопольними об'єднаннями, які забезпечують високі гарантії щодо виконання контрактів), чаю (швидкопсувний), зернових, птиці, молочних продуктів, пальмової олії. Переважно використання схем контрактного фермерства, зокрема через реалізацію проектів, є вигідним, оскільки знижує ризики та забезпечує прискорену реалізацію сільськогосподарської продукції.

4.4. Доцільність застосування проектів з контрактного фермерства у сільському господарстві

Досвід застосування проектів з контрактного фермерства у сільському господарстві загалом є позитивними. Хоча у деяких дослідженнях критикується контрактне фермерство як експлуататорське та згубне для дрібних виробників сільськогосподарської продукції. У таких дослідженнях доводиться, що ряд факторів можуть загрожувати дрібним учасникам угод з контрактного фермерства. Це зокрема недостатня інформованість окремих агентів у порівнянні з іншими, потенційно двозначна поведінка закупівле них компаній та монопсонічне ціноутворення, тобто коли наявний тільки один покупець, здатний нав'язувати свої умови, зокрема щодо цін. Та й загалом, транснаціональні корпорації вважають за краще укладати договори з великими господарствами, оскільки витрати на укладання угод в такому разі є нижчими. Як приклад критики контрактного фермерства наводять закупівельну політику компанії Nestlé, яка призвела до виходу з бізнесу 60 000 дрібних фермерів у Бразилії. Втім, наприклад, у Пакистані Nestlé закуповує молоко у більше, ніж 135 000 дрібних сільськогосподарських виробників. Пояснення тут дуже просте: критичною детермінантою є вартість закупівель у співвідношенні до ціни продукції. Якщо малі підприємства здатні виробляти великі обсяги продукції, то вони можуть бути конкурентоспроможними, та великі закупівельні компанії будуть охоче з ними співпрацювати.

Критики контрактного фермерства також стурбовані тим, що владні відносини між агробізнесом і фермерами (виробниками сільськогосподарської продукції) є нерівними та перешкоджають дрібним власникам вести переговори про «справедливі» контракти. Труднощі посилюються часто незнанням мови, що використовується в контрактах, сільськогосподарськими виробниками, що призводить до підписання ними угод, які вони не до кінця розуміють. Загалом на сьогодні вже у світі наявна загроза того, що дрібні фермери стануть все більш залежними від агробізнесу, тому що вони стали надто спеціалізованими у своїх виробництвах і поступово втрачають можливості діяти на ринку

самостійно. Такий дисбаланс, на думку критиків запровадження проектів з контрактного фермерства, може поглиблюватися і надалі, послаблюючи позиції фермерів аж до *de facto* найманців великого агробізнесу. Також існує думка, що контрактне фермерство може навіть погіршувати продовольчу безпеку домогосподарств у тому випадку, якщо за угодою не дозволяється використовувати певні земельні ділянки для вирощування інших, не передбачених в угоді, культур. Наприклад, використання землі для вирощування бавовни, тютюну або тростинного цукру обмежує обсяги земельних ділянок, які можна використовувати для вирощування продовольчих культур, наприклад зернових. Виходом у такому випадку є паралельна висадка на відведених земельних ділянках технічних, кормових та продовольчих культур.

Втім, більшість досліджень застосування проектів з контрактного фермерства у світі доводять, що контрактне фермерство є виграшним для всіх виробників сільськогосподарської продукції, включно з дрібними. Навіть беручи до уваги наявність ризику для дрібних фермерів, відстежується позитивна динаміка їх доходів при впровадженні проектів контрактного фермерства. Наприклад, у Кенії доходи виробників органічної кави зросли на 75 % після початку впровадження проектів з контрактного фермерства. В Нікарагуа після впровадження проектів з контрактного фермерства при виробництві пальмової олії відбулося зростання не тільки доходів, але й продуктивності праці. Також є свідчення того, що впровадження проектів з контрактного фермерства сприяє прискоренню впровадження нових технологій при виробництві сільськогосподарської продукції, і це безперечно можна також вважати позитивним ефектом від таких проектів, хоча зростання доходів сільськогосподарських виробників може і не спостерігатися. Також при впровадженні проектів з контрактного фермерства може спостерігатися позитивний соціальний ефект, зокрема у відсталих районах, звичайно за умови державної підтримки таких заходів. Так, наприклад, у Індонезії вдалося навіть скоротити розрив між селами, причому бідніші села більш охоче залучалися до контрактного фермерства. При цьому спостерігався також розвиток супутніх

галузей та активізація підприємницької діяльності. Впровадження проектів з контрактного фермерства мало позитивний вплив на людський капітал, оскільки сприяло сільськогосподарськими виробниками освоєнню нових прогресивних практик господарювання.

У довгостроковій перспективі розвиток контрактного фермерства у регіонах сприяє досягненню основних цілей сталого розвитку. Інвестори, держава та недержавні організації, фінансуючи контрактне фермерство з орієнтацією на досягнення ринкових цілей, в сучасних не можуть ігнорувати цілі соціального та екологічного блоків. Наприклад, Mumias Sugar Company в Кенії в 2017 році не змогла розплатитися з усіма учасниками контракту та змушена була звернутися за допомогою до уряду для покриття своїх зобов'язань.

Існують певні передумови в економічному розвитку країни, які бажано виконати для успішної реалізації проектів з контрактного фермерства. Як відомо, для уряду в умовах забезпечення сталого розвитку як країни в цілому так і окремих її регіонів важливим є досягнення цілей економічних, політичних, цілей захисту навколишнього середовища. Політика та політична стабільність, верховенство права та прозорість є фундаментальним підґрунтям зокрема і у привабленні іноземних інвесторів. Державна політика є важливою передумовою для забезпечення розвитку підприємництва, зокрема сільському господарстві. Наступна важлива передумова – це ставлення крупного агробізнесу до реалізації проектів з контрактного фермерства.

У випадку, якщо менеджмент агрохолдингів вирішить такі проекти несумісними з власними корпоративними цілями, зокрема у запровадженні партнерства з дрібними виробниками сільськогосподарської продукції, то це може навіть стати основною перешкодою для реалізації проектів з контрактного фермерства у певному регіоні.

Основними причинами відмови крупного аграрного бізнесу брати участь в проектах з контрактного фермерства можуть бути побічні позапланові продажі, невідповідність продукції стандартам та ненадійні поставки.

Важливою перешкодою на шляху успішної реалізації проектів з контрактного фермерства є продаж продукції «на сторону», тобто не закупівельним фірмам. Такий продаж може набути значних обсягів, якщо ринкові ціни виявилися вищими за гарантовані форвардні ціни, і спокуса продати не за угодою посилюється наявністю великої кількості покупців.

Взагалі, контрактне фермерство є найуспішнішим за умови монопсонії. Для сільськогосподарських виробників продаж «на сторону» може використовуватися як спосіб розплатитися за раніше надані кредити ще до отримання планових доходів.

Альтернативна поведінка покупців може також мати місце у випадку умисних затримок з постачанням з метою спровокувати перемовини щодо підняття контрактних цін. Варто зазначити, що для закупівельних компаній татка поведінка сільськогосподарських виробників може бути фатальною. Аграрний бізнес інвестує сільськогосподарських виробників, забезпечує наявність обладнання, обслуговування, допомагає в отриманні кредиту, фермери продають продукцію іншими покупцям в обхід угоди. Знизити таку фінансову загрозу аграрний бізнес може шляхом забезпечення повернення своїх внесків. Даний фінансовий ризик є насправді суттєвою пересторогою для аграрного бізнесу щодо реалізації проектів з контрактного фермерства.

Наприклад, у Замбії саме «продажі на сторону» стали загрозою виживання бавовняної та тютюнової збутових мереж. Причому судові тяжби щодо невиконання контрактних умов занадто часто є тривалими та дорогими, а результат їх не завжди можна спрогнозувати.

Отже, загалом впровадження проектів з контрактного фермерства є позитивним досвідом та сприяє розвитку регіонів в економічному та соціальному вимірах. З позицій держави, ефект від таких проектів є позитивним ще й з позицій поживлення міжнародного співробітництва, зростання експортної складової у внутрішньому валовому продукті.

РОЗДІЛ 5. СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ТА МІГРАЦІЙНИЙ КАПІТАЛ

5.1. Основні засади соціальної відповідальності і продовольча безпека.

5.2. Питання бідності і продовольча безпека

5.3. Взаємозв'язок міграції населення та продовольчої безпеки

5.4. Взаємозв'язок міграції населення та продовольчої безпеки

5.5. Міграційний капітал: економічний ефект для сталого розвитку АПК

5.1. Основні засади соціальної відповідальності і продовольча безпека

Сучасне підприємництво розвивається в умовах, коли необхідним є врахування новітніх викликів світового економічного середовища: розвиток політики держав в рамках Цілей сталого розвитку, зростаюча екологічна складова будь-якої діяльності, особливо виробництва товарів та послуг, більша орієнтація персоналу на особистісний та професійний розвиток, швидкий розвиток ринку нових товарів та послуг, що вимагає не менш швидкого реагування власників, інвесторів та керівників, а також появу нових компетентностей працівників. Важливим засобом досягнення успішності бізнесу в умовах розвитку світової економіки на теперішній час стає соціальна відповідальність бізнесу (СВБ). Напрямки її прояву масштабні за своїм охопленням й в цілому можуть бути визначені через групи стейкхолдерів, а саме:

- соціальна відповідальність перед працівниками підприємств;
- соціальна відповідальність перед власниками/інвесторами;
- соціальна відповідальність перед споживачами;
- соціальна відповідальність перед постачальниками/конкурентами;
- соціальна відповідальність перед державою/спільнотою.

Основною суттю СВБ є те, що підприємства досягаючи своєї основної функції – отримання прибутку, орієнтовані на етичний, екологічний її прояв. Тобто, підприємства максимізують свій капітал з урахуванням потреб працівників, споживачів, суспільства. Особливістю СВБ в сучасному світі є те, що якщо раніше вона була притаманна невеликій кількості великих компаній,

то зараз все більша кількість підприємств звертається до того, що впроваджує на підприємствах соціально-відповідальні практики, формують відділи соціальної відповідальності, розробляють звіт з СВБ й т.д.

В її рамках можна виділити як соціально-економічну відповідальність (СЕВП), так і соціально-екологічну. Так, соціально-економічна відповідальність підприємства визначається як свідомо і добровільна економічна поведінка підприємницької структури (стратегії та тактики діяльності), спрямованої на забезпечення балансу її економічних інтересів з цілями сталого розвитку національної економіки з урахуванням інтересів усіх груп стейкхолдерів і за рахунок застосування економічних інструментів і важелів.

Сама соціально-економічна відповідальність спрямована на підвищення економічного добробуту працівників, власників, споживачів, суспільства та держави взагалі. Тоді як соціальна відповідальність має й інші аспекти: екологічний, правовий, етичний. Що й спрямовані на відповідальність у цих сферах: дотримання вимог до виробництва, підтримання чи покращення екологічного стану нашого суспільства, виконання етичних чи правових норм тощо [64].

Звертаючись до визначення поняття продовольчої безпеки, яке визначено Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України» [118], продовольча безпека – це захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності.

Визначення цього терміну Продовольчою і сільськогосподарською організацією ООН (ФАО ООН) полягає в наступному: продовольча безпека існує тоді, коли всі люди у будь-який час мають фізичний та економічний доступ до достатньої, безпечної та поживної їжі для задоволення своїх харчових потреб та харчових уподобань для активного та здорового життя [7].

З цих визначень ми бачимо, що продовольча безпека передбачає доступ людей до продуктів харчування, які задовольняють їхні життєві потреби та

забезпечують життєдіяльність людини. В обох визначеннях зауважено на економічний доступ до продуктів харчування, що визначає необхідність забезпечення людей грошовими засобами для отримання їжі, але законодавче трактування відрізняє роль держави.

Так як згідно закону України, саме держава гарантує цей доступ, то це означає, що держава повинна забезпечувати мінімум цього доступу до продуктів харчування, що може мати вигляд у встановленні мінімальної заробітної плати на належному рівні (не нижче прожиткового рівня), надання адресної допомоги малозабезпеченим сім'ям тощо.

Якщо узагальнити визначення продовольчої безпеки, то це наявність можливості отримувати продукти харчування для забезпечення власних потреб та харчових уподобань для здорового життя.

Проблема продовольчої безпеки на цей час постала достатньо гостро як в Україні, так і світі. Так, В. Ю. Уркевич та М. В. Шульга зі співавторами у своїй монографії зазначають те, що проблема продовольчої безпеки має загально-світовий масштаб та виділяють наступні чинники цього: продовольча криза, яка викликана зростанням населення планети; природні аномалії, які є проявами глобального потепління; виснаження ґрунтів внаслідок здійснення господарської діяльності та нераціонального використання природних ресурсів тощо.

Вони зазначають, що виходячи з цього, одним з найважливіших завдань економіки є збільшення виробництва продуктів харчування та підвищення якості та безпечності [42].

С.В. Щербина в своєму аналітичному дослідженні наводить також причини проблем з продовольчою безпекою – негативна динаміка якісного та кількісного продовольчого забезпечення, що спричинила нераціональну структуру споживання продуктів харчування [158].

Узагальнюючи вищенаведене, можна сказати, що на цей час існує проблема продовольчої безпеки, яка спричинена технологічним розвитком суспільства, його чисельністю, нераціональним використанням ресурсів та неякісним якісним та кількісним забезпеченням, що призводить до

диспропорцій в споживанні продуктів харчування. Отже, виходячи з цього, можна стверджувати, що держава має вплив на цю сферу й має її регулювати, але й підприємства можуть забезпечувати продовольчу безпеку.

Причому проявляться це може в різних напрямках своєї діяльності. По-перше, підприємства мають забезпечувати якість продукції, її відповідність нормам та стандартам виробництва, по-друге, підприємства мають піклуватись про відповідальне ставлення до зовнішнього середовища, використовуючи ресурси належним чином, з урахуванням основної ідеї сталого розвитку – використання ресурсів з урахуванням інтересів наступних поколінь, по-третє, підприємства мають виробляти продукцію згідно попиту, по-четверте, підприємство може виступати благодійником та на давати продовольчу допомогу нужденним, по-п'яте, доброчесно формувати цінову політику підприємства, щоб забезпечити економічний доступ до продуктів харчування тощо.

Роль держави в цьому процесі може проявляться в гарантуванні дотримання необхідного рівня забезпечення підприємствами продовольчої безпеки, тобто прийняття відповідного законодавства, яке регулює діяльність підприємств в цьому напрямку.

В цілому, велика кількість напрямків соціально-відповідальної діяльності підприємств по відношенню до забезпечення продовольчої безпеки, може бути віднесена до напрямів та інструментів СЕВП, але там є й інші, які стосуються екологічних, правових та етичних, що входить в цілому до СВБ й тому в рамках цього наукового дослідження ми будемо розглядати зв'язок саме між СВБ та продовольчою безпекою.

І.М. Лесік зазначає, що «в цьому контексті соціальна відповідальність має спільні цілі з проблемою забезпечення продовольчої безпеки: захист життя, здоров'я споживачів продукції та забезпечення достатнього рівня споживання харчових продуктів» [89]. Отже, соціальна відповідальність спрямована на забезпечення того, що й продовольча безпека, тобто це й здоров'я людей, їхній доступ продуктів харчування, які належної якості та підвищують якість життя людини.

Можна сказати, що забезпечення продовольчої безпеки є одним з проявів соціальної відповідальності бізнесу.

Згідно аналітичного дослідження стану продовольчої безпеки в Україні, яке виконувалось у контексті запровадження адресної допомоги у продуктах харчування для малозабезпеченого населення у 2018 р. 14 млн осіб в нашій країні отримують в місяць доходи менші прожиткового мінімуму, що складає 33,9% громадян країни. Велика частина громадян України не можуть дозволити собі здійснювати непередбачені витрати. Проблема якісного та кількісного недоїдання в Україні стосується 60% населення, віднесеного класифікацією ООН до бідного [158].

Для визначення напрямів підвищення СВБ щодо продовольчої безпеки в Україні, звернемося до світового досвіду в цій сфері. Аналіз наукової літератури з'ясував, що в цілому реалізація СВБ щодо продовольчої безпеки виражається через надання продовольчої допомоги, а саме у вигляді безкоштовного надання продуктів харчування.

Спочатку розглянемо США, як одну з найбільш розвинених країн в світі. Так, у 2015 р. більше 39 млн тон продовольства вироблялось в цій країні. Однак, в той час, як мільйони тон їжі утилізувались майже 11.8% американських домогосподарств, що дорівнює приблизно 15 млн. домогосподарств, мали труднощі в забезпеченні членів своїх родин їжею через брак ресурсів у 2017 р. За оцінками експертів, велика кількість продовольства, що викидається на сміттєзвалища, залишається цілком корисною їжею та може бути виділена на продовольчу допомогу. Таким чином, зазначається, що збираючи якісну, здорову їжу та виділяючи її нужденним домогосподарствам, вирішується декілька проблем: люди отримують доступ до здорового харчування, підтримуються місцеві громади та зберігаються кошти [30].

Слід зауважити, що найбільш розвинутою формою СВБ в США є філантропія чи благодійність. Деякими вченими ці поняття розрізняються, але в рамках даного наукового дослідження будемо вважати їх тотожними. А саме, під філантропією мається на увазі надання допомоги у грошовому чи

матеріальному вигляді на безоплатній основі. Основною умовою філантропії, як і СВБ в цілому, є її добровільність.

Однією з важливих проблем, яка існує в США, залишається голод. Приблизно 46 млн осіб є незахищеними через продовольчу небезпеку, серед яких $\frac{1}{4}$ це діти. Для цього в країні створені спеціальні організації: банки їжі, неприбуткова організація «Нагодуй Америку» тощо, які співпрацюють із великими продовольчими компаніями по вирішенню проблеми забезпечення громадян продовольством [34].

Агенція із захисту навколишнього середовища США зазначає, що донорами продовольчої допомоги можуть виступати як великі виробництва, так й мережі супермаркетів, оптові продавці, фермери, продовольчі посередники тощо. Це може бути здійснено у вигляді банків їжі, які збирають благодійну продовольчу допомогу. Таким чином, досягається подвійний соціально-економічний ефект: вирішується проблема із доступністю продовольчого забезпечення громадян їжею, а також економія коштів донорів, завдяки зниженню витрат на зберігання та утилізацію продовольства.

Також, Harvard food law and policy clinic стверджує, що у 2016 р. приблизно 40% виробленої у США їжі залишалось невикористаною, в той час як 12.3% домогосподарств відчували продовольчу небезпеку. Згідно даних Департаменту сільського господарства США, у 2017 р. 88.2% домогосподарств були забезпечені продовольством, 11.8% (15 млн. домогосподарств) не мали з тих чи інших причин доступу до їжі в певні періоди протягом року [16]. У 2018 р. 88.9% населення США були забезпечені продовольством, в той час як 11.1% (14.3 млн домогосподарств) мали проблеми із доступом до продовольства протягом 2018 р. [6].

Наочно рівень продовольчого забезпечення США можна представити у таблиці 5.1 та на рисунку 5.1. В таблиці та на рисунку наведено дані по долі господарств, які мали доступ до продуктів харчування, відповідно, доля тих, хто не мав доступу в певні періоди протягом року, а також виділено долю домогосподарств із дуже низьким рівнем продовольчої безпеки, тобто тих, у

кого нормальний режим харчування був порушений, а споживання їжі зменшувалось в рази, оскільки не було грошових чи інших ресурсів на харчування.

Таблиця 5.1.

Рівень продовольчої безпеки домогосподарств США, 1995-2018 р.р.*

Рік	Частка домогосподарств, які забезпечені продовольством, %	Частка домогосподарств, які не мали доступу до продовольства в певний період року, %	Дуже низький рівень продовольчої безпеки, %
1995	88.06	11.94	4.14
1996	87.98	12.02	4.29
1997	89.89	10.11	3.22
1998	88.21	11.79	3.71
1999	89.94	10.06	2.97
2000	89.53	10.47	3.13
2001	89.31	10.69	3.26
2002	88.90	11.10	3.50
2003	88.79	11.21	3.49
2004	88.05	11.95	3.94
2005	89.00	11.00	3.87
2006	89.06	10.94	3.99
2007	88.89	11.11	4.06
2008	85.41	14.59	5.72
2009	85.31	14.69	5.71
2010	85.49	14.51	5.35
2011	85.06	14.94	5.72
2012	85.49	14.51	5.72
2013	85.72	14.28	5.58
2014	85.95	14.05	5.59
2015	87.34	12.66	5.04
2016	87.70	12.30	4.86
2017	88.20	11.80	4.52
2018	88.93	11.07	4.32

*Створено на основі даних [6]

Аналізуючи наведену таблицю та графік ми бачимо, що рівень продовольчої безпеки в США змінювався протягом останніх 23 років. Так, якщо порівняти початок представленого періоду та кінцевий рік дослідження, то бачимо, що зараз показники приблизно на тому ж самому рівні, однак відмітні певні коливання у цей період. З 1995 р. до 2007 р. коливання були в межах 1-2% (найбільша зміна – зменшення з 1996 р. з 12.02% до 10.11% у 1997 р. й зростання з 1997 р. до 11.79% у 1998 р.). Після цього до 2007 р. зміни не були такими чисельними. Однак, із настанням світової економічної кризи, кількість домогосподарств, які були незабезпечені продовольством в певні періоди протягом року, значно зростає: з 11.11% у 2007 р. до 14.59% у 2008 р. У 2009 р. зростання продовжувалось, але вже не так кардинально (частка домогосподарств зростає на 0.1% у 2009 р. в порівнянні із 3,48% зростання у 2008 р.), що пояснюється завершенням в США економічної кризи та поступовим виходом держави із неї.

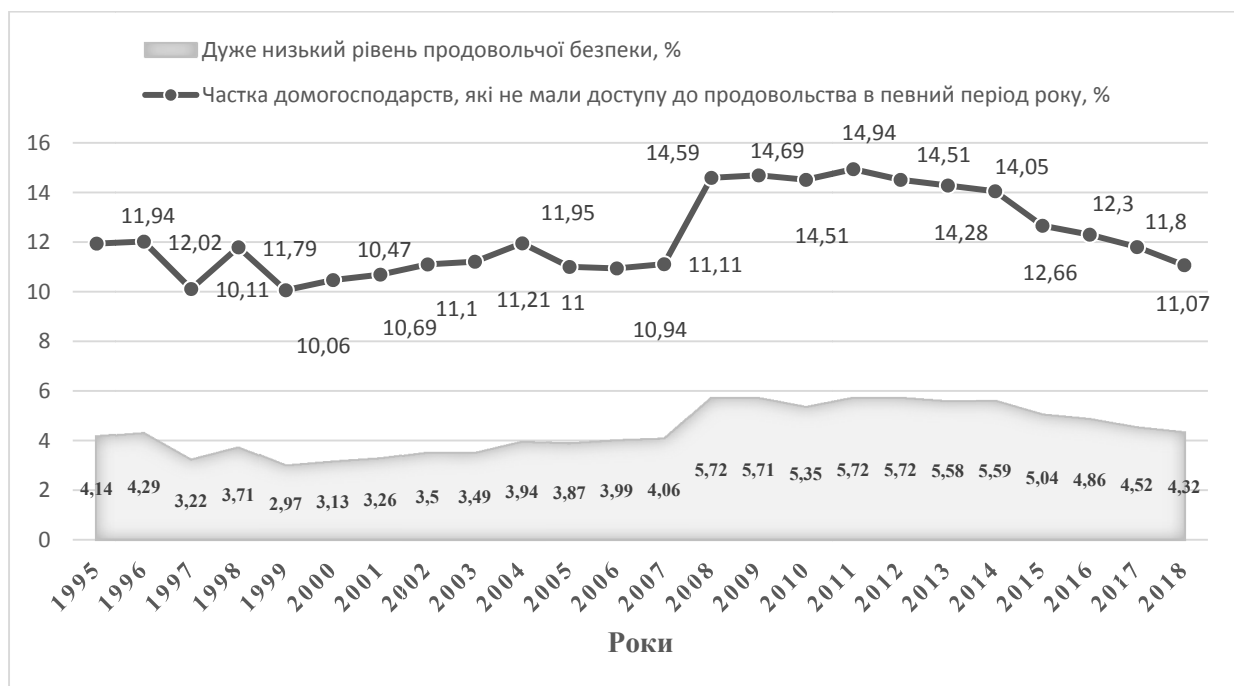

Рис. 5.1. Динаміка продовольчої незахищеності в США, % до загальної кількості населення

Після 2009 р. можна спостерігати зростання частки домогосподарств, які були забезпечені продовольством з 85.31% у 2009 р. до 88.93% у 2018 р. з невеликим зменшенням у 2011 р. до 85.06%. Це наочно відображає позитивну динаміку щодо вирішення проблеми продовольчої безпеки в США.

Порівнюючи показники частки домогосподарств, які не мали доступу до продовольства в певний період року із показником домогосподарств із дуже низьким показником продовольчої безпеки, то ми бачимо, що доля таких домогосподарств також змінювалась постійно, в цілому це відбувалось однаково із попереднім показником, але інколи й в різних напрямках. Так, порівнюючи показники 1995 р. та 2018 р. можна побачити, що в цілому вони знаходяться майже на одному рівні – 4.14% у 1995 р. та 4.32% у 2018 р. Однак, у порівнянні із зміною попереднього показника, який враховує й цей, можна сказати, що доля домогосподарств із дуже низьким рівнем продовольчої безпеки зросла відчутно по відношенню до зменшення загальної частки домогосподарств, яка зменшилась на 0.87 п.п., а доля домогосподарств з дуже низьким рівнем продовольчої безпеки зросла на 0.18 п.п.

В цілому, зміни цього показника відбувались рівномірно до попереднього. Значне зниження можна також відмітити у 1997 р. до 3.22 п.п. з 4.29 у 1996 р. У 2006 р. відбулось зростання цього показника до 3.99 п.п. всупереч зменшенню показника частки домогосподарств, які не мали доступу до продовольства у порівнянні до попереднього року. У 2008 р. разом із світовою економічною кризою частка домогосподарств із дуже низьким рівнем продовольчої безпеки зросла на 1.66% у порівнянні із попереднім роком, в той час як попередній показник показав більше відсоткове зростання – на 3.48%.

У висновок можна сказати, що в США також існує проблема продовольчої безпеки населення, доля домогосподарств із дуже низьким рівнем продовольчої безпеки змінюється разом із іншим, більш узагальнюючим показником, й ці коливання відбуваються на фоні економічних процесів в країні та світі. Але, проблема продовольчої безпеки та її вирішення стоїть

достатньо гостро для уряду цієї держави. Велика роль в цьому відводиться саме СББ у вигляді філантропії, притаманній США.

Федеральний уряд, аналізуючи це проблемне питання, розуміє важливість продовольчої благодійності та запровадив податкові знижки для стимулювання підприємства займатись продовольчою благодійністю, яку можна визначити як продовольчу допомогу підприємств та інших організацій різних форм власності та розмірів. Це може бути як допомога у вигляді пожертви власних залишків, які не будуть використані самою компанією, так й виділення коштів для забезпечення необхідним продовольством нужденних.

Так, в США діє декілька стимулів для продовольчих донорів: податковий кредит та податкові знижки, що являють собою економічні важелі для стимулювання СББ. Податкові знижки залежать від типу підприємств, яке здійснює пожертву й виглядають як вирахування із загального доходу, що має бути оподаткований, що знижує саму базу оподаткування на підприємствах. Так, корпорації С не можуть вирахувати більше 10% оподаткованого доходу, інші види бізнесу не можуть знизити свій оподаткований дохід більше ніж на 30% на рік. Але продовольча допомога має бути здійснена в благодійній формі та передаватись спеціальним профільним організаціям [35].

Таким чином, ми бачимо, що проблемі продовольчої безпеки приділено багато уваги в США: на державному рівні застосовуються заходи стимулювання продовольчої благодійності з боку підприємств різних форм власності та розмірів, на рівні інших структур – банків продовольства, організацій з надання допомоги – активно поширюється інформація щодо необхідності здійснювати продовольчу благодійність, так як кількість продовольства, яке невикористане та йде на звалище величезне.

Однак, із таким підходом щодо продовольчої допомоги згодні не всі науковці. Так, у Великій Британії вчені вважають, що масштабна система продовольчої благодійності може мати й негативні соціальні наслідки та наслідки для здоров'я для тих груп, допомагати яким вони спрямовані.

Велика Британія є однією з країн, яка викидає найбільшу кількість продовольства в Європі. У 2014 р. в цій країні було викинуто 14 млн тон продуктів харчування, що більше у два рази середнього показника по ЄС [20].

Згідно досліджень М. Карагера та Ш. Ф'юрі, які аналізували дані по продовольчій бідності, продовольчим банкам та продовольчій допомозі з боку підприємств, вони дійшли висновку, що треба не перерозподіляти надлишки їжі на забезпечення продовольством, що це є непрактичним для самої держави, а свої зусилля спрямовувати на вирішення економічних та соціальних проблем, які призводять до продовольчої небезпеки в суспільстві.

Уряд Великої Британії почав приділяти увагу продовольчій допомозі з боку компаній після вивчення досвіду Франції та Італії, які на законодавчому рівні зобов'язали супермаркети віддавати надлишки своїх продуктів на благодійність.

Їхнє дослідження знайшло було прийнято парламентаріями Великої Британії через те, що в дійсності, за їхньою думкою, проблема продовольчої безпеки не вирішується шляхом СВБ саме у такій формі. Ця проблема є більш системною та глибокою. Основна ідея цих науковців, що продовольча благодійність є короткостроковою допомогою [10].

Небезпечність щодо здоров'я людей може проявлятися в тому, що продукти харчування, які залишаються в супермаркетах чи які надають різні організації, й термін придатності яких може добігати кінця, можуть бути недостатньо якісними для населення. Крім того, допомога надається по залишковому типу, тобто те, що залишається, що не відповідає потребам самих людей й тому не вирішується проблема збалансованого харчування.

Другий аргумент, який наводять вчені стосується соціальних загроз. Тут можна визначити те, що наявність можливості отримання продовольчої благодійної допомоги збільшує утриманські позиції населення, що знаходить свого підтвердження в сучасному світі, коли громадяни не бачать сенсу спрямовувати свої зусилля на вирішення своїх економічних та соціальних

проблем через наявність допомоги з боку різних структур, що стримує розвиток ринку праці.

В цілому, це можна екстраполювати від Великої Британії й на проблему продовольчої безпеки взагалі у світі. Здійснюючи таким чином СВБ, підприємства не вирішують проблему наявності продовольчих загроз. Як показали дослідження цих вчених, проблема перевиробництва продукції та її залишків не вирішується, тобто підприємства не починають виробляти продукції менше, що й далі підвищує забруднення навколишнього середовища та погіршення екології через викиди на сміттєзвалища залишків продукції. Тому, треба стимулювати підприємства не тільки до продовольчої благодійності, а й до виробництва тієї продукції та в тій кількості, які необхідні. Важливим завданням для сучасної економіки повинно й далі бути формування збалансованого продовольчого ринку.

Повертаючись до Великої Британії науковці запропонували, що боротись із надлишками виробництва та забрудненням навколишнього середовища треба не створюючи податкові знижки в залежності від продовольчої допомоги, а вводячи податки на сміттєзвалища. Таким чином, підприємства будуть більш ретельно формувати свою політику виробництва й стимулювати тих, хто потребує допомоги до власних дій по вирішенню своїх економічних чи інших проблем [10].

Погляд Великої Британії є достатньо актуальним як для України, так і для світової спільноти. Хоча й рівень продовольчої допомоги не надто високий, але в нас існують ті самі проблеми з навколишнім середовищем, що й усюди. Перед державою стоять завдання, які є першочерговими для вирішення: зниження рівня розшарування населення, зменшення кількості бідних, зростання якості продукції, покращення екологічної ситуації в країні та багато інших. В цьому при нагоді може тати приклад інших країн ЄС: Франції та Італії, які запровадили спеціальне законодавство по зменшенню продовольчих відходів.

У Франції 11 лютого 2016 р. прийнятий закон, який регулює поведження із продовольчими відходами та вводить обов'язкову співпрацю супермаркетів із

неприбутковими організаціями по здійсненню продовольчої благодійності та відвантаженню ним продуктів харчування, які мали бути викинутими. Крім того, цим законом вводяться штрафи для підприємств у випадку якщо продукція робиться небезпечною та непридатною для споживання, а також викидається на сміттєзвалища продукція, яка ще може бути спожита [22].

Після Франції Італія стала другою країною, яка на законодавчому рівні закріпила необхідність здійснювати продовольчу допомогу, тобто СВБ у світі вже набуває й примусового характеру, порушуючи свій основний принцип – добровільність. Отже, Італія 19 серпня 2016 р. прийняла закон, який змушує супермаркети віддавати свої відходи благодійним організаціям. Цей закон значно полегшує процес здійснення продовольчої допомоги шляхом реформування податкового законодавства, яке до цього робила надто важким передачу непроданої продукції благодійним організаціям [20]. Дані заходи в Італії були спричинені двома причинами: по-перше, щороку близько 76 кг на особу продуктів харчування викидається, а по-друге, захист навколишнього середовища, яке страждає через забрудненість сміттєзвалищами.

В Греції започатковані Європейським регіональним фондом розвитку «смарт» продовольчі картки, які фіксують кожну покупку, потім інформують споживача о термінах придатності, які скоро сплинуть. Таким чином формується відповідальне ставлення до споживацької культури.

В Канаді спеціальна організація збирає неспожиту продукцію в кафе, ресторанах та інших закладах харчування та віддає їх регіональним благодійним фондам. З вересня 2016 р. , коли почалась дана активність, в Канаді було зекономлено більше 90000 кг продовольства, яке мало опинитись на сміттєзвалищі. Таким чином досягається подвійний ефект, який й очікується від соціально-відповідальної поведінки підприємств: покращується рівень продовольчої безпеки в країні та вирішується проблема забруднення навколишнього середовища.

В Німеччині уряд спрямований більше на вирішення проблеми продовольчих сміттєзвалищ. Вони стимулюють підприємства знаходити нові

шляхи зниження продовольчих відходів, наприклад, шляхом переробки продукції, яка не була спожита.

Для Іспанії практика схожа із Грецією, тобто розроблені спеціальні додатки, які формують споживацьку поведінку людини, надаючи інформацію про наявність та термін придатності продуктів, які були раніше закуплені [8].

Таким чином, можна виділити основні світові продовольчі проблеми, на вирішення яких може вплинути СВБ:

1. Голод, який панує в певних регіонах світу, а також відсутність економічних ресурсів у громадян для забезпечення продовольчої безпеки навіть в розвинених країнах світу.

2. В цілому, у світі панує проблема перевиробництва продукції харчування, велика кількість продовольства опиняється на сміттєзвалищах, що відображає відхилення від важливого напрямку реалізації СЕВП – виробництво продукції, яка потрібна споживачу, тобто балансування попиту та пропозиції.

3. Якість виробленої продукції є важливою характеристикою продовольчої безпеки, оскільки впливає на рівень поживного та корисного споживання їжі. Адже якісне харчування дає можливість забезпечити людині здоровий образ життя.

4. Окремою складовою проблеми сучасної світової продовольчої безпеки є екологія, що проявляється в збільшенні сміттєзвалищ по світу, в тому числі й продовольчих, що негативно впливає на навколишнє середовище через забруднення повітря, земель тощо. Підприємства, для того щоб виробити більше продукції та у найкоротші терміни, використовують різні засоби для стимулювання зросту рослинності та тваринництва, що має негативний вплив на екологію місцевості перебування підприємств.

Отже, СВБ в сфері підвищення рівня продовольчої безпеки повинна бути спрямована на вирішення цих шляхом поєднання цілеспрямованої урядової політики держави на стимулювання підприємств до реалізації СВБ в цих напрямках на засадах світового досвіду та активних ді з боку самих підприємців по здійсненню соціально-відповідальних заходів в сфері

продовольчої безпеки, тому що погіршення ситуації в продовольчій безпеці призведе до зменшення якості життя населення та втрати потенціальних споживачів продукції. Особливо слід відмітити приділення ролі підприємств в виховному процесі формування відповідальної споживацької поведінки клієнтів, що може бути здійснено різними шляхами: тематичним брендуванням продукції, за допомогою соціального маркетингу, розробкою соціальних проектів на цю тематику, навчанням власного персоналу тощо. Тобто, їхня соціально-відповідальна діяльність має бути також спрямована на виховання соціально-відповідального відношення з боку споживачів.

Поглиблюючись в тему проблеми продовольчих відходів, наведемо наступні дані. За даними ФАО ООН, приблизно 1/3 світових продуктів харчування, які вироблені для споживання ніколи не споживається. Згідно показника Food Sustainability Index, за даними 2017 р. країни з найменшими показниками продовольчих відходів були Греція та Китай (44 кг на особу), трохи за ними посіла 2-ге місце Індія (51 кг). Країни з найвищим рівнем харчових відходів були Австралія (361 кг), США (278 кг). Показники Великобританії дорівнюють 74,7 кг, Канади – 123 кг.

Як зазначають представники ФАО ООН, єдиного варіанту рішення проблеми не існує, якщо для країн, що розвиваються наразі стоїть проблема покращення інфраструктури постачань та підвищення якості продуктів, то для розвинених країн вже стоїть завдання формування споживацької поведінки [3].

Саме в цьому може й сприяти СВБ, яка через різні свої інструменти може досягати цих цілей: по-перше, підвищення якості продукції, яка б сприяла підвищенню якості життя громадян, по-друге, різними засобами, як-то соціальний маркетинг, різні соціальні програми, формувати споживацьку та виробничу культуру серед населення. Проаналізував дані, бачимо, що наразі стоїть проблема перевиробництва продуктів, що є відповідальністю не тільки структурної політики держави, але й підприємств в формуванні такої пропозиції, яка б була необхідна та спожита якісно та відповідально. СВБ

розширює межі свого впливу відходячи від простого благодійництва чи грошової допомоги до виховування культури населення.

У таблиці 5.2 наведемо дані по деяких країнах світу за показником рівня продовольчих відходів у 2017 р.

Таблиця 5.2.

Рейтинг країн за обсягом продовольчих відходів у 2017 р.

Рейтинг за рівнем продовол. відходів	Країна	Продовольчі відходи на 1 особу на рік, кг	Національні продовольчі відходи на рік, кг
1	Греція	44	473.800.492
2	Китай	44	61.107.640.000
3	Індія	51	63.693.940.000
4	Колумбія	63	3.124.648.800
5	Бразилія	71	14.808.044.000
6	Єгипет	73	7.063.783.900
7	Велика Британія	74.7	4.903.905.600
8	Південна Корея	95	4.877.389.095
9	Франція	106	7.123.306.000
10	Туніс	112	1.281.985.600
11	Канада	123	4.550.532.600
12	Йорданія	131	1.317.667.430
13	Португалія	135	1.391.792.355
14	Марокко	135	4.665.532.500
15	Італія	145	8.772.749.110
16	Мексика	149	18.427.627.299
17	Німеччина	154	12.708.334.562
18	Японія	157	19.874.630.000
19	Іспанія	165	7.680.592.425
20	Туреччина	168	13.408.898.328
21	США	278	90.767.556.000
21	Австралія	361	8.948.576.300

Побудовано на основі даних [9].

У таблиці 5.2 та на рисунку 5.2 наведено інформацію щодо обсягу продовольчих відходів на 1 особу та на національному рівні. Ми бачимо, що за рейтингом представлених країн 1-ше місце посіла Греція та Китай, але й за загальним обсягом продовольчих відходів Греція займає найменшу позицію

серед представлених країн, в той час як Китай має одні з найбільших позицій у світі за цим показником, що пояснюється чисельністю населення країни. Варто відмітити, що максимальні обсяги продовольчих відходів приходяться на 2 найбільш населені країни світу (Індія та Китай відповідно), але першу позицію посіла США із більше ніж 90 млн кг відходів продукції харчування.

Можна побачити, що також невеликими обсягами продовольчих відходів на душу населення, окрім зазначених країн, відмічаються Колумбія, Бразилія, Єгипет, Велика Британія (63, 71, 73, 74.7 кг на душу населення відповідно). Трохи перевищує ці країни та доволі значно перші три країни – Південна Корея, але її показник не значно великий у порівнянні із іншими країнами. Причому у Південній Кореї загальнонаціональний показник продовольчих відходів менший усіх попередніх країн, окрім Колумбії.

Рис. 5.2. Обсяг продовольчих відходів на 1 особу за країнами світу

Інші країни наведеного рейтингу значно перевищують Грецію та Китай, так Франція щороку має 106 кг на 1 особу продовольчих відходів, що цілком обґрунтовує дії уряду Франції по зобов'язанню супермаркетів надавати допомогу у вигляді нерозпроданої продукції. Якщо звернути увагу на подальший список країн, то ми бачимо, що там майже всі (окрім Мексики та

деяких інших) розвинені країни. США перебільшує обсяг Греції у 6,3 рази, а Австралія – 8.2 рази. В той самий час, чисельність національних продовольчих відходів в Австралії набагато менша, ніж в США.

Якщо співставити із діяльністю уряду та підприємств в тих країнах, досвід яких був розглянутий вище, то можна побачити, що ці заходи обґрунтовані. Результат цього наочно наведений на графіку та у таблиці, звідки зрозуміло, що політика, яка впроваджується у Греції та спрямована на відповідальне ставлення до спожитих продуктів має свої позитивні результати. Так само, як й політика США, де є більше 11% домогосподарств, які мали проблеми із продовольчою безпекою в 2017-2018 р.р., а також перші позиції у світі з кількості продовольчих відходів як на одну особу населення, так й в національному вимірі, спрямована на зменшення обсягу продовольчих відходів шляхом стимулювання підприємств здійснення продовольчої благодійності.

Розвинені країни стикнулись із тим, що перевиробництво продукції ще не означає покращення продовольчої безпеки, а спричиняє збільшення обсягу викидів продуктів харчування, які не були спожиті чи продані. Тому, основні дії урядів розвинених держав світу можна узагальнити в двох напрямках:

1. Стимулювання чи законодавче зобов'язання компаній до здійснення продовольчої допомоги.
2. Виховання відповідальної споживацької поведінки в громадян.

У таблиці 5.3 наведено показник Індексу сталого продовольства та його складових у країнах ЄС у 2018 р. Цей Індекс є глобальним дослідженням поживності харчування, сталого сільського господарства та продовольчих відходів, що досліджується в рамках досягнення Цілей сталого розвитку. Значення показників визначають, що чим більше значення, тим краща ситуація в країні із показниками, що аналізується.

Даний Індекс є ще одним показником, який включає в себе складові продовольчої безпеки. В даному випадку нами було проаналізовано 28 країн за результатами 2018 р. Як бачимо, за показником продовольчих відходів найменший показник за цим угрупованням у 2018 р. у Мальти (45,2), Болгарії

Показник Індексу сталого продовольства

№ з/п	Країна	Продовольчі відходи	Стале сільське господарство	Поживність харчування	Загальний показник
1	Австрія	69.10	79.90	70.70	73.30
2	Бельгія	55.10	74.60	68.80	66.20
3	Болгарія	52.40	53.70	57.30	54.50
4	Велика Британія	78.90	61.50	69.70	70.00
5	Греція	60.60	65.10	67.80	64.50
6	Данія	67.80	79.	73.10	73.50
7	Естонія	73.70	69.60	69.00	70.80
8	Ірландія	64.40	76.40	72.10	71.00
9	Іспанія	78.90	66.60	67.30	70.90
10	Італія	70.60	70.20	63.50	68.10
11	Кіпр	65.70	63.90	67.70	65.80
12	Латвія	68.20	53.70	63.80	61.90
13	Литва	66.90	66.50	62.50	65.30
14	Люксембург	83.20	53.60	67.00	67.90
15	Мальта	45.20	70.80	68.50	61.50
16	Нідерланди	80.70	77.10	69.00	75.60
17	Німеччина	69.50	78.00	66.00	71.20
18	Польща	71.50	78.00	64.30	71.30
19	Португалія	70.00	69.70	71.90	70.60
20	Румунія	67.70	68.00	57.40	64.40
21	Словаччина	60.20	54.60	69.60	61.40
22	Словенія	52.80	63.00	67.00	60.90
23	Угорщина	78.30	76.70	62.40	72.50
24	Фінляндія	80.20	70.40	71.50	74.10
25	Франція	85.80	71.00	71.40	76.10
26	Хорватія	77.10	66.30	70.90	71.40
27	Чехія	80.40	74.50	65.60	73.50
28	Швеція	75.00	72.70	72.40	73.40
	Середнє	69.64	68.78	67.44	68.63

* Створено на основі [8]

(52,4) та Словенії (52,8). Це означає, що в даних ситуація з продовольчими відходами та політикою держави в даному напрямку знаходиться не на належному рівні. На відміну від попередньо аналізованого показника, Греція

також має не найкращі позиції (60,6), що менше середнього показника по регіону. Це означає, що не дивлячись на мінімальні викиди продовольства в цій країні, існують й інші проблеми з забезпеченням продовольчої безпеки та перерозподілом продуктів харчування.

На рисунку 5.3 наведено унаочнення загального індексу сталого продовольства та показника продовольчих відходів.

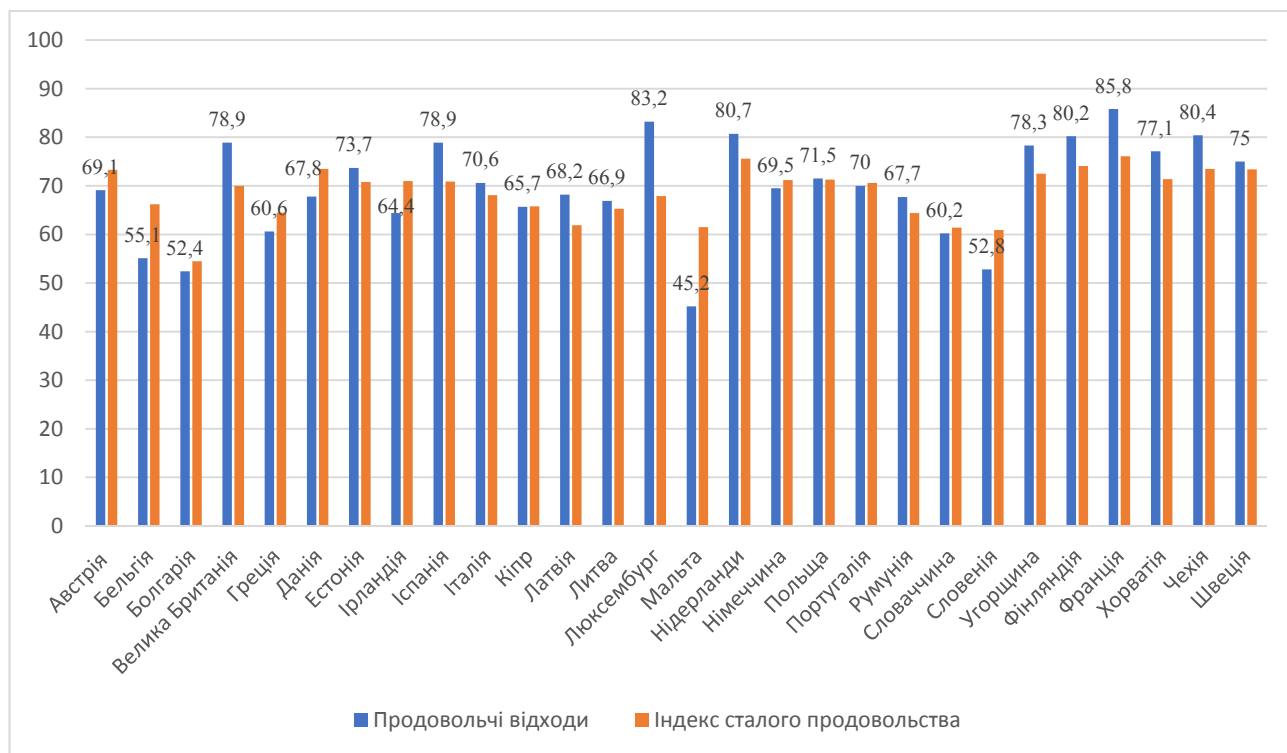

Рис. 5.3. Статистика показника продовольчих відходів та Індексу сталого продовольства в країнах ЄС, 2018 р.

Перші позиції за показником займають Франція (85,2), Люксембург (83,2), Нідерланди (80,7), Чехія (80,4), Фінляндія (80,2). Значно перевищуючи середній показник (69,64), що відображає ефективну політику урядів по вирішенню проблем продовольчих викидів на сміттєзвалище та стимулювання бізнес до забезпечення покращення продовольчої безпеки в країні.

Варто відмітити позиції Чехії, яка випередила такі розвинені країни як Австрія (69,1), Швеція (75), Великої Британії (78,9), Німеччину (69,5), що є достатньо корисним для дослідження, адже економічний розвиток цієї країни відбувався трохи повільнішим темпами через історичні та правові чинники.

Якщо досліджувати всю групу показників та результат загального індексу, то ми бачимо, що майже за всіма показниками Чехія знаходиться в групі країн, які мають найкращі показники, поступаючись значно позиціями за поживності харчування (65.6 проти 67.44 як середнього за цим показником).

На рівні середнього по регіону за показником продовольчих відходів (67.44) знаходяться наступні країни: Австрія (69.1), Данія (67.8), Естонія (73.7), Ірландія (64.4), Італія (70.6), Кіпр (65.7), Латвія (68.2), Литва (66.9), Німеччина (69.5), Польща (71.5), Португалія (70), Румунія (67.7).

Показник сталого сільського господарства відображає середньозважену за показниками вимірів у воді, землі, відходів та використання земель. Отримані результати відображають найменші показники у Латвії (53.7), Люксембургу (53.6), Словаччини (54.6), що дає змогу зробити висновки щодо якості продукції сільського господарства в цих країнах. Хоча, щодо Люксембургу можна припустити, що це пов'язано із розмірами країни та невеликою долею сільського господарства в ВВП країни.

Серед країн з найкращими результатами за цим показником можна виділити Австрію (79.9), Данію (79.6), Німеччину (78), Польщу (78) та Нідерланди (77.1). Це означає, що в цих країнах продовольча безпека забезпечується гарним станом оцінюваних показників та сталим розвитком сільського господарства.

Якщо взяти лідерів за попереднім показником – Францію, Люксембург, Нідерланди, Чехію та Фінляндію, то ми бачимо, що за цим показником тільки у Нідерландів залишилися позиції лідера, Люксембург має одні з найгірших показників за регіоном. Чехія має показник вищий за Фінляндію (74.5 та 70.4 відповідно). Показники близькі до середнього (68.78) спостерігаються у Бельгії (74.6), Естонії (69.6), Греції (65.1), Іспанії (66.6), Італії (70.2), Литви (66.5), Мальти (70.8), Португалії (69.7), Румунії (68), Хорватії (74.5) та Швеції (72.7).

Показник поживності харчування має наступний характер в країнах ЄС: середній показник по регіону складає 67.44, країни-лідери – Данія (73.1), Швеція (72.4), Ірландія (72.1), Португалія (71.9), Фінляндія (71.5), Франція

(71.4). Країни, які мають найгірші позиції за регіоном – це Болгарія (57.3), Румунія (57.4) – це країни, які ввійшли до складу ЄС одні з останніх, у 2007 р. та які не мають високих показників свого економічного зростання. Угорщина за показником поживності продукції має також не один з найменших показників (62.4), хоча за іншими двома показниками значно перевищує середній показник. В цілому, за цим показником країни ЄС мають приблизний до середнього рівня показник, що характеризує невелике розшарування за цим показником.

Аналізуючи загальний показник Індексу сталого продовольства, то за найкращими показниками можна виділити Францію (76.1), Нідерланди (75.6), Фінляндію (74.1), Данію (73.5), Чехію (73.5) та Швецію (73.4). Серед країн з найменшим показником виділяються Болгарія (54.5), Словенія (60.9), Словаччина (61.4), Мальта (61.5).

Рівень Індексу, який приблизний до середнього (68.63) дорівнює в наступних країнах: Австрія (73.3), Бельгія (66.2), Велика Британія (70), Греція (64.5), Естонія (70.8), Ірландія (71), Іспанія (70.9), Італія (68.1), Кіпр (65.8), Литва (65.3), Люксембург (67.9), Німеччина (71.2), Польща (71.3), Португалія (70.6) тощо.

Тобто, якщо порівнювати показники продовольчих відходів та Індексу в цілому (рис. 5.3), то ми бачимо, що лідери за обома показниками в цілому ті самі, окрім Данії та Швеції, які за рівнем продовольчих відходів дещо поступаються своїми позиціям іншим країнам-лідерам.

В цілому, позиції країн, які мають середні показники за трьома показниками, мають приблизно ті самі показники й за узагальненим. Особливо вирізняється Люксембург, який за першим показником – продовольчі відходи – займає позиції лідера, а за загальним Індексом набрав показник трохи менше середнього, що пояснюється його низьким показником сталості сільського господарства.

Серед інших країн, в цілому, відсутня велика диференціація за власними результатами за показниками, які складають Індекс сталого продовольства.

Як узагальнення проведеного аналізу, можна казати про те, що в країнах ЄС Індекс сталого продовольства має позитивні результати. В цілому, лише деякі країни відрізняються дуже низькими показниками, що пояснюється рівнем їхнього економічного розвитку, специфікою території та географічного розташування. Серед країн, які ми дослідили до цього з боку сприяння уряду розвитку СВБ в напрямку забезпечення продовольчої безпеки, то бачимо, Франція вже на цей момент має гарні результати, обіймаючи перше місце за загальним Індексом серед 28 країн ЄС. Італія має показники, які наближені до середніх по регіону, але з урахуванням того, що урядові заходи мали місце лиш з 2016 р., то наслідки цього виміряти ще важко, необхідна подальше дослідження у перспективі.

5.2. Питання бідності і продовольча безпека

Перейдемо до аналізу Європейського регіону та зосередимось на показниках бідності та інших показниках ринку праці, які відображають можливі економічні загрози для продовольчої безпеки в регіоні. На початку зауважимо, що станом на 2021 р. в ЄС налічується 27 держави через вихід у січні 2020 р. Великої Британії. В даному науковому дослідженні будемо аналізувати в декількох розрізах, де ЄС-28 означає 28 членів ЄС разом із Великою Британією, ЄС-27 (2007-2013) означатиме 27 країн-членів без Хорватії та ЄС-27 – вже 27 членів, які залишились після виходу Великої Британії. Аналіз проводиться на основі даних Євростату. Серед даних, що надає офіційна статистика, до продовольчої безпеки можна віднести показники кількості людей, яким загрожує бідність або соціальне відчуження. Показник бідності пов'язаний із продовольчою безпекою саме своєю економічною складовою, за якою споживачі мають також економічний доступ до здорового харчування. Як вже зазначалось вище, то важливою проблемою продовольчої безпеки у світі є бідність населення.

Таблиця 5.4.

**Показник кількості людей, яким загрожує бідність чи соціальна
відчуженість**

	003	004	005	010	011	012	013	014	015	016	017	018
ЄС - 28				3.8	4.3	4.8	4.6	4.4	3.8	3.5	2.4	
ЄС - 27 (2007-2013)			5.8	3.7	4.2	4.7	4.6	4.4	3.7	3.5	2.4	
Австрія	5.7	7.9	7.4	8.9	9.2	8.5	8.8	9.2	8.3	8	8.1	7.5
Бельгія	3.4	1.6	2.6	0.8	1	1.6	0.8	1.2	1.1	0.7	0.3	9.8
Болгарія				9.2	9.1	9.3	8	0.1	1.3	0.4	8.9	2.8
Велика Британія			4.8	3.2	2.7	4.1	4.8	4.1	3.5	2.2	2	
Греція	2.9	0.9	9.4	7.7	1	4.6	5.7	6	5.7	5.6	4.8	1.8
Данія	6.9	6.5	7.2	8.3	7.6	7.5	8.3	7.9	7.7	6.8	7.2	7.4
Естонія		6.3	5.9	1.7	3.1	3.4	3.5	6	4.2	4.4	3.4	4.4
Ірландія	4.4	4.8	5	7.3	9.4	0.1	9.9	7.7	6.2	4.4	2.7	
Ісландія		3.7	3.3	3.7	3.7	2.7	3	1.2	2.5	2.2		
Іспанія		5	4.3	6.1	6.7	7.2	7.3	9.2	8.6	7.9	6.6	6.1
Італія		6.2	5.6	5	8.1	9.9	8.5	8.3	8.7	0	8.9	7.3
Кіпр			5.3	4.6	4.6	7.1	7.8	7.4	8.9	7.7	5.2	3.9
Латвія			6.3	8.2	0.1	6.2	5.1	2.7	0.9	8.5	8.2	8.4
Литва			1	4	3.1	2.5	0.8	7.3	9.3	0.1	9.6	8.3
Люксембург	5.8	6.1	7.3	7.1	6.8	8.4	9	9	8.5	9.8	1.5	
Мальта			0.5	1.2	2.1	3.1	4.6	3.9	3	0.3	9.3	9
Нідерланди			6.7	5.1	5.7	5	5.9	6.5	6.4	6.7	7	6.8
Німеччина			8.4	9.7	9.9	9.6	0.3	0.6	0	9.7	9	8.7
Норвегія	2.9	5.8	6.2	4.9	4.5	3.7	4.1	3.5	5	5.3	6	6.2
Північна Македонія				7.2	0.4	0.3	8.1	3.3	1.6	1.1	1.6	
Польща			5.3	7.8	7.2	6.7	5.8	4.7	3.4	1.9	9.5	8.9
Португалія		7.5	6.1	5.3	4.4	5.3	7.5	7.5	6.6	5.1	3.3	1.6

Румунія				1.5	0.9	3.2	1.9	0.3	7.4	8.8	5.7	2.5
Сербія							2	2.6	1.7	8.5	6.7	
Словаччина			2	0.6	0.6	0.5	9.8	8.4	8.4	8.1	6.3	
Словенія			8.5	8.3	9.3	9.6	0.4	0.4	9.2	8.4	7.1	6.2
Туреччина				5.7	3.8	1.3	1.2	1.6	1.3	5.1	1.3	
Угорщина			2.1	9.9	1.5	3.5	4.8	1.8	8.2	6.3	5.6	9.6
Фінляндія		7.2	7.2	6.9	7.9	7.2	6	7.3	6.8	6.6	5.7	6.5
Франція		9.8	8.9	9.2	9.3	9.1	8.1	8.5	7.7	8.2	7.1	
Хорватія				1.1	2.6	2.6	9.9	9.3	9.1	7.9	6.4	4.9
Чехія			9.6	4.4	5.3	5.4	4.6	4.8	4	3.3	2.2	2.2
Швейцарія				7.2	7.2	7.5	6.3	6.4	8.2	7.8	8.1	
Швеція		6.9	4.4	7.7	8.5	7.7	8.3	8.2	8.6	8.3	7.7	8

* Створено на основі [25]

Серед наведених у таблиці 5.4 даних щодо розвитку показника бідності серед більшості країн Європи протягом 2003-2018 р.р. ми бачимо, що відсоток людей по 28 країнах ЄС (включаючи Хорватію, яка увійшла до складу 1 липня 2013 р.) мав тенденцію до зростання до 2013 р. , після чого почався спад цього показника. Те саме стосується й показника ЄС-27. Але це не означає, що такі показники бідності напряму впливають на рівень продовольчої безпеки, так як в країнах ЄС розгалужена система соціальної допомоги, яка допомагає громадянам підтримувати своє існування.

З таблиці можна виділити країни Туреччину, Північну Македонію, які наразі не є членами ЄС, але Євростат наводить статистику по ним також, тому що ці країн є кандидатами у членство ЄС. Ці країни відрізняються найбільшими показниками серед країн, що аналізуються.

В Туреччині у 2010 р. показник людей, яким загрожує бідність чи соціальна відчуженість сягнув більше 65%, потім він знижувався й на цей час досяг 41.3%. Північна Македонія мала менший показник 47.2 (2010 р.), який

потім зростав (максимальне значення 50.4% у 2011 р.) й поступово почав знижуватись. На 2017 р. аналізований показник досяг 41.6%, що є найбільшим серед країн, які представлені в аналізі.

Також слід виділити такого члена ЄС як Болгарію, яка мала найбільший показник по угрупованню у 2010 р. – 49.2%. Однак він мав тенденцію до зниження й на цей час дорівнює 32.8%. Разом із Румунією (32.5%) та Грецією (31.8%) Болгарія має найгірші показники по ЄС-28.

В цілому по представлених країнах можна визначити, що найбільші показники мали країни, які приєднались до ЄС у 2004 р. (10 країн, окрім Чехії, яка має гарні позиції по регіону та Мальти) та у 2007 р. (2 країни), що пов'язано із рівнем розвитку економіки цих країн до вступу до ЄС та їхньою економічною історичною спадщиною.

Серед країн з найменшими показниками людей, яким загрожує бідність, можна виділити Австрія, Ісландія, Данія, Нідерланди, Норвегія (яка не є членом ЄС разом із Ісландією), Фінляндія, Чехія. Інші країни мають в цілому середні показники по регіону, що аналізується.

Наступним показником, який аналізується й є складовим показника бідності в Європі є показник людей, які проживають в домогосподарствах з низькою інтенсивністю роботи, який означає, що в даній родині люди, які можуть працювати, працюють менше 20% від свого трудового потенціалу. Чинники цього можуть бути різні, але одним із них є наявність проблем на ринку праці із забезпеченням громадян повним робочим днем. Звідси випливає проблема, що домогосподарства мають проблеми із вільним економічним доступом до здорового харчування. Огляд ситуації в європейському регіоні наведений у таблиці 5.5.

Так, серед країн ЄС-27 (2007-2013) можна побачити, що в цілому показник не має великих коливань. Однак зниження на 1% відбулось у 2017 р., що з урахуванням цифр є достатньо вагомим результатом. Показник за ЄС-27 без Великої Британії майже тотожній в останні роки із показником ЄС-28, тому критичних відмінностей не відмічається.

Таблиця 5.5.

**Показник кількості людей, які живуть в домогосподарствах з низькою
робочою інтенсивністю (2003-2019 р.р.)**

	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
ЄС – 28 (до 2020 р.)	:	10.3	10.5	10.6	11	11.3	10.7	10.5	9.5	8.8	8.5
ЄС - 27	:	9.9	10.4	10.2	10.6	11.1	10.5	10.4	9.4	8.8	8.3
ЄС - 27 (2007-2013)	10.5	10.3	10.5	10.5	10.9	11.2	10.7	10.5	9.5	8.7	:
Австрія	7.3	7.8	8.6	7.7	7.8	9.1	8.2	8.1	8.3	7.3	7.8
Бельгія	15.1	12.7	13.8	13.9	14	14.6	14.9	14.6	13.5	12.1	12.4
Болгарія	:	8	11	12.5	13	12.1	11.6	11.9	11.1	9	9.3
Велика Британія	12.9	13.2	11.5	13	13.2	12.3	11.9	11.3	10.1	8.6	:
Греція	7.6	7.6	12	14.2	18.2	17.2	16.8	17.2	15.6	14.6	13.8
Данія	10.1	10.6	10.5	10.2	11.9	12.2	11.6	10.7	10	9.8	9.3
Естонія	9.5	9	10	9.1	8.4	7.6	6.6	5.8	5.8	5.2	5.4
Ірландія	14.7	22.9	24.2	23.4	23.9	21	18.7	17.8	16.2	13.0	13.6
Ісландія	3.2	5.7	6.2	6.1	6.2	4.9	5.2	4.3	3.8	3.8	:
Іспанія	6.9	10.8	13.4	14.3	15.7	17.1	15.4	14.9	12.8	10.7	10.8
Італія	11	10.6	10.5	10.6	11.3	12.1	11.7	12.8	11.8	11.3	10.0
Кіпр	4.4	4.9	4.9	6.5	7.9	9.7	10.9	10.6	9.4	8.6	6.8
Латвія	8.3	12.6	12.6	11.7	10	9.6	7.8	7.2	7.8	7.6	7.6
Литва	9.6	9.5	12.7	11.4	11	8.8	9.2	10.2	9.7	9	7.5
Люксембург	5.7	5.5	5.8	6.1	6.6	6.1	5.7	6.6	6.9	8.3	7.5
Мальта	9.6	9.2	8.9	9	9.1	9.9	9.2	7.3	7.1	5.5	4.9
Нідерланди	9.8	8.4	8.9	8.9	9.3	10.2	10.2	9.7	9.5	8.7	9.2
Німеччина	12	11.2	11.2	9.9	9.9	10	9.8	9.6	8.7	8.1	7.6
Норвегія	8.3	7.5	7.1	7.1	6.4	5.9	7.8	7.7	8.8	9.2	8.5
Північна Македонія	:	24.5	20	19.9	17.6	17.2	17.4	16.3	16.9	16.4	13.6
Польща	14.3	7.3	6.9	6.9	7.2	7.3	6.9	6.4	5.7	5.6	4.7
Португалія	6	8.6	8.3	10.1	12.2	12.2	10.9	9.1	8	7.2	6.2
Румунія	:	7.7	7.3	7.9	7.6	7.2	7.9	8.2	6.9	7.4	6.0
Сербія	:	:	:	:	18.1	20.5	21.2	21.5	20.1	18.0	16.6
Словаччина	6.6	7.9	7.7	7.2	7.6	7.1	7.1	6.5	5.4	5.2	6.2
Словенія	8.6	7	7.6	7.5	8	8.7	7.4	7.4	6.2	5.4	5.2
Туреччина	:	12.3	11.9	10.9	10.4	10.5	10.9	10.1	10	9.7	10.2
Угорщина	9.5	11.9	12.8	13.5	13.6	12.8	9.4	8.2	6.6	5.7	5.0
Фінляндія	10	9.3	10	9.3	9	10	10.8	11.4	10.7	10.8	9.7
Франція	8.7	9.9	9.4	8.4	8.1	9.6	8.6	8.4	8.1	8.0	7.9
Хорватія	:	13.9	15.9	16.8	14.8	14.7	14.4	13	12.2	11.2	9.2
Чехія	8.9	6.4	6.6	6.8	6.9	7.6	6.8	6.7	5.5	4.5	4.2
Швейцарія	:	4.1	4.7	3.5	4.1	4.8	5.3	5.5	5.9	6.1	6.2
Швеція	7.6	8.5	9.4	8.1	9.4	9	8.7	8.5	8.8	9.1	8.6

* Створено на основі [26]

Аналізуючи дану таблицю, можна побачити, що тенденція за цим показником відрізняється від попереднього. Серед країн-лідерів з найвищою кількістю домогосподарств, в яких працюють менш ніж на 20% робочої

спроможності виділяються Бельгія (12.1% у 2018 р., 12.4% у 2019 р.), Греція (14.6% у 2018 р., 13.8% у 2019 р.), Італія (11.3% у 2018 р., 10.0% у 2019 р.) та Хорватія (11.2% у 2018 р., хоча у 2019 р. показник знизився до 9.2%, що вагомо менше, ніж у попередні роки). На окрему увагу заслуговує Сербія (не є членом ЄС) та Ірландія, у яких до цього у них були найбільші показники. Так, у Сербії в 2017 р. показник дорівнював 20.5% (максимальне значення 21.5% у 2016 р., у 2018 р. – 18.0%, у 2019 р. – 16.6%). У Ірландії рівень показника трохи менший (16.2% у 2017 р., 13.0% – 2018 р., 13.6% – 2019 р.), але є був найбільшим серед країн ЄС в різні часові періоди.

Якщо аналізувати показник Греції, то ми бачимо, значне його зростання відбулось у 2011 р. й відбувалось до 2013 р., після чого були невеликі коливання, але можна припустити, що це було пов'язано із економічною кризою, яка мала місце в країні в цей час, яка за думкою деяких експертів й досі продовжується.

Досліджуючи показник Ірландії, знаходимо підтвердження, що він є найбільший за угрупованням, сягаючи 24.2% у 2011 р., але згодом трохи зменшувався й наразі не є самим високим.

Також великі показники можна спостерігати в Північній Македонії та Сербії, але вони мають тенденцію до зниження в останні роки.

На особливу увагу заслуговує Бельгія, яка має достатньо великий результат показника, що аналізується, особливо з урахуванням невеликої кількості населення цієї країни. Показник Бельгії постійно коливається на протязі періоду, що аналізується.

Переходячи до результату Іспанії, можемо звернути увагу на стрімке зростання даного показника у 2011 р., що пов'язано із ростом безробіття на той час в країні та регіоні. Найбільшого значення показник досяг у 2014 р. (17.1%), після чого почався його спад й у 2018 р. Іспанія мала показник на рівні 10.7%, що є не найбільшим за угрупованням.

В цілому, по регіону Європейського Союзу, найменші показники в Чехії (4.5% у 2018 р., 4.2% – 2019 р.), Естонії (5.2% у 2018 р., 5.4% – 2019 р.),

Словенії (5.4% у 2018 р., 5.2% – 2019 р.) та Мальти (5.5% – 2018 р., 4.9% – 2019 р.), Польщі (5.6% – 2018 р., 4.7% – 2019 р.) та Угорщини (5.7% – 2018 р., 5.0% – 2019 р.). Окремо можна виділити Ісландію (не член ЄС) із достатньо невеликим показником серед країн Європи, а також Швейцарію.

Якщо узагальнити попереднє, то можна заважити, що, на відміну від останнього показника, тут немає такого наочного зв'язку із рівнем економічного розвитку країни, так як є країни, які мають гарні показники, але не настільки розвинену економічну ситуацію, в той час як країни-лідери за економічними показниками за цим показником мають більші показники, ніж нові члени ЄС (наприклад, Німеччина, Італія, Іспанія, Данія, Греція, Бельгія тощо). Це може бути пов'язано із проблемою безробіття, яка охопила країни ЄС та Європи й найбільше відчутно сказалась на розвинених країнах через високий рівень технологізації та роботизації робочих місць, що, в свою чергу, знижує рівень зайнятості населення та зацікавленості в робочих ресурсах.

У наступній таблиці (таблиця 5.6) представимо показник осіб, які працюють, але рівень доходу знаходиться на рівні нижче порогу ризику бідності. Це означає, що люди можуть мати недостатньо економічних ресурсів на отримання якісної та поживної їжі, що є характеристикою продовольчої небезпеки.

За показником ЄС-27 можна побачити, що кількість таких людей коливається протягом періоду, що аналізується, хоча, в цілому, за останні 4 роки він має тенденцію до поступового зменшення.

Серед країн, що аналізуються можна виділити Румунію (15.3% – 2018 р., 15.7% – 2019 р.), Іспанію (12.9% – 2018 р., 12.7% – 2019 р.) та Італію (12.2% – 2018 р., 11.8% – 2019 р.), а також Люксембург (13.7% у 2017 р., 12.1% – 2019 р.). А також Грецію, показник якої в 2018 році дорівнював 11%, 2019 р. – 10.2%. Ці показники є найбільшими по країнах, які представлені статистичними даними. Причому Греція має не найгірші показники та за останній рік понизила свій результат майже на 2% (12.9% – 20017 р.) й поступово продовжує зменшувати.

Таблиця 5.6.

**Показник працюючих з рівнем доходу нижчим за рівень ризику бідності,
2003-2019 р.р.**

	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
ЄС – 28 (до 2020 р.)	:	8.3	8.8	8.9	9.0	9.5	9.5	9.6	9.4	9.4	9.29
ЄС - 27	:	8.5	9.0	8.9	9.1	9.6	9.7	9.8	9.5	9.3	9.0
ЄС - 27 (2007-2013)	8.2	8.3	8.8	9.0	9.0	9.5	9.5	9.6	9.5	9.4	:
Австрія	6.8	7.5	7.6	8.1	7.9	7.2	7.9	8.3	7.7	8.0	7.6
Бельгія	3.9	4.5	4.2	4.5	4.4	4.8	4.6	4.7	5	5.1	4.8
Болгарія	:	7.7	8.2	7.4	7.2	9.2	7.7	11.4	9.9	9.9	8.9
Велика Британія	8.2	6.8	7.9	9.0	8.4	8.7	8.1	8.6	8.9	10.3	:
Греція	12.9	13.8	11.9	15.1	13.1	13.4	13.4	14.1	12.9	11	10.2
Данія	4.8	6.5	6.3	5.2	5.5	4.9	5.5	5.3	5.3	6.0	6.3
Естонія	7.5	6.5	7.9	8.3	7.6	11.8	10	9.6	9.3	9.3	10
Ірландія	6.0	5.5	5.6	5.4	5.0	5.4	4.9	5.1	5.1	4.8	4.3
Ісландія	7.9	6.6	6.4	5.2	6.1	4.6	6.5	6.4	7.0	7.0	:
Іспанія	10.6	10.9	10.9	10.8	10.5	12.5	13.1	13.1	13.1	12.9	12.7
Італія	8.7	9.5	11	11	11	11	11.5	11.7	12.2	12.2	11.8
Кіпр	6.5	7.3	7.3	7.9	8.9	7.8	9.1	8.2	7.9	7.4	6.7
Латвія	9.0	9.4	9.3	8.6	8.9	8.1	9.2	8.3	8.8	8.1	8.5
Литва	10	12.6	9.5	7.6	9.1	8.3	9.9	8.5	8.5	8.1	7.9
Люксембург	9.8	10.6	9.9	10.2	11.2	11.1	11.6	10.9	10.8	11.5	12.1
Мальта	4.3	5.9	6.1	5.2	5.7	5.5	5.5	5.9	5.7	6.4	6.5
Нідерланди	5.8	5.1	5.4	4.6	4.5	5.3	5.0	5.6	6.1	6.1	5.5
Німеччина	4.8	7.2	7.7	7.8	8.6	9.9	9.7	9.5	9.1	9.1	8.0
Норвегія	4.5	5.2	5.6	5.0	5.6	5.0	5.5	5.7	5.8	6.0	6.3
Північна Македонія	:	:	10.2	11.1	11.1	9.8	8.9	9.0	9.0	8.8	8.5
Польща	13.8	11.4	11.1	10.4	10.7	10.6	11.2	10.8	9.9	9.7	9.7
Португалія	11.9	9.7	10.3	9.9	10.5	10.7	10.9	10.9	10.8	9.7	10.8
Румунія	:	17.9	19.1	19	18.4	19.8	18.8	18.9	17.4	15.3	15.7
Сербія	:	:	:	:	14.9	14	13.3	11.9	10.8	10.0	9.2
Словаччина	8.9	5.7	6.3	6.2	5.7	5.7	6.0	6.5	6.3	6.0	4.4
Словенія	4.6	5.3	6.0	6.5	7.1	6.4	6.7	6.1	6.6	6.0	4.5
Туреччина	:	18	16	15.3	14.9	14.4	13.7	13.5	12.8	13.1	13.2
Угорщина	8.7	5.3	6.2	5.7	7.0	6.7	9.3	9.6	10.2	8.4	8.4
Фінляндія	3.7	3.7	3.9	3.8	3.7	3.7	3.5	3.1	2.7	3.1	2.9
Франція	6.1	6.5	7.6	8.0	7.8	8.0	7.5	7.9	7.3	7.1	7.4
Хорватія	:	6.3	6.6	6.0	6.2	5.7	5.9	5.6	5.8	5.2	5.1
Чехія	3.5	3.7	4.0	4.5	4.0	3.6	4.0	3.8	3.5	3.4	3.5
Швейцарія	:	7.6	7.7	8.5	7.6	6.3	8.2	7.3	8.2	7.3	7.7
Швеція	5.5	7.7	7.5	7.2	7.6	7.7	8.0	6.7	6.9	7.0	7.8

* Створено на основі [19]

В Іспанії цей показник до 2014 р. знаходився приблизно на одній позиції, після чого відбулось зростання й останні 3-4 роки він коливається в межах 0.2 п.п. В Італії, на відміну від Іспанії, він почав зростати у 2010 р. після чого дорівнював 11% на протязі певного періоду, однак в останні роки знов спостерігалось зростання із зниженням у 2019 р. Туреччина, яка також наведена в даному статистичному звіті, у 2019 р. мала показник 13.2%, що є достатньо великим для даного регіону, але він відрізняється тенденцією до зменшення протягом періоду, що аналізується.

Найменші показники у Фінляндії (3.1% – 2018 р., 2.9% – 2019 р.) та Чехії (3.4% – 2018 р., 3.5% – 2019 р.). В обох країнах він знаходиться приблизно на одному рівні протягом всього періоду, що аналізується. Також можна виділити Бельгію, Данію та Хорватію, показник яких дорівнював у 2018 р. 5.2%, 5.4%, 5.3% та у 2019 р. – 4.8 %, 6.3%, 5.1% відповідно.

Ірландія також відрізняється достатньо невеликим рівнем даного показника, результат якого у 2017 р. дорівнював 5.1% й до цього знаходився в цих межах, а у 2019 р. зменшився до 4.3%.

В цілому, як ми бачимо, відсутній зв'язок між рівнем економічного розвитку країни та результатом цього показника, так як є країни, які випереджають інші країни за своїми економічними надбаннями, але за цим показником мають гірші позиції (наприклад, Австрія – 8% у 2018 р. та Мальта – 6.4% у 2018 р., 6.5% – у 2019 р.).

У таблиці 5.7 наведемо показник Індексу продовольчої безпеки у 2018 р.

Таблиця 5.7.

Показник Індексу продовольчої безпеки 2018-2019 р.

Рейтинг	Країна	2018 р.	2019 р.	Зміна
1	Сінгапур	87.4	87.4	0.0
2	Ірландія	83.4	84.0	-1,2
3	США	83.1	83.7	+0.6
4	Швейцарія	83.1	83.1	0.0
5	Фінляндія	82.9	82.9	0.0.
5	Норвегія	82.4	82.9	+0.5
7	Швеція	82.5	82.7	+0.2
8	Канада	81.7	82.4	+0.7
9	Нідерланди	81.5	82.0	+0.5

10	Австрія	81.4	81.7	+0.3
11	Німеччина	80.4	81.5	+1.1
12	Австралія	80.5	81.4	+0.9
13	Катар	78.3	81.2	+2.9
14	Данія	80.4	81.0	+0.6
15	Бельгія	80.7	80.7	0.0
16	Франція	80.4	80.4	0.0
17	Велика Британія	79.2	79.1	-0.1
18	Ізраїль	78.5	79.0	+0.5
19	Нова Зеландія	78.7	78.8	+0.1
20	Португалія	77.7	77.8	+0.1
21	Японія	76.2	76.5	+0.3
21	ОАЕ	75.5	76.5	+1.0
23	Італія	75.2	75.8	+0.6
24	Польща	74.9	75.6	+0.7
25	Чилі	74.6	75.5	+0.9
25	Іспанія	74.9	75.5	+0.6
27	Кувейт	71.6	74.8	+3.2
28	Малайзія	72.1	73.8	+1.7
29	Південна Корея	73.1	73.6	+0.5
30	Саудівська Аравія	73.7	73.5	-0.2
76	Україна	56.9	57.1	+0.2

* Створено на основі [13]

Індекс продовольчої безпеки є інтегральним показником, який оцінює продовольчу безпеку 113 країн (2018 р. та 2019 р.), починаючи із 2012 р. за 4-ма групами показників: цінова доступність, фізична доступність, якість та безпека та природні ресурси та стійкість. Остання складова була додана в даний показник лише чотири роки тому (2017 р.). Станом на 2018 та 2019 р.р. ми мали результати, які представлено в таблиці 5.7. Нами було виділено 30 перших позицій рейтингу та Україну окремо.

Так, ми бачимо, що лідером за показником продовольчої безпеки у 2018 р. та 2019 р. став Сінгапур (87.4 в обох роках), який посилив свої позиції у зрівнянні із 2017 р. А Ірландія втратила свої позиції з попередніми роками та займає другу позицію (84.0 у 2019 р.). США займає 3-тю сходинку (83.7 у 2019 р.). Як було розглянуто вище, то США вживає багато заходів по стимулюванню збільшення доступності продовольства для домогосподарств, які зазнають проблем. В цілому, для країн Європи, що вже були проаналізовані позиції цілком зрозумілі та обґрунтовані, так як у Франції та Італії проводяться заходи

із забезпечення продовольством тих, хто потребує та зменшення обсягу продовольчих викидів. Беручи до уваги проведеній вище аналіз, можна побачити, що Чехія, яка має гарні позиції в ЄС та Європі в цілому, тут поступається багатьом країнам та обіймала 24 позицію на середину 2018 р., а згодом не ввійшла до 30 країн з найбільшим показником, що відображає багатогранність показника та врахування тих даних, які не було розглянуто в даному науковому дослідженні.

Якщо аналізувати представлений рейтинг, то ми бачимо, що серед 30 країн, в більшості своїй наявні країни європейського регіону, а саме їхня кількість складає більше 50%.

Україна в 2019 р. посіла 76 сходинку. Показник України на 30.5 пунктів нижче лідера рейтинг Сінгапуру, але, в цілому, результат нашої країни виріс на 0.2, що позитивно характеризує зміни в нашій державі, але їх не достатньо для того, щоб рівень продовольчої безпеки був конкурентоздатним із іншими країнами в регіоні.

В цілому, узагальнюючи вищенаведене, можна зробити висновок, що проблема продовольчої безпеки існує та навіть в розвинених країнах наявні питання, які потребують вирішення. Узагальнено продовольча безпека складається із трьох компонентів: економічної, фізичної та якісної. Тобто громадяни мають мати грошове підґрунтя для отримання якісної їжі, яка повинна бути в наявності. Проблема продовольчої безпеки є важливою для розвитку світу як в економічному плані, так і демографічному, так як люди є носіями знань та навичок, які необхідні для розвитку суспільства, що можливо при цілісному підході та забезпеченню населення усім необхідним. Економічна складова розкривається через кількість грошових ресурсів, якими володіє людина для отримання якісної та поживної їжі. Фізична – наявність поживної їжі, до якої мають доступ громадяни. Тобто, люди можуть мати кошти для придбання продовольства, але саме воно може бути відсутнє, так як виробники можуть бути спрямовані на виробництво того, що для них є більш дохідним та ефективним, ніж того, що необхідно населенню. Тобто, не відповідаючи

потребам суспільства. Поживність та якість продовольства полягає у тому, що їжа має забезпечувати баланс необхідних людям мікроелементів, вітамінів, що потрібні для здорового та повноцінного життя.

Проаналізувавши досвід деяких країн світу, можна виділити декілька основних світових проблем в сфері продовольчої безпеки:

1. Наявність проблеми голоду в світі. В деяких країнах світу (переважно Африка) наявна проблема голоду та наявності продовольства.

2. Перевиробництво продовольства та зростання продовольчих відходів. В той самий час, як існує проблема голоду в світі, в багатьох розвинених країнах є проблема продовольчих відходів, яка є наслідком перевиробництва та невідповідального споживання продуктів з боку споживачів.

3. Погіршення якості сільськогосподарської продукції, виробництво якої націлено на зростання обсягів продукції замість підвищення якості продукції.

4. Сучасний розвиток світової економіки на засадах інноваційності, спричиняє збільшення використання технологій, роботів та механізмів в виробництві товарів та послуг, що негативно впливає на економічну ситуацію серед населення, так як зростає безробіття.

Все це дає можливість для виділення основних напрямків діяльності представників бізнес-кіл на засадах соціальної відповідальності.

По-перше, необхідним є орієнтація на ринок, де діє підприємство, якщо на ринку переважає голод й підприємство виходить на цей ринок, то воно може надавати продовольчу допомогу у вигляді продовольчої благодійності нужденним людям чи надаючи грошову допомогу. Будь-яке підприємство, яке здійснює соціальну відповідальність має позитивні наслідки. Якщо зростає якість життя населення (як-то зменшення голоду, зростання кількості здорового населення), то й збільшується ринок економічного активного населення на ринку праці та зростає кількість споживачів продукції.

По-друге, якщо підприємство оперує на ринку країн, які вже достатньо розвинені й проблема голоду не стоїть дуже гостро, а, навпаки, є проблема

зростання продовольчих сміттєзвалищ, то соціальна відповідальність бізнесу має проявлятися у вихованні відповідальної поведінки громадян, а саме: спрямована на відповідальне ставлення до споживання продукції, що має місце в країнах, де люди купують їжу великими обсягами та не встигаючи її спожити, викидають на сміттєзвалища. Теж саме стосується й самих компаній, які виробляють багато продукції, яка не споживається й потрапляє знов-таки на сміттєзвалища. На адресу перших, як ми вже побачили, вже є певні зрушення. Так, в Греції є мобільний додаток, який нагадує громадянину про наближення терміну придатності, щоб стимулювати його спожити цей продукт, а не купувати новий. Крім того, стимулювання відповідальної споживацької поведінки може відбуватись шляхом навчання чи соціальної реклами, чи проведення різних масових засобів з боку підприємств, які можуть привернути увагу людей до цієї проблеми.

Також проблема збільшення продовольчих сміттєзвалищ є те, що викидається продукція, термін придатності якої доходить свого кінця. Тому, з боку урядів різних країн відбуваються певні кроки по стимулюванню підприємств до надання продовольчої допомоги за рахунок такої продукції тим, хто її потребує. Так як, навіть в розвинених країнах світу, які було проаналізовано існує проблема продовольчої безпеки й голоду. В таких країнах як Франція це є примусовим з боку держави, в США – добровільним, але надаються податкові знижки для тих, хто це реалізує. Також є й інші країни, які приділяють увагу цьому питанню.

По-третє, соціальна відповідальність підприємства також повинна бути спрямована на забезпечення громадян тією продукцією, на яку вони потребують. Тобто виробництво згідно попиту. В цьому є один з основних напрямків саме соціально-економічної відповідальності: виробництво продукції, яка потрібна споживачу.

По-четверте, виробники агропродукції, повинні орієнтуватись на результат не у вигляді кількості зібраної продукції, а якості, що спричинить

підвищення поживної цінності продукції. Вирощування має відбуватись згідно основних вимог та стандартів.

По-п'яте, крім усього вищенаведеного важливим є економічна складова продовольчої безпеки, яка проявляється в тому, що люди мають гроші для купівлі продуктів харчування. З урахуванням світового розвитку та основних викликів перед суспільством, гостро стоїть проблема безробіття через технологізацію великої кількості процесів, що зменшує попит на робочу силу та збільшує кількість людей, які знаходяться на межі бідності.

Напрямами вирішення цієї проблеми мають стати зусилля не тільки з боку підприємств, а й уряду країн. Так як підприємства в будь-якому випадку націлені на зменшення витрат та зростання прибутку, то з боку уряду можуть бути застосовані заходи у вигляді податкових пільг за створення нових робочих місць, а також сприяння створенню малих підприємств чи приватних підприємців з боку безробітних.

Таким чином, можна побачити, що проблема продовольчої безпеки є достатньо багатогранною та її вирішення полягає у декількох площинах. Велику роль в цьому можуть відігравати підприємства, здійснюючи соціальну відповідальність та вирішуючи проблеми, які створені ними самими в результаті орієнтації на максимізацію прибутку при мінімізації витрат.

5.3. Взаємозв'язок міграції населення та продовольчої безпеки

Сучасне глобалізоване соціально-економічне середовище, для якого характерні високий рівень мобільності населення, цифровізація суспільства та динамічна інтеграція у загальносвітовий простір вимагає від суспільства адекватного реагування на світові міграційні процеси. І українці, які через економічну кризу, рівень заробітних плат, якість робочих місць та погіршення умов життя масово долучилися до процесів міжнародної міграції. Саме міграція виступає одним із соціально-економічних інструментів впливу на формування потужного кадрового, інституційного та інформаційно-аналітичного забезпечення і є однією із рушійних сил у розвитку економіки та фінансів країн.

Враховуючи, що економічна безпека держави – це стан національної економіки, за якого зберігається міцність до негативних зовнішніх і внутрішніх загроз, продовольча безпека є однією із основних складових, що підтримує і забезпечує сталий економічний розвиток.

Саме трудова міграція населення, як найпоширеніший і всеохоплюючий світовий процес, безпосередньо впливає на стан продовольчої безпеки країни і поряд із поширенням тінізації економіки, є реальною та потенційною загрозою продовольчій безпеці України. Хоча з однієї сторони, завдяки виїзду наших співвітчизників на роботу за кордон, зменшується навантаження на національний ринок праці, з іншого боку, трудова міграція заподіює і негативний ефект: поряд із втратою «мізків» відбувається втрата працездатного, активного населення. Найбільша нестача працівників відчувається саме в аграрному секторі.

Продовольча безпека держави є важливою складовою національної безпеки країни загалом. Питання проблем продовольчої безпеки виникають не лише в тих країнах, де існує негативна динаміка соціального та економічного розвитку, а й зачіпає майже всю площину функціонування механізмів держави.

Як свідчать результати дослідження Глобального індексу продовольчої безпеки (далі – GFSI) найбільш негативно впливають на стан продовольчої безпеки в Україні фактори, які виникають не тільки в аграрній сфері, а й ті, що викликані загальним станом економіки держави. GFSI всебічно вивчає продовольчу безпеку у трьох міжнародних аспектах: цінова (фінансова) та фізична доступність продовольства, якість та безпечність продуктів харчування, природні ресурси та стійкість. Згідно досліджень, протягом останніх років спостерігається зниження позицій України у Глобальному рейтингу – з 47 місця у 2014 році (серед 109 країн світу) до 63-го у 2018 році (серед 113 країн світу). Хоча стан продовольчої безпеки в Україні за даними GFSI коливається на середньому показнику, але це найгірший показник серед країн ЄС і свідчить про наявність реальних та потенційних загроз продовольчій безпеці України, серед яких:

- низький рівень ВВП на душу населення,

- високий рівень корупції та політична нестабільність,
- недостатнє державне фінансування наукових досліджень в аграрній сфері,
- відсутність системи доступних кредитів для аграріїв,
- слабке фінансування інноваційних проектів у сільському господарстві,
- відсутність сприятливих умов для залучення інвесторів в аграрний сектор [14].

Історично склалося, що в нашій країні рівень продовольчої безпеки розглядається загалом, як результат виробленої сільськогосподарської продукції, а рівень доступу до якісних, доступних продуктів харчування кожним домогосподарством розглядається окремо. Тому, в зв'язку з вищеперерахованими загрозами, які існують загалом, виникає ще проблема неконтрольованої міграції населення в інші країни світу та пов'язані з цим ризики.

З одного боку, виїзд працездатного населення на роботу за кордон негативно позначається на соціально-економічному розвитку держави. З іншого, – громадянам, які виїхали працювати в інші країни, необхідно створити умови для легального перерахування зароблених грошей додому та створення пільгових умов для інвестування міграційного капіталу в аграрний сектор економіки України.

Як зазначається в доповіді, представленої Європейським союзом, Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН (ФАО) та Всесвітньою продовольчою програмою ООН (ВПП), питання продовольчої безпеки та зовнішньої міграції населення тісно взаємопов'язані. Адже масові переміщення населення ведуть до поглиблення гуманітарних криз і величезного навантаження на продовольчі системи країн, що приймають мігрантів. Тому відсутність продовольчої безпеки в багатьох країнах світу залишається глобальною проблемою [137].

До причин, які спонукають наших співвітчизників залишати свої домівки і шукати кращої долі, слід віднести відсутність належної продовольчої безпеки

та соціального захисту, безробіття, економічні наслідки військового конфлікту на сході України за останні роки. Тому, на нашу думку, сталий розвиток АПК – це одна із сходинок к успішному вирішенню проблем міграції населення.

Шляхи подолання цього лежать в площині узгодженої політики в області міграції населення, сільського господарства, сприяння розвитку сільських регіонів та розширенню можливостей в аграрному секторі. У відповідь на міграційні виклики повинна бути налагоджена співпраця з міжнародними, місцевими громадянськими асоціаціями мігрантів, урядами країн та міжнародними установами, створені всі умови для вигідного інвестування у розвиток сільських регіонів як іноземних вливань, так і міграційного капіталу. Все це має важливе значення для забезпечення безпечної та упорядкованої міграції [148].

5.4. Міжнародне співробітництво України з питань ефективного використання потенціалу міграції для поліпшення стану продовольчої безпеки

Сучасна Україна не стоїть осторонь інтеграційних процесів і всесвітніх ініціатив та відкрита для міжнародної співпраці. Пріоритетними напрямками розвитку діалогу із світовою спільнотою для України є підтримання міжнародного миру та безпеки у світі, розширення співробітництва у вирішенні проблем економічного та соціально-гуманітарного розвитку, питань науково-технічного та інвестиційного характеру з метою залучення іноземних інвестицій та новітнього досвіду, забезпечення захисту прав та інтересів громадян України за кордоном тощо.

Наразі все більше уваги приділяється питанням розвитку всіх галузей АПК, привертаючи особливу увагу вирішенню проблем продовольчої безпеки та пов'язаної з цим міграції населення.

Формування і реалізація міжнародної політики як в міграційній, так і в аграрній сферах, передусім здійснюється через діяльність Організації Об'єднаних Націй – глобальної міжнародної організації, засновниками якої є

понад 50 держав, в тому числі і Україна та через спеціалізовані підрозділи, установи, фонди та програми ООН. Серед найбільш впливових і значущих груп установ, які акредитовані в Україні, можна виокремити Міжнародну організацію з міграції (МОМ), Міжнародну організацію праці (МОП), Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), Продовольчу та сільськогосподарську організацію ООН (ФАО), Програму розвитку ООН (ПРООН). Документи, які вони виробляють, містять тісний взаємозв'язок між міграцією та продовольчою безпекою і спрямовані на основних напрямках та механізмах реалізації виваженої міжнародної політики.

Використання потенціалу міграції в області розвитку для поліпшення стану продовольчої безпеки обумовлено Рамковою Програмою співробітництва для України на 2016-2019 роки. Даним документом уряд України і Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО) закріпили такі пріоритетні напрями допомоги ФАО, як збереження та раціональне використання природних ресурсів, удосконалення програм розвитку сільського господарства та сільських регіонів України із врахуванням ролі країни в забезпеченні як регіональної, так і глобальної продовольчої безпеки в розрізі ЄС та розвиток і укріплення виробничо-збутових ланцюгів [117].

Загалом, Україна входить до складу трьох комісій та п'яти комітетів ФАО, і тому безпосередньо приймає активну участь у процесі розробки і впровадженні дій з розвитку АПК.

Через загрози продовольчої безпеки і, як наслідок, вимушеної міграції населення Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО) також приділяє особливу увагу процесу перетворення вимушеної міграції у добровільну та шляхам усунення причин та наслідків міграційних переміщень через розробку і впровадження заходів, які стоять на захисті інтересів, в першу чергу, більш вразливих верств населення. Так, у 2018 році ФАО та МОМ стали співголовуючими Групи ООН з проблем глобальної міграції (ГПГМ). Генеральний директор ФАО Жозе Граціану да Сілва переконаний, що збільшення інвестицій в продовольчу безпеку, сталий розвиток сільських

регіонів допоможуть створити умови, через які зникне необхідність людей вимушено залишати свої домівки в пошуках кращого життя. Ефективне співробітництво з ФАО визначається Україною як важливий чинник при формуванні як продовольчої, так і зовнішньоекономічної стратегії розвитку країни [149].

Група ООН з проблем глобальної міграції прийняла участь в перемовинах по прийняттю Глобального договору про безпечну, впорядковану та законну міграцію. 10 грудня 2018 року понад 160 країн світу на конференції в Марракеші, Марокко підтримали даний Договір, метою якого є удосконалення управління міжнародною міграцією, забезпечення впорядкованого, законного та безпечного міграційного руху та позитивний розвиток ролі мігрантів в соціально-економічному просторі. Задля досягнення цього у Договорі чітко прописані цілі, які безпосередньо стосуються і проблем продовольчої безпеки, і проблем міграції. Так, ціль 2, яка стосується зведення до мінімуму несприятливих умов, які змушують людей мігрувати, передбачає зобов'язання із створення належних умов для мирного і сталого розвитку в країні походження шляхом інвестування коштів в програми, які націлені на сталий розвиток країн, подолання бідності та забезпечення продовольчої безпеки. Ціль 20 наголошує на сприянні фінансовій інтеграції мігрантів та на підвищенні надійності та зниженні вартості грошових переказів. Досягнення цієї мети передбачає підтримку Міжнародного дня сімейних грошових переказів, який заснував Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку та розробку сучасних рішень для підвищення доступності та оперативності переказів по легальних каналах, в тому числі і для сільської групи населення [52].

Україна теж прийняла активну участь в підготовці першого в історії Глобального договору про міграцію. Але, на жаль, проблема забезпечення прав, свобод і потреб внутрішньо переміщених осіб через події на сході країни, анексія Криму та економічні наслідки цього поки що стали нам на заваді.

З метою сприяння безпечній, впорядкованій та легальній міграції, цілі Глобального договору передбачають повне та своєчасне здійснення Порядку

денного в області сталого розвитку на період до 2030 року, прийнятого Генеральною Асамблеєю ООН 25 вересня 2015 року. Вирішенню проблем міграційних переміщень та продовольчої безпеки присвячена значна частина Програми сталого розвитку до 2030 року і має вирішальне значення для України, тому що згідно із задекларованими в ній цілями, пріоритетними напрямками співпраці є залучення біженців, мігрантів та внутрішньо переміщених осіб до програм стратегічного розвитку [110].

Україна з 1996 року тісно співпрацює з Міжнародною організацією з міграції як країна-спостерігач, а з 2002 року як країна-член МОМ. При розробці і реалізації заходів і програм Представництво МОМ в Україні керується загальною стратегією організації, долучається до використання потенціалу розвитку міграції та зведення до мінімуму загроз через міграцію населення [98].

У 2018 році Міжнародна організація з міграції та Міністерство соціальної політики України підписали рамкову Угоду про співпрацю, цілями якої є розширення співпраці між ними з метою посилення боротьби з вимушеною міграцією, сприяння адаптації українців при поверненні додому та інтеграції мігрантів, підтримка безпечних та керованих міграційних переміщень [101].

Міжнародна організація з міграції – це Агентство ООН, яке має величезний досвід у грантовій підтримці малого та середнього бізнесу. Тому протягом останніх років активно впроваджує в Україні для трудових мігрантів та членів їх сімей різноманітні інноваційні пілотні проекти. Так, для того, щоб українські трудові мігранти мали змогу інвестувати свій міграційний капітал у власну справу у своєму рідному місці або селі, на початку 2019 року МОМ, за фінансової підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), впровадило в Україні для мігрантів пілотний проект з розвитку малого бізнесу [99].

Також Міжнародна організація з міграції задля розширення економічних можливостей українських мігрантів і діаспори та підвищення економічного розвитку України, спільно з компанією Pricewaterhouse Coopers, за фінансування Фонду розвитку МОМ, впроваджує в Україні новий проект.

Даний проект передбачає розробку механізмів інвестування діаспорою та мігрантами місцевих підприємств [100].

Україна провадить активну міжнародну співпрацю та входить до складу багатьох міжнародних організацій як повноправний член або спостерігач. На сьогодні міжнародна спільнота поважає наші інтереси при прийнятті важливих рішень та бере до уваги наші пропозиції. Але для України, як держави, яка прагне стати повноцінним гравцем на міжнародній арені та вагомим чинником міжнародного життя, попереду ще багато роботи із вдосконалення, перш за все, зовнішньоекономічної політики. Тому важливою складовою при формуванні та реалізації як продовольчої, так і міграційної стратегії розвитку країни є ефективна співпраця України з міжнародними організаціями.

З 2008 року Україна підтримує заходи ООН з надання гуманітарної допомоги країнам, які більш за все постраждали від продовольчої кризи. Найбільшою із числа організацій, які забезпечують дану підтримку є Всесвітня продовольча програма, до якої у 2009 році доєдналася і Україна. Першою країною, яка на виконання Всесвітньої продовольчої програми отримала продовольчу допомогу України стала Ефіопія.

Україна є членом Міжнародної ради по зерну та активним учасником в роботі Міжнародного союзу з охорони нових сортів рослин, Європейської та середземноморської організації захисту рослин, Комісії зі збереження морських живих ресурсів Антарктики, а у Міжнародному бюро виноградарства та виноробства наша країна виступає спостерігачем [147].

Таким чином, стає цілком зрозуміло, що розвиток міжнародного співробітництва України у вирішенні проблем соціально-економічного розвитку, участь у процесах забезпечення і реалізації програм продовольчої безпеки – це ті умови, за яких міграція для наших співвітчизників буде вибором, а не необхідним кроком.

5.5. Міграційний капітал: економічний ефект для сталого розвитку АПК

Міграція – в загальному розумінні, процес, притаманний кожному, кожній країні. Міграція населення існує впродовж всієї історії людства і ніхто не може заборонити людині вільно пересуватися як внутрішньо, та і зовнішньо.

Численні дослідження саме трудової міграції населення свідчать про те, що міграційні переміщення є природним процесом і, здебільшого, вимушеним кроком. Основними чинниками виїзду наших співвітчизників на заробітки є, перш за все, низький рівень оплати праці та якість робочих місць. І це значно відображається на соціально-економічному розвитку українського суспільства.

Міграційні процеси, які спостерігаються останнім часом в Україні, є тим фактором, який значно впливає не тільки на територіальний дисбаланс в економічному розвитку регіонів, а й на нерівномірність між системою розселення і розміщенням виробництва товарів та послуг по регіонах.

Нерівномірність економічного розвитку регіонів в Україні стимулює внутрішню трудову міграцію. Вона присутня, фактично, у всіх країнах світу, але різниться за принципами пересування. Основними причинами для внутрішньої трудової міграції є: недостатньо привабливе розташування регіону; низький рівень заробітної плати; відсутність робочих місць та обмеження особистого розвитку (характерно для сільськогосподарських регіонів).

Ми вважаємо, що внутрішня трудова міграція не становить великої небезпеки, але все ж таки призводить до негативних наслідків. Вагомими, на нашу думку, є втрата окремими регіонами не лише некваліфікованої робочої сили, а й висококваліфікованих та мобільних працівників. Через відсутність молодого покоління у сільськогосподарських регіонах, велика кількість сіл з кожним роком зникає з карти України, що призводить до втрати можливості розвитку українського села, сільського господарства. Створюється дисбаланс на ринку праці, порушуються стратегічні цілі розвитку України, зокрема і регіонів.

Таким чином, останнім часом внутрішня трудова міграція в Україні розширяє свої межі. І основний вектор міграційних переміщень – це в основному із депресивних сільськогосподарських територій до місць, де рівень зайнятості та заробітків у порівнянні з ними є відносно високими, наявна соціальна рівновага, тобто спостерігається більш-менш стабільний соціально-економічний зріст. Так, за статистичними даними, позитивне сальдо внутрішньої міграції наявне лише в 6 областях: Волинській (0,5%), Івано-Франківській (0,2%), Київській (5,5%), Одеській (1,7%), Харківській (0,4%), Чернівецькій (0,6%) та місті Києві (3,3%). Але необхідно враховувати ще той факт, що на даний момент у великих містах наявний великий відсоток такої трудової міграції як маятникова [62].

Наслідки трудової міграції відображаються як економічній, так і в соціальній складовій розвитку суспільства. Причому переважною причиною є саме економічна і для домогосподарств, і для України в цілому. Трудові мігранти, заробляючи гроші, значно покращують добробут своїх родин, інвестують в житло, мають можливість накопичити міграційний капітал для власного бізнесу. І розглядаючи залучення заощаджень населення в інвестиції вагомим ресурсом розвитку регіонів, необхідно враховувати, що це можливо за умови, що позитивний ефект від цього буде спостерігатися у всіх учасників процесу: як у інвесторів, так і у громади загалом. Адже, метою інвестування заощаджень, в першу чергу, для населення є покращення власного добробуту шляхом отримання максимального прибутку у майбутньому періоді з мінімальними інвестиційними ризиками. Тому, враховуючи сучасний соціально-економічний стан розвитку країни в цілому, цікавими сферами для інвестування зароблених грошей є банківські вклади, нерухомість, а також валютні операції.

Як свідчать дослідження, міграційний капітал є невід'ємною частиною розвитку сільських регіонів як в частині поліпшення добробуту сільського населення, так і в інвестуванні зароблених за кордоном грошей в економіку рідного краю.

З кожним роком спостерігається зростання обсягів грошових надходжень від українських мігрантів в середньому на 10-15%.

За підрахунками Національного банку України у 2019 році українці переказали 12,5 мільярдів доларів США, за даними Світового банку ця сума є більшою і сягає 16 мільярдів. Якщо у 2008 році загальна сума приватних грошових переказів становила близько 3% від ВВП, то зараз – понад 8% [107].

За даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО) близько 40 % міжнародних грошових переказів відправляються в сільські регіони [148].

Таким чином, українські мігранти є найбільшими зовнішніми інвесторами в економіку країни, а також основними постачальниками валюти.

І тут варто звернути увагу на досвід країн, які, як і Україна, є країнами-донорами робочої сили, але які вже йдуть шляхом суспільних трансформацій.

Так, за різними оцінками, за останні 15 років з Польщі виїхало від 1,5 до 2,0 млн. громадян, основним мотивом яких стала саме трудова міграція. І для Польщі це стало тривожним дзвіночком, бо кількість тих, хто покинув країну дорівнює населенню найбільшого польського міста – Варшави. Тому уряд Польщі, який зацікавлений як в обмеженні виїзду своїх громадян, так і в поверненні їх на батьківщину протягом останніх років почав впроваджувати низку соціальних ініціатив. Однією з них можна назвати скасування податку на доходи фізичних осіб для молоді (до 26 років). Позитивний економічний ефект не змусив себе чекати: спостерігається зменшення відтоку працездатного населення з країни, відбувається підвищення заробітних плат та відповідно статків поляків, які в свою чергу працюють на розвиток економіки Польщі. Проведені опитування показали, що близько 15% трудових мігрантів готові повернутися до дому. Також, в короткострокових планах польського уряду – зниження податку на доходи фізичних осіб для усіх з 18% до 17% [144].

Наступним прикладом є досвід Молдови, країни пострадянського простору, з якою у нас є багато спільного. За підрахунками Департаменту ООН з економічних і соціальних питань, третина громадян Молдови працює за

кордоном. Економіка країни значно залежить від грошових переказів заробітчан, які складають 16% від ВВП країни. За даним показником Молдова входить у першу десятку країн за рівнем грошових переказів.

Задля того, щоб проблеми масової еміграції з країни повернути в позитивне русло і таким чином заохотити своїх громадян-заробітчан інвестувати зароблені за кордоном гроші та заощадження, набуті навички в економіку своєї країни, уряд Молдови у 2010 році запустив програму залучення коштів в економіку «PARE 1+1». Основою даної програми є модель спільного фінансування бізнесу за принципом «1+1», тобто за визначеними законодавчо критеріями, обираються заявники, яким держава через Організацію розвитку малих та середніх підприємств виділяє кошти в розмірі, еквівалентному сумі інвестицій мігрантів у власний бізнес [139].

Впродовж останніх років спостерігаються значні позитивні зрушення в питаннях державного регулювання міграційних процесів в Україні. Зокрема, схвалено Стратегію державної міграційної політики України на період до 2025 року, метою якої є спрямування спільних зусиль держави і суспільства на формування та реалізацію державної міграційної політики, що прискорить соціально-економічний розвиток країни, сприяння задоволенню потреб в робочій силі та відповідність міжнародним стандартам України [121].

Також активно ведеться робота по формуванню і реалізації шляхів із заохочення повернення трудових мігрантів додому та інвестування міграційного капіталу в економічний розвиток на взаємовигідних умовах шляхом розробки та виконання державних і регіональних програм підтримки розвитку підприємництва. Так, на початку 2021 року Уряд України схвалив законопроект з надання безвідсоткових кредитів трудовим мігрантам для започаткування ними власної справи. Метою даного проекту є стимулювання повернення в Україну і утримання від повторної еміграції співвітчизників, які працюють за кордоном, а також заохочення інвестувати зароблені за кордоном гроші в економіку України. Фінансування даного проекту планується за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального

страхування України на випадок безробіття. За умовами, на відкриття власної справи, громадянам України, які повернулися в країну, передбачено надавати державну позику, пропорційну розміру його інвестицій, в розмірі до 150 тисяч гривень. Для цього необхідно, щоб заявник офіційно працював за кордоном строком більше одного року. Також при кредитуванні буде враховуватися страховий стаж, здобутий заявником в Україні, і якщо він становить понад десять років, то державну допомогу повертати не потрібно. В інших випадках – її необхідно повернути протягом наступних п'яти років [96].

Зупинити міграцію неможливо. Можливо тільки її зменшити. І, на нашу думку, єдиний шлях до цього – загальний соціально-економічний розвиток держави. Як підкреслюють дослідники процесів трудової міграції з Німецької консультативної групи та Кільського інституту світової економіки, обсяги міграційних переміщень залежатимуть від двох факторів: від того, наскільки рівень життя та заробітної плати в Україні буде відрізнятися від рівня країн, привабливих для працевлаштування українців та наскільки ці країни зацікавлені в наших заробітчанах. За проведеними розрахунками, зменшити виїзд українців працездатного віку на заробітки за кордон можливо при умові, що заробітна плата в рідній країні буде складати не менше 80% від розміру оплати праці в європейських країнах.

І тут перед нами спливають невтішні цифри. Якщо заробітки у Польщі вже не такі привабливі для українців, бо коливаються у перерахунку від 12 до 20 тисяч гривень, то насторожує розмір мінімальної заробітної плати у Чехії та Німеччині – 27 та 30-35 тисяч гривень відповідно. Це інформація по «звичайних, робітничих» професіях. Інженери, лікарі, програмісти отримують набагато більше.

Більше того, в трудових мігрантах ці країни ні аби як зацікавлені: послабилися умови прийому на роботу в Німеччині, розробляються заходи зі стимулювання припливу робочої сили у Словаччині, Латвії, Литві та Естонії. Чехія, яка визнає, що їх сільське господарство не виживе без українських заробітчаних подвоїло річні квоти на працевлаштування українців [96].

Враховуючи, що метою міграційної політики європейських країн є збільшення залучення високоякісних трудових ресурсів із різних країн світу і України зокрема, привабливість цих країн для наших заробітчан останнім часом зростає і масова трудова міграція набирає обертів. Тому одним із завдань України з розвитку як загального соціально-економічного життя, так і по забезпеченню продовольчої безпеки, на нашу думку, є адаптація міграційного законодавства країни до вимог Європейського Союзу, максимізація зусиль із захисту своїх громадян, працюючих за кордоном, застосування сучасних, інноваційних методів організації роботи із населенням, активізація співпраці між суспільством та урядом, пристосування соціально-економічних інтересів держави до потреб і можливостей громадян України.

Одну з провідних ролей у соціально-економічному розвитку має бути відведено інвестуванню міграційного капіталу на розвиток сільського господарства та сільських регіонів, які є головною рушійною силою у вирішенні продовольчої безпеки країни.

Задля успішної реалізації продовольчої безпеки та мінімізації ризиків від міграції населення з сільських регіонів, Україні потрібно пройти тривалий шлях. Успішність цього шляху, перш за все, залежить від модернізації державних підходів до регулювання аграрного сектору, удосконалення нормативно-правової бази, розвитку міжнародного співробітництва, політики повернення мігрантів на батьківщину та їхньої реінтеграції в суспільство, беручи до уваги світовий досвід з розвитку соціально-економічного потенціалу сільських територій і країни загалом.

РОЗДІЛ 6. ФІНАНСОВІ ВАЖЕЛІ ДЕРЖАВИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ

6.1. Економічна роль держави в регулюванні аграрного сектора

6.2. Економічна роль держави в регулюванні аграрного сектора

6.3. Фіскальні важелі регулювання аграрного сектора

6.4. Страхування як інструмент економічної безпеки аграрних підприємств

6.1. Економічна роль держави в регулюванні аграрного сектора

Держава – активний учасник економічних відносин, які відбуваються в системі народного господарства кожної країни. Участь держави проявляється у всіх галузях та секторах економіки. Держава може виступати як в ролі суб'єкта господарювання, так і в ролі владного інституту, який здійснює регулювання господарської системи в розрізі всіх сфер і видів підприємницької з метою забезпечення умов стабільного функціонування економіки та створення всіх необхідних умов для її розвитку.

Аграрний сектор займає особливе місце в системі національної економіки, відіграючи важливу роль у формуванні та забезпеченні продовольчої та економічної безпеки держави. Стрімкі зміни соціально-економічної та політичної ситуації в глобальному просторі, тенденції розвитку світового сільського господарства й необхідність забезпечення продовольчої безпеки вимагають посиленої уваги до розвитку вітчизняного аграрного сектору, що є стратегічною ланкою економічної системи країни. В сучасних умовах, коли в аграрній реформі відбувається пошук оптимальних механізмів забезпечення сталого розвитку аграрного сектору, актуальним є вивчення механізму його державного регулювання. Аграрній сфері властиві специфічні ознаки, які відображаються на формуванні системи її державного регулювання; вона є визначальною, оскільки від її становища та перспектив розвитку безпосередньо залежить рівень забезпечення життєдіяльності населення в країні.

Державна підтримка сільськогосподарських виробників в різних країнах світу має велику історію та вводилась насамперед саме в кризово-депресивні періоди аграрного розвитку. На цій підставі можна стверджувати, що сільське господарство сучасних економічно розвинутих країн змогло досягти вагомих показників ефективності у своїй діяльності завдяки виваженій і довготривалій фінансово-економічній підтримці держави.

Дж.К. Гелбрейт, один з авторитетних американських економістів, вважає: «Державне втручання в інтереси сільського господарства – усупільнення сільськогосподарської технології, підтримка сільськогосподарських цін для заохочення нових методів – мають істотне значення для збалансованого розвитку.... У відсутності таких суспільних заходів надходження продуктів харчування... було б недостатнім, а вартість (подібно вартості житла і медичної допомоги) дуже високою.... В основному, в результаті таких державних заходів розвиток сільського господарства був задовільним в промислово розвинених країнах. Якщо виявиться сільське господарство вільним від державного втручання ... розвиток, безперечно, був би недостатнім, а до теперішнього часу, можливо, і небезпечно низьким» [51, с.352].

Аграрний сектор економіки є багатофункціональною розгалуженою системою в структурі народного господарства. Тому необхідним є всебічний характер державного втручання в сферу аграрної діяльності для забезпечення належних умов господарювання сільськогосподарських товаровиробників та надання необхідної підтримки для їх розвитку [111, с.5-6]. В основному, це відбувається за допомогою фінансово-економічних важелів.

Агропромисловий комплекс – це життєво необхідний, провідний сектор національної економіки, оскільки зачіпає інтереси кожної людини та всіх інших галузей економіки і сфер господарської діяльності.

Агропромисловий комплекс включає в себе:

- виробництво для сільського господарства і підприємств харчової і переробної промисловості засобів виробництва;
- сільське господарство;

- заготівля і зберігання сільськогосподарської сировини, її переробка, що є провідною ланкою цієї сфери;
- ринкову інфраструктуру (аграрні біржі, гуртові ринки, аукціони, власна торгівельна мережа сільськогосподарських товаровиробників і переробних підприємств;
- виробничу інфраструктуру.

Про місце цієї галузі в економіці країни свідчить ряд важливих макроекономічних параметрів, найважливішим з яких є частка сільського господарства у валовій доданій вартості (табл. 6.1).

Таблиця 6.1

Сільське господарство в структурі валової доданої вартості України*

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Валова додана вартість (ВДВ), млн.грн.	540651	636722	736495	763187	734943	777646	873829	1170747
Сільське, лісове та рибне господарство, млн.грн.	82948	109961	113245	132354	161145	239806	279701	303949
Сільське, лісове та рибне господарство, % ВДВ	7,4	8,1	7,8	8,7	10,2	12,1	11,7	10,2

*Складено і розраховано за даними Державної служби статистики України

Для порівняння, ще в 1990 р. ця частка становила 24,4%, а в подальші роки поступово знижувалася, не становлячи на сьогоднішній день навіть 50% від цієї величини. Таке вагоме зменшення внеску галузі у створення валової доданої вартості пояснюється головним чином ціновим фактором, що й відобразилось негативно на діяльності сільськогосподарських товаровиробників.

Валова додана вартість в розрізі галузей економіки визначається на основі поточних цін звітного року. На цій підставі, галузь сільського господарства при визначенні валової доданої вартості потрапляє в нерівні умови порівняно з іншими галузями економіки, оскільки з початку ринкових перетворень держава

адміністративними важелями стримувала зростання цін на продукцію сільського господарства, а в подальшому хоч і відмовилась від такого стримування, однак зростання цін стримувалося низьким платоспроможним попитом населення. Водночас, ціни на промислову продукцію стали вільними з самого початку переходу до ринкової економіки і зростали значно швидшими темпами порівняно з цінами на сільськогосподарську продукцію, внаслідок чого частка галузі у валовій доданій вартості істотно знижувалася. За останні роки диспаритет цін значно зменшився, а тому роль цінового фактора у зниженні частки сільського господарства у формуванні валової доданої вартості стала відносно невеликою.

Позитивною тенденцією є той факт, що сільське господарство і переробна промисловість стали основним джерелом надходження валюти до країни, випередивши такі пріоритетні галузі, як металургійна та хімічна промисловості. Забезпеченість країни валютою – вагомий макроекономічний індикатор, який суттєво впливає на стан економіки і рівень конкурентоспроможності країни. Зовнішньоторговельний обіг сільськогосподарської продукції України у 2016 р. становив 19,2 млрд. дол. (або 25,4% всього зовнішньоторговельного обігу товарів України), збільшившись порівняно з 2010 р. на 23,4%. Зростання обігу відбувається за рахунок експорту. Якщо за 2010-2016 рр. імпорт сільськогосподарської продукції зменшився з 5,7 млрд. дол. до 3,9 млрд. дол. або у 1,5 рази, то експорт збільшився з 9,8 млрд. дол. США до 15,3 млрд. дол. або у 1,6 рази. Експорт продукції аграрного сектору посів за 2010-2016 рр. провідні позиції у товарному експорті України, склавши у 2016 р. 42,0% його обсягу (порівняно з 19,4% у 2010 р.), і ставши за цим показником лідером серед інших галузей вітчизняної економіки. Постійно зростає позитивне сальдо в торгівлі продукцією агропромислового комплексу, що має важливе значення для виправлення негативних тенденцій та стабілізації в процесі розвитку зовнішньоекономічної діяльності країни.

Значення галузі в економіці країни підтверджує також й те, що станом на 2019 р. сільське населення України становило 12,9 млн. осіб (30,6% загальної

кількості населення). В сільському господарстві зайнято понад 2,9 млн. осіб (6,9% всього населення та 17,9% економічно активного зайнятого населення) (табл. 6.2). Споживачі зараз витрачають переважну частину своїх грошових доходів на придбання продуктів харчування та товарів широкого вжитку, виготовлених із сільськогосподарської сировини.

Таблиця 6.2

Зайнятість населення в сільському господарстві України*

Показник	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Населення, всього, млн.	45,8	45,6	45,6	45,4	42,9	42,8	42,6	42,4	42,2
Сільське, населення, млн.	14,3	14,2	14,2	14,1	13,2	13,2	13,1	13,0	12,9
Сільське, населення, %	31,3	31,2	31,1	31,0	30,9	30,8	30,8	30,7	30,6
Населення, зайняте в сільському господарстві тис.	3393,8	3496,0	3577,5	3091,4	2870,6	2866,5	2860,7	2937,6	–
Населення, зайняте в сільському господарстві, %	7,4	7,7	7,9	6,8	6,7	6,7	6,7	6,9	–
Економічно активне зайняте населення, тис.	20324,2	20354,3	20404,1	18073,3	16443,2	16276,9	16156,4	16360,9	–
Населення, зайняте в сільському господарстві, % економічно активного зайнятого населення	16,7	17,2	17,5	17,1	17,5	17,6	17,7	17,9	–

*Складено і розраховано за даними Державної служби статистики України

Таким чином, сільське господарство виступає економічною базою для забезпечення життєдіяльності майже третини населення країни. Із врахуванням цієї обставини і ролі агропромислового комплексу та насамперед сільського господарства у забезпеченні продовольчої та енергетичної безпеки країни, значної участі у створенні валової доданої вартості та соціальної значимості

повинна в достатній мірі забезпечуватись пріоритетність розвитку цієї галузі економіки та піднесення призначення сільських територій.

Сільське господарство відіграє винятково важливу роль для розвитку ринкової економіки та ринкових відносин. Сільське господарство – центральна ланка агропромислового комплексу, тому воно тісно технологічно пов'язане з переробною промисловістю, системою заготівлі та зберігання продукції, із сільськогосподарським машинобудуванням, виробничою інфраструктурою, паливно-енергетичним комплексом, транспортом, тощо. Водночас, переробна промисловість пов'язана з машинобудуванням переробної промисловості, що разом із сільськогосподарським машинобудуванням пов'язане також із сталеплавильною промисловістю, а надалі, відповідно, – з гірничорудною і т.д. Таким чином, відповідно до побудови міжгалузевого балансу стає очевидною надзвичайно велика роль сільського господарства як замовника засобів виробництва і як постачальника сировини у розвитку національної економіки.

Сільське господарство як галузь матеріального виробництва має ряд особливостей, що позначаються на його функціонуванні в умовах ринкової економіки. Це пов'язано, зокрема, з відносною іммобільністю ресурсів (крім трудових), що є перепорою на шляху їх перерозподілу зі сфери сільського господарства в промисловість та інші галузі. В дійсності, такого перерозподілу ресурсів не відбувається, за винятком істотного відтоку сільського населення в промисловість і сферу послуг, що має місце у всіх розвинутих країнах. Причина зазначеного явища полягає в тому, що людські ресурси в сільській місцевості хоч і скорочуються, однак земельні ділянки, якими вони володіли чи на яких працювали, не будучи їх власниками, й надалі продовжують залишатись в сільськогосподарському обороті: триває виробництво сільськогосподарської продукції, що вимагає від товаровиробників достатньої кількості основного та оборотного капіталу, що й перешкоджає його перетікання в інші галузі.

Крім цього, з метою забезпечення ефективності виробництва в умовах конкуренції сільські товаровиробники повинні здійснювати інвестиції із врахуванням фактичних масштабів землекористування; саме тут проявляється

імобільність ресурсів сільського господарства. Через це, цілком вірогідно, що пропонування сільськогосподарської продукції буде збільшуватись. В такій ситуації можна очікувати, що в таких умовах ціни на сільськогосподарську продукцію та доходи сільських товаровиробників будуть мати тенденцію до певного зменшення.

Специфіка сільськогосподарського виробництва полягає в тому, що земля в сільському господарстві – головний засіб (фактор) виробництва, що вимагає особливого відтворення на розширеній основі. Аграрні підприємства працюють в умовах підвищеного ризику. Однією з причин цього є те, що в сільському господарстві економічний процес відтворення тісно переплітається з природними (біологічними) процесами. Непередбачувані зміни в зовнішньому середовищі є вкрай несприятливими для сільськогосподарських підприємств, внаслідок чого вони може не досягти поставленої мети і навіть зазнати збитків. Високий рівень залежності діяльності аграрних підприємств від природних чинників та непередбачуваних несприятливих змін в зовнішньому середовищі вимагає від них створення відповідних резервів та запасів, що пов'язано із заморожуванням коштів, та, відповідно, втратою певної економічної вигоди. Підприємства, які працюють у відносно гірших природних умовах, є менш конкурентоспроможними, і мають вищу вірогідність на економічну невдачу. Таким чином, постає нагальна об'єктивна потреба у державній підтримці таких сільськогосподарських підприємств за допомогою різних економічних важелів.

Сільське господарство не є настільки інвестиційно привабливою галуззю порівняно з іншими галузями економіки, що спричинено порівняно тривалим періодом виробництва сільськогосподарської продукції, внаслідок чого потенційні інвестори спрямовують свій капітал насамперед в ті виробництва, де має місце швидкий кругообіг коштів з високою віддачою від його інвестування. Якщо врахувати ще й існування підвищеного ризику недоотримання готової продукції в бажаному обсязі через незалежні від виробника обставини (несприятливі природно-кліматичні умови), то стає зрозумілим, чому сільське господарство є менш привабливою інвестиційною галуззю.

Основна місія, яка покладена на агропромисловий комплекс – забезпечення продовольчої безпеки країни, сприяння забезпеченню її енергетичної безпеки, нарощування та ефективного використання експортних можливостей щодо збуту нереалізованої на внутрішньому ринку продукції та залишків продовольства. Від стану та рівня розвитку агропромислового комплексу залежать соціальна стабільність держави, стійкість її економічної та політичної системи.

Продовольча безпека як різновид економічної безпеки досягається при умові фізичної та економічної доступності продовольства. Фізична доступність свідчить про наявність в країні продуктів харчування в обсязі й асортименті, цілком достатніх для задоволення потреб населення відповідно до фізіологічно обґрунтованих норм, а економічна – про купівельну спроможність населення, яка повинна бути достатньою для придбання продуктів харчування в обсязі, що задовольняє фізіологічні потреби людини в цих продуктах (за оптимальним рівнем калорійності і раціональною структурою харчування). Також, рівень продовольчої безпеки характеризується й такою вагомою ознакою, як безпека продовольчих товарів для споживачів: недопущення виробництва і реалізації неякісних харчових продуктів, що становлять чи можуть становити потенційну загрозу для життя та здоров'я населення країни. В сучасних умовах це одна з найболючіших проблем продовольчої безпеки багатьох країн світу.

Досвід еволюції та практика функціонування ринкового господарства засвідчують, що через специфічні властивості сфери сільського господарства та продовольчого ринку не є саморегульованими системами. Причинами цьому є консервативність та інертність сільського господарства як виробничої системи, а також низька еластичність попиту на сільськогосподарську продукцію та доволі висока еластичність цін на неї. Неспроможність ринкового механізму спрямувати розвиток господарюючих суб'єктів в аграрній сфері обумовлює необхідність державного втручання в неї.

Більшість заходів та механізмів політики забезпечення продовольчої безпеки повинні здійснюватися на державному рівні, адже без централізації і

координації дій всіх учасників забезпечити її практично неможливо. Державну політику з формування продовольчої безпеки, доцільно розглядати як комплекс економічних, адміністративних та правових важелів впливу на діяльність агропромислового комплексу і продовольчого ринку, стану соціальної сфери села та навколишнього природного середовища (рис. 6.1).

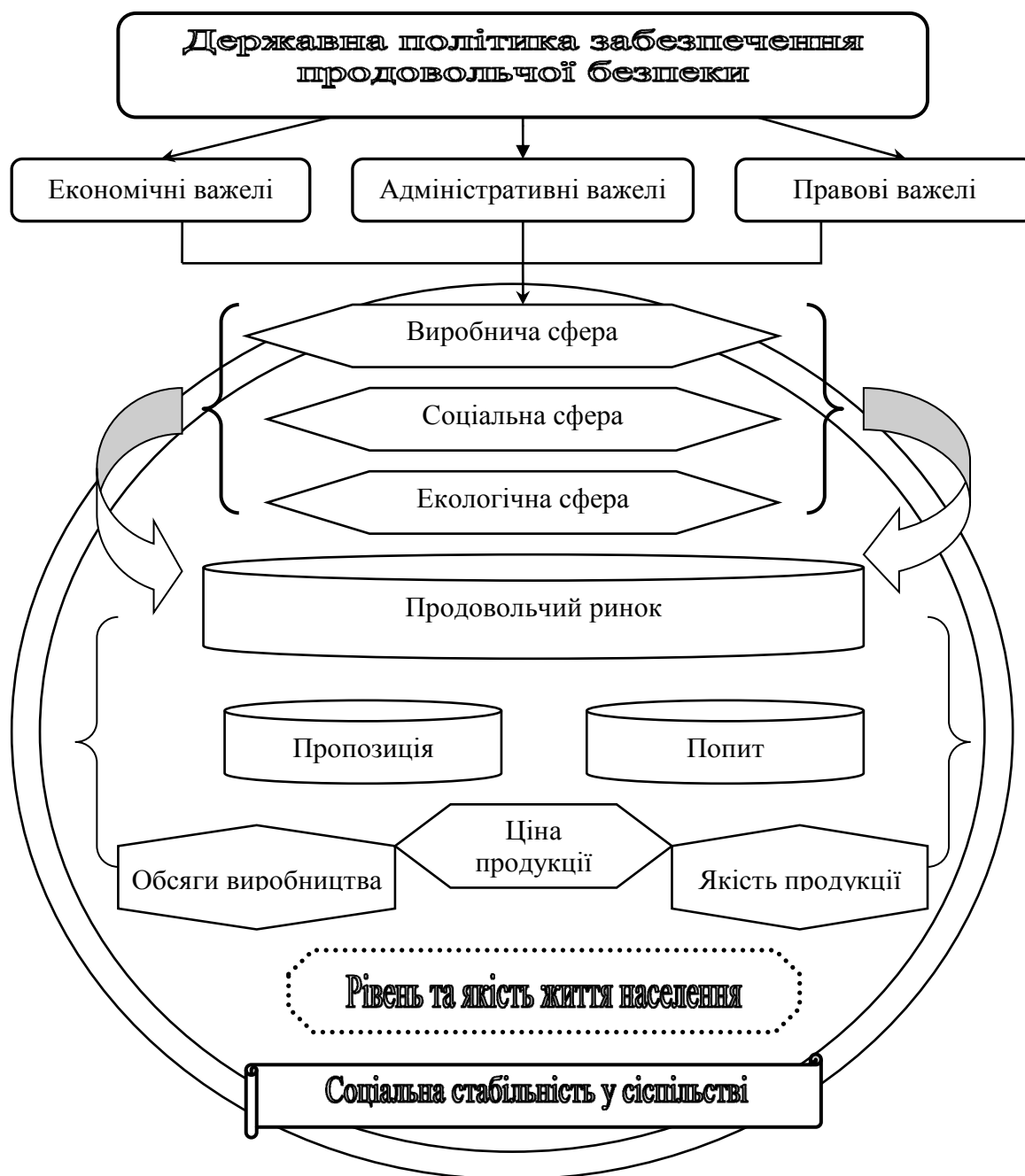

Рис. 6.1. Система забезпечення продовольчої безпеки [10]

Нагромаджений світовою практикою досвід засвідчує, що необхідність ефективного державного регулювання аграрного сектору обумовлена такими об'єктивними причинами:

- від стану даної галузі значною мірою залежить продовольча безпека кожної держави (від кількості та якості продуктів харчування залежать здоров'я нації, її трудовий, інтелектуальний потенціал, тощо);
- забезпечення добробуту народу (що потребує перетворення аграрного сектору в життєздатну і процвітаючу галузь економіки, адже продукти харчування становлять найпершу потребу життєдіяльності);
- характерним для економічно розвинутих країн є надлишок пропозиції сільськогосподарської продукції над попитом (що вимагає втручання держави в процес ціноутворення з метою забезпечення більш-менш стабільних цін та сприятливого режиму торгівлі).

Втручання держави в економічний механізм функціонування аграрного сектора повинен бути позбавленим руйнівних наслідків. Втручання держави в ринкове господарювання повинно бути економічно виправданим та допустимим в тих масштабах, які сприяють підвищенню економічної ефективності виробництва [134, с. 36].

В періоди позитивної динаміки економічного розвитку домінуючими, зазвичай, були постулати стосовно невтручання чи вкрай обмеженого втручання держави в економічні процеси, а при настанні чергової фази – рецесії виробництва, особливо з ознаками стагфляції, їх змінювали діаметрально протилежні погляди, які доводили необхідність активного втручання держави у процеси сталого відтворення економіки [91, с. 153]. В усьому світі держави впливають на агропромисловий комплекс та ринок сільськогосподарської продукції. Однак, методи за засоби такого впливу різняться в залежності від цілей, які повинні бути досягнуті шляхом такого регулювання. Важливим методологічним аспектом державного регулювання аграрного сектора економіки є також співвідношення між поставленою метою і досягнутим результатом, суть якого полягає в тому, що між ними ніколи не буває

абсолютної тотожності. Неузгодженість мети і результату є фундаментальною характеристикою державного регулювання, що зумовлює його безперервний характер, оскільки кожний досягнутий результат неминуче ставить нові цілі, які потребують реалізації в умовах, що змінилися [58, с.181]. Механізм реалізації заходів державного регулювання економічних процесів в аграрній сфері повинен групуватися на основоположних принципах, які також є складовим елементом концепції державного регулювання аграрного сектора економіки. В науковій літературі зазначається, що „... принципи, як поняття теорії зумовлюється певними законами, відображають сутність та реальність процесів управління. Вони є результатом наукового пізнання, формуються людьми, враховують ступінь дослідженості закономірностей та відносин в управлінні. Безпосередньо на практиці принципи набувають характеру норми, правила, яким належить керуватися в управлінській діяльності” [86, с. 188-199].

Специфіка функціонування ринкового середовища в аграрній сфері змінює характер управлінського впливу на суб'єкти господарювання з боку державних органів влади; він все більше здійснюється в опосередкованій формі. Натомість, держава, замість функцій безпосередньо адміністративного управління рішуче перейшла до регулювання економічними важелями [88, с. 113]. До складу економічних інструментів державного регулювання належать важелі, завдяки яким створюються належні передумови для розвитку ринкових процесів в заданій траєкторії. Економічні важелі працюють здебільшого у площині бюджетної та фіскальної політики, а також цінового регулювання [43, с. 117].

Мета державного регулювання полягає у сприянні створення та забезпеченні реалізації аграрного потенціалу для формування умов стабільного функціонування та розвитку аграрного сектору в контексті досягнення макроекономічної безпеки держави.

Заходи державної підтримки розвитку аграрного сектору із врахуванням забезпечення перспектив стабільного розвитку можна розподілити на окремі групи. Основні ланки державного регулювання аграрного сектору країн із ринковою економікою відображені на рисунку (рис. 6.2).

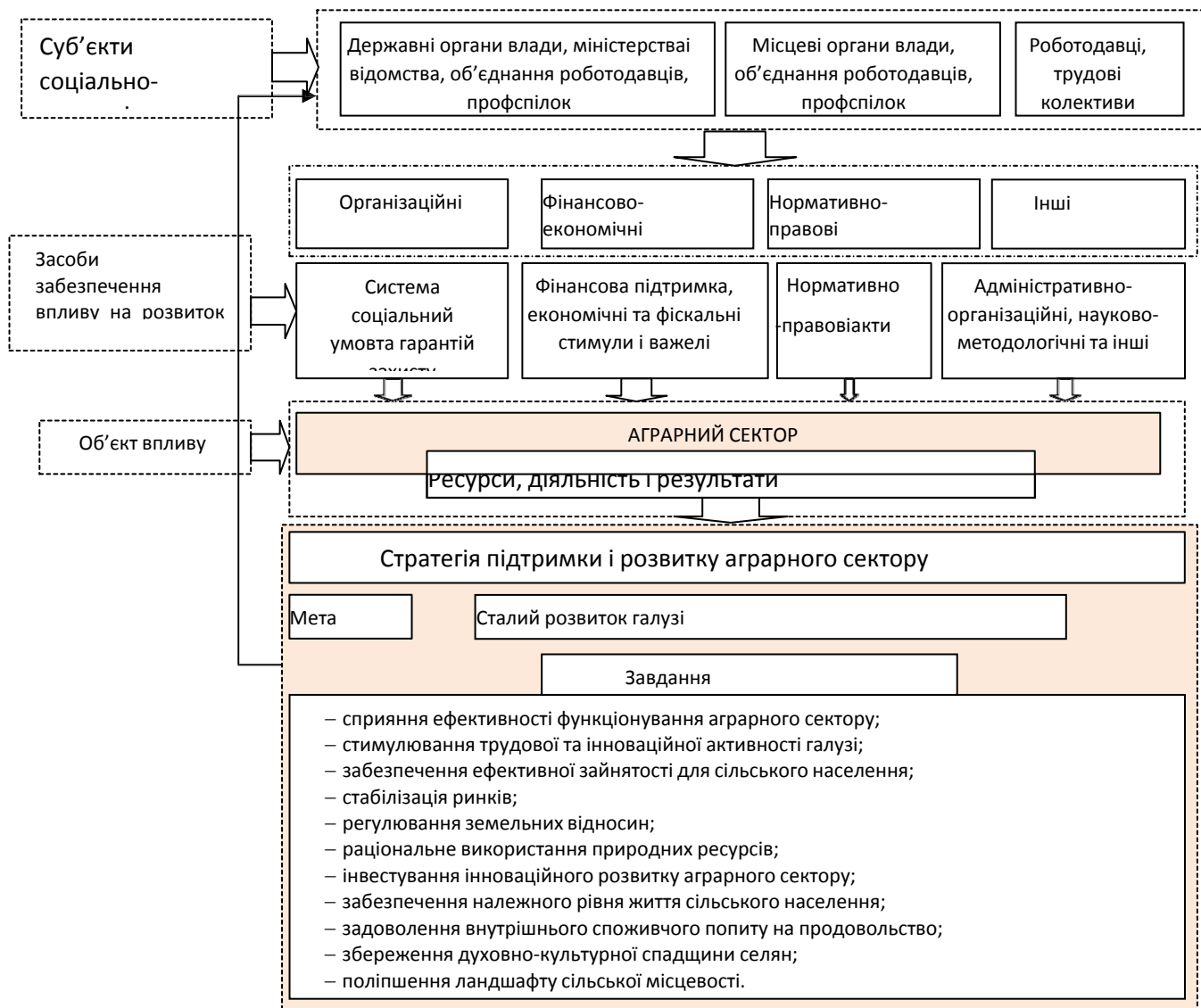

Рис. 6.2. Система державного регулювання аграрного сектору [8]

Досвід економічно розвинутих країн світу із соціально орієнтованою ринковою економікою переконує, що її створення й ефективне функціонування не можливі без належного державного регулювання найважливіших параметрів розвитку суспільного виробництва.

З метою запобігання економічним катаклізмам капіталістичні ринково розвинуті держави почали здійснювати активну антимонопольну політику, надавати матеріальну підтримку малозабезпеченим верствам населення і різнобічну допомогу суб'єктам господарської діяльності, а також через економічні важелі впливати на структурну перебудову економіки, домагаючись її збалансованості. В сучасних умовах питання державного регулювання

розвитку економіки не втратило своєї актуальності у всіх країнах незалежно від того, яка частка в них приватного сектора.

Можна констатувати, що державне регулювання зробилося органічною складовою частиною ринкової економіки. Його головна функція – нейтралізація внутрішніх та зовнішніх збурень, що виникають через внутрішні протиріччя, які властиві ринку та можуть призвести до таких негативних явищ, як перевиробництво, безробіття, невиправдана диференціація доходів населення тощо. Мистецтво державного регулювання економікою – це ефективна компенсація негативних дій ринкового механізму, недопущення небажаних соціально-економічних наслідків.

Однак, зі всіх галузей національної економіки найбільш радикального та дієвого державного регулювання й підтримки для нормального функціонування і розвитку потребує саме сільське господарство. Вказане обумовлено тим, що ця сфера є життєво необхідною для кожного суспільства та розглядається як пріоритетна при обґрунтуванні перспектив соціально-економічного розвитку країни, а також тим, що сільськогосподарське виробництво через існування короткострокової і довгострокової проблем не може ефективно розвиватися без стабілізуючого впливу держави.

В умовах ринку сільське господарство піддається негативному впливу різних факторів нестабільності: природних, економічних, соціальних, тощо. Тому й не випадково в сучасних розвинутих країнах державне регулювання сільськогосподарського виробництва, вагомої підтримки доходів аграрних товаровиробників, їх захист займають чільне місце в соціально-економічній політиці цих держав. Вільна конкуренція в чистому вигляді на ринку сільськогосподарських продуктів давно тут перестала існувати. Держава через різні важелі почала впливати на процес саморегуляції попиту і пропозицій в інтересах сільських товаровиробників і суспільства в цілому. Стало очевидно, що ринок як основний регулятор виробництва сам стає суб'єктом регулювання з орієнтацією на досягнення соціального прогресу. Досвід розвинутих країн переконує, що існує протиріччя між державним регулюванням економіки і

ринковим саморегулюванням не має антагоністичного характеру. Більше того, в умовах досконалої економіко-правової бази ці регулятори взаємодоповнюють один одного, забезпечують високий рівень виробництва і споживання. Тобто, державне регулювання економіки повинно бути адекватним рівню розвитку в країні конкурентного та антимонопольного середовища. Чим менше створено умов для конкуренції та чим більше монополізоване виробництво, тим більше держава повинна втручатися в економіку, і навпаки.

В умовах розвинутого ринку державне регулювання економіки повинно здійснюватися не директивним управлінням виробничою і фінансовою діяльністю підприємств та інших суб'єктів господарської діяльності, а управлінням соціально-економічними процесами за допомогою таких перевічених світовою практикою економічних і правових важелів, як ціни і тарифи, відсотки, податки, кредити, цінні папери, амортизаційна політика, пільги, державне замовлення і контракт, резерви, субсидії, субвенції, державне мито. Вони використовуються як прями й опосередковані регулятори розвитку економіки, забезпечують умови для її саморегуляції в бажаному напрямі.

Крім економічних, соціально орієнтована ринкова економіка об'єктивно потребує відповідних адміністративних методів втручання і найбільше в ті її сфери, які першими з них не можуть дати бажаних результатів. Це стосується використання землі і корисних копалин, захисту навколишнього середовища, соціальних гарантій щодо мінімальної заробітної плати, тривалості робочого дня та підтримки безробітних, політики протекціонізму з метою захисту внутрішнього ринку, обґрунтування і реалізації державних програм, що мають глобальне значення для розвитку економіки країни, регулювання розвитку соціальної інфраструктури (охорони здоров'я, культури) і витрат держави, підтримки валютного курсу тощо.

Таким чином, очевидно, що державне регулювання економіки має бути збалансованим і не повинно підмінити ринковий механізм, а лише доповнювати його завдяки превалюванню економічних важелів впливу на розвиток суспільного виробництва в межах дії економічних законів ринку. Державному регу-

люванню сільськогосподарського виробництва також притаманні такі регулятори і напрями їх впливу. Тому під цим поняттям в умовах ринкової економіки слід розуміти систему економічних, фінансових, юридично-правових, організаційних та соціальних заходів, здійснюваних державою для забезпечення ефективного і стабільного розвитку сільськогосподарського виробництва та повного забезпечення населення якісним продовольством за прийнятними ринковими цінами.

У процесі державного регулювання сільськогосподарського виробництва здійснюється економічна підтримка доходів аграрних товаровиробників з тією метою, щоб вони за нормальних умов господарювання мали необхідний рівень дохідності у випадку несприятливої ринкової кон'юнктури, а також були матеріально зацікавленими здійснювати сільськогосподарське виробництво в такому обсязі й асортименті продукції та її якості, які вигідні споживачам та забезпечують соціальну стабільність суспільства.

Таким чином, державне регулювання агропромислового комплексу в цілому є комплексним стратегічним завданням.

На фоні загострення світової продовольчої кризи, проявом якої постав зростаючий дефіцит продовольства, коли темпи зростання цін на продовольство почали перевищувати темпи підвищення цін на товари в економіці в цілому, Україна спроможна стати в недалекій перспективі, а за окремими видами продукції уже стала одним зі світових лідерів із виробництва й експорту сільськогосподарської продукції та продовольства з огляду на її значну забезпеченість базовими факторами виробництва – великі площі сільськогосподарських земель, порівняно вища родючість землі, сприятливі для сільськогосподарського виробництва кліматичні умови, вигідне географічне розташування (стратегічні активи країни), а також на можливості швидкого підвищення рівня забезпеченості розвинутими факторами виробництва – технологіями, інфраструктурою, людським капіталом.

Україна має необхідні умови для того, щоб вийти на провідні позиції у світі і з експорту продовольчих товарів. Зокрема, вже декілька останніх років

Україна посідає перше місце з експорту соняшникової олії. За прийняття необхідних заходів у найближчі роки є реальні можливості вийти на провідні позиції з експорту інших товарів.

Втім, Україна залишається енергозалежною державою, що є однією із серйозних загроз економічної незалежності країни. Значну роль у зменшенні енергозалежності України покликаний відіграти агропромисловий комплекс завдяки виробництву біопалива.

Для України агропромисловий комплекс має велике значення також ще й тому, що він репрезентує собою одну з найбільших галузей національної економіки – сільське господарство як вид господарської діяльності з виробництва незамінної продукції, що пов'язана з біологічними процесами її вирощування і призначена для споживання в сирому і переробленому вигляді та для використання на нехарчові цілі.

Аграрний сектор економіки, демонструючи ознаки стабілізації, має потужний потенціал зростання на внутрішньому та зовнішньому ринках. Обсяги виробництва сільськогосподарської продукції в Україні закладаються у прогнози динаміки світових цін на продовольчі ресурси.

Висока інтегрованість агропромислового комплексу України у світовий економічний простір потребує моніторингу зовнішньої торгівлі аграрною та продовольчою продукцією з метою своєчасного виявлення загроз продовольчій безпеці та запобігання негативним явищам у цій сфері, а також вироблення державної політики, спрямованої на посилення позицій України на традиційних зовнішніх ринках, освоєння нових перспективних ринків збуту, а також нарощування експорту продукції з більшим вмістом доданої вартості.

Ризиком для продовольчої безпеки залишається зростання цін на продовольство, оскільки продукти харчування є абсолютно необхідним товаром, попит на який мало еластичний. Регулятивна функція держави полягає в тому, щоби запобігти та протидіяти зростанню цін на харчові продукти. В ситуації, коли засоби впливу на ціни вичерпано, держава зобов'язана вживати заходи для компенсації такого зростання хоча б для найбільш вразливих верств населення.

Зростання цін на продукти харчування, як правило, збільшують частку витрат на їх придбання в загальній структурі витрат.

Уряди багатьох країн на внутрішніх ринках намагаються контролювати ціни на базові продовольчі товари, особливо хліб та хлібні продукти. Проте, вони не можуть примусити підприємства працювати збитково, тому вводять або субсидії найбіднішим верствам населення, або дотації виробникам.

В агропромисловому комплексі головними економічними складовими організаційно-економічного механізму, зокрема, є: стимулювання інноваційно-інвестиційного розвитку; доступність кредитування (інструменти: здешевлення кредитів, розвиток кредитної кооперації, іпотеки, мікrokредитування, лізингу тощо); страхування сільськогосподарських ризиків (інструменти: державна підтримка страхування аграріями врожаю, розвиток взаємного страхування, підтримка розвитку страхової інфраструктури); державна економічна підтримка (інструменти: підтримка аграрної науки, освіти, соціальної сфери села, виплата дотацій виробникам тощо); цінове регулювання (інструменти: встановлення мінімальних цін на об'єкти цінового регулювання, заставних цін, здійснення фінансових і товарних інтервенцій, ціновий моніторинг); зниження податкового тиску (єдиний фіксований податок, митні тарифи і нетарифне регулювання); захист внутрішнього ринку та стимулювання експорту.

6.2. Фінансова підтримка держави аграрного сектора

Державна підтримка є складовою частиною аграрної політики багатьох сучасних економічно розвинутих країн. Вона дозволяє суттєво згладити наслідки нееквівалентності та виправити диспропорції в системі товарообміну сільського господарства з іншими галузями і секторами економіки, забезпечити ефективне функціонування агропромислового виробництва в цілому. Сучасні ринково розвинені країни, де з бюджету держави виділяються досить значні фінансові кошти з метою підтримки сільського господарства, стимулюючи модернізацію техніки і технологій агропромислового виробництва, домоглися досягнути доволі високих результатів у продовольчому забезпеченні населення.

Напрями, засоби, характер і можливості державного регулювання ринку аграрного сектора економіки залежать від досягнутого рівня його розвиненості. При умові, що аграрний ринок відповідає загальноусталеним нормам його функціонування, в достатній мірі будуть реалізовані його основні функції:

- регулювальна (збалансування попиту і пропонування та встановлення пропорцій виробництва різних видів сільськогосподарської продукції і продовольства);
- стимулююча (орієнтація інвесторів на спрямування капіталів в більш прибутковий сектор підприємництва, економічне спонукання виробників до зниження витрат та поліпшення якості товарів);
- відновлювальна (вихід з ринку неефективних суб'єктів господарювання);
- посередницька (здійснення обмінних операцій за участю окремих інфраструктурних інституцій аграрного ринку).

Рівень розвитку аграрного ринку значною мірою визначається таким важливим показником, як стабільність цінового середовища. А. Маршалл у відношенні до цього відмічав: “Чим досконалішим є ринок, тим сильнішою є тенденція до того, щоб в усіх його пунктах в один і той же момент платили за один і той же предмет однакову ціну” [134, с.7].

Цінове середовище в державному регулюванні аграрного ринку займає провідне місце. Важливо, щоб чинним законодавством, включаючи й антимонопольним, не допускалась поява на ринку сільськогосподарської продукції монопольних цін у будь-якій формі їх вияву – монопольно високих (низьких) чи моносонічно низьких.

Монопольно низькі ціни можуть встановлюватися тими суб'єктами господарювання, які займають домінуюче становище на товарному ринку, що зумовлює зниження їх власних доходів у короткостроковому періоді, проте істотно ускладнює або й унеможлиблює доступ до ринку іншим суб'єктам господарювання – діючим і потенційним конкурентам. Це значно обмежує

конкуренцію на товарному ринку і створює умови для встановлення такими суб'єктами в майбутньому високих цін на відповідний товар.

Монопсонічно низькі ціни встановлюються покупцями сировинних ресурсів, які займають домінуюче становище на ринку з метою одержання надприбутків чи покриття власних нераціональних витрат за рахунок постачальників цих ресурсів. Монопсонічно низька ціна є такою тоді, коли продавці – постачальники сировини не спроможні одержати прибуток від її реалізації за середньогалузевого (середньорегіонального) рівня собівартості виробництва.

Руїнний вплив такої ціни виявляється в тому разі, коли її рівень призводить до загальногалузевої (середньорегіональної) збитковості виробництва. Монопсонічно низькі ціни часто встановлюють у багатьох регіонах для окремих видів товарів (молоко незбиране, живу масу худоби, овочі та, інші продовольчі продукти).

Для недопущення різкого коливання цін на ринку сільськогосподарської продукції і продовольства та встановлення монопольних й монопсонічно низьких національним законодавством передбачено здійснення товарних та фінансових інтервенцій. Їхні обсяги повинні бути такими, щоби певним чином встановити оптимальну максимально можливу ціну рівноваги (фіксинг) на рівні, не нижчому за мінімальну закупівельно-інтервенційну ціну та не вищому за максимальну закупівельно-інтервенційну ціну.

Товарна інтервенція відповідно до законодавства визначається як продаж продукції за умови зростання цін на організованому аграрному ринку понад максимальний рівень та здійснюється для досягнення стану належної рівноваги (фіксингу).

Організований товарний ринок – це сукупність правовідносин, пов'язаних з укладанням та виконанням цивільно-правових договорів, предметом яких є сільськогосподарська продукція, за стандартизованими умовами та реквізитами біржових договорів і правилами аграрної біржі.

Товарні інтервенції здійснюються Аграрним фондом шляхом продажу окремих об'єктів державного цінового регулювання на організованому

аграрному ринку на умовах “спот” та “форвард” з метою встановлення ціни рівноваги (фіксингу) на рівні, що не перевищує максимальної закупівельно-інтервенційної ціни.

Аграрний фонд – це державна спеціалізована бюджетна установа, яка уповноважена реалізувати цінову політику в агропромисловому секторі економіки в країні.

Відповідно до покладених на нього завдань, Аграрний фонд:

- в установленому законодавством порядку замовником під час закупівлі товарів (робіт, послуг) за рахунок коштів державного бюджету;
- продає або купує на Аграрній біржі об'єкти державного цінового регулювання з або до державного інтервенційного фонду і має право на придбання та продаж об'єктів державного цінового регулювання для потреб державного інтервенційного фонду, а також на продаж об'єктів державного цінового регулювання, які були конфісковані або підлягають продажу відповідно до закону;
- здійснює на організованому аграрному ринку товарні інтервенції шляхом продажу (поставки) окремих об'єктів державного цінового регулювання на умовах споту або форварду з метою встановлення ціни рівноваги (фіксингу) в розмірі не більше максимальної інтервенційної ціни;
- здійснює на організованому аграрному ринку фінансові інтервенції шляхом купівлі окремих об'єктів державного цінового регулювання на умовах споту або форварду з метою встановлення ціни рівноваги (фіксингу) в розмірі не менше мінімальної інтервенційної ціни;
- за рішенням Уряду здійснює закупівлю або продаж визначених об'єктами державного цінового регулювання товарів, не пов'язаних з державним ціновим регулюванням (при цьому ціни закупівлі або продажу не повинні бути вищими/нижчими більш як на 20% максимальної/мінімальної інтервенційної ціни, встановленої на поточний маркетинговий період для об'єкта державного цінового регулювання);

- за рішенням Уряду здійснює закупівлю та продаж матеріально-технічних ресурсів для потреб сільськогосподарських товаровиробників;
- здійснює з використанням сприятливої ринкової кон'юнктури реалізацію об'єктів державного цінового регулювання з метою забезпечення надходження коштів до спеціального фонду державного бюджету;
- за рішенням Уряду здійснює експорт об'єктів державного цінового регулювання;
- виконує інші завдання.

Об'єктами державного цінового регулювання, за чинним законодавством, є такі види сільськогосподарської продукції і продовольства, як пшениця тверда, пшениця м'яка, кукурудза, ячмінь, жито озиме, горох, гречка, цукор-пісок (буряковий), борошно пшеничне та житнє, м'ясо та субпродукти забійних тварин і птиці, молоко сухе, масло вершкове, олія соняшникова та деякі інші.

Підставою для здійснення товарних інтервенцій є перевищення ціни попиту на умовах “спот” чи “форвард” на продукцію – об'єкт державного цінового регулювання – упродовж однієї торгової сесії в межах 5-20% від рівня максимальної закупівельно-інтервенційної ціни. Розмір товарної інтервенції має бути достатнім для встановлення ціни рівноваги на рівні, що не перевищує значення максимальної інтервенційної ціни. Якщо це перевищення понад 20%, тоді Аграрний фонд призупиняє торгівлю таким товаром на поточній біржовій сесії та проводить консультації з учасниками біржового ринку. При цьому, важливо, щоб був застосований об'єктивно обґрунтований наналежним чином підхід до встановлення рівня максимальної інтервенційної ціни, що враховує індекс споживчих цін, індекс цін виробника за відповідний період державного цінового регулювання, кон'юнктуру внутрішнього та зовнішнього ринків (розрахунок рівня такої ціни здійснюється за методикою, затвердженою урядом). До того ж, вона не може змінюватися протягом всього періоду і є єдиною на всій території країни.

В умовах зниження ринкової кон'юнктури Аграрний фонд здійснює фінансову інтервенцію – придбання сільськогосподарської продукції у випадку

падіння спотових цін на організованому аграрному ринку нижче мінімального рівня закупівельної інтервенційної ціни на продукцію (об'єкт державного цінового регулювання). Мета фінансової інтервенції полягає в досягненні рівня цінової рівноваги, в тому числі шляхом придбання товарних деривативів. Фінансова інтервенція відбувається через придбання окремих об'єктів державного цінового регулювання на умовах споту або форварду в розмірах, достатніх для встановлення ціни рівноваги. Її рівень має бути не меншим, ніж значення мінімальної закупівельної ціни. Отже, мінімальна закупівельна інтервенційна ціна є підставою для прийняття рішення про здійснення фінансових інтервенцій.

Для сільськогосподарських товаровиробників і для створення необхідних умов для нормального функціонування ринку відповідного виду продукції, необхідно, щоб рівень мінімальних інтервенційних цін був економічно обґрунтованим. Тому для його визначення беруться до уваги середньогалузеві нормативні витрати виробництва на одиницю продукції, мінімальний рівень рентабельності (не менше 10%), кон'юнктура на зовнішньому і внутрішньому ринках. Аналогічно максимальним інтервенційним цінам, мінімальні ціни теж встановлюються єдиними на всій території країни і не змінюються упродовж встановленого періоду державного регулювання (крім випадків для обох видів цін, пов'язаних зі значною зміною цінової кон'юнктури на внутрішньому та зовнішньому ринках).

Фінансові інтервенції здійснюються, коли рівень ціни пропонування на умовах споту або форварду на відповідний об'єкт державного цінового регулювання протягом однієї торгової сесії є меншим від встановленого рівня мінімальної інтервенційної ціни на рівні 5-20% її значення. Здійснює фінансову інтервенцію Аграрний фонд у розмірі, достатньому для встановлення ціни рівноваги на рівні, що не є меншим за рівень мінімальної інтервенційної ціни. Якщо ж має місце більш ніж 20% перевищення, Аграрний фонд призупиняє торгівлю цим товаром і проводить консультації з учасниками біржового ринку.

Ефективність інтервенцій, які здійснюються державою, та забезпечення продовольчої безпеки суттєво залежать від розміру інтервенційного фонду, що

формує Аграрний фонд (наприклад, може бути визначено, що державний інтервенційний фонд у відношенні до кожного об'єкта державного цінового регулювання не може бути меншим, ніж 20% обсягів їх річного внутрішнього споживання за попередній маркетинговий рік).

На сьогоднішній день державна підтримка аграрного сектору економіки в Україні не є ефективною, а створений механізм бюджетного фінансування сільськогосподарських товаровиробників спроможний забезпечити не 15-20% від реальних загальних потреб. Проблема не тільки в тому, що бюджетні кошти виділяються в недостатній кількості, але вони ще й надходять на місця несвоєчасно і неритмічно, що ускладнює процес їх ефективного використання. Динаміка бюджетної підтримки сільського господарства України за останні п'ять років відображає цю ситуацію (табл. 6.3) [134].

Таблиця 6.3

Бюджетна підтримка сільського господарства в 2013-2017 рр., млн грн.*

Показник	Рік									
	2013		2014		2015		2016		2017	
	План	Факт	План	Факт	План	Факт	План	Факт	План	Факт
Видатки МАПіП*	9 062,9	7 193,3	6 606,9	5 501,3	2 605,5	2 133,7	2 372,3	2 188,8	9 726,6	9 039,4
Загальний фонд	4 665,3	4 175,4	3 428,6	3 359,1	1 884,2	1 612,9	1 713,0	1 690,8	5 571,4	5 269,4
% у загальних	51,4	58,0	51,8	61,0	72,3	75,5	72,2	77,25	57,2	58,2
Апарату МАПіП	4 761,3	3 613,3	3 322,7	2 636,8	885,7	525,6	710,8	596,2	5 855,0	5 365,2
Загальний фонд	1 760,6	1 668,9	1 498,0	1 486,3	674,6	449,6	512,4	503,5	2 365,6	2 128,6
% у загальних	36,9	46,1	45,0	56,3	76,1	85,5	72,0	84,45	40,4	39,6
Кредитування	7 236,7	7 236,7	1 431,7	20,5	1 429,4	38,1	1 419,6	14,88	841,8	68,4
Кредити фермерам	27,9	27,9	27,9	15,8	25,6	25,6	15,8	14,81	65,0	64,6
Фінансовий лізинг	8,8	8,8	3,82	–	3,8	–	3,8	–	3,8	3,8
Аграрний фонд	7 200,0	7 200,0	1 400,0	4,6	1 400,0	12,5	1 400,0	0,072	773,0	–

* Міністерство аграрної політики і продовольства України

За цільовою ознакою заходи державної підтримки розвитку аграрного сектору з врахуванням цілей сталого розвитку можна поділити на такі групи

(рис. 6 3). Основні цілі державної підтримки аграрної сфери полягають наступному: забезпечення продовольчої безпеки; комплексний розвиток сільських територій; збереження навколишнього природного середовища; зміцнення конкурентоспроможності галузі та економіки країни загалом, тощо. Головними завданнями в державній підтримці аграрної сфери виступають: забезпечення робочими місцями населення сільських територій; доступність харчових продуктів для всіх верств населення; раціональне використання сільськогосподарських угідь; забезпечення належної якості харчових продуктів; створення сприятливих умов для реалізації експортного потенціалу.

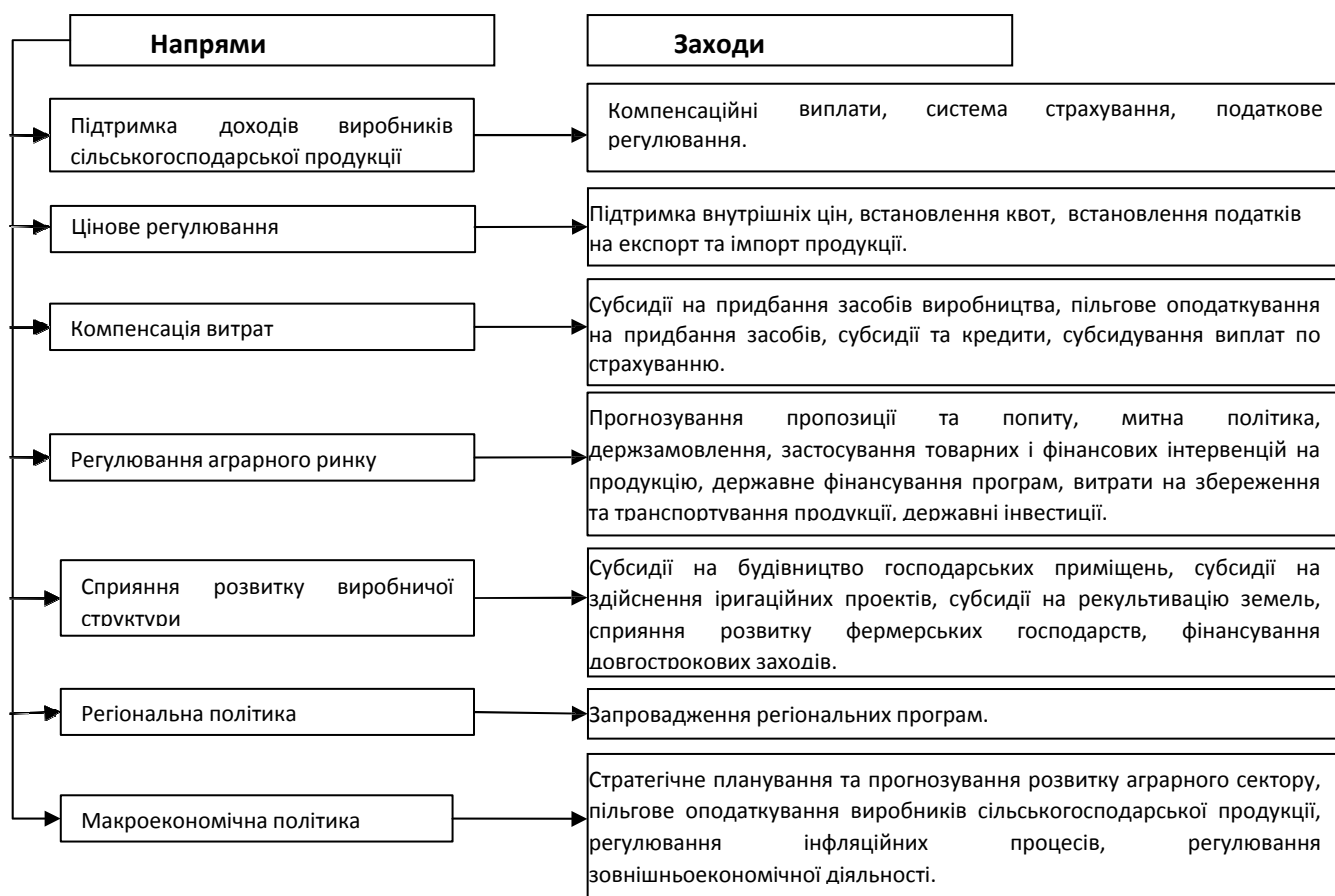

Рис. 6.3. Система державної підтримки аграрного сектору [6]

Цілі, завдання та напрями державного регулювання аграрного сектору економіки базуються на вирішенні проблеми збереження та примноження ресурсного потенціалу аграрного сектору [3, с.102].

В сучасних умовах стратегічний розвиток аграрного сектору неможливий без врахування його функціонування на основі критерію дотримання норм

екологічної безпеки. Для формування сприятливої екологічної ситуації в сфері агропромислового виробництва є необхідними елементами є впровадження загальнодержавних стратегічних програм, направлених на розвиток органічного сільського господарства, раціональне використання земельних ресурсів, підвищення якості продовольства і охорону навколишнього природного середовища [10].

В різних країнах світу використовуються різні програми та інструменти реалізації державної підтримки розвитку органічного сільського господарства [7]. Можна виокремити два різновиди такої підтримки: пряма (шляхом бюджетного субсидіювання – дотації на продукцію, пільгові кредити на період конверсії, тощо), і непряма (у вигляді допомоги при проходженні сертифікації, проведенні лабораторних досліджень та експертиз, страхування, тощо).

Наприклад, в Німеччині фермерські господарства упродовж дворічного періоду впровадження органічного сільського господарства одержують матеріальну підтримку з декількох джерел фінансування – з боку бюджету Європейського Союзу, а також своїх федеральних земель в загальному обсязі 200-400 євро на 1 га сільськогосподарських угідь. Надалі розмір грошової допомоги зменшується до 100-200 євро на 1 га, однак навіть такий обсяг підтримки є доволі вагомим: до 40% в структурі валового доходу екологічних ферм в Німеччині становлять бюджетні кошти (державні субсидії та дотації). Водночас, процедури надання субсидій і дотацій відрізняються в розрізі різних країн: в окремих країнах бюджетні кошти виділяються в процесі переходу до органічного виробництва (Великобританія, Греція, Німеччина, Франція); в багатьох країнах державне фінансування таких програм орієнтоване переважно на господарства, які вже займаються органічним виробництвом [11].

Органічне сільське господарство знижує потребу в невідновлюваних джерелах енергії за рахунок зменшення застосування агрохімічних засобів (які виробляються з використанням великої кількості викопного палива), а також сприяє пом'якшенню парникового ефекту. Перспективи розвитку органічного сільського господарства як ефективного напрямку сталого розвитку аграрного

сектору цілком і повністю обумовлені напрямами державної підтримки процесу екологізації аграрної сфери. Це забезпечує надійну стійкість у перспективі, оскільки виробник органічної продукції у досягненні високої родючості ґрунтів, вирішенні проблем зі шкідниками тощо покладається на встановлення екологічного балансу [6].

6.3. Фіскальні важелі регулювання аграрного сектора

Державна підтримка є складовою частиною аграрної політики багатьох сучасних економічно розвинутих країн. Вона дозволяє суттєво згладити наслідки нееквівалентності та виправити диспропорції в системі товарообміну сільського господарства з іншими галузями і секторами економіки, забезпечити ефективне функціонування агропромислового виробництва в цілому. Сучасні ринково розвинені країни, де з бюджету держави виділяються досить значні фінансові кошти з метою підтримки сільського господарства, стимулюючи модернізацію техніки і технологій агропромислового виробництва, домоглися досягнути доволі високих результатів у продовольчому забезпеченні населення.

Якщо ще на початку минулого століття спеціалізація країни на аграрному виробництві була ознакою технологічної відсталості та бідності, то сьогодні сучасні багаті і розвинені країни є лідерами за обсягами сільськогосподарського виробництва, маючи при цьому лише незначну частину населення, зайняту в цій сфері. Натомість, в бідних країнах в сільському господарстві залучено значну частину населення, але вони відрізняються вкрай низькими показниками сільськогосподарського виробництва, незадовільними індикаторами продовольчого забезпечення населення та продовольчої безпеки країни.

Сучасна агропромислова підприємницька структура (ферма) – це високотехнологічне виробництво, для управління яким досить всього 1-5 кваліфікованих фахівців. Власне, якісне підвищення продуктивності сільського господарства і є головним завданням фермерів та держави, яка їх підтримує. В ідеалі збільшення обсягу аграрного виробництва досягається не за рахунок

екстенсивного зростання (розробки нових посівних площ, збільшення поголів'я худоби, тощо), а за рахунок вдосконалення наявних та впровадження новітніх виробничих технологій (що дозволяє знімати з одного квадратного метра ріллі більше зерна чи плодів, а від однієї корови отримувати більше молока, тощо).

Приклад ефективного використання наявних ресурсів і технологій – Нідерланди. Країна площею 41,5 тис. кв. км (1,5 Київської області), в аграрному секторі якої зайнято всього 4% працездатного населення, виробляє сіль господарських товарів на 55 млрд. євро в рік. Це другий після США показник обсягів сільськогосподарського виробництва: в США в розвиток сільського господарства вкладається на 30% більше коштів (в розрахунку на одиницю продукції), ніж в інші галузі економіки.

Практично у всіх країнах світу держава активно підтримує аграрну індустрію, що робить її закритою та протекціоністською. На сьогоднішній день в деяких країнах державні фінансові вкладення в сільське господарство в 1,5-2 рази перевищують ринкову вартість його продукції. Державні субсидії в країнах ЄС вже досягли 45-50% вартості продукції фермерів, в Японії та Фінляндії – близько 70%.

Для підтримки та розвитку аграрного сектора економіки сучасні держави застосовують різноманітні фіскальні засоби: податкові, бюджетні та митно-тарифних заходи впливу на відповідні явища та процеси.

Стабільне виробництво продуктів харчування, доступність їх отримання та споживання за рахунок власного виробництва та імпорту можливе лише під контролем державних органів. Тільки держава може правильно подбати про запаси продовольства, використовуючи механізми підтримки виробників основних продуктів харчування, регулювання експорту і митно-тарифної політики.

Для забезпечення достатнього рівня розвитку агропромислового комплексу важливим завданням держави є підтримка аграрного сектору, фінансове забезпечення економічних реформ, які проводяться в цій сфері. Дослідження зарубіжного досвіду та світової практики державної підтримки агропро-

мислового комплексу для забезпечення продовольчої безпеки є цікавими та корисними для вітчизняних реалій. Для забезпечення достатнього рівня розвитку агропромислового комплексу важливим завданням держави є підтримка аграрного сектору, фінансове забезпечення економічних реформ, які проводяться у даній сфері.

Світова організація торгівлі розглядає три «кошки» державної підтримки агропромислового сектору економіки:

- “янтарний”; це – прямі дотації та субсидії; проблема такої підтримки полягає в тому, що неефективні підприємства не завжди можуть правильно використати субсидії, а ефективні підприємства можуть взагалі залишитись без необхідної фінансової допомоги (внаслідок цього програми “янтарного кошика” піддаються критиці, через що їх частка в економічно розвинених країнах поступово знижується);

- “блакитний”; це – програми, спрямовані на скорочення виробництва та штучну зміну конкурентоспроможності в аграрній галузі. Це можуть бути відстрочки платежів за кредитами, податкові пільги, пільгові або безпроцентні кредити, списання чи реструктуризація заборгованості, переведення заборгованості сільськогосподарських товаровиробників до категорії державного внутрішнього боргу;

- “зелений”; це – заходи, не пов’язані з галуззю безпосередньо, але все ж підтримують її: розвиток інфраструктури сільських районів, наукові дослідження в сфері сільського господарства, ветеринарні роботи, екологічні програми, поліпшення родючості ґрунтів, тощо. Програми цієї групи не регулюють рамки міжнародної торгівлі, і при бажанні держава може вкладати в неї необмежені кошти. Як показує практика, ці заходи в довгостроковій перспективі не менш ефективні, ніж прямі субсидії (наприклад, за даними американських дослідників, приріст економіки сільського господарства США за останні десятиліття на 50% був забезпечений завдяки державному фінансуванню тих галузей науки, які пов’язані з сільським господарством).

Відповідно до законодавства Європейського Союзу, бюджетна підтримка сільському господарству може надаватись як із державного бюджету, так і з бюджетів нижчого рівня чи бюджетів автономних утворень. Однак, загальний сумарний обсяг бюджетних субсидій на інвестиції не повинна перевищувати заданого обсягу.

Заходи державної підтримки сільськогосподарського виробництва у провідних країнах світу є різноманітними та всебічними; більшість з них передбачають використання фіскальних важелів (табл. 6.4).

Таблиця 6.4

Державна підтримка сільськогосподарського виробництва

Методи	Заходи
Підтримка доходів виробників	Компенсаційні платежі Платежі за умови появи збитків від стихійних лих Платежі за збиток у наслідок реорганізації виробництва
Цінове втручання на ринку продовольства	Підтримка цін на сільськогосподарську продукцію Встановлення квот Встановлення податків на експорт та імпорт продовольства
Компенсація витрат	Субсидіювання або пільгове оподаткування за умови придбання добрив, кормів та отрутохімікатів Субсидіювання виплат відсотків за отриманими кредитами Субсидіювання виплат зі страхування майна
Сприяння розвитку ринку	Виділення коштів на розробку й реалізацію ринкових програм Субсидії на зберігання продукції Субсидії на проведення транспортних робіт із перевезення продукції усіх ланок аграрного виробництва
Сприяння розвитку продовольчої інфраструктури	Субсидії на будівництво господарських приміщень Субсидії на здійснення ірригаційних проектів Субсидії на рекультивацию земель Сприяння створенню фермерських об'єднань
Реалізація регіональних програм	Виділення коштів на реалізацію державних програм розвитку виробництва
Макроекономічна політика	Проведення пільгової податкової політики Підтримка національної валюти Зовнішньоторговельна діяльність

У Європейському Союзі державна підтримка сільськогосподарського виробництва здійснюється у межах Спільної аграрної політики (САП (CAP – Common Agricultural Policy)), спрямована насамперед на розвиток села. Так, для

підтримки розвитку села з боку Європейського сільськогосподарського фонду розвитку села (ЄСФРС) передбачено такі пріоритетні напрями підтримки розвитку сільських територій:

- підвищення конкурентоспроможності секторів сільського та лісового господарства;
- поліпшення природного середовища і сільської місцевості;
- підвищення якості життя на сільських територіях і диверсифікація сільської економіки;
- підтримка місцевих стратегій сільського територіального розвитку за ініціативою програми “Лідер” (LEADER).

У країнах Європейського Союзу щорічно збільшуються кошти, які виділяються для підтримки сільського господарства; в середньому на підтримку свого аграрного сектору країни-члени Європейського Союзу щорічно виділяють 100-130 млрд. дол. (близько 45% ціни всієї отриманої сільськогосподарської продукції). Державні субсидії в таких країнах, як Норвегія, Фінляндія, Швеція, становлять 70% всього фермерського доходу (тобто, держава практично повторно сплачує сільськогосподарську продукцію).

В рамках спеціальної “Єдиної сільськогосподарської політики” (ЄСГП), яка являє собою систему сільськогосподарського субсидування, а також програми розвитку сільського господарства в Європейському Союзі, діють прямі виплати у вигляді субсидій, механізми підтримки цін, включаючи гарантії мінімальних цін, а також встановлення квот на певні товари ззовні Європейського Союзу. Видатки на реалізацію ЄСГП становлять понад 40% бюджету Європейського Союзу (близько 55 млрд. євро), з них, зокрема: 31% – пряма допомога виробникам сільськогосподарської продукції, 11% – програми розвитку.

Окремо варто згадати про пільгове оподаткування в розвинених країнах. Зазвичай він диференційований: дрібний виробник користується пільговим режимом оподаткування, середній і великий – звичайним. Основні податкові пільги, якими держава підтримує аграріїв, такі:

- зменшення оподаткованого доходу фермерів через прискорену амортизацію машин і обладнання;
- податкові кредити, податкові знижки на прибуток дрібного бізнесу і збиткових підприємств;
- система пільг при покупці нової техніки та використання нових технологій;
- податкові пільги на інвестиції в сільське господарство;
- податкові пільги на резервні та інші фонди.

У країнах з розвинутою ринковою економікою практикується податковий фаворитизм по відношенню до фермерів. Зазвичай це особливі методи оцінки вартості землі та будівель. Є землі різних типів, по-різному оподатковуються. При цьому дешеві сільськогосподарські землі не можуть бути використані, скажімо, для будівництва житла або торгових центрів. Також для сільськогосподарських підприємств знижений рівень оподаткування, з оподатковуваних сум виключена вартість машин і устаткування, призначених для обробки ґрунту.

Надаються фермерам знижки і відстрочки по податках або навіть гранти для оплати податків і інших пільг. Щоб стимулювати інвестування фермерського капіталу в технологічні нововведення, в податковому законодавстві багатьох країн передбачені податкові знижки на приріст інвестицій, бюджетна компенсація податкових виплат на цю суму і ін. Зазвичай фермер може також скористатися одним з пільгових умов оподаткування, якщо освоєє новації, які вписуються в рамки державних або регіональних аграрних програм. Крім того, в більшості країн є митні квоти і обмеження на ввезення продукції, які побічно підтримують внутрішнього виробника сільгосппродукції, – ззовні потрапити на ринок непросто.

У розвинених країнах існує два основних типи державної підтримки фермерів. Один частіше застосовує в країнах Європейського союзу, інший – в США. Європейська економіка соціально орієнтована. Державна підтримка покликана запобігти можливим соціальним проблемам від зменшення числа

зайнятих в аграрному секторі, зблизити регіони за рівнем доходів сільгоспвиробників, зрівняти ці доходи з іншими галузями економіки. Рівень дотацій в країнах Європи досягає 50% і більше від валового обсягу сільгосппродукції. Зазвичай держава визначає «цільові» ціни – орієнтовну вартість сільгосппродукції і підтримує їх, скуповуючи надлишки в разі перевиробництва.

Так, у Франції в сільському господарстві зайнято близько 7% працездатного населення. На підтримку аграріїв витрачається в середньому 38 млрд євро на рік. У Франції розрахунок суми доходу, що підлягає оподаткуванню, проводиться виходячи з даних земельного кадастру, середніх показників вартості продукції, витрат виробництва, врожайності сільгоспкультур і продуктивності худоби. Бюджет сільськогосподарських палат формується за рахунок податку з земельних власників, субсидій, зобов'язань споживачів і позик.

Рада регулює внутрішній ринок, виплачує субсидії на зберігання надлишків продукції, її переробку та експорт, проводить закупівлю сільськогосподарської продукції за гарантованими цінами. Істотний вплив на аграрну політику держави надає розвинена мережа професійних спілок, які піклуються про умови праці та життя фермерів, а також про збереження «мінімального рівня доходів» навіть у разі неврожаю або природних катаклізмів.

В принципі пряма «підтримка цін» планомірно знижується з 1990 року, але до цих пір практикується, особливо якщо ціни на світовому ринку опускаються нижче запланованих. Набагато частіше використовуються фінансові вливання, якщо господарство відповідає певним вимогам: піклується про екологію, використовує вітчизняну техніку і т.д.

У Німеччині фермери розділені на три категорії за рівнем доходу. Ті, чий дохід невисокий, платять найнижчий сукупний податок, який розраховується виходячи з кількості гектарів землі в користуванні. З ростом доходу росте і податок, і складність його обчислення. Крім того, існує програма сільськогосподарського кредитування для всіх земель Німеччини, мета якої підтримка інвестиційних заходів по раціоналізації праці і поліпшення умов життя. Отримати кредит може тільки сільгоспвиробник, загальні доходи якого

не перевищують встановлених меж. В областях з несприятливими кліматичними умовами держава бере на себе погашення 5% по кредиту, в традиційних областях – 3%. Розрахована загальна сума відсотків по кредиту, погашення яких держава бере на себе, виплачується одноразово. Власний внесок господарства в інвестиції повинен починатися з 10%. Пільгові умови для отримання кредиту надаються молодим людям, які хочуть створити ферму.

Загалом, бюджетні витрати на сільське господарство сильно залежать від економічної ситуації. У роки криз вони зростають, в більш стабільні періоди рівень державного субсидування помітно знижується. Але в будь-якому випадку одноразово використовується відразу кілька економічних важелів підтримки сільгоспвиробника: платежі з бюджету, компенсації витрат виробництва, підтримка цін, субсидії на вдосконалення виробничої структури, розробка і здійснення різних програм.

Фермери в сільському господарстві США не мають пільгової ставки прибуткового податку, але більшість з них мають низький дохід порівняно з доходами в несільськогосподарських галузях і реально платять прибутковий податок за мінімальною ставкою, прийнятої для всіх платників податків. Однак фермери мають ряд інших переваг: їм дозволяється зменшувати базу оподаткування, віднімаючи неоподатковуваний мінімум або виплати в соціальні фонди. У США фермерським господарствам дозволяється інвестувати до 25% оподаткованого прибутку в пріоритетні напрямки виробничого розвитку без сплати податку на вкладений капітал. До них відносяться ґрунто- та водоохоронні заходи, модернізація виробництва та господарських об'єктів.

Підводячи підсумки, можна сказати, що як би не було успішно сільське господарство країни, на практиці воно завжди користується більшою чи меншою мірою підтримкою держави, одна з головних задач якої турбота про екологію країни і гідного життя для фермерів.

Сільськогосподарське виробництво Канади отримує державну підтримку шляхом фінансування окремих галузей сільського господарства і фермерських господарств через: надбавки до ринкових цін для забезпечення дохідності

виробленої продукції; надбавки до обсягів виробничих витрат у формі кредитної підтримки; виплати відсотків за кредитами; гарантії за кредитами; податкові пільги щодо підтримки дохідності сільськогосподарського виробництва.

До основних заходів державної підтримки сільського господарства Японії належать встановлення гарантованих закупівельних цін і державних закупівель сільськогосподарської продукції, підтримка сільськогосподарської науки та сільськогосподарського машинобудування. Сільське господарство Японії становить лише 2 % ВВП, пахота – 10 % загальної земельної площі, а галузь забезпечує близько 40% потреб країни в продуктах харчування і сільськогосподарській сировині для потреб підприємств. Країна використовує сучасні аграрні технології і має найвищу врожайність сільгоспкультур. У межах національної безпеки проводить політику стратегічного забезпечення населення рисом. Уряд свідомо проводить політику аграрного протекціонізму [9], відкрито визнає той факт, що від стану продовольчого забезпечення населення залежить забезпечення національної безпеки.

Ще одна азіатська країна, КНР, яка володіє лише 7% світових аграрних земель, при цьому кількість працюючих у сільгоспсекторі досягає 40 % від загальної кількості фермерів світової економіки, має 80 % рівня забезпеченості за всіма основними групами продовольчих товарів. У сільському господарстві було введено сімейний підряд, вільний продаж надлишків виробленої продукції, а земельні наділи закріплені у довгостроковій оренді, з'явилися кооперативні підприємства. У 2006 році в Китаї було скасовано сільськогосподарські податки. Уряд КНР також розробив спеціальну державну програму, яка заохочує китайські компанії купувати сільськогосподарські землі за межами країни. Не виключено, що подібні проекти будуть фінансуватися за рахунок кредитів, виданих бюджетними банками та інвестиційними фондами.

З огляду на позитивний досвід розвинених країн можна зазначити, що для забезпечення достатнього рівня розвитку агропромислового комплексу важливим завданням для держави є його підтримка, фінансове забезпечення

економічних реформ, які проводяться у даній сфері, особливо в межах обсягів сукупного виміру підтримки, про що домовлено зі Світовою організацією торгівлі. Форми та способи державної підтримки АПК мають стати дійсною підтримкою для сільгоспвиробників, а не як контроль та стимулювання. Сьогодні уряд активно вживає заходів з підтримки АПК у вигляді дотацій, субсидій, пільгового кредитування та пільгового оподаткування. За допомогою найрізноманітніших важелів, у тому числі податкових, держава стимулює селян до створення невеликих фермерських господарств. Міністерство аграрної політики та продовольства намагається підтримати всіх дрібних і невеликих виробників, навіть тих, хто працює на 20–30 сотках або тримає одну корову. На державну допомогу можуть розраховувати насамперед новостворені і фінансово слабші господарства. Таке правило діє у більшості держав, де застосовують різні форми податкових та інших пільгових режимів – від податкових ставок єдиного сільськогосподарського податку до пільгового кредитування сільгоспвиробників, надання субсидій і встановлення гарантованих закупівельних цін та державних закупівель сільськогосподарської продукції.

Бажано й необхідно запроваджувати різні фіскальні важелі, що надасть можливість розвивати їх інфраструктуру, оновлювати застарілу техніку, впроваджувати інноваційні технології та ін. Удосконалення потребує цінова, кредитна політика, необхідно задіяти довгострокові програми субсидування аграрного сектору, проводити державну політику щодо поступового імпортозаміщення продуктів харчування, посилити боротьбу зі спекуляцією в АПК, тощо.

В умовах інтеграції України у світове співтовариство особливого значення набуває розв'язання проблем економічного та соціального розвитку агропромислового комплексу як пріоритетного сектору економіки країни, від якого значною мірою залежить розвиток інших галузей національного господарства, у тому числі продовольча безпека держави і добробут населення. На думку економістів, для розбудови в Україні інфраструктури аграрного ринку потрібно 180 млрд. грн. на найближчі 4–5 років. Водночас основні засоби

виробництва потребують капіталовкладень для оновлення на суму 250 млрд. грн на такий само період. Крім того, для забезпечення нормальної роботи галузі тваринництва потрібно 43 млрд. грн на рік, рослинництва – 57 млрд. грн на рік. Вочевидь, що сучасні можливості українського консолідованого бюджету не дозволяють забезпечити необхідні обсяги фінансової підтримки агропромислового виробництва, а, отже, бюджетні кошти не можна розглядати як основне джерело для розвитку аграрного сектору. У цих умовах необхідно поєднувати різні форми і методи економічного регулювання, формувати умови залучення для розвитку галузі ресурсів з різних джерел (власних ресурсів підприємств, кредитів, приватних інвестицій та ін.).

Висновки

1. Агропромисловий комплекс тісно пов'язаний з іншими сферами та галузями економіки, має вагомим економічне значення та соціальне призначення. Тобто, є стратегічно важливим сектором народного господарства, який має особливе значення для стабільності соціально-економічної системи та національної безпеки. Державне фінансування сільського господарства необхідно віднести до пріоритетних напрямів витрачання бюджетних коштів з метою зміцнення господарських позицій та нарощення потужності аграрної сфери.

2. Фінансова підтримка сільськогосподарських товаровиробників повинна позитивно впливати на збільшення та стійке зростання ефективності сільськогосподарського виробництва. Державне фінансування сільськогосподарських товаровиробників потрібне в обсязі, необхідному для підтримки їхніх доходів на рівні, що забезпечує розширене відтворення; вона не має бути меншою за мінімум, необхідний для сільськогосподарських товаровиробників.

3. Використовуючи важелі фіскальної політики, державі вдалося вплинути на зростання виробництва продукції сільського господарства, але це мало позначилось на економічній ефективності сільськогосподарського виробництва. Це вказує на необхідність більшої уваги до можливості використання

регулюючого впливу важелів фіскальної політики на ефективність сільськогосподарського виробництва, що зумовлює потребу в її вдосконаленні.

4. Фінансова політика державної підтримки агропромислового комплексу повинна здійснюватись, виходячи з існуючих особливостей економіки сільськогосподарського виробництва та реального господарського становища сільськогосподарських товаровиробників. Оптимально застосовуючи засоби фіскальної політики, держава може адекватно впливати на ефективність сільськогосподарського виробництва та регулювати її рівень.

5. Агропромисловий комплекс необхідно вивести на такий господарський рівень, щоб він постав економічно самостійним та мінімально залежним від зовнішньої фінансової підтримки, в т.ч. – державної, з використанням різних фіскальних важелів. Фінансова підтримка сільськогосподарських товаровиробників повинна позитивно впливати на підвищення економічної ефективності агропромислового комплексу. Раціональною була б державна фінансова підтримка аграрного сектора в обсязі, необхідному для підтримки доходів сільськогосподарських товаровиробників на рівні, що забезпечило б йому розширене економічне відтворення. Питання стосується визначення рівня фінансового мінімуму держави, необхідного для реальної підтримки агропромислового комплексу.

6.4 Страхування як інструмент економічної безпеки аграрних підприємств

Агропромисловий комплекс (АПК) є однією із важливих ланок економіки кожної країни. Його розвиток визначає рівень продовольчої безпеки та соціально-економічний стан в державі, але даній галузі, як сфері діяльності, властивий високий ступінь ризику. Управляти ризиками можливо завдяки використанню різних методів, що дають змогу передбачати настання ризикової події і застосовувати заходи щодо мінімізації її негативних наслідків. Отже, для АПК питання управління ризиками фінансово-господарської діяльності підприємств набуває прикладного і теоретичного значення.

Реформи в аграрному секторі, зокрема, зміни форм власності та організаційно-правових форм господарювання суб'єктів ринкових взаємовідносин, значно підсилюють в сільському господарстві моменти невизначеності соціально-економічних процесів і збільшують вплив ризиків на аграрний бізнес. Можна сказати, що саме аграрні перетворення є факторами ризику.

Ризиковість аграрної сфери визначається низкою факторів, наприклад, сезонність виробництва, тривалий період обертання вкладеного капіталу, кліматичні та погодні умови, залежність розширення асортименту продукції від існуючих технології тощо. Подібний перелік є актуальним для сільського господарства всіх економік, але особливо великим ризикам піддається сільськогосподарське виробництво країн, економіки яких розвиваються в період економічних і трансформаційних криз.

Отже, при використанні системи страхування для мінімізації аграрних ризиків воно стає ефективним механізмом та інструментом у руках держави та приватного сектору, сприяючи розвитку галузі та ринкової інфраструктури.

Актуальність теми полягає в тому, що при застосуванні системи страхування на сільськогосподарських підприємствах прогнозованість доходів та прибутковість окремих операцій зростатиме через зменшення витрат при настанні непередбачуваних застрахованих подій, підвищиться конкурентоспроможність продукції вітчизняних аграріїв, залучатимуться іноземні інвестори в агропромисловий сектор.

Страхування у розвинутих країнах світу є дієвою системою захисту майнових інтересів домогосподарств і підприємств, одним із варіантів забезпечення виконання фінансових зобов'язань виробників сільськогосподарської продукції перед контрагентами. Страхування є важливим фінансовим важелем регулювання економіки держави і інструментом забезпечення національної безпеки.

Про сучасний стан страхової справи в Україні свідчить зростаюча величина активів страхових компаній (див. табл. 6.5).

Кількість страхових компаній в Україні та розмір їхніх активів [18]

№	Показник	Роки					
		2015	2016	2017	2018	2019	2020*
1	Загальна кількість страхових компаній, од.	361	310	294	281	233	225
1.1	<i>у т.ч. СК «non-life»</i>	312	271	261	251	210	203
1.2	<i>у т.ч. СК «life»</i>	49	39	33	30	23	22
2	Сума активів, млрд. грн.						
2.1	<i>загальні активи згідно з формою 1 (П(С)БО 2)</i>	60,73	50,08	57,38	63,49	63,87	65,11
2.2	<i>активи для представлення коштів страхових резервів згідно з методикою ЗУ "Про страхування"</i>	36,42	35,07	36,08	40,67	44,61	47,39

*Дані за 1 квартал 2020 року

Як бачимо у таблиці 6.5, кількість страхових компаній в Україні протягом останніх 5 років невпинно скорочується. Цю тенденцію можна пояснити посиленням вимог до капіталу страховиків, до коефіцієнтів їхньої платоспроможності. На страховому ринку залишатимуться компанії, здатні забезпечити належний рівень якості активів, капіталізації та фінансової стабільності. Показовим є факт, що при скороченні числа страховиків, обсяги активів збільшуються: за період з 2016 по 1й квартал 2020 року загальні активи зросли на 30%.

Згідно з даними Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України, станом на 01.01.2020 ліцензію на провадження страхової діяльності у формі добровільного страхування сільськогосподарської продукції мають 64 страхові компанії. Але лише 14 страхових компаній України оприлюднюють статистику стану страхування в АПК (див. табл. 6.6) [106].

Сільськогосподарське виробництво є вельми ризикованим видом господарської діяльності. Природні умови об'єктивно містять фактор непередбачуваності, що робить непрогнозованим обсяг збору врожаїв,

спричиняючи коливання цін на агропродукцію. А це, в свою чергу, визначає ризик недоотримання запланованих доходів сільськогосподарських виробників.

Таблиця 6.6

**Список компаній, які звітували про стан страхування операцій
агросектору України**

№	Повна назва страхової компанії
1	Приватне акціонерне товариство «Страхова компанія «АХА СТРАХУВАННЯ»
2	Приватне акціонерне товариство «Українська Акціонерна Страхова компанія «АСКА»
3	Приватне акціонерне товариство «Страхова компанія «БРОКБІЗНЕС»
4	Товариство з додатковою відповідальністю «Страхова компанія «ГАРДІАН»
5	Приватне акціонерне товариство «Українська пожежно-страхова компанія»
6	Приватне акціонерне товариство «Акціонерна Страхова компанія «ІНГО Україна»
7	Приватне акціонерне товариство «Страхова компанія «КРАЇНА»
8	Публічне акціонерне товариство «Страхова компанія «Оранта-Січ»
9	Приватне акціонерне товариство «Страхова компанія «ПЗУ Україна»
10	Приватне акціонерне товариство «Страхова група «ТАС»
11	Приватне акціонерне товариство «Українська аграрно-страхова компанія»
12	Приватне акціонерне товариство «Страхова компанія «Універсальна»
13	Публічне акціонерне товариство «Страхова компанія «МЕГА-ГАРАНТ»
14	Приватне акціонерне товариство «Страхова компанія «ГАРАНТ-СИСТЕМА»

Для забезпечення стабільності розвитку та регулювання аграрного ринку в світі і використовується страховий захист сільськогосподарського виробництва як ефективний спосіб покриття збитків галузі за рахунок заздалегідь сформованих страховими компаніями резервів майбутніх виплат. Об'єктивна необхідність залучення страховиків в сільське господарство виникає через недостатні можливості як держави, так і ринку забезпечити мобільність фінансових ресурсів господарюючих суб'єктів.

Сільське господарство в Україні має значний економічний потенціал, адже 3/4 земель використовуються в аграрному секторі, просуваючи галузь на одне з перших місць у стратегічних напрямках розвитку України.

Нагадаємо, що загалом площа сільськогосподарських земель України – 42,7 млн. га (70% всієї території країни). Четверта частина земель сільськогосподарського призначення так і не була розпайована, залишившись на балансі державі. Відповідно, у державній та комунальній власності є 10,5 млн. га сільськогосподарських земель (26%), з яких 3,2 млн. га у постійному користуванні державних підприємств, 2,5 млн. га – у запасі, а решта – в оренді [159].

Основним завданням функціонування системи страхування в аграрному секторі є створення таких умов її ефективного функціонування, які дозволять суб'єктам ринку діяти наступним чином:

1) суспільству – в особі держави отримати стійке сільськогосподарське виробництво і створити гарантію продуктової безпеки країни; сформувати потужну основу для страхування у сільській місцевості; створити конкурентне середовище в страховому секторі економіки;

2) страхувальникам-товаровиробникам – при прийнятних розмірах страхових премій отримати можливість своєчасно отримувати компенсаційні виплати в разі виникнення страхових випадків; завдяки системі страхування вирішувати свої фінансові проблеми – формувати страхові резерви, користуватися гарантіями страхової організації при отриманні кредитів тощо;

3) страховим організаціям – виконувати свою місію на займаному страховому полі і отримувати стабільний розмір прибутку від свого бізнесу.

Сільськогосподарський страховий ринок являє собою систему, регульовану співвідношенням попиту покупців-страхувальників на послуги і пропозицією продавців-страхових організацій з надання страхового захисту. Між ними відбувається обмін і передача інформації, засобів і послуг, тобто саме на основі взаємодії проявляються і зникають різні ознаки.

Так, попит на страхову послугу визначається двома головними факторами: потребою в страхуванні як елемента ризик-менеджменту

господарюючого суб'єкта або окремо взятої особи, а також купівельною спроможністю страхувальників, що дозволяє задовольнити попит на страхування шляхом придбання страхової послуги.

При цьому, основними джерелами ризиків в аграрному секторі є: неотримання запланованого врожаю, мінливість цін на сільськогосподарську продукцію, технологічні зміни, правові, соціальні та людські фактори.

Посуха, пилова буря, шквальний вітер, смерч, повінь, заморозки, вимерзання, льодове покриття поверхні ґрунту, град, випрівання – це лише деякі ризики, які можуть істотно вплинути на показники виробництва агропродукції. Захиститися механічними способами практично неможливо.

Агрострашування є головним, і найважливішим інструментом управління ризиками. До людського фактору в даному випадку можна віднести недбале ставлення до праці, несвоєчасне знищення шкідників на полях тощо. Альтернативні способи захисту продукції, наприклад, вітрові установки, протиградові сітки, іригаційні системи, вимагають капіталовкладень на придбання і введення в експлуатацію. Захищають вони лише від деяких видів ризиків. Більшості агровиробників в Україні це просто не по кишені.

Необхідність обов'язкового страхування в сільському господарстві з точки зору забезпечення захисту майнових інтересів сільськогосподарського виробника незаперечна. Державне страхування аграріїв є одним з економічних методів, який відіграє важливу роль в державному управлінні аграрною сферою.

Разом з тим, використання механізмів обов'язкового страхування не має ринкових стимулів, перешкоджає конкурентній активності учасників страхових відносин. Як показує практика, стимулів до страхування в даний час у більшості потенційних сільськогосподарських страхувальників явно недостатньо. Деякі з них пояснюють це недоліками правового поля.

Міжнародний досвід пропонує дві принципово різні моделі аграрного страхування: приватну модель (європейська модель) і модель на основі державно-приватного партнерства (американська модель) [108, с. 574].

У приватній моделі держава не приймає участі в управлінні ризиками сільськогосподарського виробництва, а тільки здійснює загальний нагляд за діяльністю страхового ринку. Країнами з суто приватною моделлю агрострашування є, зокрема, Швеція і Австралія.

Оскільки така модель пропагує мінімум втручання в діяльність бізнесу, то спеціальні органи по реалізації політики в сфері агрострашування та особливі інструменти політики в цих країнах відсутні. Але і страховий захист сільгоспвиробників мінімальний. Це, в основному, страхування від окремих ризиків – граду і вогню, а страхування від багатьох ризиків (мультиризикове) не присутнє. Держава економить кошти на фінансуванні і адмініструванні державних програм. Але якщо наступають катастрофічні збитки, вона здійснює прямі компенсаційні виплати сільгоспвиробникам.

Державно-приватне партнерство передбачає, що держава, крім здійснення загального нагляду, бере участь і в управлінні ризиками сільськогосподарського виробництва, надаючи аграріям можливість отримати захист від системних ризиків.

Ця модель пропонує широкий спектр страхових продуктів і здешевлення вартості страхової премії. Держава несе витрати, пов'язані з функціонуванням системи (адміністративні, на страхову субсидію і, в разі необхідності, на покриття частини катастрофічних збитків). Однак прямі катастрофічні виплати не здійснюються. При цьому державні витрати на покриття катастрофічних збитків через програми державного перестрашування менше витрат на прямі катастрофічні виплати.

До країн, де впроваджена модель агрострашування за принципом державно-приватного партнерства, відносяться, перш за все, США і Канада. На Європейському континенті найбільш показові Іспанія (система існує з 80-х років минулого століття) і Туреччина (з 2006 року). Потреба в наданні державної підтримки аграрного страхування відчують, в першу чергу, ті країни, в яких розвинене масштабне виробництво зернових культур і для яких

АПК – стратегічно важливий сектор економіки зі значним експортним потенціалом. Такою країною є і Україна.

Успішність американської моделі агрострахування засвідчують наступні показники. З 1994 до 2015 року кількість контрактів агрострахування тут зросла в 2,1 рази. Якщо 1994 року страхувалося 33% площ сільгоспугідь, то 2015 року – 86%. Страхові платежі за цей час зросли в 10 разів з 601,1 млн. дол. США до понад 6 млрд. дол. США. У 2002 році в рамках федеральної страхової програми страхувалися 358 сільгоспкультур, у 2007 році – 427, у 2012 році – 507, а в 2017 році їх кількість сягнула 551 [55].

Модель державно-приватного партнерства передбачає спеціальні інструменти політики. Перш за все, мова йде про спільне корпоративне управління системою з боку держави і приватного бізнесу; субсидування страхової премії з метою її здешевлення; державне перестрахування катастрофічних ризиків.

Інструмент субсидій на страхову премію працює таким чином, щоб не спотворювати умови конкуренції на ринку. Це – основна вимога до будь-якого виду державної фінансової допомоги. Доступ до субсидій повинні мати всі страхувальники, купуючи стандартний страховий продукт, який підтримується державою. Відсоток страхової премії, що покривається субсидією, варіюється в залежності від виду страхового продукту і рівня обраного страхувальником покриття.

При цьому субсидування аграрного страхування не повинно розглядатися тільки як перетікання державних коштів в аграрний сектор, адже запуск цієї системи може створювати значні фінансові потоки, які матимуть позитивний вплив на сальдо державного бюджету.

Держава економить кошти на виплати прямої фінансової допомоги сільгоспвиробникам за надзвичайні збитки. А отримане сільгоспвиробниками відшкодування забезпечує повернення банківських кредитів, що сприяє зниженню процентних ставок для сільськогосподарських виробників і збільшення обсягу їх кредитування. Стабілізація доходів сільгоспвиробників

сприяє зниженню кількості неплатежів в здійснюваних в аграрному секторі комерційних операціях, що дає поповнення державного бюджету податками від цих операцій.

Державне перестраховування катастрофічних ризиків також не слід розглядати лише з точки зору потенційних державних витрат. На відміну від прямих державних виплат на подолання наслідків стихійних лих, державне перестраховування стимулює розвиток страхування і за рахунок цього зростання сприяє скороченню обсягу державних коштів, що спрямовуються на ці цілі.

Кінцевою метою будь-якої страхової компанії є одержання комерційної вигоди, тоді як держава керується загальнонаціональним інтересом щодо збереження і розвитку виробничого потенціалу, як основи продовольчої безпеки держави [108, с. 575].

На Рисунку 6.3. наведемо переваги державно-приватного партнерства для аграрного сектору України.

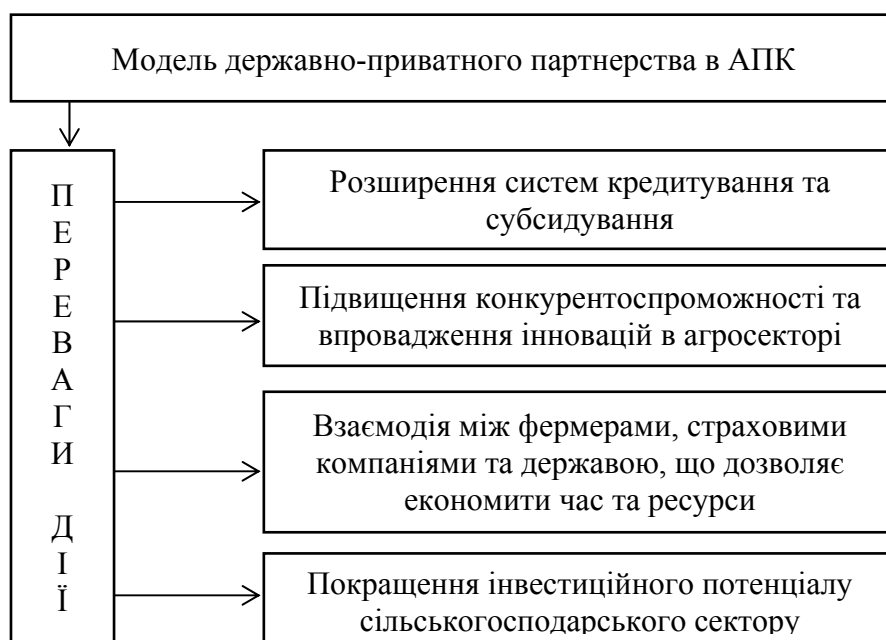

Рис. 6.3. Основні переваги моделі агрострахування за принципом державно-приватного партнерства

При запровадженні на Україні моделі державно-приватного партнерства в агрострахуванні сільськогосподарські виробники отримають широкий спектр

доступних за ціною страхових продуктів, що дозволить ефективніше управляти їх виробничими ризиками. Це буде мати і інші позитивні наслідки для економіки.

По-перше, аграрне підприємництво отримає міцну спонуку, адже страхування від погодних ризиків стимулює використання новітніх виробничих технологій. По-друге, страховий сектор економіки відчує пожвавлення завдяки розширенню ринку агрострахування. Наприклад, в Туреччині в перший рік після впровадження системи обсяг зібраних страхових премій виріс в 16 разів, а з 2006-го по 2015 г. – в 174 рази [36].

У України вже є деякі досягнення в сфері агрострахування, які можуть стати передумовами створення такої системи. Сформовано базу даних врожайності основних сільськогосподарських культур за 35 років. Існує спеціальне законодавство [75; 77; 78; 115; 116].

Починаючи з 2009 року в Україні розроблялися страхові продукти за міжнародними стандартами.

Існують і перешкоди. Перш за все, низька якість державного управління, що змушує засумніватися в можливості розвитку за участю держави нової ефективної системи. І обмеженість державних фінансів, які в найближчій перспективі можна було б направити на розвиток цієї системи.

Страхування аграрних ризиків залишається єдиним ефективним інструментом, здатним не просто покрити втрати, яких аграрний бізнес зазнає через погодні примхи, а й забезпечити йому стабільний розвиток.

За даними керівника Проекту «Розвиток фінансування аграрного сектору в Європі та Центральній Азії» від IFC, в структурі собівартості виробництва озимої пшениці на насіння припадає 11%, на засоби захисту рослин – 15%, на добрива – 19%, на оренду земельних площ – 14%, на інші витрати – 41%, з яких на страховку – 4-7% [104].

Міжнародна фінансова корпорація (IFC) входить до Групи Світового банку і є найбільшим глобальним інститутом розвитку, діяльність якого зосереджена виключно на приватному секторі країн, що розвиваються [14].

Використовуючи продукти та послуги безпосередньо ІФС, так само як і продукти та послуги інших інститутів Групи Світового банку, керівниками Проектів пропонуються клієнтам рішення з максимальним позитивним впливом на розвиток бізнесу з подоланням фінансових, операційних і політико-економічних труднощів із задіянням фінансового потенціалу, технічних знань, глобального досвіду і новаторського мислення.

Світовий банк працює з країнами з метою розширення фінансування сільського господарства, покращення зрошення та надання фермерам правильних інструментів та можливостей. Банк забезпечує інновації, інфраструктуру та ресурси таким чином, щоб аграрний сектор:

- був більш продуктивним та стійким в умовах зміни клімату при наявності шкідливих викидів;
- покращував життєдіяльність суспільства через скорочення рівня безробіття, надання нових робочих місць;
- стимулював розвиток агробізнесу шляхом створення інклюзивних та ефективних ланцюгів вартості;
- допомагав господарствам та фермерам виробляти безпечну продукцію.

Продукція постійно йде на експорт в десятки країн світу, оскільки якість і цінова політика сприяють відкриттю нових ринків збуту. Це як контракти на державному рівні, так і на приватному між різними компаніями.

На даному етапі розвитку економіки страхування в сільському господарстві України не може функціонувати як система, що самостійно розвивається. Є доцільним подальша державна підтримка в розрізі формування і розвитку страхування в цій сфері народного господарства. Без державної підтримки розвиток дійсно ефективного механізму управління ризиками в сільському господарстві, на жаль, неможливий.

Державна підтримка страхування продукції АПК в Україні на сьогодні теоретично закріплена у вигляді надання з державного бюджету сільськогосподарським товаровиробникам грошових коштів у вигляді субсидій на

відшкодування частини страхового платежу, фактично сплаченого ними за договорами страхування сільськогосподарської продукції.

Урядовці регулярно намагаються знайти спосіб вирішення проблеми ефективного і прозорого субсидування, але поки винайти дійсно працюючий інструмент підтримки та субсидування не вдається. І з 2013 року субсидії аграріям від держави не надаються.

Згідно з Законом України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» [77] предметом договору страхування є майнові інтереси страхувальника, пов'язані з його страховими ризиками щодо вирощеної, відгодованої, виловленої, зібраної, виготовленої первинної сільськогосподарської продукції, а саме щодо:

- урожаю сільськогосподарських культур;
- урожаю багаторічних насаджень;
- сільськогосподарських тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей, водних біоресурсів і тваринницької продукції.

Страховим випадком є настання певної події, внаслідок якої відбулася загибель (втрата, пошкодження) застрахованих посівів (посадок), загибель (недобір, недоотримання) застрахованого урожаю, продукції бджільництва, загибель (втрата, вимушений забій, травматичне пошкодження або захворювання) застрахованих с/г тварин, птиці, бджолосімей, водних біоресурсів і тваринницької продукції та з настанням якої виникає обов'язок страховика здійснити виплату страхового відшкодування страхувальнику [77].

Міністерство аграрної політики та продовольства України, як головний розпорядник бюджетних коштів, згідно з Законом України «Про Державний бюджет України на 2018 рік» отримало на основні потреби розвитку 4,4 млрд. грн. [15]. Розмір фінансування на 2019 рік зріс на 33,7% до 5,9 млрд. грн., що підкреслює важливість АПК в програмі стратегічного розвитку економіки України.

Наприклад, якщо у 2018 році фінансова підтримка розвитку фермерських господарств становила 150 млн. грн., то у 2019 – вже 800 млн. грн..

Вдвічі збільшився розмір фінансової підтримки заходів в АПК шляхом здешевлення кредитів – на фінансову підтримку заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів у 2019 році передбачено 127,2 млн. грн., тоді як у 2018 році сума була 66 млн. грн. (див. табл. 6.7).

Таблиця 6.7.

**Розподіл основних видатків Державного бюджету України
для Міністерства аграрної політики та продовольства
на 2018-2019 рр. (млн. грн.) [11]**

№	Найменування видатків з Державного бюджету	2018			2019		
		Заг. фонд	Спец. фонд	Разом	Заг. фонд	Спец. фонд	Разом
1	Фінансова підтримка заходів шляхом здешевлення кредитів	66,00	0,00	66,00	127,16	0,00	127,16
2	Дослідження, прикладні наукові розробки, виконання робіт за державними цільовими програмами і державним замовленням у сфері розвитку АПК	77,56	55,08	132,64	77,56	65,45	143,01
3	Фінансова підтримка заходів в АПК	0,00	5,00	5,00	0,00	5,00	5,00
4	Витрати Аграрного фонду пов'язані з комплексом заходів із зберігання, перевезення, переробки та експортом об'єктів державного цінового регулювання	0,00	52,20	52,20	0,00	53,00	53,00
5	Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними	300,00	0,00	300,00	400,00	0,00	400,00
6	Державна підтримка галузі тваринництва, зберігання та переробки с/г продукції, аквакультури (рибництва)	3,02	0,00	3,02	3,50	0,00	3,50
7	Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників	695,00	0,00	695,00	881,79	0,00	881,79
8	Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств	150,00	0,00	150,00	800,00	0,00	800,00
	Разом	4309,56	112,28	4421,84	5786,51	123,45	5909,96

Співставних даних за 2020 рік немає, оскільки восени 2019 року відбулася ліквідація Міністерства аграрної політики та продовольства України та передача його повноважень до новоствореного Міністерства розвитку економіки, торгівлі і сільського господарства України. Але вже наприкінці 2020 року Кабінет Міністрів України прийняв проєкт постанови про скасування рішення про реорганізацію МінАПК шляхом приєднання до Мінекономіки, що дає старт створенню МінАПК нового скликання. Відновлення роботи профільного аграрного міністерства планується на початку 2021 року.

У таблиці 6.7 бачимо статтю фінансування державної установи – Аграрного фонду України. Аграрний фонд є спеціалізованою установою, уповноваженою Кабінетом Міністрів України провадити цінову політику в агропромисловій галузі економіки України. Аграрний фонд здійснює закупівлю послуг, пов'язаних з комплексом заходів із зберігання, перевезення, переробки та страхування об'єктів державного цінового регулювання, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [115].

Сільськогосподарська галузь агропромислового комплексу України – одна з основних галузей, яка є прибутковою (див. табл. 6.8.).

Таблиця 6.8.

Показники діяльності підприємств в Україні [5]

№	Показник	Роки					
		2015	2016	2017	2018	2019	2020*
1.	Чистий прибуток (збиток), млн. грн.	-373 516	29 705	181 692,7	293 220,5	523 779	-89 834
	<i>в т.ч. сільське, лісове та рибне господарство</i>	102 849,1	90 613,2	68 858,5	67 417,1	93 255	-135
2	Частка прибуткових підприємств в АПК, %	88,4	87,7	86,2	86,2	83,1	64,3
3	Рівень рентабельності виробництва продукції в с/г підприємствах, %	45,6	37,3	22,7	17,9	19,2	1,6
4	Обсяг реалізованої продукції підприємств, млн. грн.	5 159 067,1	6 237 535,2	7 707 935,2	8 239 782,5	9 639 730, 6	-
	<i>в т.ч. сільське, лісове та рибне господарство</i>	362 310,0	403 645,8	454 380,1	496 874,5	556 325,9	-
5	Індекс с/г продукції, у % до попереднього року	95,2	106,3	97,8	108,1	101,4	86,9

*Дані за 1-3 квартали 2020 року

Індекс сільськогосподарської продукції відображає рівень змін фізичного обсягу виробництва продукції сільського господарства, виробленої за періоди, що обрані для порівняння. Протягом 2015-2020 років не спостерігається стабільної динаміки показника: кожний рік чергуються зростання значення індексу із зменшенням.

Рівень рентабельності операційної діяльності підприємств сільського, лісового і рибного господарства в 2019 році склав 19,2%. Але найнижчим з 2014 року цей показник був у 2018му – 17,9%.

За розміром чистого прибутку серед підприємств за видами економічної діяльності АПК України лише у 2017 році поступився слідуючою позицією промисловості та торгівлі, в решті проаналізованих років агропромисловий сектор посідав перше місце.

Серед великих аграрних державних підприємств, прибуток у 2018 році показали ДП «Артемсіль» – 212 млн. грн., ПАТ «Аграрний фонд» – 94,8 млн. грн., НАК «Украгролізинг» – 122 млн. грн., ДП «Укрспирт» – 12 млн. грн., «Центр сертифікації та експертизи насіння і садивного матеріалу» – 1,2 млн. грн. та ДП «Конярство України» – 13 тис. грн..

Три підприємства отримали збиток: ПАТ «Державна продовольчо-зернова корпорація України» – 1,5 млрд. грн., ДАК «Хліб України» – 32,4 млн. грн., «Державний резервний насінневий фонд України» – 12 млн. грн. [159].

У 2019-2020 роках аграрії зазнали втрат на виробництві та реалізації пшениці, кукурудзи на зерно, ріпаку та соняшнику. На тлі збільшення у 2019 році обсягів виробництва агропродукції у сільськогосподарських підприємствах на 3,3%, їхні прибутки за результатами минулого року зменшаться на 43%.

Відсоток проникнення страхування в сільське господарство України невеликий – всього 3-5%, тоді як у Канаді, США, Європі цей показник перевищує 60%. В Австрії рівень охоплення страхуванням сільськогосподарської продукції складає 78 %, у Німеччині – 43 %, Чеській Республіці – 35 %, тощо [80, с. 82].

Агрострашування в Україні використовується як обов'язковий елемент у певних програмах з фінансування агровиробників (наприклад, програми Аграрного фонду), згідно з якими без страхування своєї продукції аграрій не може отримати необхідного фінансування.

Варто звернути увагу і на існування в Україні Аграрного страхового пулу. Аграрний страховий пул став єдиним об'єднанням страховиків, які здійснюють страхування відповідно до Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою». Був створений 7 листопада 2012 році [77]. Членами Пулу визначено [37]:

- 1) ПрАТ «Страхова компанія «Брокбізнес».
- 2) ПрАТ «Страхова компанія «Страхові гарантії».
- 3) ПрАТ «Українська аграрно-страхова компанія».
- 4) ТДВ «Страхове товариство «Домінанта».

Але на практиці Аграрний страховий пул не запрацював, так як аграрій мусив спочатку виплатити страховикові всю суму за договором, а вже потім чекати, коли держава поверне решту. Ці сподівання виявилися марними, бо бюджетне фінансування припинилося в 2013 році через економічний спад. Нині Аграрний пул співпрацює як вигодонабувач з добровільного страхування сільськогосподарської продукції з деякими страховими компаніями.

Міністром розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України восени 2019 року було презентовано зміни до Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» саме в частині скасування положення щодо страхування сільськогосподарської продукції через Аграрний страховий пул. Страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою заплановано до впровадження вже з 2021 року.

Зовнішня торгівля відіграє важливу роль в економіці України. За результатами 2019 року загальний експорт продукції з України становив більше 50 млрд. дол. США, що на 5,75% більше порівняно з 2018 роком. За останні 5 років частка продукції АПК у структурі експортної виручки України

знаходиться в межах 38-44%, і у 2019 році становила максимум по вибірці – 44,24% (див. табл. 6.9).

Таблиця 6.9

Динаміка експорту сільськогосподарської продукції з України [5]

№	Показник	Роки					
		2015	2016	2017	2018	2019	2020*
1	Сукупний експорт товарів, млн. дол. США	38 127	36 362	43 265	47 335	50 055	35 317
2	Експорт сільськогосподарської продукції АПК груп 01-24 УКТЗЕД, млн дол. США	14 562	15 282	17 757	18 612	22 144	15 477
2.1	Сільськогосподарська продукція груп 01-14 УКТЗЕД, млн. дол. США	8 794	8 870	10 235	11 097	14 192	9 144
а)	<i>В т.ч.</i> живі тварини; продукти тваринного походження, млн. дол. США	823	775	1 109	1 211	1 277	864
	частка продуктів тваринного походження в експорті АПК, %	5,65	5,07	6,24	6,51	5,77	5,58
б)	<i>В т.ч.</i> продукти рослинного походження, млн. дол. США	7 971	8 095	9 216	9 886	12 915	8 280
	частка продуктів рослинного походження в експорті АПК, %	54,74	52,97	51,90	53,12	58,32	53,50
2.2	Сільськогосподарська продукція груп 15-24 УКТЗЕД, млн. дол. США	5 768	6 413	7 432	7 515	7 952	6 333
3	Частка с/г продукції груп 01-24 УКТЗЕД у сукупних обсягах експорту, %	38,19	42,03	41,04	39,32	44,24	43,82

*Дані за 3 квартал 2020 року

Експорт сільськогосподарської продукції з України в 2019 році збільшився на 19% порівняно з 2018 роком і склав 22,1 млрд. дол. США, перевищивши рекордний до того часу показник 2018 року у 18,6 млрд. дол. США.

Відповідно до Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТЗЕД), яка є товарною номенклатурою Митного тарифу України, продукція сільського господарства класифікована у 4х розділах, які містять 24 групи товарів [8], а саме:

- 1) Розділ I. Живі тварини; продукти тваринного походження (група 1-5).
- 2) Розділ II. Продукти рослинного походження (група 6-14).
- 3) Розділ III. Жири та олії тваринного або рослинного походження (група 15).
- 4) Розділ IV. Готові харчові продукти (група 16-24).

Досвід функціонування вітчизняної системи страхування демонструє такі основні проблеми в розвитку страхування в сільському господарстві:

- в повному обсязі посівні площі не підлягають страхуванню через відсутність фінансового забезпечення або несвоєчасність оформлення договорів;
- недоступність якісних достовірних даних по агроринку;
- на ринку немає достатньої конкуренції, яка змусила б страхові компанії працювати в сфері сільськогосподарського страхування, де є підвищені ризики і мінімально можливий дохід;
- відсутність впорядкованої сукупності взаємодоповнюючих організаційно-управлінських інструментів, синергетичну дію яких спрямовано на захист аграрних підприємств від зовнішніх і внутрішніх загроз;
- страхування в аграрному секторі України до сих пір не є привабливим бізнесом через непрозорі схеми співробітництва учасників страхових відносин;
- теоретичні завдання і цілі діяльності таких організацій, як Аграрний страховий пул та Аграрний фонд України не корелюються на практиці з застосуванням механізмів допомоги аграріям у прагненні зберегти врожаї;
- обмеженість вибору страхових схем, здатних задовольнити різні категорії виробників.

Для подолання вищезазначених проблем у розвитку сільськогосподарського страхування необхідні заходи, що стимулюють прискорене зростання ринку сільськогосподарського страхування, а саме:

- адаптація і впровадження страхових схем, апробованих в інших країнах і довели свою життєздатність в умовах, схожих з умовами України (наприклад, страхові схеми на основі індексу опадів);

- можливість впровадження індексного (параметричного) страхування;

- вдосконалення методів оповіщення страховиків про настання страхового випадку шляхом розвитку мережі метеостанцій зі спостереження за агро-метеорологічними умовами;

- розширення переліку ризиків, що покриваються обов'язковим страхуванням по поширеним видам сільськогосподарської діяльності;

- стимулювання створення товариств взаємного страхування (ТВС) з одночасною розробкою механізму державного регулювання їх діяльності.

В Україні можливість створення страхових товариств некомерційного типу вже передбачена Законом України «Про страхування» [10], який у статті 14 надає право на організацію товариств взаємного страхування, та постановою Кабміну України «Про затвердження Тимчасового положення про товариство взаємного страхування» від 1.02.1997 № 132 (зі змінами від 28.03.2012 р.) [116].

Однак економічна природа взаємного страхування і умови функціонування ТВС у зазначених законодавчих актах не розкриваються. Відсутність юридичних норм, які б чітко визначали організаційні, правові та економічні засади формування і діяльності товариств взаємного страхування стримує їх появу. Тому, незважаючи на певні нормативні підстави, передбачені українським законодавством, взаємні страхові організації на ринку не представлені.

Зупинимося на особливостях індексного страхування. Воно передбачає право страхувальника на відшкодування в тому випадку, якщо врожайність застрахованої ним культури буде нижче від гарантованого рівня. Індексне страхування здійснюється від тих погодних ризиків, які вимірюються певними

параметрами. Тому вони обмежені температурою, опадами, силою вітру, товщиною снігового покриву тощо. А от град до цього переліку не потрапляє. Індексом можна застрахувати осінню посуху, неможливість розпочати посів через відсутність опадів чи їхню надмірність.

Вартість ризикового комерційного страхування становить близько 5% від страхової суми, індексного – від 3% і нижче. Індексне страхування не вимагає складного висококваліфікованого андеррайтингу і набагато простіше і не затратне в організації та обслуговуванні [93, с. 7].

Індексне страхування також значно спрощує оцінку та процеси виплат. Передусім це пов'язано з тим, що немає необхідності виїзду страховика на поля з метою оцінки збитків. Швидкість виплати залежить від обраного параметру (індексу). Такі підходи роблять індексне страхування привабливим не лише для фермерів, а й для самих страховиків. Також це знижує фінансові ризики для банків, які надають сільгоспвиробникам свої кредити.

Вже зараз можливостями індексного страхування можуть скористатися виробники провідних в Україні сільгоспкультур – пшениці, жита, соняшника, кукурудзи, цукрового буряка, гречки.

Точно розрахувати індекси доволі складно. Особливо, коли йдеться про погодний індекс. Адже потрібно опрацювати великий масив інформації, яка стосується кількості опадів, кількості посушливих днів тощо.

На жаль, ресурс українського Гідрометцентру обмежений. Він експлуатує лише 164 метеостанції. Часто вони знаходяться на великій відстані від окремих сільгоспугідь, і тому промоніторити ситуацію, яка складається на них або поблизу них, буває складно [104].

В перспективі, у зв'язку з відсутністю у страхових компаній достовірної інформації, необхідно розробити централізовану систему збору статистичних даних за видами продукції рослинництва в розрізі регіонів.

Формування ефективно діючої системи страхування в рослинництві, що має стратегічне значення в розвитку сільського господарства в нашій країні,

досить складна задача, але її вирішення вимагає конструктивного діалогу між зацікавленими суб'єктами даного ринку.

України має потенціал для подальшого розвитку ринку страхових послуг в аграрному секторі. Проте однією із суттєвих перешкод для збільшення ринку страхових послуг в аграрній сфері є недовіра сільськогосподарських виробників до страхових компаній [56, с. 205].

Звернемося до зарубіжного досвіду практичного симбіозу дій органів державної влади та аграрних підприємств.

У Латвії у 2019 році затверджено Положення про порядок надання державної допомоги страховикам для компенсації витрат, пов'язаних зі шкодою від посухи. В 2018 році деякі страховики зафіксували зростання попиту фермерів на страхування посівів майже втричі в зв'язку з несприятливими погодними умовами. При цьому страхування від посухи не входило в страхові ризики і було можливо тільки в разі часткової компенсації з боку держави [136].

Планується, що страховики зможуть претендувати на компенсацію, яка перевищує загальну страхову премію, сплачену фермерами більш ніж на 250% в поточному році і в попередні роки, і не перевищує 60% від загальної суми збитків. Аналогічним чином, загальна сума компенсації, виплаченої страховикам за один рік, не перевищуватиме 1500% від загальної суми премій, виплачених у конкретному поточному році.

Для отримання Міністерством сільського господарства Латвії попередньої інформації про застраховані посівні площі від ризику посухи і очікуваних втрат в разі посухи, страховики повинні подати до 15 липня 2019 року зазначені дані [136].

З березня 2019 року у 5 областях Вірменії запущена Пілотна програма страхування сільськогосподарських ризиків. На фінансування програми буде спрямовано близько 500 млн. драмів (близько 1 млн. дол. США).

На початковому етапі в програму буде включена плодоовочева продукція з покриттям від граду і заморозків. Система передбачає 100%

відшкодування втрат фермерів. В рамках програми передбачається субсидування страхових премій. Субсидії складуть 60-65% від вартості страхового поліса [123].

Крім того, з 2018 року у Вірменії стартувала держпрограма субсидування процентних ставок по впровадженню протиградових систем захисту. В рамках програми субсидування процентних ставок по кредитах на установку протиградових сіток позики будуть видаватися з терміном погашення до 7 років, за ставкою до 14% річних, субсидування якої дозволить надавати клієнту кредит за ставкою 2%.

Система страхування сільськогосподарських ризиків стане новим рішенням для повного покриття втрат фермерів. На сьогодні збитки сільського господарства від природних лих в розмірі близько 25 млн. дол. США компенсує держава, а в разі страхування ризиків ці відшкодування будуть покладені на страхові компанії.

Планується до кінця 2019 року завершити розробку всіх необхідних документів і сформувати Бюро національного управління ризиками в сфері агрострахування Вірменії – NARMA – National Agroinsurance Risk Management Agency.

Бюро стане тим інструментом, за допомогою якого буде надана оцінка наслідків природних стихійних лих. Буде створено інститут оцінювачів збитків, обрано основні страхові ризики.

На реалізацію пілотної програми німецький банк KfW має виділити грант в розмірі 5,3 млн. євро. Кліматичний інвестиційний фонд (Climate Investment Funds) також надасть 2 млн. євро. Міністерство сільського господарства Вірменії виступить із співфінансуванням програми в розмірі 5 млн. євро [123].

Агрострахування в Україні нині переважно здійснюється в сфері рослинництва. Рік в агрострахуванні рахується як андерайтинговий, і охоплює 2 аграрних сезони: страхування озимих польових культур на період

перезимівлі, фактично посіяних в попередньому календарному році, і страхування навесні-влітку поточного року .

Зазвичай сільгоспвиробники страхуються від погодних ризиків. Йдеться про посуху, ураган, зливи, повені, заморозки, град тощо. І це зумовлено тим, що саме такі природні негаразди здебільшого призводять до загибелі посівів. За інформацією керівника Програми IFC «Розвиток фінансування аграрного сектору в Європі та Центральній Азії», на негативну дію погодних ризиків припадає 58%. Для порівняння – на загибель рослин через хвороби припадає 17%, через засилля бур'янів – 14%, через шкідників – 10% [103].

Звернемося до аналізу статистичних даних за 2014-2018 роки на основі звітів страхових компаній, наведених вище у Таблиці 6.2.

Якщо 2016-й рік став першим роком, коли після тривалого періоду скорочення ринок агрострахування продемонстрував поживалення, то 2017-2018 роки продовжили цю тенденцію, поширивши її на більшу кількість показників (див. табл. 6.6).

У 2018 році продовжується тенденція збільшення кількості укладених договорів страхування: зростання, порівняно з 2017 роком, склало 26 %. Найбільшу кількість договорів було укладено у Дніпропетровській (125) та Кіровоградській (108) областях.

Обсяг зібраних страхових премій у національній валюті зростає вже четвертий рік поспіль, зокрема, у 2018-му році показник зріс на 2,2% та склав 208,8 млн. грн..

Проте, обсяг страхових премій у доларовому еквіваленті дещо зменшився (7,4 млн. дол. США, що на 3,9% менше показника 2017-го року) через девальвацію гривні. За обсягом зібраних премій перша трійка областей України виглядає так: Херсонська (23,8 млн. грн., або 11,4%), Дніпропетровська (22,6 млн. грн., або 10,8%), Полтавська (19,3 млн. грн., або 9,2%).

Показники страхування сільськогосподарських культур в Україні [23]

№	Показник	Роки				
		2014	2015	2016	2017	2018
1	Кількість договорів, шт.	1 392	1 062	793	957	1 207
2	Площа с/г культур, тис. га	732	689	700	661	974
3	Страхова сума, млн. грн.	3 055	3 969	6 240	5 933	6 675
4	Страхова сума, млн. дол. США	235,9	173,3	239,8	223,5	236,1
5	Сума премії, млн. грн.	72,8	77,7	157,0	204,3	208,8
6	Сума премії, дол. США	5,6	3,4	6,0	7,7	7,4
7	Рівень виплат, %	7,6	12,9	44,2	4,9	4,2
8	Середня ставка премії, %	2,4	2,0	2,5	3,4	3,1

У 2018-му році значно зріс обсяг застрахованої площі сільськогосподарських культур. Зростання відбулося більшою мірою за рахунок страхування озимої пшениці, а також озимого ріпаку та соняшнику і незначною мірою – ярої пшениці та цукрового буряку. Сільськогосподарські культури були застраховані на загальній площі 974 тис. га.

За показником застрахованої площі першість належить Хмельницькій області (115,8 тис. га, або 11,9%).

За нею йдуть Дніпропетровська (92,5 тис. га, або 9,5%) та Харківська (83,2 тис. га, або 8,5%) [23].

Загальна страхова сума за договорами страхування сільськогосподарських культур та багаторічних насаджень склала 6,675 млрд грн, що на 12,5% більше, ніж минулого року.

Середня ставка страхової премії за весь андерайтинговий рік склала 3,1%, зокрема, 3,6% – за зимовий період та 3,0% – за період весна-літо [23].

У 2018-му андерайтинговому році виплати були здійснені у 10-ти областях України, зокрема найбільші обсяги спостерігалися: у Вінницькій – 28,1% (2,4 млн. грн.), Одеській – 20,3% (1,8 млн. грн.), Луганській – 13,0% (1,1 млн. грн.), Дніпропетровській – 12,0% (1,1 млн. грн.), Херсонській – 8,4% (727 тис. грн.) областях [23].

У 2018-му андеррайтинговому році страхування сільськогосподарських культур здійснювали 12 страхових компаній. Показники страхування за цей період наведені у Таблиці 6.11.

Таблиця 6.11

Показники страхування в розрізі страхових компаній* [23]

№	Компанія	К-ть договорів	Площа, га	Страхова сума, тис. грн.	Сума премій, тис. грн.	Середня ставка премії, %	Виплати, тис. грн.
1	ПрАТ «СК «АХА»	179	73 237	639 401,68	13 521,79	2,1	1 907,22
2	ПрАТ «СК «ПЗУ»	345	179 335	1 520 716,75	33 820,28	2,2	3 577,01
3	ПрАТ «УАСК «Аска»	158	140 508	562 676,96	17 434,08	3,1	1 635,60
4	ПрАТ «СК «Брокбізнес»	62	120 334	234 337,86	3 905,19	1,7	0
5	ПрАТ «СК «Гарант-Система»	2	2	31,300	0,820	2,6	0
6	ТДВ «СК «Гардіан»	35	12 549	99 652,32	4 616,57	4,6	0
7	ПрАТ «АСК «Інго Україна»	236	203 567	872 278,71	21 739,01	2,5	499,78
8	ПрАТ «СК «Країна»	52	39 824	364 157,28	15 276,17	4,2	884,73
9	ПАТ «СК «Мега-Гарант»	1	1 004	13 501,00	54,00	0,4	0
10	ПрАТ «СГ «ТАС»	6	1 725	22 065,99	957,06	4,3	0
11	ПрАТ «УАСК»	5	6 224	189 544,05	13 506,64	7,1	0
12	ПрАТ «СК «Універсальна»	126	195 494	2 156 542,82	84 012,41	3,9	173,99
	Всього	1 207	973 803	6 674 906,71	208 844,02	3,1	8 678,33

* Дані за 2018 рік

За період 2019-2020 років інформація ще не оприлюднена.

За кількістю укладених договорів першість належить страховій компанії «ПЗУ» (345 договорів, що складає 28,6% від загальної кількості).

За обсягом застрахованої площі компанії, що очолюють список, розташувалися у такому порядку: «Інго Україна» (203,6 тис. га, що складає

20,9% від загального обсягу), «Універсальна» (195,5 тис. га, або 20,1%), «ПЗУ» (179,3 тис. га, або 18,4%).

Найбільший обсяг страхових премій збрала страхова компанія «Універсальна» (84,0 млн. грн., або 40,2%). За нею йдуть страхові компанії «ПЗУ» (33,8 млн. грн., або 16,2%), «Інго Україна» (21,7 млн. грн., або 10,4%).

Страхові виплати за договорами аграрного страхування здійснили 6 страхових компаній із 12ти.

Статистичні дані по агросектору за 2019-2020 роки ще не оприлюднені на офіційних сайтах регулюючих та контролюючих органів.

Детальніша інформація щодо обсягів та рівня виплат страхових компаній представлена у Таблиці 6.12.

Згідно з даними, доступними для дослідження, середній рівень виплат страхових компаній у 2018 андерайтинговому році склав 4,2%, зокрема, 8,1% – за зимовий період та 2,6% – за весняно-літній період [23].

У 2018-му андерайтинговому році здійснювалося страхування 17-ти видів сільськогосподарських культур.

Таблиця 6.12

Показники страхових виплат в розрізі страхових компаній* [23]

№	Компанія	Сума виплат (зима), грн.	Сума виплат (весна-літо), грн.	Загальна сума виплат, грн.	Частка компанії у виплатах	Рівень виплат
1	ПрАТ «СК «АХА»	1 065 787	841 428	1 907 215	22,0%	14,1%
2	ПрАТ «СК «ПЗУ»	3161 995	415 018	3 577 014	41,2%	10,6%
3	ПрАТ «УАСК «Аска»	0	1 635 596	1 635 596	18,8%	9,4%
4	ПрАТ «АСК «Інго Україна»	487 550	12 233	499 783	5,8%	2,3%
5	ПрАТ «СК «Країна»	0	884 725	884 725	10,2%	5,8%
6	ПрАТ «СК «Універсальна»	0	173 994	173 994	2,0%	0,2%
	Всього	4 715 332	3 962 995	8 678 327	100,0%	4,2%

* Дані за 2018 рік

У порівнянні з 2017-м роком, кількість застрахованих культур залишилась сталою, але відбулися незначні зміни в структурі застрахованих культур, зокрема не було договорів страхування сої, гречки, квасолі та ярого жита, натомість додалися такі культури, як озимий горох, озимий часник, овес, виноградники та троянди.

Загальна інформація за типами страхових продуктів, які страхові компанії реалізовували у 2018-му андеррайтинговому році, наведена у Таблиці 6.13.

У 2018-му році лідерство на ринку страхування зайняли договори страхування від повної загибелі.

Таблиця 6.13

Використання страхових продуктів у 2018 році, % [23]

Програма	Частка договорів	Частка застрахованої площі	Частка страхової суми	Частка зібраних премій	Частка у постраж-далій площі	Частка у виплатах
Багаторічні насадження	0,6	0,1	1,7	0,7	0,3	18,8
Повна загибель	10,9	12,0	7,9	12,2	0,0	0,0
Повна загибель + весняні заморозки	40,0	41,9	13,9	14,9	60,8	64,3
Інші (троянди)	0,1	0,0	0,6	0,1	0,0	0,0
Мультиризик (страхування майбутнього врожаю)	26,1	21,2	46,8	67,6	21,3	12,4
Мультиризик (страхування посівів до збирання)	1,6	1,4	2,7	1,6	0,0	0,0
Поіменовані ризики	16,6	11,7	26,6	10,8	27,6	14,6
Часткова та повна загибель + весняні заморозки (для озимих культур)	6,2	11,7	2,0	2,2	0,0	0,0
Всього, %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Ринок використовує невеликий набір страхових продуктів, відсутнє повноцінне ризикове страхування на весняно-літній період, зокрема, не покривається такий системний ризик, як посуха. В загальному ринок агрострахування потребує посилення системних зусиль уряду щодо його розвитку, зокрема, вдосконалення регулювання та надання системної підтримки цьому сектору [69, с. 45].

Показники страхування за видами сільськогосподарських культур наведені у Таблиці 6.14.

Таблиця 6.14

Узагальнені показники страхування в розрізі с/г культур* [23]

Культура	К-ть договорів	Площа, га	Страхова сума, грн.	Сума премій, грн.	Середня ставка премії	Загальна сума виплат за рік, грн	Рівень виплат
Озима пшениця	614	712 106	3 810 786 486	134 117 649	3,5%	1 480 511	1,1%
Озимий ріпак	307	122 243	727 681 937	22 410 870	3,1%	3 250 843	14,5%
Кукурудза	114	59 082	1 042 828 212	21 185 341	2,0%	-	-
Соняшник	77	51 156	565 694 758	9 155 501	1,6%	841 428	9,2%
Озимий ячмінь	40	8 466	43 825 161	1 360 020	3,1%	-	-
Озиме жито	13	2 547	13 950 132	495 008	3,5%	5 460	1,1%
Яра пшениця	8	6 089	76 649 306	2 338 371	3,1%	-	-
Озимий часник	6	1 059	8 349 470	413 299	5,0%	976 939	236,4%
Сади	6	209	17 585 484	613 377	3,5%	1 635 596	266,7%
Горох	5	2 366	33 490 416	1 648 636	4,9%	-	-
Цукровий буряк	5	6 225	189 544 048	13 506 637	7,1%	-	-
Ярий ячмінь	5	512	4 394 962	84 241	1,9%	-	-
Овочі	2	53	8 514 896	357 626	4,2%	-	-
Озимий горох	2	222	1 965 283	92 347	4,7%	487 550	528,0%
Виноградники	1	1 130	95 842 082	843 410	0,9%	-	-
Овес	1	207	978 075	31298	3,2%	-	-
Троянди	1	131	32 826 000	190 391	0,6%	-	-
Всього	1 207	973 803	6 674 906 708	208 844 022	3,1%	8 678 327	4,2%

* Дані за 2018 рік

Найбільше договорів у 2018 році було укладено на страхування озимої пшениці (614 договорів, або 50,9%). На другому місці озимий ріпак (307 договорів, або 25,4%).

У 2018 році, порівняно з 2017-м, значно зросла кількість договорів страхування озимого ячменю (на 66,7%, з 24 до 40 договорів) та озимої пшениці (на 35,5%, з 453 до 614 договорів) та дещо озимого ріпаку (на 27,4%, з 241 до 307 договорів). Відбулося незначне зменшення кількості договорів страхування озимого жита на 35,0% з 20 до 13 договорів.

Найбільше площ було застраховано під озимою пшеницею (712,1 тис. га, або 73,1%).

У 2018 році, порівняно з 2017-м, збільшився обсяг застрахованих площ під озимою пшеницею (на 297,6 тис. га), озимим ріпаком (на 26,8 тис. га), соняшником (на 14,5 тис. га), ярою пшеницею (на 3,3 тис. га) та цукровими буряками (на 1,4 тис. га). Водночас, зменшився обсяг застрахованої площі під кукурудзою (на 11,1 тис. га), озимим ячменем (на 0,9 тис. га) та озимим житом (на 3,4 тис. га) [128].

Найбільше від усіх зібраних з ринку страхових премій було зібрано за договорами страхування озимої пшениці (134,1 млн. грн., або 64,2%).

У 2018 році, порівняно з 2017, зріс обсяг страхових премій, зібраних за договорами страхування озимих (пшениця, ріпак, ячмінь), соняшнику та цукрових буряків. Водночас, скоротився обсяг страхових премій, зібраних за договорами страхування кукурудзи та озимого жита.

Обсяг страхової відповідальності за сільськогосподарськими культурами розподілився у 2018 році таким чином: першість посідають договори страхування озимої пшениці (3,811 млрд. грн., або 57,1%), далі йдуть: кукурудза (1,043 млрд. грн., або 15,6%), озимий ріпак (727,7 млн. грн., або 10,9%), соняшник (565,7 млн. грн., або 8,5%), цукрові буряки (189,5 млн. грн., або 2,8%), виноградники (95,8 млн. грн., або 1,4%) та яра пшениця (76,7 млн. грн., або 1,2%) [23].

Страхованню в сільському господарстві притаманні певні особливості. У договорі страхування передбачаються технологічні умови: дотримання строків виконання робіт, внесення гербіцидів, добрив, періодичність збору врожаю. З цією метою від сільськогосподарських виробників вимагають надання технологічних карт, довідок про внесення мінеральних добрив.

Контроль за дотриманням технології здійснюють представники страхових компаній. Вжиття таких заходів, з одного боку, дає можливість страховим компаніям уникнути необґрунтованих виплат страхового відшкодування та підвищує технологічну дисципліну сільськогосподарських виробників. Але велика кількість умов, за яких страхова компанія не буде відшкодовувати збитки, іноді дає їй можливість знайти формальні причини, щоб не здійснювати страхові виплати [4, с. 299].

Значну частину в агрострахованні займає страхування тварин. У 2017-му році було укладено 23 договори на страхування тварин (13 – велика рогата худоба (ВРХ), 9 – страхування свиней та 1 – страхування свійської птиці). Загальна страхова сума склала 316 млн грн, а сплачена страхова премія – 2,4 млн грн. (див. табл. 6.15). Звернень за страховим відшкодуванням та, відповідно, страхових виплат, не зафіксовано [93, с. 8].

Таблиця 6.15

Показники страхування тварин у 2017-2018 роках [13; 23]

Вид тварин	Кількість договорів		Страхова сума, тис. грн.		Сума страхових премій, тис. грн.		Виплати, тис. грн.		Середня ставка премії, %	
	2017	2018	2017	2018	2017	2018	2017	2018	2017	2018
ВРХ	13	5 994	111 514,67	85 550,91	486,07	1 715,51	0	419,78	0,4	2,0
Свині	9	2	190 436,21	197 515,14	1 867,16	578,94	0	0	1,0	0,3
Птиця свійська	1	1	14 049,79	45 988,80	73,06	239,14	0	0	0,5	0,5
Всього	23	5 997	316 000,69	329 054,85	2 426,29	2 533,59	0	419,78	0,8	0,8

У 2018 році різке збільшення кількості договорів у порівнянні з попереднім роком (з 23 до 5 997 договорів) відбулось, переважно, завдяки

укладанню договорів страхування з фізичними особами, а не лише надання тварин в якості застави для отримання кредиту.

Захищеність сільськогосподарського підприємства від внутрішніх і зовнішніх загроз, які впливають на його здатність до відтворення, формує економічну безпеку суб'єкта господарювання. Особливу увагу необхідно звернути на фактори, існування яких здатне послабити економічну безпеку вітчизняних підприємств АПК. Мова йде про інформаційно-організаційну, кадрово-управлінську, фінансово-ресурсну складові комплексної економічної безпеки.

В нинішніх економічних умовах будь-яке сільськогосподарське підприємство знаходиться в умовах жорсткої конкуренції та ситуації невизначеності, непередбачуваності та ризиковості. На прийняття управлінських рішень у сфері забезпечення економічної безпеки агропідприємства впливають зміни зовнішніх умов господарювання, зокрема законодавчо-правове поле, суспільно-політична ситуація в країні, взаємовідносини з іншими суб'єктами ринку та ін., а також ряд чинників фінансово-економічного, екологічного, соціального, організаційного характеру [150, с. 18].

Ефективним способом зміцнення економічної безпеки аграріїв є оптимізація рівня її функціональних елементів за рахунок раціонального розподілу обмежених фінансових та виробничих ресурсів.

За результатами дослідження можна навести наступні пропозиції щодо розвитку аграрного страхування як системи убезпечення від ризиків для підтримки економічної безпеки сільськогосподарських підприємств України:

- вдосконалення законодавчої бази України в частині визначення схем надання страхових послуг сільськогосподарським виробникам з державною підтримкою при відшкодуванні аграрних ризиків;

- реалізація завдання держави щодо стабілізації обсягів виробництва в аграрному секторі економіки та доходів від реалізації с/г продукції;

- підготовка фахівців з питань сільськогосподарського страхування, котрі будуть у змозі налагодити ефективний механізм агрострахування, що

призведе до зростання питомої ваги цього виду страхування в загальному портфелі фінансових послуг;

- підвищення рівня зацікавленості агровиробників у застосуванні страхування як основного методу управління ризиками підприємства, а не як вторинного заходу при отриманні кредитних ресурсів;

- забезпечення матеріальної, технічної та фінансової незалежності сільськогосподарських підприємств для підтримки конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості на ринку;

- нарощення інноваційно-технологічного потенціалу агровиробників;

- проведення страховиками постійної роботи щодо ознайомлення аграріїв з продуктами страхування сільськогосподарської продукції;

- оптимізація взаємодії між учасниками страхування агроризиків з метою досягнення високого рівня інформаційного супроводження укладення договорів;

- підвищення операційної ефективності діяльності, застосування нових технологій з безпечного вирощування аграрної продукції;

- стимулювання відповідальності персоналу і керівництва за стан фінансово-економічної безпеки аграрних підприємств.

Реалізація запропонованих заходів щодо ефективної організації системи страхування сільськогосподарської продукції в Україні передбачає залучення державних ресурсів та максимальне використання можливостей страхового ринку та агропромислового сектору, що створить необхідні передумови стабільного економічного зростання країни та підвищення добробуту її громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. A shock to the food system Lessons learned from the COVID-19 pandemic. Deloitte. 2020. 22 с. URL: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/Consumer-Business/gx-cb-a-shock-to-the-food-system.pdf>
2. Altieri, M.A. 1995. Agroecology: The Science of Sustainable Agriculture, CRC Press.
3. Countries with the least (and most) food waste. URL: <https://blog.ifco.com/countries-with-the-least-food-waste> (last accessed: 08.10.2019).
4. Food Safety Toolkit. International Finance Corporation (World bank group). USA, 2016. – 340 p.
5. Food Security & Nutrition around the World 2018. Report jointly prepared by FAO, IFAD, UNICEF, WFP. URL: <http://www.fao.org/state-of-food-security-nutrition/en/>
6. Food security status of U.S. Households in 2018. Economic research service by US Department of Agriculture. URL: <https://www.ers.usda.gov/topics/food-nutrition-assistance/food-security-in-the-us/key-statistics-graphics.aspx> (last accessed: 07.10.2019).
7. Food security: definition & general information. URL: <https://www.disabled-world.com/fitness/nutrition/foodsecurity/> (last accessed: 06.10.2019).
8. Food Sustainability Index country ranking, 2017. URL: <http://foodsustainability.eiu.com/country-ranking/> (last accessed: 08.10.2019).
9. Food waste around the world. The winners and losers of food waste around the world. URL: <https://www.magnet.co.uk/advice-inspiration/blog/2018/February/food-waste-around-the-world/> (last accessed: 09.10.2019).
10. Giving surplus supermarkets food to charities will not solve hunger or waste problems, new paper claims. URL: <https://phys.org/news/2017-01-surplus-supermarket-food-charities-hunger.html> (last accessed: 07.10.2019).
11. Gliessman, S.R. 2015. Agroecology: The Ecology of Sustainable Food Systems. 3rd Edition. Boca Raton, FL, USA, CRS Press, Taylor & Francis Group.

12. Global Food Security Index model. 2018. Official site of The Global Food Security Index. URL: <https://foodsecurityindex.eiu.com/Resources>
13. Global Food Security Index. The Economist. URL: <https://foodsecurityindex.eiu.com> (last accessed: 09.10.2019).
14. Global Food Security Index: офіційний сайт. URL: <https://foodsecurityindex.eiu.com/> (дата звернення: 19.08.2019).
15. Harwood J., Heifner R., Coble K., Perry J., Somwaru A. Market and Trade Economics Division and Resource Economics Division, Economic Research Service, U.S. Department of Agriculture. Agricultural Economic Report No. 774. <https://ageconsearch.umn.edu/record/34081/files/ae990774.pdf>
16. Household food security in the United States in 2017. Economic research service by US Department of Agriculture. URL: <https://www.ers.usda.gov/webdocs/publications/90023/err-256.pdf?v=0> (last accessed: 07.10.2019).
17. <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>.
18. Investment security management in transition economies: Legal and organizational aspects. Vlasenko, T.O., Chernysh, R.F., Dergach, A.V., Lobunets, T.V., Kurylo, O.B. International Journal of Economics and Business Administration, 2020, 8(2), стр. 200–209.
19. In-work at-risk-of-poverty rate. Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/product?code=tesov110> (last accessed: 08.10.2019).
20. Italy passes law to may supermarkets give wasted food to charity. Independent. 17 March 2016. URL: <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/italy-supermarkets-food-waste-law-charity-a6937001.html> (last accessed: 07.10.2019).
21. JRC Conference and Workshop Reports. «Food and nutrition security and role of smallholder farms: challenges and opportunities». 2016. <https://core.ac.uk/download/pdf/45616353.pdf>

22. Luis González Vaqué. French and Italian Food Waste Legislation: An Example for other EU Member States to Follow? *European Food and Feed Law Review* Iss. 3 (2017) p. 224 - 233
23. Murekezi, P., Menezes, A., Ridler, N. Contract farming and public-private partnerships in aquaculture. Lessons learned from East African countries, 2018. <http://www.fao.org/3/CA0134EN/ca0134en.pdf>
24. Nyeleni. Proceedings of the Forum for Food Sovereignty held in Selengue. Mali, 2007. P/ 9 (73 p.). URL: http://nyeleni.org/DOWNLOADS/nyeleni_EN.pdf
25. People at risk of poverty or social exclusion. Eurostat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/People_at_risk_of_poverty_or_social_exclusion (last accessed: 08.10.2019).
26. People living in households with very low work intensity. Eurostat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/product?code=sdg_01_40 (last accessed: 09.10.2019).
27. Pfitzer M., Krishnaswamy R. The Role of Food and Beverage Sector in Expanding Economic Opportunity. 2007. URL: http://www.fao.org/fileadmin/user_upload/ivc/docs/UnileverandProjectNovella.pdf
28. Руснак П.П. Продовольча безпека України та її сталий розвиток / П.П. Руснак // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – Вип. 142. – Ч. 2: зб. наук. праць / Національний університет біоресурсів і природокористування України ; ред. Д. О. Мельничук. – К. : НУБПУ, 2009. – с. 178-182.
29. Raymond F. Hopkins. The global political economy of food/ University of Wisconsin; 1st Edition, 1979 – 339 p.
30. Reduce wasted food by feeding hungry people. US Environmental protection agency. URL: <https://www.epa.gov/sustainable-management-food/reduce-wasted-food-feeding-hungry-people> (last accessed: 06.10.2019).

31. Reform of the Common Agricultural Policy. URL: http://ier.gov.ro/wp-content/uploads/2019/02/Concept-Note_Reform-of-the-Common-Agricultural-Policy.pdf
32. Regulation (EU) №1306/2013 of the European Parliament and of the Council on the financing, management and monitoring of the common agricultural policy and repealing Council Regulations (EEC) №352/78, (EC) №165/94, (EC) №2799/98, (EC) №814/2000, (EC) №1290/2005 and (EC) №485/2008. – <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:347:0549:0607:en:PDF>
33. Reznik N., Ostapchuk A., Alekseieva K., Cherkasov A., Fedun I. Development of Public-Private Partnerships in The Agrarian Sector of Ukraine: Digitalization as a Priority. November 2019. International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE) ISSN: 2277-3878, Volume-8, Issue 3C <https://www.ijrte.org/wp-content/uploads/papers/v8i3c/C10461183C19.pdf>
34. Social responsibility's influence over food safety and quality. Food safety magazine. December 2017. URL: <https://www.foodsafetymagazine.com/enewsletter/social-responsibilitye28099s-influence-over-food-safety-and-quality/> (last accessed: 07.10.2019).
35. Tax deduction and food donation. Legal guide. Harvard food law and policy clinic. April 2016. URL: <http://www.chlpi.org/wp-content/uploads/2013/12/Food-Donation-Fed-Tax-Guide-for-Pub-2.pdf> (last accessed: 08.10.2019).
36. World News Summary from AgroInsurance. URL: https://agroinsurance.com/wp-content/uploads/2019/08/News-Summary-from-AgroInsurance-International-July_2019.pdf
37. Аграрний страховий пул України. Офіційний сайт ДП «Державний резервний насіннєвий фонд України». URL: <http://nsfond.gov.ua/>
38. Агробізнес України, 7-й випуск. (2019) URL: <https://agribusinessinukraine.com/the-infographics-report-ukrainian-agribusiness-2020/>
39. Агробізнес України. Звіт за 2019 рік. URL: <https://agribusinessinukraine.com>

40. Агробіорізноманіття України: теорія, методологія, індикатори, приклади. Кн. 1. – К.: ЗАТ «Нічлава». – 2005.
41. Азарян О. М. Методологія розробки системи продовольчої безпеки регіону// Торгівля і ринок України : темат. зб. наук. праць. Вип. 33. — Донецьк: ДонНУЕТ, 2012. — С. 14–21.
42. Актуальні проблеми правового забезпечення продовольчої безпеки України : монографія / О. М. Батигіна, В. М. Жушман, В. М. Корнієнко [та ін.] ; за ред.: В. Ю. Уркевича, М. В. Шульги ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Х. : ФОП Шевченко С. О., 2013. 326 с.
43. Артиш В.І. Організаційно-економічні передумови формування ринку екологічно чистої продукції в Україні. *Економіка АПК*. 2009. №2. С. 117–120.
44. Аудит зовнішньої політики: Україна–Китай. Аналітична записка: Інститут світової політики. К., 2016. URL: <http://sinologist.com.ua/audit-zovnishnoyi-politiki-ukrayina-kitaj/>
45. Бідних в Україні зараз більше, ніж п'ять років тому - Світовий банк. 17.07.2018 //13237 // URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2500636-bidnih-v-ukraini-zaraz-bilse-niz-pat-rokivtomu-svitovij-bank.html>.
46. Бондарук, Т. Г., Бондарук, О. С. Інвестиційна безпека держави: стратегічні цілі та механізм забезпечення. *Статистика України*, 2019, № 2, 83-91.
47. Визначено рейтинг країн-лідерів за рівнем розораності земель в світі. *SuperAgronom*. 2019. URL: <https://superagronom.com/news/6385-viznachenoreyting-krayin-lideriv-za-rivnem-rozoranosti-zemel-v-sviti>
48. Гойчук О. І. Продовольча безпека в Україні і світі / О. І. Гойчук. – К.: Наукметодцентр аграрної науки, 2003. 114 с.
49. Гойчук О.І. Продовольча безпека: структура, рівні та критерії забезпечення / О.І. Гойчук // *Загальні проблеми економіки*. – 2003. – № 12. – с. 12-18.
50. Гребенюк М. В. Правовий механізм гарантування продовольчої безпеки в сучасних умовах / М. Гребенюк // *Право України*. –2010. – № 12. – с. 244–251.
51. Гелбрейт Дж.К. Экономические терии и цели общества. М.: Прогресс, 1979. 390 с.

52. Глобальний договір про безпечну, впорядковану та легальну міграцію, ООН: Підсумковий документ Конференції 10-11 грудня 2018 р. A/CONF.231/3*. С. 7, 11, 36, 37. URL: <https://undocs.org/ru/A/CONF.231/3> (дата звернення: 25.08.2019).
53. Глобальний індекс продовольчої безпеки 2019 URL: <https://infoindustria.com.ua/opublikovano-globalnij-indeks-prodovolcho%D1%97-bezpeki-2019>
54. Гойчук О. І. Продовольча безпека. Житомир: Полісся, 2004. — 348 с.
55. Горда О. Агрострахування: американський досвід. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/ahrostrakhuvannia/item/10327-ahrostrakhuvannia-amerykanskyi-dosvid.html>
56. Гречанюк Л.М. Страхування як метод ризик-менеджменту в агросфері. Науковий вісник НУБІП України. Серія: Економіка, Аграрний менеджмент, Бізнес. 2016. № 244. С. 200-209.
57. Державне регулювання у сфері забезпечення продовольчої безпеки: зарубіжний досвід / В. О. Олійник // Державне управління та місцеве самоврядування: зб. наук. пр. – Вип. 1 (12) / редкол.: С. М. Серьогін (голов. ред.) та ін. –Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2012. – с. 103–111.
58. Дацій О.І. Удосконалення механізмів державного регулювання розвитку нових технологій і високотехнологічних агропромислових виробництв. *Вісник НАДУ*. 2005. №1. С. 180-187.
59. Дацків Р. М. Економічна безпека держави в умовах глобальної конкуренції. Л.: Центр Європи, 2006. 160 с.
60. Двойнос А.Л. Страхування як інструмент управління ризиками аграрного виробництва. Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету. 2013. Вип. 21. С. 297-301.
61. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
62. Державна служба статистики України: офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 15.12.2020).

63. Десять компонентов агроэкологии. Руководство по переходу к устойчивым агропродовольственным системам. URL: www.fao.org/family-farming/detail/ru/c/1189940/
64. Деліні М.М. Трансформація інституційних засад формування механізму соціально-економічної відповідальності підприємництва в національній економіці : дис. ...д-ра екон. Наук : 08.00.03 / Донб. держ. машинобуд. акад. Краматорськ, 2018. 506 с.
65. Европейский зеленый курс. Коммюнике Европейской Комиссии Европейскому Парламенту, Европейскому Совету, Совету ЕС, Европейскому социально-экономическому комитету и Комитету регионов. COM (2019) 640, итоговый вариант 11.12. 2019. URL: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/communication_egd_rus.pdf
66. Економічна безпека / за заг. ред. Користін О.Є., Барановський О.І., Герасименко Л.В., Доля Л.М., Калюк О.М. та ін. Київ : Правова єдність, 2010. 368 с. URL: https://pidruchniki.com/1584072021588/ekonomika/ekonomichna_bezpeka (дата звернення: 06.02.2021).
67. Європейська соціальна хартія від 07.09.2016 № 994_062 // URL:http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062.
68. Європейський зелений курс: можливості та загрози для України. Аналітичний документ. – ГО «Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля», ГО «Інститут економічних досліджень та політичних консультацій» і ГО «ДІКСІ ГРУП». – 2020 – 74 с.
69. Жмурко І. Ризики в аграрному секторі та необхідність їх страхування. Економічний дискурс. 2017. Вип. 1. С. 42-49.
70. Закон України «Про безпечність та якість харчових продуктів» від 23 грудня 1997 р., №771/97-ВР // ВВР України. 1998.
71. Забаштанський М.М., Роговий А.В., Забаштанська Т.В. Проблеми формування фінансового потенціалу аграрного сектору економіки. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2020. №40. С. 58-63.

72. Закон України “Про продовольчу безпеку” від 22 грудня 2011 року № 4227-IV: URL:http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF6GI01A.html
73. Закон України «Про внесення змін у деякі законодавчі акти України щодо збереження родючості ґрунтів» від 2009 р. №1443.
74. Закон України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії» від 08.06.2017 № 137-V. URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137-16>.
75. Закон України Про державну підтримку сільського господарства. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
76. Закон України Про Митний тариф України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
77. Закон України Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4391-17>
78. Закон України Про страхування. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
79. Закони України Про Державний бюджет України на 2018, на 2019 рік. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
80. Залетов О.М. Агрострахування як складова продовольчої безпеки. Науковий вісник НУБІП України. Серія: Економіка, Аграрний менеджмент, Бізнес. 2014. № 200. С. 80-87.
81. Звіт Всесвітнього Гуманітарного Саміту 2018. URL: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/ukr_WFP%20Ukraine%20Country%20Brief%20June%202016_0.pdf
82. Звіт ФАО URL: <http://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex>
83. Інформаційно-аналітичний портал АПК України. URL: <https://agro.me.gov.ua/ua/pidtrimka>
84. Кваша С.М. Зовнішньоекономічна діяльність АПК України: стан, стратегія і тактика розвитку / С.М. Кваша. – К.: ЗАТ "НІЧЛАВА", 2000. 252 с.
85. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254> (дата звернення: 05.02.2021).

86. Копелець О.О. Застосування елементів механізму регулювання розвитку сільського господарства в рамках систем державного і господарського управління. *Вісник НАДУ*. 2005. №2. С. 188-199.
87. Купчишина О.А. Особливості державного регулювання в аграрному секторі. *Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Економічні науки*. 2017. №33. С. 109-114.
88. Латинін М. А. Трансформація системи державного регулювання розвитку аграрного сектора України. *Актуальні проблеми державного управління*. 2005. №1. С. 108–115.
89. Лесік І.М. Сутність і місце соціальної відповідальності у вирішенні продовольчої проблеми. Розвиток аграрного села – основа аграрної реформи України : матеріали Причорноморської регіональної науково-практичної конференції професорсько-викладацького складу, м. Миколаїв, 26-28 квітня 2017 р. С.42-43.
90. Лист Міністерства соціальної політики «Про внесення зміни до офіційного перекладу Європейської соціальної хартії» від 31.03.2017 № 6887/0/2-17/17. URL:<http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6887739-17>.
91. Малік М.Й., Лупенко Ю.О. Державне регулювання сектору економіки в дослідженнях вітчизняних вчених. *Економіка АПК*. 2009. №10. С. 153–158.
92. Мартиненко В.В., Палюх О.М. Методологічні засади дослідження державного фінансування аграрного сектора економіки як складової його фінансового забезпечення. *Бізнес Інформ*. 2016. №10. С. 224–229.
93. Марценюк-Розарьонова О.В., Чернопищук О.М., Якубовська Я.Р. Особливості страхування в аграрному секторі. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2018. № 4. С. 4-10.
94. Міжнародна фінансова корпорація (IFC, Група Світового банку). Офіційний сайт. URL: <https://www.ifc.org>
95. Міністерство аграрної політики та продовольства України. Офіційний сайт. URL: <https://minagro.gov.u>

96. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України: офіційний сайт. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=c527a641-45ce-400d-aab3-0a7207472368&title=UriadNadavatiPidtrimkuTrudovimMigrantamNaZapochatkuVanniaAboRozvitokVlasnoiSpravi-IgorPetrashko&showMenuTree=true> (дата звернення: 15.02.2021).
97. Міщенко Д.А. Основні напрями державного регулювання аграрного сектора економіки України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. №19. С. 115-117.
98. MOM в Україні. Міжнародна організація з міграції: офіційний сайт. URL: <http://iom.org.ua/ua/mom-v-ukrayini> (дата звернення: 25.08.2019).
99. MOM розпочинає проект із розвитку малого бізнесу й само зайнятості для трудових мігрантів та членів їхніх сімей. Міжнародна організація з міграції: офіційний сайт. URL: <http://iom.org.ua/ua/mom-rozpochynaє-proekt-iz-rozvytku-malogo-biznesu-y-samozaunyatosti-dlya-trudovyh-migrantiv-ta> (дата звернення: 28.08.2019).
100. MOM сприяє залученню інвестицій мігрантів та діаспори в Україну. Міжнародна організація з міграції: офіційний сайт. URL: <http://iom.org.ua/ua/mom-spryuaye-zaluchennyu-investyciy-migrantiv-ta-diaspory-v-ukrayinu> (дата звернення: 28.08.2019).
101. MOM та Міністерство соціальної політики підписали рамкову угоду для зміцнення співпраці. Міжнародна організація з міграції: офіційний сайт. URL: <http://iom.org.ua/ua/mom-ta-ministerstvo-socialnoyi-polityky-pidpysaly-ramkovu-ugodu-dlya-zmicnennya-spivpraci> (дата звернення: 28.08.2019).
102. Морозюк Н. С. Комплексне оцінювання продовольчої безпеки регіону // Економіка. Менеджмент. Підприємництво : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Вип. 24. Ч. II. — Луганськ: СХУ ім. В. Даля, 2012. — С. 186–193.
103. Назаренко М. Агрострахування в Україні: можливості і реалії. URL: <https://a7d.com.ua/novini/38714-agrostrahuvannya-v-ukrayin-mozhlivost-realyi.html>

104. Назаренко М. Українським аграріям пропонують індексне страхування. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/300-ukrayinskim-agrariyam-proponuyut-indeksne-strahuvannya>
105. Наказ ДП «УкрНДНЦ від 31 жовтня 2019 р. № 340 в Україні з 1 грудня 2019 р. запроваджено Систему управління безпечністю харчових продуктів. Вимоги до будь-якої організації в харчовому ланцюгу ДСТУ ISO 22000:2019 URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=86029.
106. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України. Офіційний сайт. URL: <https://www.nfp.gov.ua>
107. Національний банк України: офіційний сайт. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/obsyag-perekaziv-v-mejah-ukrayini-u-2019-rotsi-zgis-mayje-na-40> (дата звернення 15.12.2020).
108. Непочатенко О.О., Юдін В.К. Страховий захист аграрних ризиків. Економіка і суспільство. 2016. Вип. 2. С. 572-577.
109. Охріменко О.О., Макаренко А. О. Інтегрований розвиток експортного потенціалу АПК України і контексті трансформації зовнішньоекономічних зв'язків. Ефективна економіка. 2018. №4. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/4_2018/11.pdf
110. Перетворення нашого світу: Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року, ООН: Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 25 вересня 2015 р. A/RES/70/1. URL: https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E (дата звернення: 14.08.2019).
111. Політика та розвиток сільського господарства в Україні / за ред. Ш. Крамона-Таубаделя, С. Зорі, Л. Штріве. К.: Альфа-Принт, 2001. 312 с.
112. Попова О.Л. Новації Спільної аграрної політики ЄС у програмному періоді 2021-2027 рр. Економіка України. 2020. № 6. С. 83-95.
113. Попова О.Л. Cross-compliance – європейський підхід взаємного дотримання зобов'язань при наданні державної підтримки сільгоспвиробникам. – Економіка і прогнозування. 2016. № 3. С. 148-151.

114. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах» від 2010 р. №164.
115. Постанова Кабінету міністрів України Про Аграрний фонд. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
116. Постанова Кабміну міністрів України Про затвердження Тимчасового положення про товариство взаємного страхування. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
117. Пріоритети ФАО. Продовольча і сільськогосподарська організація Об'єднаних націй: офіційний сайт. URL: <http://www.fao.org/countryprofiles/index/ru/?iso3=UKR> (дата звернення: 25.08.2019).
118. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24.06.2004 р. № 1877- IV. Дата оновлення : 15.08.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15> (дата звернення: 08.10.2019).
119. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Мінекономрозвитку України від 29.10.2013 № 1277. URL: http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=38738 (дата звернення: 06.02.2021).
120. Про затвердження плану заходів на 2018 рік з реалізації Стратегії подолання бідності. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 лютого 2018 р. № 99-р // URL:<https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-na-2018-rik-zrealizaciyi-strategiyi-podolannya-bidnosti>.
121. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 лип. 2017 р. № 482-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 25.01.2021).
122. Програма майбутнього ЄС. Новий Зелений Курс для Європи. URL: <http://sg-sofia.com.ua/novij-zelenij-kurs-dlya-evropi>
123. Продовольча безпека в структурі сучасної економічної системи України / К.І. Петрушенко, Є.О. Григор'єв, Г.М. Павленко. Вісник Одеського національного університету. 2017. Т. 22. Вип. 1 (54). С. 51–54.

124. Продовольчий суверенітет зараз! Посібник з продовольчого суверенітету. European Coordination Via Campesina. Центр екологічних ініціатив «Екодія». К., 2018.
125. Проект Закону України Про державну підтримку сільськогосподарського страхування. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61709
126. Ревак І.О. Інтелектуальний потенціал у системі економічної безпеки України дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03. Львів, 2016. 474 с.
127. Регламент (ЄС) №1307 / 2013 і делегований Регламент (ЄС) №639 / 2014.
128. Ринок агрострахування України у 2018-му андерайтинговому році. Аналітичне дослідження. URL: www.aau.org.ua/media/publications/529
129. Розвиток торгівлі та захист прав споживачів. Міністерство економічного розвитку та торгівлі. URL: <http://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=b142801eb932-4207-aea9-df3728dad379&title=FaqZPitanFunktsionuvanniaVilnoiTorgivliMizhUkrainoiuTas>
130. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 березня 2016 р. № 161-р «Про схвалення Стратегії подолання бідності» URL:<https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248898080>.
131. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European economic and social Committee and the Committee of the Regions. A Farm to Fork Strategy for a fair, healthy and environmentally-friendly food system Contents. European Commission Brussels, 20.5.2020 COM (2020) 381 final. – URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0381>
132. Саблук П. Т., Лузан Ю. Я. Аграрна політика та чинники її реалізації. Економіка АПК. 2019. № 10. С. 6-17. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201910006>.
133. Свистун Л.А., Попова Ю.М., Штепенко К.П. Державне регулювання аграрного сектору економіки в контексті забезпечення завдань сталого розвитку. *Ефективна економіка*. 2020. №11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2020/95.pdf

134. Сидоренко В., Коровкин В. Стратегия развития аграрного сектора экономики России. *Международный сельскохозяйственный журнал*. 2009. №1. С. 36–40.
135. Сільське господарство України у 2019 році: статистичний збірник. К.: Держслужба статистики України. – 2020.
136. Страхование посевов в Латвии станет более доступным для фермеров. Офіційний сайт Фориншурер. URL: <https://forinsurer.com/news/19/07/03/36952>
137. Струтинська В. На межі гуманітарного колапсу. Надзвичайна ситуація+. 2017. URL: <https://ns-plus.com.ua/2017/06/24/na-mezhi-gumanitarnogo-kolapsu/> (дата звернення: 12.09.2019).
138. Тернавська І.Б. Державна політика продовольчого забезпечення. *Науковий огляд*. 2013. №1. С. 52–59.
139. Техніко-економічний аналіз механізму інвестування коштів мігрантів і діаспори в Україну. Звіт Міжнародної організації з міграції (МОМ). Грудень 2019. URL: https://iom.org.ua/sites/default/files/migrant_and_diaspora_investment_in_ukraine_feasibility_study_ukr.pdf (дата звернення: 25.01.2021).
140. Ткачук Г. Ю. Сучасні тенденції розвитку сільського господарства в контексті забезпечення його економічної безпеки. *Вісник ЖДТУ*. 2019. №1. С. 42-47.
141. Трофімцева О. За 11 місяців 2018 року український аграрний експорт перевищив \$17 млрд. URL: <http://minagro.gov.ua/node/26716>
142. Українська дипломатична енциклопедія: в 2-х т./редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. Київ: Знання України, 2004. Т.1 760с.
143. Укрінформ. Мультимедійна платформа іномовлення України. +\$1 мільярд “трудоу” переказів від заробітчан. От би ВВП так зростав! URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2878262-1-milard-trudovih-perekaziv-vid-zarobitcan-ot-bi-vvp-tak-zrostav.html> (дата звернення: 25.01.2021).
144. Укрінформ. Мультимедійна платформа іномовлення України. У Варшаві придумали, як повернути заробітчан. Чи підійде “рецепт” Україні? URL:

- <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2753215-u-varsavi-pridumali-ak-povernuti-zarobitcan-ci-pidijde-recept-ukraini.html> (дата звернення: 25.01.2021).
145. Ульянченко О. В., Прозорова Н. В. Продовольча безпека – основа національної безпеки держави. URL: http://congressworld.com.ua/blog_article.php?id=5
146. Ульянченко О. В., Прозорова Н. В. Продовольча безпека – основа національної безпеки держави. URL: http://congressworld.com.ua/blog_article.php?id=5
147. Участь України у міжнародних організаціях. Міністерство закордонних справ України: офіційний сайт. URL: <https://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations> (дата звернення: 27.08.2019).
148. ФАО і міграція. Продовольча і сільськогосподарська організація Об'єднаних націй: офіційний сайт. URL: <http://www.fao.org/migration/ru/> (дата звернення: 25.09.2019).
149. ФАО новини. Продовольча і сільськогосподарська організація Об'єднаних націй: офіційний сайт. URL: <http://www.fao.org/news/story/ru/item/883178/icode/> (дата звернення: 25.08.2019).
150. Фарафонова Н.В. Економічна безпека сільськогосподарських підприємств та її функціональні складові. Економіка. Управління. Інновації. 2015. Випуск № 2 (14). С. 14-26.
151. Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ. Перспективи розвитку сімейних фермерських господарств в Україні. URL: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=419:agropromislovij-sektor-2&catid=8&Itemid=350
152. Цілі сталого розвитку 2016–2030. URL: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsilistaloho-rozvytku>.
153. Цілі сталого розвитку: Україна. Національна доповідь. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. 2017. URL://
URL:http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf.

154. Шибаніна О. В. Формування і ефективний розвиток продовольчого підкомплексу АПК: монографія / Шибаніна О. В. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 368
155. Шибасєва Н.В. Регуляторна політика в аграрній сфері: монографія. Харків: «Стильна типографія», 2018. 470 с
156. Шинкарук Л.В. Можливості і ризики для виробничого сектору України в умовах сучасних глобальних викликів /Л.В.Шинкарук // Матеріали Круглого столу «Виробничий менеджмент: історія і сьогодення» з нагоди 100-річчя виходу праці Анрі Файоля «Загальне іпромислове управління», 25 листопада 2016р., м.Київ; Національний університет біоресурсів і природокористування України. – К., 2016. – с. 6–9.
157. Щєкович О.С. Формування пріоритетів та розвиток аграрної політики України. / О.С. Щєкович. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 278 с.
158. Щєрбина С.В. Аналітичне дослідження стану продовольчої безпеки в Україні у контексті запровадження адресної допомоги у продуктах харчування для малозабезпеченого населення. URL: http://www.aau.org.ua/media/publications/743/files/PolicyResearch_2018_12_17_10_21_51_429866.pdf (дата звернення: 02.10.2019).
159. Ярощук О. Державний агрохолдинг «Україна» – чому с/г землі у підпорядкуванні Мінагро використовуються неефективно? URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/507-derjavniy-agroholding-ukrayina>

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА: СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА МОЖЛИВОСТІ АГРОПРОДОВОЛЬЧОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

За редакцією
член-кореспондента НАН України
Шинкарук Л.В.

Упорядники:

Алексеева К.А., Биховченко В.П., Власенко Т.О., Геращенко М.В., Дергач А.В.,
Деліні М.М., Кендус Д.І., Попова О.Л., Свердан М.М., Сова О.Ю.,
Суханова А.В., Сагайдак І.С., Цоколь О.П.

Комп'ютерний набір: Кендус Д.І.
Комп'ютерна верстка: Голева М.С.

Підписано до друку 13.12.22 Формат 60x84\16
Ум. друк. арк. 18 Наклад 100 прим. Зам. № 220478

Видавець і виготовлювач Національний університет біоресурсів
і природокористування України,
вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4097 від 17.06.2011